

173957

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ERZİNCAN MÜTÂREKESİ'NDEN
BREST - LİTOWSK'A**

(ARALIK 1917 - 3 MART 1918)

DOKTORA TEZİ

YÖNETEN : Doç.Dr. Akif TURAL

M.Salih MERCAN

Şubat, 1991, VAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	: I
Kısaltmalar	: II
Giriş	: 1-5
I- RUSLAR'IN DOĞU ANADOLU'DAKİ İŞGALLERİ (Erzurum-Erzincan-Van)	
A- Türk-Rus Doğu Sınırı	: 6
1- 1914'teki Sınır Durumu	: 7
2- 1914'de Asker Durumu ve Askeri Kıtaların Bulunduğu Yerler	
a) Türk Kuvvetleri	: 8
Kumanda Durumu	: 9
b) Rus Kuvvetleri	: 9
Kumanda Durumu	: 10
3- 1914'te Kafkaslar'daki Durum	: 10-11
4- Askeri Durum	: 11-12
Kafkas Ordusu Kurmaylığından	: 12-13
5- Köprüköy Muharebesi	: 14
6- Van ve Çevresinde Durum	: 15
7- Sarıkamış Taarruzu	: 15-19
a) Türk Kuvvetleri	: 19-20
b) Rus Kuvvetleri	: 20-21
Cephe Durumu	: 21-22
c) Rus Cephesinde Durum	: 22-23
8- Sarıkamış Hareketinin Başlaması	: 23-28
Sarıkamış Mağlubiyetinin Sebepleri	: 29-30
B- Ruslar'ın Doğu Anadolu'daki İşgalleri (Erzurum-Erzincan-Van)	: 30
a) Ruslar'ın Durumu	: 31
Rus Taarruzunun Başlaması	: 31-32
b) Doğu'da Durum	: 32-33
1- Van ve Malazgirt'in İşgal Edilmesi	: 34-35
2- İşgaldeki Rus Gayesi ve Malazgirt Zaferi	: 35-36
3- Erzurum'un İşgali	: 37-39
4- Güney'e Gelince	: 39-40
5- Barış ve Trabzon'un İşgali	: 40-41
6- Trabzon'un İşgali	: 41

7- Türk Ordusunun Durumu	: 42
8- Erzincan Üzerine Rus Taarruzu	: 42-44
İşgal Sonrası Çatışmalar	: 44-45
9- II. Ordu Cephesi	: 45
a) Oğnut'ta Yapılan Muharebe	: 46
b) Kış Aylarında Doğu Cephesinde Durum	: 46-47
II- KAFKAS CEPHESİ KUMANDA DURUMU	
A- 1917 Yılı Başında Türk Ordusu	: 48-49
B- Türk ve Rus Ordularının Hareket Alanı ve Teşkilat.	: 49-54
III-SAVAŞIN CEPHEDE SONU VE İLK TEMASLAR	
Kafkas Cephesi ve Rusya	: 54-57
1- Rus Ordusunun Dağılması	: 57-58
2- Kırılan Rus Emelleri	: 58-59
3- Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim İhtilalleri	: 59-65
4- Bolşevik İhtilalinden Sonraki Durum	: 65-67
5- Erzincan Mütârekesine Doğru	: 67-68
IV- ERZİNCAN MÜTÂREKESİ	
A) Erzincan Mütârekesi	: 69
B) Mütârekenin Yürürlüğe Girmesi	: 70
C) Mütârekenin Cephedeki Duruma Tesiri	: 71
D) Yeni Sovyet Hükümeti ve Kurulması istenen Ermenistan:	72-76
V - ERZİNCAN MÜTÂREKESİNDEN BREST-LİTOWSK'A KADAR DURUM	
1- Doğu Cephesinde (Kafkaslar) Durum	: 76-83
2- Mütâreke Sonrası Durum	: 83
a) Brest-Litovsk Barışı	: 85-87
b) Brest-Litovsk'ta Türk ve Sovyet Heyetleri Ara-	: 88-98
sında Yapılan Görüşmeler.	
Brest-Litovsk Muahedesi	: 99-105
A) Rus Ordusunun Eski Sınıra Çekilmesi	: 106
3- Ordunun Kuruluş ve Kumanda Durumu	: 107
B) Osmanlı Ordusunun Erzincan-Erzurum-Van Harekâtı	
Sarıkamış ve Van Harekâtı	: 108
Erzincan Harekâtı	: 108-110
Erzincan'ın İşgalinde Verilen Zayıat ve Ele Geçiri-	
len Malzeme	: 110-111
Erzurum'un Kurtuluşu	: 112-113

<i>Erzurum'un Kurtarılmasında Elde Edilen Ganimetler ve Verilen Zayıat</i>	: 114
<i>Erzurum'un İşgali</i>	: 114-115
<i>Trabzon Konferansı</i>	: 116-119
<i>Türk Ordusu</i>	: 120
<i>Ermeni Ordusu</i>	: 120
<i>Sarıkamış Van Harekâtı</i>	: 120-128
<i>Sarıkamış ve Karakurt'ta Ele Geçirilen Malzemeler</i>	: 129
<i>Ermeni Ordusu</i>	: 129
<i>Novo-Selim Muharebesi</i>	: 130-138
<i>Kars Muharebesi</i>	: 138-145
VI- MÜTÂREKEDEN SONRA ERMENİLER'İN TÜRKLER'E UYGULADIĞI KIRIM	: 145-146
<i>Mütâreke Sonrası Ermeni Mezâliminin Önlenmesi İçin Yapılan Yazışmalara ait Belgeler</i>	: 147-162
A) <i>Erzincan'da Türkler'e Uygulanan Karım</i>	: 163-169
<i>Erzincan ve Çevresinde Ermeni Mezâlimine ait Belge.</i>	: 170-210
B) <i>Mütâreke Sonrası Van-Bitlis ve Muş'ta Ermeniler'in Türkler'e Uyguladıkları Kırım</i>	: 211-216
C) <i>Erzurum'da Yapılan Mezâlim ve Soykırım</i>	: 217-220
<i>Erzurum'da Yapılan Soykırım ve Mezâlime ait Belge.</i>	: 221-245
VII-MEZÂLİM VE SOYKIRIMIN KAMUOYUNDAKİ AKİSLERİ	
A) <i>Yabancı Yayın</i>	: 246-267
B) <i>Tahkik Komisyonuna ait Yazılar</i>	: 268-280
C) <i>Kâzım Karabeskir'in Mezâlim ve Soykırımı ait Görüşleri</i>	: 281-290
<i>Sonuç</i>	: 291-293
<i>Bibliyografya</i>	: I-VI
<i>Ekler</i>	
a) <i>Harita</i>	: VII
b) <i>Harita</i>	: IV

ÖNSÖZ

Tarihi açıdan Türk-Rus ilişkilerini, Altınordu Hanlığı ile yapılan ilk karşılaşmaya bağlamak gerekir. 1242'de başkenti Saray olmak üzere Altınordu devleti kurulduğunda Rus Prenslükleri Batu Han'a tabi oldular. Bu tarihten itibaren başlayan ilişkiler devamlı savaşlarla ve kısa süren barış antlaşmalarıyla bugüne kadar sürüp gelmiştir. Bilhassa 1876-1918 yılları arası 42 yıllık bir safhaya Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun çökmesine sebep olan olayların vuku bulunduğu ve geliştiği devre olarak bakmak gerekir. Bu devrede hedef Osmanlı İmparatorluğu idi. Tam bir netice almak için Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisaden yıkmak ve siyasetten uzaklaştırmak isteniyordu. 1876 yılında Hıristiyan azınlıklar meselesi bahane edilerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu ve batı sınırlarına tecavüz ettiler. Böylece 1877-1878 harbi vücuda geldi. Bu harbe plansız ve hazırlıksız giren Osmanlı İmparatorluğu, Plevne, Erzurum müdafaları gibi her bakımdan örnek muharebeler verilmiş ise de neticede Rus orduları batı'da Yeşilköy'e geldiler ve doğu'da Kars'ı almaları sonunda Osmanlı İmparatorluğu 3 Mart 1878'de Ayastefanos antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bu durum karşısında Avrupa devletleri yine Rusya'yı frenleme ihtiyacı duydular ve Berlin Kongresi'ni Ruslar'a dikte ettirdiler. Bunun hükümlerine göre, Tuna sol sahili ve doğu'da; Batum, Ardahan, Kars, Sarıkamış Ruslar'a kalıyordu. Romanya, Sırbistan bağımsızlığını, Bulgaristan ise Osmanlı himayesinde muhtariyet kazanıyordu.

Bitmeyen Türk-Rus savaşları içerisinde zaman, zaman varılan anlaşmalar olmuş, elden silahlar bırakılarak rahat bir nefes alma imkanına kısmen de olsa kavuşulmuştur. Tabi bu anlaşmalar bazen tek taraflı olmasına rağmen, ERZİNCAN anlaşması, doğu'da tükenen yokolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türk ordusuna kendini toparlaması için ve işgal altındaki topraklarını kurtarması için bir imkan sağlamıştır. İşte Doğu'nun kurtarılmasında önemli bir anlaşma olan "ERZİNCAN ANTLAŞMASI" tez'in konusunu teşkil etmektedir.

KISALTMALAR

Adı geçen eser	: a.g.e
Adı geçen makale	: a.g.m
Arşiv Numarası	: No.
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi	: ATBD.
Belge Numarası	: Belge No.
Cilt	: C.
Çeviren	: Çev.
Dosya	: Dos.
Fihrist	: Fih.
Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı Arşivi	: ATASE Arşivi
Kısım	: K.
Klasör Numarası	: Kis.
Sayfa	: S.
Türk Tarih Kurumu	: TTK.
Ve diğerleri	: vd.

GİRİŞ

XIII. Yüzyılda bir prenslikler halinde birlik düşüncesinden yoksun olan Rusya'nın, Moğol istilasına uğradığını ve 1242'de başkent Saray olmak üzere kurulan Altınordu devletine tabi olduğunu görmekteyiz. 1380 tarihinde Rusya'nın en kuvvetlisi Moskova Prensi Dimitri İvanoviç, Don boyunda Moğollara karşı ilk zaferi kazanarak Altınordu cephesinde ilk galibiyetini almış oldu.

XIV. Yüzyılın ybaşında Doğu'da Altınordu ve Batı'da fütuhatlara devam ederek Avrupa'ya kadar geçen ve Karpatlara kadar ilerleyen, Osmanlı Türkleri'nin kısıkcı arasında ezilmeye mahkum bir vaziyette yaşamaya çalışan Rusya; Timur'un 1380 ve 1395 yıllarında Altınordu'ya vurduğu yıkıcı darbe ve 1402 Ankara Savaşında Osmanlı Türkleri'ni yenilgiye uğratmasıyla tarih sahnesine bir devlet olarak çıktı.

Osmanlı Türkleri'nin Avrupa'ya akınları sonunda, Kiliseler ve onların idare ettiği Milletler; Türklere karşı birleşik bir cephe durumunu aldılar. Bu durumu ilk olarak ele alan Bizans İmparatorluğu'nun tatbik ettiği kiliseler birleşmesine Moskova itirazla, Rusya Avrupa kültüründen uzak kaldı.

Altınordu hakimiyeti yaltında bulunan Ruslardan, Türkler'in kiliselere tanıdığı muhtariyet ve diğer müsamahalarla kendi içerisinde gelişerek bugün ayrı bir Rus devleti olmuştur.

Rus Prenslikleri Altınordu zamanında islam dinini kabul ve Türk harsı içerisinde bırakılmış olsalarda ve Timur'un kardeş darbeleri olmasaydı Rus devletinin gelişmesi ve gerek Türkiye gerekse diğer milletler için bugünkü durumdan başka bir şekilde olurdu.

Osmanlı Türkleri'nin Vistül nehrine ve Viyana kapılarına dayanmalarına rağmen, Kuzeye ilerlememeleri ve devamlı garp kültürüne koşmaları, Rus devletinin içten büyümesine ve devamına sebep olmuştur.

Osmanlı devletinin 1453-1579 yükselme devrinde ise Fatih, Yavuz ve Kanuni gibi devlet adamı ve kumandanlık meziyetlerini şahsında toplayan çok kudretli şahsiyetlerle Avrupa kapılarında zafer türkleriyle dolu ve Türk tarihinin en muhteşem zamanıdır. Bu devrede Rus devletinin başında, III-IV. İvan'larla III. Vasi-

lis bulunmuş, Osmanlı ihtişam ve başarılarını dikkatle takip ederek, Türk kudretinin yıpranmasını temin etmek için gayret sarfetmekten de geri kalmamışlardır.

Türkler 1526'dan 1566 tarihine kadar Kanuni zamanında 40 yıl bir süre Avusturya, Macar ve İranlılar'la çok yıpratıcı harpler yapmıştır. Osmanlı ordusu İran ve Macaristan ovalarında farkına varmadan yorulmuş ve yıpranmıştır.

Rusya ise kendisini tehdit eden doğu'da Kazan Hanlıkları ve Altınordu ile batı'da Lehistan ve güney'de Kırım Hanlığı'nın vücuda getirdiği siyasi bloktan faydalanarak doğu tehlikesinden kurtulup bir miktar daha büyümüştür.

Lehistan işlediği hatalarla kendi doğusunda farkına varmadan bir Rus devletinin doğup büyümesine sebep olmuştur.

Rusya III. İvan zamanında (1462-1505) 43 sene içerisinde Avrupa Kültür ve Tekniğini takip ederek sivil ve askeri sahada gizli gizli gelişmeye çalışmıştır.

III. İvan'ın karısı dolayısıyla kendi mantığına göre Bizans İmparatorluğu'nun halefi olduğu iddiasına kapılarak İstanbul ve dolayısıyla boğazlara hakim olmak hayali, işte böylece tarihi başlangıçlı teşkil etmiştir. III. İvan haleflerinin yolunda giderek 1547'de Astarganı ve 1581'de zaptına başlanan Sibirya'nın batı kısmını 1604'te tamamen Rus İmparatorluğu'na katmıştır.

Rusya'nın büyük Petro'dan itibaren takip ettiği genişleme ve fütühat siyaseti, nedeniyle Türk ve Rusya arasında başta askeri olmak üzere, çok çeşitli karşılaşmalar vuku bulmuştur. I. Petro'dan itibaren Türkiye ve Rusya arasında, birinci Dünya savaşı dahil, dokuz büyük savaş yapılmıştır. Bunlardan 1711'de yapılan Prut savaşı ile 1856'da yapılan Kırım savaşı hariç diğer bütün harplerde Türkler yenilmiştir. Katerina II. ile başlayan Türk-Rus savaşları, 19.yüzyıl sonlarına kadar, Türkiye'nin büyük arazi kayıplarına neden olması yanında, 1878 Şubat'ında Rus ordularını İstanbul kapılarına kadar getirmiştir.

Rus ordusunun Avrupa tekniğini başarı ile takip etmesi sonucu suratle kuvvetlenmesine karşılık, Osmanlı ordusu bir takım sebeplerle kendini müdafaa edemez duruma gelmiştir.

16.Yüzyılda Moskova üçüncü Roma düşüncesi geliştirilerek, Rusya'nın Bizans'ın varisi olacağı düşüncesi, Rus siyasetinin ana prensiplerinden biri olmuştur. İstanbul ve boğazlara sahip olmak

veya hiç olmazsa boğazları Rus kontrolü altına almak, Rus dış siyasetinin ana prensibi olmuştur. Bu durum birinci Dünya savaşının çıkmasında önemli rol oynamıştır. 1774'te yapılan Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun slavları yaşadığı yerlerde, umumiyetle Ortodoks Kilisesine mensup ahali arasında, Rus nüfuzu gittikçe yerleşti ve Rus Çarlarına kurtarıcı nazarı ile bakılmaya başlandı. Bu duruma paralel olarak Rusya'nın boğazlar üzerindeki talepleri de arttı ve İstanbul Rus tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bahane edilerek Çar I.Nikola'nın donanması ve askerleri, İstanbul boğazına "Kurtarıcı" sıfatı ile geldiler. Batı'nın baskısıyla İstanbul'u terk eden Ruslar'ın baskısı 19.Yüzyılın ortalarına doğru şiddetlendi, ancak Fransız ve İngilizlerin müdahalesi ile bu baskı önlenemedi. 1878'de Rus askerleri İstanbul kapılarına ilerlemiş olmasına rağmen, İngiltere'nin baskısı ile Ruslar çekilmek zorunda kaldılar.

Boğazları Rusya'ya kapattırmak yolundaki büyük devletlerin gayretleri, aynı zamanda birbirleri arasında siyasi ve ekonomik sahalardaki rekabetleri; Türkiye'nin kendisini Ruslar karşısında korunmasında çok büyük rol oynamıştır. Rusya'nın askeri faaliyetleri yanında siyasi ve diplomatik hareketlerine de hız vermekte idi. Boğazlar hususunda bilhassa İngiltere ve Avusturya ile anlaşma teşebbüsünde bulunmuş, ancak İngiltere buna yanaşmadığı gibi, Avusturya'da Rus emellerine göre hareket etmek istemedi.

Rusya Almanya ile anlaşmaya varmak istemesine rağmen, Almanya bu isteğe yanaşmadı. Avrupa devletleri arasında "Boğazlar" meselesi yüzünden çıkan itilaflar ve diplomatik pazarlıklar; Türkiye'nin iç ve dış siyaseti üzerinde tepkiler yaratmaktan geri kalmadı. Rusya'nın boğazlar üzerinde hakimiyet kurma isteklerine karşı duran devletlerin başında İngiltere geliyordu.

Birinci Dünya savaşı sırasında, İngiltere, Fransa, Rusya arasında yapılan gizli anlaşmalarla, "Şark Meselesi" yani Türkler'in Avrupa'dan kovulmaları planlanmıştı. İngiltere ve Fransa'nın yüzyıldan fazla takip ettikleri siyaseti değiştirerek, Rusya ve Almanya ile ayrı barışı önlemek ve Rusya'nın savaş arzularını kamçulamak maksadıyla, İstanbul ve boğazların Rusya'ya bırakılmasına razı oldular. Fakat umduklarını bulamayan batı zih-

niyeti, Çanakkale'de Türk kahramanlığı ve zaferi ile Alman darbeleri altında mağlup duruma düşen Ruslar'ın, 1917 Şubat-Mart'ında ihtilalle karşılaşmaları Rus ve müttefiklerin hesaplarını alt üst etti. Ruslar yalnız mağlup değil, Ekim ihtilali ile işbaşına gelen Bolşevikler, eski müttefiklerine karşı düşmanca cephe aldılar. Çarlık Rusyası ile İngiliz ve Fransızlar arasında, boğazlar, İstanbul ve Anadolu'nun taksimine ait yapılan gizli anlaşmalar yayınlanarak Çarlık Rusyası'nın Türkiye'ye karşı beslediği bütün emellerini vesikalarıyla ortaya koydu. Bolşevik hükümeti aynı zamanda bu gizli anlaşmaları tanımadığını, Rusya'nın İstanbul üzerinde bir hakkı olmadığını, İstanbul'un Türkler'in olduğunu ilan etti.

Türkiye açısından birinci Dünya savaşı'nın en mühim ve kalıcı kazancı, Rusya'nın harp dışı edilmesidir. Bu durumda Ruslar'ın İstanbul ve boğazlar üzerindeki arzu ve emellerinin frenlenmiş olması önemlidir. Ayrıca Türkiye üzerinde yüzyıllar boyu devam etmiş olan Rus tehlikesi ve baskısı giderilmiş oldu.

Bu durumun sonra da Türkiye'nin savaştan mağlup oluşundan kendisini göstermiştir. Milli mücadeleye başlarken, bize düşman arkamızda büyük Rusya bulunuyordu. Bu durum Kurtuluş savaşının kazanılmasında çok önemli rol oynamıştır. Ancak Bolşeviklerin idareyi ele geçirmelerinden sonra başlangıçta her ne kadar bir açıklık ve toprak bütünlüğü politikası ortaya konmuşsa da daha sonraki devrelerden esas amaçtan vazgeçilmediği görülmüştür.

İttihat ve Teraki Cemiyeti'nin Türkiye'de hakim olmasından sonra da Rusya ile Türkiye arasındaki münasebetlerde herhangi bir değişiklik görülmedi. Rusya yine baskısını devam ettirmiş, "Ermeni Reformları"nı bahane ederek, Türkiye'nin doğu vilayetlerinde tam bir nüfus sahibi olma siyasetini takip etmiştir.

1914 Mayıs'ında, Tâlat Paşa, Kırım'daki Livaddia'da Çar II. Nikola'yı ziyaret ederken, Rus hariciye Nazırı Sazanov'a bir ittifak teklifinde bulunduğu halde Sazanov bu anlaşmaya yanaşmamıştır. Ayrıca Enver Paşa'nın Dünya harbinde Almanya ile ittifak imzaladığı halde, Rusya ile ittifak teklifinde bulunmuş ancak Sazanov bu durumu da dikkate almamıştır.

Avrupa harbi çıkınca, Rusya bütün kuvvetlerini Almanya karşısına yığarken, Türkiye'ye karşı uysal görünme gayretini sarfetmiştir.

Rus hükümeti, Türkiye'nin hemen harbe girmesini arzu etmeyerek, Türkiye'yi tahrik edici hareketten kaçınmıştır. Rusya'nın İstanbul ve boğazlar üzerindeki emelleri Türk hükümetince de bilindiğinden Rusya'nın, uysal davranmasına rağmen Türkiye'nin baş düşmanı olarak düşünülmüştür.

Ruya'da Bolşevikler'in hükümeti ele geçirmesinden sonra Türk-Rus münasebetleri, bilhassa Brest-Litovsk antlaşması esnasında yeni bir safhaya girmiştir. Türkiye Rusya'ya karşı 1856 yılında yapılan Paris antlaşmasından sonra ilk defa Muzaffer bir devlet olarak müzakere masasına oturmuştur. Tâlat Paşa müzakere esnasında Bolşevik heyetiyle yakından temasta bulunmuş, Sovyet-Rus hükümetinin takip ettiği emel ve siyasetlerini yakından öğrenmiş oldu. Tâlat Paşa'ya göre Bolşevikler eski Çarlık Rusyası'nı olduğu gibi ihya etmek istiyorlardı. Yani Rus İmparatorluğu hudutlarının muhafazası talep ediliyordu. Batum, Kars ve Ardahan Sancaklarının Türkiye'ye verilmemesi için bir takım tedbirlere başvurmaktan geri kalmayan Rusya, Alman Ultimatomları sonunda kendilerine konan bütün şartları kabul etmek zorunda kaldılar.

Üç sancağın Türkiye'ye iltihakı bununla mümkün olmakla beraber, Milli Ankara hükümetinin 1921 yılında Moskova ile yaptığı anlaşma sonucu gerçekleşmiş, ancak Batum Ruslar'a bırakılmıştır.

Enver ve Tâlat Paşalar'ın esas gayesi, Rusya ile Türkiye arasında büyük bir islam devleti kurmak suretiyle, iki devlet arasında teması kesmek, Rus tehlikesinden uzak kalmak için bir "Tampon Devlet" vücuda getirmek idi. Bu amaç için Kafkaslar'da faaliyete geçilmiş, Bakû alınmış, hatta Dağıstan'a kadar gidilmiştir. Bakû'nün Türk kıtaları tarafından alınmasından iki hafta sonra "Mondros Antlaşması"nın imzalanması sonucu Kafkaslar'dan Türk kuvvetleri boşaltılmıştır ki bu durumda geç kalındığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Türk-Rus münasebetlerinin bilhassa Doğu Anadolu hakkındaki durumunu ortaya koymak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devresinde Bolşeviklerle yapılan ilk Antlaşmayı gün ışığına çıkarmak ve doğu'nun kurtarılmasıyla ilgi teşebbüsleri belirlemektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSLARI'IN DOĞU ANADOLU'DAKİ İŞGALLERİ

(ERZURUM-ERZİNCAN-VAN)

A- TÜRK-RUS DOĞU SINIRI

1- 1914'DEKİ SINIR DURUMU

1914'deki Türk-Rus sınırı, 1878'de "Berlin Kongresi"nde tesbit edilmişti. Türkiye'nin Rusya'ya karşı müdafaa kalesi olan Kars, 23 Haziran 1823'de ve 18 Kasım 1877'de iki kez Ruslar'ın eline düşmüştü. Kars, Batum, Ardahan, Berlin Kongresi nedeniyle Rusya'ya bırakılmış, hudut, Batum'un güney'inde, Çoruh ırmağı aşağı mezrasınının 16-18 km. güney doğusu'ndan Artvin'in aşağısında Çoruh istikametini takip ederek Oltu çayı doğrultusunda uzanır. Narman kasabası yakınında bu çayı aşardı. Oltu kasabası Ruslar'a bırakılmıştı. Oltu'dan Narman, İd, Gürcüboğaz üzerinden Erzurum'a giden yol Osmanlı ve Ruslar için çok mühimdi. (1) Çünkü buradan Erzurum'un tabii müdafaası sayılan Deve Boynu geçidinin Kuzey-doğusundan arkasına düşerdi, Kars kesiminde ise, Türkiye'de kalan Zivi ile Ruslar'ın hudut istasyonu olan Kara Urgan arasındaki Soğanlı dağlarından, aşağı ve yukarı Mecinkirt köyleri arasından geçerdi, Kars hudutta Rus kalesi olmuş (2), esaslı bir surette tahkim edilmiş durumda idi. Kafkas ötesinin (Maverâ-i-Kafkas-Tarnskavkasia) Türkler tarafından istilası yolunda en büyük mania teşkil etmekte idi. Soğanlı dağı Türkiye'nin müdafaası bakımından önemini kaybetmiş durumdaydı. Çünkü ilk Türk müdafaa noktası, Erzurum'a yakın Pasin Ovası'nın her iki noktasında Köprüköy'de meydana getirilmişti. Ayastefenos (Yeşilköy) antlaşmasına göre, Eleşkirt ovası ve Beyazıt şehri Ruslar'a bırakılmışken, İngiltere'nin ısrarı üzerine, Berlin Kongresi'nde buraların Türkler'e bırakılması kararlaştırılmıştı. (3) Bu sınır, Aras nehrini geçip köse dağı ve Ağrı dağı'ndan, güney İran sınırına uzanırdı. Eleşkirt vadisi, Murat çayı vadisine ulaşması hesabıyla Van ve Muş'a giden yol üzerinde olmakla, çok büyük öneme haizdi. (4) Ruslar, ele geçirdikleri bu sahada 1878-1914 yıllarında askeri mahiyette çok önemli yollar inşaa ettiler. Tiflis'ten Gümrü'ye giden demiryolunu, önce Kars'a sonra Sarıkamış'a kadar uzattılar. Arpaçay'ı takip ederek inşaa ettikleri demiryolu da Alagöz dağlarınının yamacından aşarak Erivan

1) A. Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s.259

2) A. Nimet Kurat, a,g,e. s,259

3) Avni Tabgaç Kara Kuvvetleri Dergisi, Sayı:3 s.5

4) A. Nimet Kurat, a,g,e. s.260

ovasını geçip, aras ovasını takiben, Şahtahtı, Nahcivan ve Culfa şehirleri üzerinden İran sınırına, oradan da Tebriz'e, ve Urmiye gölü kenarındaki Şerifhaneye bağlandı. Alagöz istasyonundan Türk sınırına (Kağızman'a) kadar muntazam yol yapılmıştı.

Ayrıca Bakû-Tiflis demiryolu da Batum'a kadar uzatılmıştı. Özetle belirtilecek olursa Rusya'nın Maverâ-i Kafkas sahası Rusya'daki demiryolları şebekesi ile bağlanmış ve bir çok yerden Türkiye sınırına kadar düzgün yollar yapılarak askeri nakliyat için her türlü imkan ve şartlar sağlanmıştı.

Türkiye'nin durumu ise, Türk demiryolu ancak Ankara'nın 100 Km. doğusuna varırdı. Yahşihan'a kadar İstanbul-Ankara hattı 1892'de yapılmıştı. Tren hattının doğuya gitmesine 1900 yılında Sultan Abdülhamit tarafından Ruslar'a verilen taahütname gereği Ruslar mani olmuştu.(5) Ankara, Sivas üzerinden Erzurum'a giden yol 1914 yılında iyice tamir gördü. Bu duruma paralel olarak Karayollarının düzgün ve iyi bir durumda olduğunu söylemek mümkün değildi. Rusya, kara ve demir yolu bakımından Türkiye'den çok üstün durumda idi

2- 1914'DE ASKER DURUMU VE ASKERİ KITALARIN BULUNDUĞU

YERLER

a) TÜRK ASKERİ KUVVETLER

Türk-Rus harbinin başlangıcında Türk askeri kuvvetleri Kolordu olmak üzere şöyle dağıtılmıştı. I. Kolordu-İstanbul, II.Kolordu-Edirne, III.Kolordu-Silivri, IV.Kolordu-İzmir, V.Kolordu-Ankara, VI.Kolordu-Halep, VII.Kolordu-Yemen, VIII.Kolordu-Şam, IX.Kolordu-Erzurum, X.Kolordu-Erzincan, XI.Kolordu-Van, XII.Kolordu-Musul ve XIII.Kolordu-Bağdat'ta bulunuyordu.(6) Ayrıca 36. fırka harbe hazır hale getirilmişti.

Asker mevcudu 350 bin kişi olup, 1000 kadar sahra topu mevcuttu. Süvari kuvvetleri ise iki atlı fırkadan ve muntazam bir durumda bulunmayan Hamidiye (aşiret) alaylarından (7) teşekkül etmiş durumda idi. Ayrıca iyi eğitim görmüş 15 tabur hudut muhafaza birlikleri ile Jandarma müfrezeleri doğu'da hudut boyunca dağılmış durumda idi.

5) A.Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s.260

6) A.Nimet Kurat, a,g,e. s.261

7) Bayram Kodaman, Sultan II.Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası s.36

- KUMANDA DURUMU

Türk ordusunun başkumandanı nazari olarak Sultan V.Mehmet kendisi idi. 1914 Ocak ayı başında Harbiye nazırı olan Enver Paşa, başkumandan vekili sıfatıyla, bütün Türk askeri kuvvetlerinin amiri idi, ordu tamamıyla onun emrinde idi.

Harp çıktığı zaman İstanbul'daki I. Ordu, Mareşal (Müşii) Liman Vin Sanders Paşa'nın kumandasında idi. Bu ordu I., II. ve III. Kolordu'dan ibaret olup, görevi İstanbul ve boğazları müdafaa etmekte. II. Ordu ise, IV. ve V. Kolordu'dan teşekkül etmiş durumda Cemal Paşa'nın komutasında idi. Bu Ordu da Marmara denizi'nin Asya tarafından mevzilenmiş durumdaydı. Rus sınırında da III. Ordu bulunuyordu; IX., X. ve XI. Kolordular'dan meydana gelmişti. Bu Ordu da Erzurum ve çevresinde bulunuyordu. Ordunun başında ise Hasan İzzet Paşa bulunmaktaydı. Ayrıca yeni teşekkül ettirilen IV. Ordu, Mısır ve diğer İslam ülkelerinde bulunacak ve Panislamist amaca hizmet edecekti.(8)

b) RUS ASKERİ KUVVETLERİ

Ruslar'ın, Almanlar'la çetin mücadele içinde bulunmaları nedeniyle, Rus kumandanlığının Kafkaslar'da belli bir miktarda kuvveti bulunmakta idi. I. Kafkas (Rus) Ordusu, II. Türkistan Kolordusu ile takviye edilmişti. Bu Kolordu tamamen Yedisu (Semireçye) daki Rus muhacirlerinden teşekkül ettirilmişti. 1914 Ekim'inde Kafkaslar'daki bu Rus kuvvetleri, Türk Ordusu'ndan zayıf durumdaydı.

I. Kafkas Ordusu; 39., 20. Piyade Tümeni; II. Kafkas Tuğay'ı ve topçuları ile Kafkas kıtalarından ibaretti. Bütün I. Kafkas Ordusu; 100 Tabur, 117 (yüzlük) Kazak ve 256 top kuvvetinde idi. Özetle 100 bin Piyade, 15 bin atlı idi. Buna ilaveten Eylül 1914'te Kafkaslar'da 150 bin kişi silah altına alınmıştı, I.Kafkas Ordusu'nun ihtiyatı durumunda idi. Bir de harp'ten daha önce, Ermeni gönüllüleri tarafından teşekkül ettirilen dört "druzina" (her bir druzina biner kişi) da askeri askeri hareketlere katılacaklardı. Gürcüler'de iki "druzina" teşkil etmişlerdi. Ermeniler Ruslar tarafından savaşlarda bilhassa gayret göstermekte idi. Zaten bu Ermeni gönüllülerinden çoğu Türkiye'den kaçıp gelen-

8) A.Nimet Kurat, a,g,e. s.262

ler idi. Rusya'dan, Avrupa'dan ve hatta Amerika'dan gelen tahrikler ve bilhassa Ermeni Milliyetçileri'nin teşkilatı olan "Daşnakutzun" (Daşnak'çılar) Türkiye'deki Ermeniler'i kışkırtmaları neticesinde, Ermeniler Ruslar'ı kurtarıcı olarak sanmakta idiler.

- KUMANDA DURUMU

Rus Kafkas Ordusu'nun başı nazari olarak Kafkas naibi durumunda bulunan Kont Vorantsov-Daşkov idi. Vorantsov Daşkov yaşlı ve sıhhati bozuk olduğundan askeri işlerle pek uğraşamıyordu. Askeri işlerle başkumandanlık görevi kont'un muavini general Mişleyevskiy'e aitti. Mişleyevskiy, Rus harp akademisinde harp tarihçisi ve Prut seferinin tedkikini yapmıştı. Bu general'in yetişmesi ve tecrübesi itibariyle Kumandanlık görevini başarı ile yapması şüpheli idi. Ancak I. Kafkas Ordusunun Kurmay olan general Yudeniç, her bakımdan görevinin adamı idi. Hem tecrübeli hem de verimli ve azimli çalışmalarıyla ünvanını kazanmıştı. General Yudeniç, Kafkas ordusu'ndaki bir kaç yıllık hizmeti esnasında, Kurmay Subaylarından kendisi ile çalışabilecek iyi bir kadro yetiştirmişti. Bir harp çıktığı takdirde General Yudeniç Ruslar'ın Kars kalesine dayanarak, üstün Türk kuvvetlerine karşı müdafaada bulunacak şekilde bir plân hazırlamıştı. Bu duruma göre Türk sınırlarına saldırılmayacak, müdafaada kalınacaktı. Ancak aşiret kuvvetlerinin saldırılarına karşı Eleşgirt ovasının alınması için plân hazırlanmıştı.

3- 1914'TE KAFKASLAR'DAKİ DURUM

Harp tehlikesinin başgöstermesi üzerine Kafkaslar'daki Rus makamları Müslüman ahali arasında karışıklıklar çıkmasından, 1906 yılında olduğu gibi Ermeni-Tatar katliamının yeniden tekrarlanmamasından endişe ediyorlardı. Bu durum bilhassa Bakû'de kuvvetli idi. Aynı durumun Türkiye sınırına yakın Batum çevresinde de olması mümkündü. Bu duruma rağmen İslam ahali sükunet içerisinde idi. Ancak, Çoruh Bakır madenlerindeki Türk işçileri işlerini bırakıp Türkiye'ye dönmeleri nedeniyle bakır madeni imalathaneleri kapanma durumunda idi. Burada görevli Amerikalı ve İngiliz Mühendisler durumu endişe ile takip etmekte idiler. Batum'da bazı çevreler Ruslar'ın Erzurum'u işgal edeceklerine dair şaiyalar çıkarmışlardı ve aynı zamanda goben zırhlısının Kafkas

sahillerini Bombardıman edeceğinden de korkulmakta idi. Bu şartlar içerisinde hududun her iki tarafındaki ahali endişe ve korku içerisinde harbin çıkmasını beklemekte idiler.

4- ASKERİ DURUM

Karargâhı Erzurum'da bulunan III. Ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa, Enver Paşa ve etrafındakiler tarafından sevilmiyordu. Bu nedenle Türk donanmasının Odesay'ı bombardıman edeceği ve bunun sonunda da hemen harp çıkacağından haberdar edilmemişti. İzzet Paşa ve diğer komutanlar harbin çıkışını olup bittiden öğrendiler. İzzet Paşa yine ihtiyatlı hareket ederek emrindeki kuvvetlerden X. Kolordu'yu Sivas ile Karadeniz arasına koymuştu. IX. Kolordu'yu da tam sınırda, Çoruh üzerindeki İspir'e yerleştirmişti. XI. Kolordu'nun bir Tümenini de Murat çayı üzerindeki Tutak'a göndermişti.(9)

Sekiz bin kadar Hamidiye (aşiret) süvari alayı (10) Eleşgirt'te bulunuyordu. Hasan İzzet Paşa'nın yanında Erzurum'da 4.Piyade yTümeni ve bir süvari fırkası bulunmaktaydı. Hasan İzzet Paşa, III. Ordu'nun Ruslar'a karşı taarruza geçecek kadar kuvvetli olmadığı ve bilhassa yaklaşan kış şartlarında yapılamıyacağı fikrinde idi. Ruslar'ın yapacakları muhtemel bir taarruz'un Erzurum hattında durdurulabileceği düşüncesinde idi.

Tiflis'teki Rus Orduğâhında ise yapılacak askeri hareketler hakkında açık bir plân yoktu. Kafkas Rus yüksek kumandanlığınca 16/29 Ekim 1914 tarihinde Kafkas ordusuna şu emri göndermişti;(11)

Türkler hainane bir tarzda bizim (Karadeniz) sahil şehirlerine ve Karadeniz donanmasına mensup gemilere hücumda bulunmuşlardır. En yüksek makamdan (Çar tarafından) bana bildirildiğine göre, Rusya, Türkiye ile harp halindedir ve emrimdeki Kafkas ordusuna da sınırı geçip Türkler'e taarruz etmesini emrediyorum.

Hamidiye alayları; 1890 yıllarında Doğu Anadolu'daki politik durumun tehlikeli bir şekil olması ve batılı devletlerin bu bölge ile ilgilenmeye başlamaları sonunda, Müşir Zeki paşa aşiretlerden askeri yönden faydalanma fikrini II.Abdülhamit'e tel-

9) A.Nimet Kurat, a,g,e. s.264

10) Bayram Kodaman, Sultan II.Hamit'in Doğu Politikası, s.39

11) A.Nimet Kurat, a,g,e. s.264

kin suretiyle, aşiretlere ve kabilelere dahil 17-40 yaş arasındaki erkeklerinden oluşmakta idi. Kurulacak alaylar 4 bölükten az, 6 bölükten fazla olmayacaktır. Her alay en az 512 en fazla 1152 kişiden meydana gelecekti. Hamidiye süvari alaylarını teşkil edecek erkekler üç kısma ayrılıyordu; 17-20 yaş arası "ibtidaiye", 20-32 yaş arası "Nizamiye", 32-40 yaş arası "redif" sınıflarına dahil olacaktı.

Bu emir umumi mahiyette olup, muayye veya belli bir hareketin yapılmasına ait değildi. Eskiden Rus generallerinin yaptığı gibi, sınıra yakın bazı Rus generalleri de kendi başlarına süratle bir hareket yaparak büyük bir başarı elde etmek isteyenler vardı. Bunlardan biri de huduttaki kuvvetlerin kumandanı general Bergman idi. Harbin başlamasından iki gün sonra 2 Kasım 1914'te y sabah şafakla beraber kumandasındaki 155. (Kubanskiy) alayı ile Türk sınırını geçerek, Zivin'e saldırdı.(12) Ruslar'ın 155. alayı "Zivin"i 1. Kazak Süvari fırkası "Velibaba"yı aldı; Kara Derbent'e yürüdü. İstinoñ Livası "İd-Ekrek-Sivri" gediğini tuttu, 2. Plastan Livasından bir müfrezede Beyazıt'ı aldı. Bunların karşısında 1., 4. ihtiyat süvari fırkaları gayri muntazam bir halde "Topçu Dağı"na toplanıyordu. 33. fırka "Tutak"tan Erzurum'a doğru yürüyüşe geçmişti, 37. fırka da Muş'ta bulunuyordu.(13) Rus kuvvetleri general Bergman'ın emrinde, Türk sınırından 30 Km. kadar ilerleyerek Ardos-Horasan hattını tuttular. Bu hareketlere ait Kafkas ordusunun tebliği şöyle idi;(14)

Kafkas Ordusu Kurmaylığından,

Birliklerimizden bir kıta Ardos'ta düşmana ani bir hücumda bulundu, Türkler yaralılarını bırakıp kaçtılar. Düşmanı id mevkiinden hücumla çıkardıktan sonra, orada çok miktarda yiyecek stoku ele geçirildi. Tarafımızdan şu mevkiiler çarpışmalar sonunda işgal edilmiştir : Alikilise, Horasan, Karaderbent geçidi. Kazak yüzlüklerinden biri yürüyüş halinde iken, siperlere hücumla Türk Piyadesini kılıçtan geçirmiştir. Başka bir birlikte çok güç dağ yollarından yürümek suretiyle 30 saatte 80 Km. ilerlemiş Mısun ve Diyadin'deki Türkler üzerine ani bir hücumda bulunmuş, önemli aşı-

(12) A.Nimet Kurat, a,g,e. s.265

(13) Mareşal F.Çakmak, Büyük Harpte Şark cephesi Har.Şark vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935'de Akademide verilen Konferans) s.29

(14) A.Nimet Kurat, a,g,e. s.265

ret kuvvetlerini dağıtmıştır. Diyardin işgal edilmiş, esirlerle silah ve harp malzemesi ele geçirilmiştir. 21 Ekim tarihine Beyazıt işgal edilmiştir. Mukavemet etmek isteyen Türk kuvvetleri dağıtılmıştır.

Türk basınında çıkan ilk haber şöyle idi: Dün (2 Kasım 1914) akşam Osmanlı ajansı tarafından resmen tebliğ edilen malumattan, Ruslar'ın Kafkasya hududundaki Kıta'mıza hücum ettikleri bildiriliyordu.

Bugün yetkili bir kaynaktan alınan bilgilere göre; Rus Kıtası üç noktada yerlerinden sökülerek geri püskürtülmüştür. Bazı mıntıkalarda ise zaiyat vererek geri çekilmek zorunda bırakılmıştır.

Sonuçta Türk Ordusu şu durumda idi:

-IX. Kolordu : 2 fırkası ile Erzurum, bir fırkası ile İspir cenubunda;

-XI. Kolordu : 2 fırkasıyla Erzurum şarkındaki Höyükler Mevkiinde;

-Bu Kolordu'nun Tutak'ta bulunan 33 fırkası da Erzurum tikametinde yürüyüşe geçirilmiştir.

-2. Nizamiye süvari fırkası: Köyrüköy'de düşmanla muharebede, 1. ve 4. ihtiyat süvari fırkaları hudut muharebelerinde düşmanla ufak tefek çatışmalar sonunda dağılarak Topçu dağı mıntikasında toplanmışlardır.

Ayrıca Van'daki Jandarma Kıta'sının büyük bir kısmı ile Tutak'a yürümesi, İspir'deki 17. fırkanın ybir yürüyüşü daha güneye yanaşması ve Eleşgirt-Karaköse mıntikasındaki 2. ihtiyat süvari fırkasının da Velibaba'ya doğru yürümesi emrolunmuştu.(15)

Bu durum Enver Paşa'nın dikkatini çektiğinden, şu emri verdi; Aras'tan ilerleyen düşman kuvvetleri fazla değildir, müteferrik ve münferit ilerleyen kollarına taarruz ederek bunları ezmek, X. Kolordu'nun yetişmesine kadar zaman kazanmak, Van cihetinden aşiret ve diğer kuvvetlerle Azerbeycan'da Ruslar'a saldırmak lazımdır.

O zamana kadar meçhul kalan II. Kafkas Kolordusu'nun Lehistan'a gittiği ve II. Türksistan Kolordusu'nun zayıf olduğu (üçer taburlu 7 alay) anlaşılmıştı. III. Ordu Taarruz etmek için ilerlemişti.

15) Mareşal Fevzi Çakmak, a.g.e, s.30

5- KÖPRÜKÖY MUHAREBESİ

Rus kuvvetleri 5 Kasım günü Türk arazisinin mühim bir müstehkem mevkiî durumunda bulunan Köprüköy'e doğru yürümeye başladılar. Türk mukavemeti ile karşılaşmadıklarından rahatça ilerleyen Rus kuvvetlerine, İzzet Paşa, Türk askerlerinin morellerini yükseltmek için, karşı ybir taarruza geçilmesi gerektiği konusunda Enver Paşa'dan emir almıştı. XI. Kolordu'nun, 13-34. fırkaları tekrar Hasankale istikametinde yürüyüşe geçirildi. İhtiyat süvari fırkası ile, 33. fırka Ruslar'ın güney yan gerisini taarruz yedecekti. IX. Kolordu Erzurum'da bırakılmıştı. Ruslar Hasankale'yi Türkler ise Köprüköy'ü istiyorlardı.(16) 6 Kasım gününü iki istikametten gelen Türk kuvvetleri birleşerek, 7 Kasım günü General Bergman'ın Badicivan tepelerini işgal için öne sürdüğü 6 taburunu kuvvetli bir atış altında tutması sonucu Rus hücumunu geri attılar.(17)

Ruslar hiç beklemedikleri halde kuvvetli bir Türk mukavemeti ile karşılaşarak epeyce zayıf ve yitmişlerdi. Ruslar'ın ilerleyişi başlangıcının beşinci günü durdurulmuştu.(18) 11 Kasım günü Hasan İzzet Paşa'nın gönderdiği kuvvetler hücumu geçtiler, Ruslar'ı sıkıştırarak geri atmaya başladılar. Fakat arkadan yetişen Rus yardımcı kuvvetleri sayesinde Rus çekilişi ybir kaçış haline gelmedi. 13 Kasım günü 2. Nizamiye süvari fırkası Hoşap (Horumu'ya), Sıçankale, 29. fırka Maslahat'a, 18. fırka Bedrevans'a 34. fırka Heran'a ilerledi. Rus Türkistan livasi, süvarilerimiz ve 29. fırka ile temasa girdi. II. ihtiyat süvari fırkası Karaderbent civarından Alagöz'e gelip ihtiyat süvari Kolordusu ile irtibat kurmak istediye de Tahir yolu Ruslar'a açılmış oldu.(19) Karaköse (Ağrı) Aras Rus grupları birbirleriyle irtibat kurarak Karaköse'de Tutak'a yaklaştılar. III. ihtiyat süvari fırkamızı takviye için 437. fırka Köprüköy'ünden Tutak'a hareket emri aldı. İhtiyat süvari fırkamızın kazandığı başarı bu durumda neticesiz kaldı. Daha sonra Ruslar 23 Kasım günü Hanik ve Hamur'u aldılar. 37. Fırkamızı da Tutak'a doğru sürdüler.

16) Mareşal Fevzi Çakmak, a.g.e. s.31

17) A.Nimet Kurat, a.g.e. s.266

18) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.266

19) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.85

6- VAN VE ÇEVRESİNDE DURUM

Ruslar 1910 yılından beri Rumya ve Tebriz'i almışlardı. Van'da bulunan yarısı Jandarma, yarısı hudut taburu toplam 12 tabur ile 2 dağ bataryası, Başkale, Saray, Kotur arasında, Rus ve Ermeni çeteleri ile çarpışmalara girdiler.(20) Türk kuvvetlerinin karşısında, Ruslar'ın 7. ve 8. alayları bir kazak alayı ve bir bataryası vardı. 20 Kasım günü Hanik de Ruslar'la yapılan savaşta aşiret reisleri ile beylerinin ihaneti nedeniyle Van Jandarma fırkası yenilerek çekilmek zorunda kaldı.(21) 29 Kasım'da Rumye'den Şemdinan (Şemdinli) ve 30 Kasım Salmas üzerinden Başkale, 1 Aralık'ta Kotur'dan Van istikametine üç koldan taarruza başladılar. Kuvvetlerimiz Çuh ve Memedik'e geldiklerinde toplanarak müdafaya geçildi. Ruslar'ın Aralık ortalarında taarruzları püskürtüldü ve düşman 14 Aralık günü Kotur istikametine çekildi. 19 Aralık'ta Kotur'un doğusunda yapılan muharebede kuvvetlerimiz geri çekilmek zorunda kaldı.

Sarıkamış muharebesi esnasında Jandarma fırkamız ve Ömer Naci Bey komutasındaki gönüllüler 4 Ocak 1915 günü Rumye'ye ilerliyerek orayı zaptettiler. Van Jandarma fırkası 14 Ocak 1915'te Dilman'ı işgal ederek, Hoy'a ilerledi. 12 Şubat 1915'te, Ruslar tarafından boşaltılan Hoy tekrar işgal edildi, aynı gün Ömer Fevzi Bey, Musul kolu ile Tebriz'e girdi.

22 ve 26 Şubat 1915'te Hoy'daki Ruslar'a taarruz edildi. ve taarruzumuz püskürtüldü. Ruslar'ın karşı taarruzlarını da kuvvetlerimiz püskürttü. Nazarbekof komutasında Rus kuvvetleri 2-6 Mart 1915 tarihinde taarruz ederek Jandarma fırkamızı çekilmek zorunda bıraktılar. Ruslar Dilman'ı aldılar ve Jandarma fırkası 10 Mart 1915 günü Kotur'a geldi. Bir kaç Ermeni taburu ve Kazak alayı Beyazıt ve Abağa (Özalp) dan ilerleyerek Bergiri (Muradiye) ye taarruz ettiler, ancak kuvvetlerimiz tarafından püskürtüldü.(22)

7- SARIKAMIŞ TAARRUZU

(20 Aralık 1914 - 14 Ocak 1915)

Rus kuvvetlerinden bir kısmı, Murat çayı ovasına doğru harekete geçirilmiş, Barotov komutasındaki Kazaklar Tahir mevkiini

20) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.43

21) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.43

22) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.43

geçerek Karaderbent boğazına varmışlardı. Bir başka Rus kolu da Kılıç-Gedik boğazını aşmıştı. General Çernozubov'un kuvvetleri de İran Azerbeycanına girip kotur'u işgal etmişlerdi. Bu durum Van ile Muş bölgelerini tehdit edecek durumda idi. Ruslar ancak Batum kesiminde hareketsiz kalmışlardı. Batum'da çok zayıf bir kuvvet General Yelşin emrinde bulunuyordu. Bu durumdan sınırdaki Türk kuvvetleri Karadeniz yöresi Milislerinden faydalanarak, Batum'un güneyinde, Çoruh bakır madenlerini tehdit etmek üzere, Ocak ortalarında harekete geçtiler. Batum çevresindeki ahali, Türkler'e karşı sempati besliyor, Türk kuvvetlerinin gelmesini bekliyorlardı. Dağıstan İslam ahalisinin de Ruslar'a sadakatı şüpheli görülüyordu. Türk kuvvetleri sınırı geçerek batum'a doğru ilerleyerek Borçka, Artvin Ardanoç Ruslar'dan kurtarıldı.(23) Bu kuvvetler stange müfrezesi (24) olup Bahaddin Şakir Bey'in kumandasında idi. Stange müfrezesinden başka, Yakup Cemil Bey'in 3000 kadar Piyade ile 300 kadar süvari kuvvetindeki gönüllülerden meydana gelmekteydi. Rus cephesinden alınan haberlere göre; Ruslar'ın Kafkaslar'daki kuvvetleri zayıf ve savaş kabiliyetleri yüksek değildi. Hildenburg kumandasındaki Alman kuvvetleri Tannenberg'de Ruslar'ı mağlup ettiği zaman (26-30 Ağustos 1914) orada bulunan Türk askeri ateşesi, Enver Paşa'ya bu meydan muharebesi hakkında bilgi verirken, Ruslar'ın bilhassa yan taraftan yapılan kuşatmadan perişan olduklarını belirtmişti.(25) Ruslar'ın esas kuvvetleri Soğanlı yaylasının güney batısında idi. Dayanak noktaları Sarıkamış olan bu kuvvetler oldukça ileri mevkiye idiler. Ancak Çakır Baba sırtından giden tek yolla bağlı idi. Bu istihbarat üzerine Enver Paşa'nın kafasında Ruslar'ı yandan vurma fikri belirmeye başlamıştı.(26) Enver Paşa dağların kalın karla kapalı olmasını düşünerek düşmanın büyük bir darbe indireceğini düşünürken bu durum Ruslar'ın yararına olmuştur. Ayrıca Çakır-Baba sırtları her iki taraf arasında kimsenin bulunmadığı bir saha olmakla beraber Ruslar'ın sağ kanatlarını koruyan bir mani'a durumunda idi.

Çakır-baba sırtları ötesinde Ruslar'ın Oltu'daki sağ kanat-

23) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.267

24) A.İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, II. s.276

25) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.268

26) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.268

ları General İstomin'in kumandasında tek bir tugay tarafından korunmaktaydı. Oltu mühim bir kavşak noktası idi. Eğer bura bir baskınla alınabilirse buradan Ruslar tarafından yapılan mükemmel bir yol ile Merdik'e kadar ilerlemek mümkün olurdu. Bu mesafe 72 Km. idi. Merdik'ten Ardahan'a 42 Km, Kars'a da 45 Km. olup yol düzgün bir vaziyette idi.

Türkler Oltu'yu ele geçirdikleri takdirde Kars'a Pasin Ovasındaki Rus kuvvetlerinden daha yakın olacaklardı. Ruslar Kars'a 115 Km., Türkler ise 102 Km. mesafedeydi. Ayrıca Oltu'dan bir dağ yolu Berdiz'den Sarıkamış'a gidiyordu. Oltu alındığı takdirde, Ardahan ve Kars'taki Rus kuvvetlerinin arkasındaki Türk kuvvetleri ile, Gürcüstan ve Tiflis üzerine hareket mümkün olacaktı.(27) Rus Ordusunun imhasını bütün Kafkaslar'daki Türk ve Müslümanlar'ın Ruslar'a karşı ayaklanmaları takip edileceği düşünülmekteydi.

Enver Paşa, bu plânın ana hatlarını tesbit ettikten sonra, Kasım ayı içerisinde bu fikrini Liman Von Sanders'in bu husustaki fikrini öğrenmek istedi. Alman Generali böyle bir plânın büyüklüğü yanında mevcut şartlar içerisinde başarılamayacağını bildiğinden, Enver Paşa'nın bu plânını tasvip etmedi.(28) Fakat Enver Paşa buna ehemmiyet etmedi. III. Ordu Kurmay Başkanlığına getirilen Albay Bronsart Von Schetlendof (Türk Ordusunda rütbesi general) ve diğer yüksek rütbeli Alman Subaylarına bu fikir sorulduğunda, Enver Paşa'nın hoşuna gitmek maksadıyla, bu tasarıya karşı gelmediler; Fakat bu taarruzdaki bütün sorumluluğun Türkler'e ait olduğunu da belirttiler. Bu suretle "Sarıkamış Taarruzu" adıyla bilinen bir hareket, tamamiyle Enver Paşa ve Erkân-ı Harbiye ikinci reisi Hafız Hakkı Paşalar tarafından hazırlanmıştı. İstanbul'da askeri kanattan Enver Paşa'nın bu fikrine karşı çıkabilecek kimse bulunmadığı gibi, bulunsaydı bile Enver Paşa'yı fikrinden vazgeçirmek mümkün değildi. Bu taarruza karar verildikten sonra yapılması gerekmekteydi. Enver Paşa harbin başlaması münasebetiyle orduya çıkardığı beyannamede, devamlı ileri parolasını kullandığına göre (29) harp hareketlerini taarruz şekline dönüştürecekti. Sarıkamış muharebesinde Hasan İzzet

27) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.268

28) Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Sene s.36

29) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.269

tarafından verilen ve Enver Paşa'nın kumandayı ele almasına sebep olan telgraf önemlidir.(30) Hasan İzzet Paşa Sarıkamış harekati için pasif bir tavır gösterdiği içi Enver Paşa kumandayı ele almıştır.

18 Kasım 1914'te Enver Paşa'ya çektiği telgrafta:

IX. Kolordu, X. Kolordu Kol başlıları Kötek-Kars yoluna 8 günde varır, bu esnada yalnız kalan XI. Kolordu'nun ezilmeyeceği şüphelidir. Kol başlıları büyük dağlardan çıkınca kendilerinden pek az olmayan düşman karşısında güç bir vaziyete düşecektir. Bu taarruzu meydan muharebesinin neticesini hazırlayacağımıza göre uygun görülüyor. Ademi muvaffakiyet halinde uzun sürecek olan sefer aleyhimize dönecektir. Meydan muharebesi vermeyip "İd"deki düşmanı atarak muharebeyi kesmektir. Üçüncü Ordu Erkâni Harbiye reisi Göze diyorki; Üçüncü Ordu'da keşfi taarruz fikri vardı, Kafkasya'da isyan çıkarmak ve bu suretle Almanya ve Avusturya'ya yardım etmek mümkün görülüyordu.

Her taraftan tazyikle taarruz için gelmiş bir başkumandan böyle bir telgraf üzerine, Hasan İzzet Paşa'yı kumanda da tutmadı. Başka da kumandan yoktu. Enver Paşa kumandayı bizzat üzerine aldı. Enver Paşa'nın yanında Hafız Hakkı Paşa vardı.

Kışın başladığı ve karların dağları kapladığı, soğukların şiddetlendiği bir zaman, dağlar ve sırtlar üzerinden Ruslar'a karşı yapılacak bir taarruzun elbette çok zor olduğunu Enver Paşa da takdir ediyordu. Türk askerine olan güveni ve süratle hareket edildiği takdirde bu taarruzun yapılacağına inanıyordu. Yalnız zor iklim şartları içerisinde, askeri soğuğa karşı koruyacak bir elbisesi ve ayağında ayakkabısı yoktu.

19 Aralık 1914 günü Erzurum'dan hareket ederek Köprüköyü'ne gelen Enver Paşa, aynı gün orduya aşağıdaki ilk emrini vermiştir.(31)

1- XI. Kolordu, 21 Aralık 1914 akşamına kadar bütün kıtalarını Aras'ın kuzeyini almış olacaktır. Süvari fırkasının emrinde yalnız bir piyade alayı ile, bir Jandarma taburu ve bir cebel bataryasından mürekkep bir müfrezeyi Aras'ın cenubunda bırakacaktır.

30) Fevzi Çakmak, Büyük Harpte Şark Cephesi Har. Şark Vilayetlerimizde Kafkasya'da ve İran'da, s.48

31) A. İhsan Sabis, Birinci Cihan Harbi, II, s.272

2- ~~Bugünden itibaren küçük mıkıyasta baskın hareketleri yaparak düşman iz'aç edilmelidir.~~

3- XI. Kolordu'nun piyade taburları mevcudunu ikmal etmek üzere Erzurum müstahkem mevkiindeki topçu efradından 2500 er müstahkem mevki tarafından gönderilecektir.

I. Kolordu'nun 3. fırkası Kasım sonlarında İstanbul'dan gemilere bindirilerek, gizlice Hopa limanına çıkarıldı. Bu tümen Artvin-Ardanuç yolunu takip ederek Ardahan üzerine yürüyecekti. Irak'tan Murat çayı ovasına gelen 37. fırka da İran sınırına yaklaşacaktı.(32) Enver Paşa mahiyetindeki Kurmay başkanı General Von Bransart ile bir kaç Türk ve Alman Subayı olduğu halde 6 Aralık 1914'te Trabzon'a geldi ve oradan da hemen hareket ederek Erzurum'a giderek kumandanlarla temasa başladı. Enver Paşa'nın taarruz plânını tasvip etmediğinden daha önce belirtildiği telgraf ile istifa eden II. Ordu kumandanıyla aynı fikirde olan IX. ve X. Kolordu kumandanları da yerlerinde kalmadılar. IX. Kolordu kumandanı Ahmet Fevzi Paşa (sonraki Mareşal Fevzi Çakmak) da taarruzun, Enver Paşa'nın tasarladığı gibi olamayacağını savunmaktaydı. Ona göre; Heryeşden önce askere kışın sıcak tutacak giyim lazımdı, bundan başka iki fırkanın celbi gerekmekteydi. Ancak mükemmel bir hazırlıktan sonra böyle bir harekete başlamak ve başarmak mümkün olacaktı. Enver Paşa bunu kabul etmeyerek IX. Kolordu'nun başına Ali İhsan Paşa'yı getirdi. Galip Paşa'da plânı kabul etmediğinden çekildi, yerine Abdulkerim Paşa getirildi. X. Kolordu kumandanı da değiştirilerek Hafız Hakkı Paşa getirildi. Hafız Hakkı Paşa değerli cesur kumandan olmakla beraber "Türkçülük" ideallerini benimsediği ve Türk illerinin kurtarılmasını şiddetle arzu etmekteydi.(33) Enver Paşa'nın tasarısına göre IX. ve X. Kolordu'lar Ruslar'ı yandan vurma hareketine girişirken, XI. Kolordu ve Jandarma birlikleri, sınır muhafızları ile takviye edilerek, Ruslar'ın Pasin ovasındaki mevkillerine cepheden hücumla geçeceklerdi. Böylece Ruslar'ın dikkati cepheye çevrilecek ve Türk kuvvetlerinin baskın hareketleri kolaylaşacaktı.

Sarıkamış muharebesi başlamadan iki tarafın kuvvetleri;

a) TÜRK KUVVETLERİ

32) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.270

33) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.271

Ordu karargâhı Köprüköy'de.

Sağ Cenahta : Van şehrinin doğusunda Van Seyyar Jandarma fırkası, Başkale-Saray hattında; 13. Kolordu denilen zayıf atlı taburundan ibaret olan kuvvet, üçüncü ihtiyat süvari fırkası artıklarıyla ve hudut taburlarıyla Murad vadisinde Tutak ve Mälazgirt civarında;(34)

Merkezde : İkinci ynzamiye fırkasıyla diğer üç ihtiyat süvari fırkası ve XI. Kolordu'nun 18. ve 34. fırkaları Aras nehri kuzeyinde haran civarında ihtiyat süvari fırkalarının efradı firar etmiş ve dağılmış olduklarından bu fırkalar lağvedilmiş ve bakiyeleri ikinci nizamiye süvari fırkasına ilhak etmişti.

IX. Kolordu, daha Şimal'de Çermik Su, Koşa, Yeniköy bölgesine, X. Kolordu'nun 30. fırkası Hasankale civarında, 31. fırkadan 4. tabur piyadesiyle bir topçu taburundan ibaret Fethi Bey müfrezesi Hasankale'nin Güney doğusunda Tepçek civarında Ordu ihtiyatını teşkil etmekte idi.(35)

Sol Cenahta : Tortum civarında hudut taburları bulunmakta; Rıza ve Yakup Cemil Bey müfrezeleri Ardanuç ve Artvin civarında Çoruh vadisinde.

Erzurum Kalesi : Alman Polsselt Paşa kumandasında bir kaç seyar jandarma taburuyla iki ağır topçu alayından, Kale istihkam taburu tarafından ve muharebe müfrezelerinden mürekkepti.

Cephe Gerisinde : X. Kolordu'nun 31. fırkası Erzurum Kuzey doğusunda, karagöbek civarında, 32. fırka henüz Erzincan'dan Erzurum'a doğru yürümekte olup. 20 Aralık 1914 tarihinde Erzurum'a varacaktır. Karargah Erzurum'dur.

III. Ordu'nun Köprüköy ve Azap muharebelerindeki kesirsiz 12.000 zayıfına mukabil depo taburlarından ve Erzincan'daki talimğahtan er getirilmiş ancap cephe noksanı ikmal edilememiştir.

b) RUS ORDUSU

a) İstomun Livası ; Süvari ve Ermeni Kıt'alarıyla takviye edilmiş (36) olduğu halde 10 tabur, 7 süvari bölüğü, 24 top, Narman ve kale boğazında.

34) A.İhsan Sabis, Birinci Dünya Savaşı, II. s.265

35) A.İhsan Sabis, a.g.e, II. s.267

36) Fevzi Çakmak, Büyük Harpte Şark cephesi Har. Şark Vilayetlerimizde Kafkasya'da ve İran'da, s.49

b) Türkistan Kolordusu; Bir süvari livası, Ekrek mıntıkasında cephe, diğer iki liva kademeli olarak bunun gerisinde ihtiyatta.

c) I. Kolordu; 39. fırka, Horasan-Zanzak, I. Kazak süvari fırkası, Tayhoca-Mişki'de, 1 plâstan livası, yüzverende; 2. plaştan livası Ardı'da; 79. alayın iki taburu ve bir kazak alayı Velibaba'da; 1 Ermeni taburu Alagöz'de, bunların öncüleri Tahir-Eşek İlyasta,(37) 80. alay öbüs taburu Horasan'da.

d) Ruslar'ın bir Kolordu'ya yakın kuvvetleri Karaköse mıntıkasında bulunuyordu.

CEPHE DURUMU

Rus başkumandanlığı bir kaç gün sonra başlayacak olan Türk taarruzundan haberi yoktu. Rus cephesinde tam bir sükunet hüküm sürüyordu.(38) Çar II. Nikola'nın 20 Aralık 1914'te Sarıkamış'a gelişi ve Türk sahasındaki Rus ileri mevzilerini ziyaret etmesi, birçok askeri mükafatlandırması Rus askerinin moralini oldukça yükseltmişti. Türk taarruzu 3 - 4 gün önce başlamış olsaydı, belki Çar'ın hayatı tehlikeye düşebilirdi. Fakat Rus Çar'ının cepheyi ziyaretinden Türk ordusunun haberi yoktu. 19 Aralık 1914 günü Erzurum'dan hareket ederek Köprüköy'e gelen Enver Paşa, aynı gün aşağıdaki ilk ordu emrini vermiştir.(39)

1- XI. Kolordu 21 Aralık 1914 akşamı kadar bütün kıtalarını Aras'ın şimaline almış olacaktır. Süvari fırkasının emrinde yalnız bir piyade alayı ile bir Jandarma taburu ve bir cebel bataryasından mürekkep bir müfrezeyi Aras'ın cenubunda bırakacaktır.

2- Bugünden itibaren küçük mikyasta baskın hareketleri yaparak düşman iz'aç edilmelidir.

3- XI. Kolordu'nun piyade taburları mevcudunu ikmal etmek üzere Erzurum müstahkem mevkiindeki topçu efradından 2500 er müstahkem mevki tarafından gönderilecektir.(40)

İmza: Başkumandan Vekili ve Üçüncü

Ordu Kumandanı Enver Paşa

37) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.49

38) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.273

39) A.İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, II. s.272

40) A.İhsan Sabis, a.g.e, II. s.272

Be emre göre :

Türk taarruzu 22 Aralık 1914 günü başlayacaktı. 29. ve 17. Tümenler'in, Plâna göre, 23 Aralık gecesinde Çakır-baba sırtlarında varmış olmaları gerekiyordu. 28 Tümen İd üzerinden giderek, top yolundan Çatak'a varacaktı. Yürüyüşe katılacak kıtalar ancak Cebel toplar götürebileceklerdi; ağırlık asgari hadde indirilecekti. Askere dağıtılan kumanya kuru bir yufka idi.(41) Askerin soğuktan korunacak giyimli, kalın kaputlar veya kısa gocuk, başlık, sıcak tutacak postal ve yün çorap hiçbir şey yoktu. Ayakkabıları köylülerin giydiği çarıktan ibaretti. Askeri bu şekilde, kışın şiddetli soğuşunda, geceleri insanları delip geçen soğuk rüzgarda, dağlara tırmanmaya sevk etmek, hiç bir barınak olmadan gece ve gündüz dağ başlarında kalmak suretiyle daracık bir yoldan zoraki bir yürüyüşle düşmana karşı taarruza geçirmek, en hafif bir tabirle insafsız bir hareketti. 28. fırkanın geçeceği yol bilhassa çok çetindi. Fakat Enver Paşa Sarıkamış'taki Rus kuvvetleri ile Oltu'daki Rus fırkasının arasına bu Türk fırkasını sokmakla, büyük kazanç elde edeceğini ümit ediyordu. 28. fırkayı da X.Kolordu'dan 31. Tümen takip edecekti. İki fırka, birkaç gün önce gizlice Erzurum'dan hareketle, gayet kötü yollardan geçerek Tortum'a varmıştı. Bu kuvvetler Oltu istikametinde ilerleyecekti. Ali Fethi Bey kumandasındaki kuvvet'te Tortum çayı ötesine Hasköy'e Oltu'nun 10 Km. batısına varacaktı. Enver Paşa'nın tasarısına göre bu hareketler sonunda 23 Aralık tarihinde Oltu'daki Rus tugayı imha edilecek ve Oltu ele geçirilecekti.(42) Buna müteakip 25 Aralık günü de IX. Kolordu Sarıkamış'a hücum edecekti. X. Kolordu da yardımda bulunacaktı. Ayrıca Ardahan'a karşı Alman Binbaşı Stange'nin kumandasında, 32. tümenden 2 alay, 8 top ve ikibin gönüllü kuvvet harekete geçecekti. Borçka'dan itibaren, Batum-Ardahan yolu takip edilecekti.

c) RUS CEPHESİNDE DURUM

Aralık ayının ilk yarısında herhangi bir hareket olmamıştır. Bergman'ın kuvvetleri Çakır-baba sırtından, Aras nehrine ve oradan da Dram-dağ'a kadar müdafaa vaziyetinde kalmışlardı. General

41) A.İhsan Sabis, a.g.e, II, s.273

42) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.273

Yudeniç cepheyi teftiş ederek, teftiş sonunda kıtalarda birçok iyilik görülmüştü. Rus askerlerini kışın sıcak tutacak koyun gocukları gönderilmiş askerin sağlığıyla yakından ilgilenilmişti.

19-20 Aralık gecesi çok kar yağmıştı, aynı gün Rus gözcüleri Oltu çevresinde, İd'e yakın kesime bir takım Türk askeri hareketlerinin görüldüğünü bildirdiler. Çok geçmeden, Bergman'ın Mecinkirt'teki ordugâhında da alarm haberi alındı. Oltu'daki Rus kumandanı İstomin, başlanan Türk hareketinin mahiyetini sezerek yardım istediği halde Bergman buna aldırmadı. 22 Aralık günü batı cephesindeki Rus başkumandanlığı karargahından, yabancı ajanlarından alınan telgraflara göre; Enver Paşa'nın Erzurum'da olduğu Kafkas'taki Rus karargahına bildirilmişti.(43) Son günlerde gözlenen Türk hareketlerinden, Türkler'in büyük bir taarruza hazırlandıklarını göstermekte idi. Bu durum üzerine Tiflis'teki Rus umumi Valisi naibi General Mışlayevskiy ve General Bergman'ın karargahı olan Mecinkirt'e 23 Aralık 1914'te hareket ettiler. Bu suretle Rus kumandanlığı, Enver Paşa'nın hazırladığı ve artık başlamış olan taarruzunu karşılamak üzere tedbirler almak için cepheye gitmiş bulunuyordu; taarruz sürpriz olmaktan çıkmıştı.

8- SARIKAMIŞ HAREKATININ BAŞLAMASI

Enver Paşa'nın verdiği emre göre, 22 Aralık 1914'te Türk Kıtalarının yürüyüşü başladı. X. Kolordu 30. ve 32. fırkaları birbirini takiben İslam küteği üzerinden Kaleboğazı'nı takip etmiş ve bir haftadan beri çevirme hareketi yapan Fethi Bey müfrezesi de daha kuzey'den hareket etmişti.(44) 32. Tümen çok yorgun bir vaziyette 22-23 Aralık gecesini Narman'da geçirdi. 30. ve 32. Tümenler daha zorlukla ilerleyebilmiş ancak 16 Km. gidebilmişlerdi. Halbuki yapılan Plân'a göre 30 Km. gitmeleri lazımdı. Bu durumdan Oltu'daki Rus kumandanı istifade ederek önceden tahkim edilmiş mevzilere çekildi. 23 Aralık günü Oltu'da çarpışmalar başlamıştı. Fakat Ruslar'ın şansına 31. ve 32. Türk fırkaları birbirini sisten tanımayarak birbirleriyle çarpıştılar.(45) Bu çarpışma sırasında 100 Türk askeri birbirlerini öldürdüler. Sis biraz yükselince yanlışlık anlaşıldı ve çarpışmalar durdu. Türk baskısı altında is-

43) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.51

44) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.51

45) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.274

tim'in Oltu'yu tahkim etmek zorunda kaldı ve Ardahan'a doğru çekildi.

23 Aralık günü, Türk kuvvetlerinden 29. ve 17. Tümenler çok büyük zorluklarla yol alabildiler. 29. Tümen Rus sınırındaki Bardiz'e yaklaşmıştı; 28. Tümen'de Çakır-baba sırtlarından, her taraf karla örtülü olmak üzere, Pitgir çiftliğinde bulunuyordu. Enver Paşa ise cepheye gitmişti. Harekâtı bizzat idare etmek istiyordu. 23/24 Aralık gecesini İd mevkiinde geçirdi. 24 Aralık günü yağan kar Türk kıtalarının ilerleyişini geciktirdi. Rus Generalleri, Mışlayevyskiy, Yudeniç ve Bergman karargâhta görüşerek Sarıkamış'ın tehlikede olduğunu anlamışlar, bilhassa Yudeniç her ihtimali düşünerek duruma göre gereken emirleri vermişti. Misleyevskiy iki Drujin taburunu, 2000 ikmal eri ile 120 yeni Subay adaylarını Bükretov komutasında Berdiz'e gönderdi, 24 Aralık günü Enver Paşa'nın ilk çattığı kuvvet bu derme çatma kuvvetlerdir. (46)

Karlı bir mevsimde ve dağlık arazide yapılan zoraki yürüyüş nedeniyle birliklerin kuvvetleri çok düşmüştü. Piyade alaylarının mevcudu 600 kişiye inmişti. (47) 25 Aralık günü Enver Paşa taarruz emrini veriyor, Çerkezköyü'ne kuvvetler ilerliyor, Orada Drujinler ve iki amele taburu mevcuttur. Enver Paşa madem ki top yoktur o halde bu düşmanın derme çatma kuvvetidir. Bu gece behemahal Sarıkamış'a gidilmelidir. (48) diye emir vermesine rağmen asker çok yorgun ve dağınık olduğu dikkate alınarak, ertesi gün 26 Aralık günü taarruz emri verilmiştir. 25/26 Aralık gecesini Rus tarafında General Bergman durumun ciddiliğini dikkate alarak Kıtalarına umumi çekiliş emri verme de kararlı idi. Kafkas Rus karargahında durum çok kritik zannedilmiş ve nerede ise umumi çekiliş başlamakta idi. (49) Hummalı bir şekilde müdafaa tertibatı alan Ruslar'ın buradaki kuvvetleri önemsizdi. Ancak Sarıkamış'ta Rus kuvvetlerine Albay Bukretov kumanda ediyordu. Tiflis'ten demir yolu ile Sarıkamış'a yardım yetiştirilmeye çalışılıyordu. 25 Aralık günü Bukretov kumandasında 1500 asker, 1000 kişilik Rus ve Ermenilerden meydana gelmiş milisten başka demir yolu personeli ve işçilerden teşkil edilmiş kuvvetler vardı, ayrıca saat geçtikçe Rus askeri durmadan geliyordu. 25 Aralık sabahı, soğuk dağ başında geceyi

46) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.54

47) A.İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, II, s.283

48) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.55

49) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.275

geçiren 29. Tümen askerlerinden yüzlercesi donarak ölmüştü. Geriye kalanların çoğu da barınak aramak üzere etrafa dağılmışlardı. 29 Tümen hareketin başında 8000 kişi iken şimdi 4000 kişi kalmıştı. Türk kıtaları çok zor şartlar altında 8 cebel top getirebilmişlerdi. Enver Paşa Sarıkamış'ta top olmadığını zannediyordu, ancak yukarıda belirtildiği gibi 2 sahra topu mevcuttu. Türk topçuları Sarıkamış'a top ateşi açınca Rus topçuları karşılık verdiler, Rus toplarının daha güçlü olması nedeniyle Türk toplarını susturdular, Ayrıca Ruslar şiddetli bir makinalı tüfek ateşi açtılar, böylece Sarıkamış savaşı başlamış oldu.(50) Enver Paşa'nın verdiği emre göre, bütün Türk birliklerinin Sarıkamış'a gelmesi bekleniyordu. Fakat soğuk ve kar yüzünden, gelmesi gereken birlikler yetişemediler, yalnız IX. Kolordu Sarıkamış yönüne çok sarsılmış bir vaziyette geldi. Bir hafta önce 25.000 mevcudu ve bir çok cebel topu bataryaları ile donanmış iken, şimdi ancak 10.000 kişi ve 20 cebel topu kalmıştı. 10.000 kişi bitkin bir vaziyette idiler. Cebel topları ise, Berdiz ile Sarıkamış arasındaydı. Ancak Enver Paşa ümitsiz değildi. Batı'dan X. Kolordu'nun yetişmesi bekleniyordu. XI. Kolordu'nun enerjik bir taarruzu sonucu Ruslar'ın yeni kuvvetler gönderemeyecekleri zannediliyordu, durum umulduğu gibi çıkmadı. X. Kolordu; 30. fırka 14 saat yürüyüşten sonra Allahüekber'i aşarak Beyköy'üne gelibilmişti.(51)

Hafız Hakkı Paşa kumandasındaki X. Kolordu'nun 25/26 Aralık günlerinde, yani en kritik günlerde gelememesinin sebebi, bu Kolordu'nun 23 Aralık günü Oltu'yu zaptetmiş, sonra Rus kuvvetlerini takiben Ardahan'a doğru yürümesi idi. Ruslar bu savaşta epeyce kayıp vermişlerdi. Hafız Hakkı Paşa 25 Aralık günü Penek'i işgal etti ve oradan Berdiz'e gitti; sonra Merdenik üzerine yürüdü. Maksadı bir an evvel Ardahan'ı ele geçirmektir. Fakat Enver Paşa'dan aldığı emir üzerine Ardahan'a hareketi durdurarak Sarıkamış istikametine yürümeye başladı. Gayet iyi durumda olan Hafız Hakkı Paşa'nın kuvvetleri Sarıkamış'a doğru yürüyüşlerini 3000 metre yükseklikteki Allahüekber üzerinden yapmaları 30. ve 31 Tümenlerin büyük kayıplarına sebep oldu.(52) Hafız Hakkı Paşa ile buluştu ve durum hakkında bilgi edindi.

Bu gecikmeler sonunda Ruslar, demir yolu ile Sarıkamış'a bo-

50) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.276

51) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.55

52) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.276

yuna asker ve malzeme yığılabilmişlerdi.' 27 ve 28 Aralık günlerinde bütün şiddetiyle Türk hücumları devam etti. Sarıkamış'ın yukarı mahallesi iki defa el değiştirdi; ve Türkler'in elinde kaldı, Atlı bazı Türk müfrezeleri Kars'a giden demir yoluna çıkıp, yeniselim İstasyonunda rayları havaya uçurdular. Bununla Sarıkamış-Kars arası kesilmiş oldu. Berdiz'deki 32. fırka düşmanı püskürtüp Akmezar ile Çilhoruz'u aldı. Ruslar ancak Çakır-baba dağında tutundular.(53)

IX. Kolordu; üç fırkası, dağ topları birinci hatta olmak üzere Çerkezköy-Sarıkamış'a taarruz ederek, Çerkezköy'ü zapediyorsa da Sarıkamış'ta 17. fırka mukavemete uğruyor, çünkü Ruslar'ın cepheden ve ihtiyattan sevkettikleri bir Kazak alayı ve 4 top Ruslar'ın sağında X. Kolordu'ya karşı bulunuyor.(54) bunun iki taburu ihtiyat idi. 18. alayın 1. taburu ile 1 drujin taburu ve 2 top merkezden istasyon civarında idi. Bükretof solda 6 tabur ve 16 Mitralyöz ile Çerkezköyü'nü zapteden kuvvetlerimizi muhasara ediyordu. Bu suretle Sarıkamış'ta Ruslar 12 Taburla, bir süvari alayı (6 bölük) 6 top. 16 Mitralyöz toplayarak müdafaayı tanzim etmişlerdi. Bu sırada 28. fırka Kurmay başkanı esir düşmüştü.(55) Kurmayın evrakları arasında Enver Paşa'nın günlük emirleri vardı. Bu emirler tetkik edildikten sonra General Mişlayevskiy Türk taarruzunun mahiyetini öğrenince dehşete düşerek umumi çekiliş kararı verir gibi oldu. Ancak bunu yapmadan önce Mecinkirt'te Berğman ve Yudeniç ile danıştı. Yudeniç çekilişe şiddetle karşı koydu ve bu suretle General Mişlavskiy Rus kuvvetlerinin umumi çekiliş emrini vermekten vazgeçti. 28 Aralık günü durum açıkca Ruslar'ın lehine dönmüş gibiydi; çünkü artık çok yıpranmış Türk askerlerinin o günkü hücumları eskisi gibi tesirli olamıyordu.

28 Aralık Türk kuvvetlerinin X. Kolordu'dan 28. fırka hücum hazırlıkları yapmış, 31. Tümen de Turnagelin yamaçlarında, sol kanadı ile demir yolu boyunca yağışasana dayanmıştı. 28/29 Aralık gecesi 30. fırka demir yolunu geçip Sarıkamış'ın güneyindeki Alisofu'yu işgal etti. Bu suretle Ruslar'ın Kars ile irtibatı kesilmişti. Fakat Sarıkamış'ı saran Türk kuvvetleri artık çok za-

53) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.57

54) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.57

55) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.277

yıf idi. X. Kolordu'nun iki tümeni ancak 12.000 kişi, IX. Kolordu'nun da 6000 kişi kuvvetinde olup her iki Kolordu arasındaki irtibat güçlkle yapılıyordu. Top bakımından da Ruslar'a göre Türk kuvvetleri çok zayıf durumda idi. Buna karşılık Rus kuvvetlerinin sayısı suretle artmış, 13-14 bin mevcudu olmuştu. 34 top, çokça makinalı tüfek Rus ordusunun ateş gücünü artırdığı gibi Rus askerleri iyi giydirilmiş, yedirilmiş, içirilmiş durumda olup geceleri kapalı alanlarda barınmaktaydılar. (56) 24 Aralık günü şiddetli çarpışmalar oldu. Türk askerleri aç ve yarı çıplak, yorgun bir vaziyette aslanlar gibi düşmanın üzerine atıldılar. Fakat Ruslar da şiddetle karşı koydular. Rus taarruzları da türkler tarafından püskürtülmekte idi. Kanlı süngü hücumları yapıldı. Enver Paşa savaşı bizzat idare ediyordu. Fakat o gün Sarıkamış alınamadı. Enver Paşa her ne pahasına olursa olsun bir netice almak istiyordu. Başkumandan emri ile bir gece baskını sonunda Sarıkamış'ın kuzeyine düşen Kartal yuvası mevki Ruslar'dan alındı ve askerlerimiz Sarıkamış'ın içine girdiler. Fakat gece karanlığında cereyan eden süngü hücumu sonunda Türkler şehirden geri atıldılar. Bu sırada 400 kadar da esir verildi. Enver Paşa bu durum karşısında 3000 kadar Türk askeri gelip katıldığı halde hücumun yenilenmesi için emir vermedi. Halbuki 30 Aralık günü Ruslar'ın durumu büsbütün düzeldi. Mecinkirt'ten getirilen 6 havan topu Rus ateş gücünü yükselttiği gibi Türk mevkiilerini dövmeye başladılar. Türk kuvvetleri Ruslar'ın şiddetli ateşi altında inatla korudukları Sarıkamış'ın yukarı mahallelerini boşaltmak zorunda kaldılar. Bu suretle hücum durumu tedrici olarak Ruslar'ın eline geçmekte idi. (57) General Bergman cepheyi kısaltma ve Sarıkamış yolunu açmak için Sinamir-Ardos-Horasan-Karaderbent'den daha geride bir hatta çekilmek istiyordu. Fakat General Yudenic, 39. fırka daha fazla çekildiği halde kendisinin ve Dökret müfrezesinin arkası açılarak onların geri çekileceğini ve Berdiz'deki Türkler'in (32.fırka) Ruslar'dan evvel Sarıkamış'a yetişip durumu değiştirebileceklerini söyleyerek hareketin ertesi güne ertelenmesini teklif etti. (58) 29/30 Aralık tarihlerinde Yudenic'in kitaları Türk XI. Kolordusu'na karşı cephe almıştı. 30 Aralık günü Ruslar'ın süngü hücumu ile Sarıkamış yanındaki Ahur-

56) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.278

57) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.279

58) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.61

reraz ve Yayla Bardız çiftliklerini ele geçirmeleri onların durumlarını düzelteren olaylar oldu. Böylece Sarıkamış'a yaklaşan Türk kuvvetlerini top ateşi altına almaları mümkün oldu. Nitekim Ruslar hemen harekete geçtiler, Kars'tan ve Sarıkamış'tan durmadan yardım alıyorlardı. Ruslar Sarıkamış'ta artık üstünlük sağlamışlardı. 1 Ocak 1915 günü Enver Paşa, artık tasarlamış olduğu muazzam taarruzunun Sarıkamış yakınında tam bir başarısızlığa uğradığını gördü. 1 ve 2 Ocak günleri de çarpışmalar devam ettiyse de hiçbir netice elde edilmedi. Şaşılacak durum; Türk askerinin bu kadar zaiyat vermelerine, daha doğrusu soğuktan, açlıktan ve yorgunluktan ölmelerine rağmen, çarpışmalara hala devam etmeleri idi.(59) On gün devamlı açıkta, sıfırın altında 20 dereceye varan soğukta, giyimsiz, sıcak yemek değil, soğuk yemek bulamadan, durmadan yürüyüş ve savaş halinde bulunan bu insanüstü tahamülü Türk askerinden başka hiç bir milletin askeri gösteremezdi. Fakat bu müthiş mücadelede Türk askerinden on binlercesi soğuktan donarak öldü. 2 Ocak günü durum tamamıyla ortaya çıkmıştı. Türk kuvvetlerinin Sarıkamış'ı almaları imkansızdı. Dolayısıyla bu taarruzun asıl hedefini teşkil eden harekette yapılmayacaktı. İleri mevzilerde bulunan Rus Kafkas ordusunun çekilişine mani olup bu düşman kuvvetlerini imha etmek ve Kafkaslar'a doğru ilerleyişini sağlamak, aksine Sarıkamış'a kadar ilerleyen Türk kuvvetleri şimdi Ruslar tarafından imha edilmek tehlikesinde idi. 3 Ocak günü Enver Paşa cepheden müteessir bir halde ayrıldı. 3 Ocak günü XI. Kolordu karargahından geçerek Erzurum'a oradan da İstanbul'a döndü. 17 Ocak gününe kadar çarpışmalar devam etti. Türk kıtaları tedrici olarak geri çekildiler. ve yine soğuktan, açlıktan müthiş zaiyata uğradılar. Ardahan ve Oltu tekrar Ruslar tarafından işgal edildi.

Sarıkamış taarruzu Türk ordusunun çok büyük kayıplar vermesine sebebiyet verdi. Düşman kurşunu ile değil soğuktan donarak ve açlıktan öldüler. IX. Kolordu kumandanı Ali İhsan Paşa ve 200 e yakın Subay ve birkaç bin asker esir edilmişti. Zaiyatın kati rakamla tesbiti imkansızdı, hareketin başında 90.000 asker varken, geri dönenlerin sayısınının 10-12 bin kişi olduğu anlaşılmaktadır. 70-75 bin asker maalesef soğuktan, açlıktan ve savaştan ölmüştü, yaralanmıştı. Ruslar'ın kaybı ise 16 bin ölü ve yaralı, 12 bin hasta idi.(60) Bunların çoğu donarak ölmüştü.

59) A. Nimet Kurat, a.g.e, s.279

60) A. Nimet Kurat, a.g.e, s.279

SARIKAMIŞ MAĞLUBİYETİNİN SEBEPLERİ

Sarıkamış seferinin felaketle neticelenmesinin sebepleri pek çoktur. Kısaca belirtmek gerekirse, şu noktalar ilk önce göze çarpar.

1- Yolsuzluk, dağlık arazi, menzil zorlukları, ordunun kış taarruzunu yapacak surette giydirilmiş olmaması ve teçhiz edilmemiş olması ve kışın yapılmaması lazımdı.(61) Cephane noksanlığı ve yolların karla kaplı dağlık arazide hareket güçlüğü yüzünden topçu kuvvetinden istifade edemiyerek topları düşmana terk etmesi;

2- 1915 senesi Mayıs ayında yapılması belki iyi olacaktı. Bu harekate katılan 3. Kolordu'nun savaş meydanında işbirliği sağlanmalıydı. IX, ve X. Kolordular'ın birbirinden çok uzak istikametlerde yürütülmesi ve taarruzun düşmanın Kötek civarındaki sağ cenahına tevdi edilmiş olması lazımdı. X. Kolordu'nun Berdis üzerinden Sarıkamış istikametinde operatif bir hareket yapmaları, belki, muvaffakiyetle neticelenebilirdi; fakat kış esnasında bu mümkün değildi.(62)

3- Acele hareket ve zorlamalar yüzünden erlerin pek çok hasta ve döküntü bırakmalarına meydan vermemek ve onların, muharebe ve yürüyüş kabiliyetlerini gözönünde tutarak, bu kabiliyetleri ve kuvvetleri muhafaza etmek, fakat harici zorlamalardan çekinmek gerekirdi.

4- Kafkas cephesinde taarruzun ilk şartı Karadeniz ve üstünlük temin edilmesidir. İstila edilen başka yerleri başka türlü muhafaza etmek mümkün değildir. Taarruz planını buna göre yapmak gerekirdi.(63) Hiç olmazsa Erzurum'a kadar yolun her zaman açık ve ehemmiyetli bulunması zaruri idi. Bu da olmayınca, bu taarruzu düşünmek mümkün değildi.

5- Asıl muharebe meydanındaki durum iyice hazırlanmadan yapılan bazı ihate ve çevirme hareketlere karşılık düşmanın iç vaziyetinde planlı hareketi ve muvaffakiyeti karşısında başarısızlığa düşülmüştür. Küçük ölçekli taarruz haritaları üzerinde başarı düşünmek mümkün olsaydı; İd, Bardiz, Sarıkamış ve Oltu Başköy is-

61) A. İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, I, s.317

62) A. İhsan Sabis, a.g.e, II. s.317

63) A. İhsan Sabis, a.g.e, II, s. 317

tikametlerinde sevk etmek, IX. ve X. Kolordu'lar ise, Köték Karavgran-Yeniköy hattına karşı yürütmek daha iyi ve tesirli olurdu.(64)

6- III. Orduyu, düşman kuvvetleriyle yapılan ateş ve süngü savaşları eritmiştir. Soğuk, hastalık, gıdasızlık mahvetmiştir. Esir olanların hepsi, düşman manevralarıyla sarılarak esir düşmüşlerdir. Bunların çoğu cephanesizlik, açlık ve takatsizlikten karlar içinde kalma dolayısıyla esir olmuşlardır. Şehitlerimizde aynı sebeplerin kurbanı olmuşlardır. Toplarımız da karlara saplanarak ve topları çeken hayvanların telef olması sonucu terkedilerek düşman eline geçmiştir.

7- III. Orduya taarruz yaptırabilmek için Karadeniz de sefer temin edilmeliydi, ayrıca Ulukışla Erzurum kara yolunda devamlı Kamyon ynaklıyatı temin edilmeliydi. Bu durumların tesiri harbin sonuna kadar hissedilmiştir.

B- RUSLAR'IN DOĞU ANADOLU'DAKİ İŞGALLERİ (ERZURUM-ERZİNCAN-VAN)

Sarıkamış taarruzu sonunda Türk ordusu Sarıkamış bozgunundan sonra III. Ordunun kuvveti 20.000'e inmişti, bu Ordunun yeniden teşkilatlandırılması lazımdı. Bu işe tayin edilen Hafız Hakkı Paşa'nın Mart 1915'te Erzurum'da tüfusten ölmesi ile Rus cephesinde Türk ordusu genç ve enerjik bir kumandandan mahrum kaldı.(65)

Harbin başından itibaren Osmanlı Devleti'nin bütün erkek nüfusunun askere alınması hızla tatbik edilmişti. Dolayısıyla Ordu'daki asker sayısı süratle artmıştı. 1915 Şubat'ında Türk Ordusu 500.000 kişiden ibaretti. Aynı yılın Kasım ayında Türk kuvvetleri 52 fırkaya çıkarılmak suretiyle en yüksek rakama ulaşmıştı.(66) 640 bin asker, 228 bin hayvan, 1247 seyyar top ve 520 kale topu vardı. Sarıkamış ve Çanakkale savaşlarında Türk ordusu çok kayıp vermekle beraber asker bakımından sıkıntı çekilmiyordu. Asker'in harp malzemesine ve giyeceğe ihtiyacı vardı. Bulgaristan'ın da Almanya tarafından harbe girmesi üzerine (14 Ekim 1915) Türkiye ile Almanya arasında karadan irtibat sağlanınca çok miktarda harp malzemesi ve silah gelmeye başladı.

64) A.İhsan Sabis, a.g.e, II, s.317

65) A. Nimet Kurat, a.g.e, s. 283

66) A. Nimet Kurat, a.g.e, s. 284

Fakat daha önce Türk ordusunda bu malzemelerin büyük sıkıntısı çekilmişti.

a) RUSLAR'IN DURUMU

Sarıkamış yenilgisinden sonra harp teşebbüsü Kafkas cephesinde Ruslar'a geçti. Ruslar'ın bundan sonra müdafaada kalmayıp taarruza geçecekleri muhakkaktı. 5 Mart 1915'ten itibaren gelmeye başlayan raporlar Ruslar'ın Azerbeycan'a kuvvet sevkettiklerini, Eleşgirt ovasındaki kuvvetlerini de Doğubeyazıt taraflarına topladıklarını ve Saray (Özalp'ın kazası) ve Bergiri (Muradiye) istikametlerinde Van istikametinde tecavüz ederek Van'ı işgal ve Ermeniler'i isyana teşvik edeceklerini bildiriyorlardı.(67)

Sarıkamış savaşları Ruslar çetin bir imtihan teşkil etmiş, onlarda bu imtihanı başarı ile vermişlerdi. Ancak kabiliyetsizliği meydana çıkan General Bergman, görevinden alınarak başka bir göreve nakledilmiş, yerine kabiliyeti ve enerjisi ile tanınan General Yudenic tayin edilmişti.(68) Bundan sonra General Yudenic Kafkas cephesinde Türkler'e karşı savaşan Rus Ordusunun kumandanı sıfatıyla önemli savaşları idare edecekti. General Yudenic Sarıkamış savaşları sırasında askeri hareketlerde olduğu gibi teşkilatçılığı ile de kabiliyetini göstermişti. Savaş sonunda görülen eksiklikleri gidermeye başladı. Asker'in giydirilmesine, iaşesine ve sıhhi cihetlere ayrıca önem verdi. Aynı zamanda yolların tamirine çalıştı. Bu suretle Ruslar'ın Kafkas Ordusu, 1915 yılı yazının sonunda tamamiyle taarruza hazır bir hale gelecekti. Ancak Rus hareketi belirtilen tarihten önce başladı.

RUS TAARRUZU'NUN BAŞLANASI

Rus taarruzunun başlangıç kesimi Batum oldu. Buranın kumandanı General Lyakhov adlı enerjik bir kumandandı. Batum'da fazla bir kuvvet yoktu. 12 tabur, 8 top ve iki Gürcü-druzinasından ibaretti. Kendisinin bu kuvvetler ile aşağı Çoruh ovasını ele geçirmesi yolunda, Yudenic tarafından Ocak 1915 başında, emir verildi. Orada Türk kuvvetleri de yetersizdi. Ardahan'dan vekilen

67) A. İhsan Sabis, a.g.e, II, s.381

68) A. Nimet Kurat, a.g.e, s.284

1500 muntazam asker ve iki hudut muhafız taburu ve bir miktar gayri muntazam gönüllü birlikleri vardı. Ocak ortalarından sonra, General Lyakhov harekete geçti, şiddetli çarpışmalardan sonra Rus'lar Hopa'yı aldılar. Savaşlar Şubat ayında yavaşladı ve Mart ayı içinde Rus'lar sahil boyunca ancak 10 Km. ilerleyebildiler. Türk savunması karşısında Rus'lar duraklamıştır. Bilhassa gönüllü katıları şiddetli çarpışıyorlardı. 27 Mart tarihinde Artvin çetin savaştan sonra Rus'ların eline geçmesine rağmen Çoruh ovasını ele geçiremediler.(69)

b) DOĞU'DA DURUM

Rus kumandanlığı o sırada en çok, Türklerin ve Müslüman tabii düşmanı durumunda olan Ermeni'lerle meşgul olmakta idiler. Ermeni'lerin buldukları sahanın bir an evvel Rus'lar tarafından işgali siyasi ve stratejik açıdan ön planda yer almıştı. Bu nedenle Van Gölü çevresinin Rus'lar tarafından işgali için hazırlıklar yapılmaya başlandı. Zaten harp çıkmadan önce binlerce ermeni erkeği Rusya'ya kaçarak Rus subaylarının kumandasında ayrı Ermeni druzinaları (biner kişilik) teşkil etmişlerdi. Ermeni Kıta'larına aslen Ermeni olan Rus Ordu'sunda General rütbesi alan Nazarbekov kumanda etmekte idi. Nazarbekov, gerek Ermeni meselesinde gerekse Azerbeycan ve Van çevresindeki hareketlerde Yudeniç'in başmüşaviri ve yardımcısı idi.(70) Van cihetinde faaliyette bulunan Rus'lar, Ermenileri isyana teşvik ediyorlardı.(71)

Daha sonraki bölümlerde geniş olarak açıklanacağı üzere Van ve Muş çevresinde Ermeni bulunmaktaydı. Ancak sayıları hiçbir zaman müslüman nüfusun yarısını dahi teşkil etmiyordu. Fakat Ermeni'lerin "Daşnakutsiyun" (yahut sadece Daşnakçı Ermeniler) her yerde gizli kurulmuş, gizli silah depoları meydana getirilmiştir. Dışarıdan gelen tahrik ve kışkırtma ile Türk Devletine karşı tam bir düşmanca faaliyete başlamışlardı.

Ermeni'ler boyuna Rus'lara casusluk yaparak, Türk kuvvetlerinin durumu ile hareketleri hakkında Rus'lara haber ardı. İşte bütün bu tahrikler neticesinde Van'daki Ermeni'ler 14 Nisan 1915 tarihinde ayaklandılar.(72) Erzurum'dan Tutak yolu ile Erzurum ve Erzincan Jandarma taburları, ayrıca 2 top Van'a gönderildi. Van Jandarma fırkası kısmen Van'da, kısmen de Başkale civarında ve Dir'de bulunmaktaydı.(73)

69) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.285

70) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.285

71) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.94

72) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.286

73) A.İhsan Sabis, a.g.e, II, s.365

8 Mart 1915 tarihinde konuyla ilgili şu telgrafı II. Ordu Kumandanlığı almıştı.(74)

İstanbul : 8/3/1915

Rus'ların Azerbeycan hareketleriyle aynı zamanda Van vilayetini işgal ve Ermeni'leri ihtilale teşvik eylemek istedikleri görülmüyor. Halil Bey'in kumandasındaki Birinci Kuvve-i Seferiye 5/3/1915 de Musul'dan Revandiz istikametinde ileri hareket etmiştir. Daha sonra bu fırka ile hareketlarına tevdi etmek üzere Erzurum'daki beşinci Kuvve-i Seferinin Van üzerine tahriki arzu olunur. Herhalde Rus'ların hareketlarında serbest olmamaları için III. orduca faal bulunulması lazımdır. Karar ve icraatınızın işari.

İmza : Başkumandan Vekili Enver

20 Nisan 1915'te Van şehrinde Ermeniler Banka, düyunu umumi dairesi, Postahaneyi yakarak isyan ettiler. Van seyyar Jandarma fırkasının mühim bir kısmı ile muhasara edildi. 14 Mayıs 1915'e kadar muhasara devam etti. Ermeni'ler çokca bomba kullandılar. Şiddetli sokak muharebeleri tarafların zaiyatına sebep olmuştur. Rus'lar bundan istifade ederek iki koldan Malazgirt ve Van üzerine ilerlediler. 17 Nisan 1915'te Rumya'ya gelen 1. Kuvve-i Seferiyeye karşı koydular.

Diğer yandan Halil Paşa 37. ve 38. fırkalar ve Jandarma birlikleriyle takviye edilecek ve Diyarbakır'dan hareketle, İran Azerbeycanına girecek ve Ruslar tarafından boşaltılan Tebriz'i işgal edecektir. Bununla hiç olmazsa, Enver Paşa'nın tasarladığı "Türk illerini Fetih" plânının bir kısmı gerçekleşecek ve Kafkas'lardaki Türk Müslüman unsurlarını harekete geçirmek imkanı hasıl olacaktı. Halil Paşa'nın Azerbeycan'a yürüyüşü Rus'ların karşı hareketini teşkil etmişti. Nitekim Yudenic tarafından Azerbeycan'a gönderilen Kazak birlikleri Tebriz'i yeniden ele geçirdiler. Bu suretle İran Azerbeycan'ı yeniden Rus işgali altına girmiş oldu. Bu defa Rus'ların çoktan beri göz diktiği ve "Ermenistan" diye isim verdikleri Doğu Anadolu'nun Van-Muş ve Bitlis çevrelerini ele geçirmek gayesiyle, Rus kuvvetleri 1915 Haziran'ında bu yöne doğru harekete geçtiler.

74) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.94

75) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.286

1- VAN VE MALAZGİRT'İN İŞGAL EDİLMESİ

8 Mayıs 1915'te IV. Kolordu 66. fırka Tutak'ı ve 10 Mayıs 1915'te Hamur'u zaptetti. 3. süvari ihtiyat fırkası 11 Mayıs'ta Malazgirt'i aldı ve Kop ile Adilcevaz'a ilerledi. 16 Mayıs'ta Muş talimhahında Osman bey 2500 askerle Bulam ve Kop'a sevk olunarak düşmanı püskürttü.

Aynı zamanda Ermeni çeteleri Saray'dan (Özalp-Saray taarruza geçtiler. Bir hudut taburu ile Baykal ve Kazak fırkaları Beyazıt'tan hareket ederek Ebağa (Özalp-Ebağa) ya ilerlediler. 11 Mayıs 1915'te Van ihtiyat süvari tutunamıyarak Bergiri (Muradiye) zaptetti. Tutak'tan gelen bir süvari ve bir piyade alayı 12 Mayıs'ta Patnos ve Erciş'i işgal etti. Van isyanını bastırmak üzere Van Valisi Cevdet Bey uğraşıyordu. Ermeni ve Hakkari'deki Nasturi isyanında Halil Beyin kumandasında bulunan Jandarma fırkasına mensup 2100 er mevcuttu. Aşuret askerleri ise 8 tabur, 2 gönüllü taburu, toplam olarak 10 tabur yani 6000 er ile 6 top cepheden çekilerek Van'daki Ermeni isyanını bastırmak üzere görevlendirilmişti. Ayrıca Bergiri'de 800 askerden ibaret aşiret Livası ile bir hudut kuvveti vardı. Saray'daki 300 askerle toplam olarak 7100 asker ve 6 top Vali CEVDET Bey'in kumandasındaydı. Vali Cevdet Bey emrindeki seyar Jandarma kuvvetlerinin parça parça göndererek Ruslar karşısında ezilmelerine sebep olmuştu. (76) 12/13 Mayıs 1915 gece yBİRİNCİ Kuvve-i Seferiye Dillman üzerinden Şorgöl sırtlarından hareket ederek Bajırge (Yüksekova) Gevaş, Başkale yoluyla Van istikametinde yürüyüşe başlamıştır. Ancak Van-Başkale arasındaki Çuh gediğinin o zamana kadar Ruslar tarafından tutulmamış olması bizim kuvvetlerimizin süratle Başkale'ye varabilmeleri halinde Van'a yürümesi mümkündü. Fakat Ruslar Kotur-Saray üzerinden Van istikametine ve Dillman'dan doğruca Dir üzerinden Başkale'ye yürüyüşe başlamışlardı. Bu yoldan ilerleyen Rus kuvvetleri Başkale'yi kuvve-i seferiyeden evvel işgal ederek Çuh gediğini tuttular. Kuvve-i seferiye ancak 19 Mayıs akşamı Başkale'ye gelebilmiş, aldığı emre rağmen Ruslar'a saldırmayarak Şırnak üzerinden Bitlis'e doğru gelmek teşebbüsünde bulunmuş ve yolda bir çok hasta ve döküntü bırakmıştır.(77) Saray üzerinden gelen Rus kuvvetleri karşısında Van Valisi Cevdet Bey Van'daki kuvvetlerle 16/17 Mayıs gecesi Van'ı terk ederek Halil

76) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.95

77) A.İhsan Sabis, a.g.e, II, s.436

Bey'in kuvvetleriyle birleşmek üzere Başkale cihetine çekildi. Halil Bey bu sırada Van Jandarma fırka kumandanı Kâzım Bey'le beraber Rumye'den Ruslar'ın karşısından muğlup olarak geri çekilmekteydiler. Ruslar 16 Mayıs 1916 günü Van'ı işgal ettiler. Van'dan 40 gemi muhacır Tatvan'a sevk olundu. Bu esnada Ermeniler Müslümanları katlederek Van şehrini kana boyadılar. Bu durum dikkate alınarak Ermeni tehcirine karar verilmişti.(78) 17 Mayıs'tan sonra, Ruslar'ın ve Ermeniler'in bütün gayretleri kuvve-i seferiyenin Van istikametinde ilerlemesine ve Vah şehrini bizim kuvvetlerimiz tarafından tekrar alınmasını önlemek olmuştur. Van'ın kuzeyindeki Vestan (Gevaş) müfrezesi de mağlup olarak Tatvan'a doğru çekilmişti. Birinci Kuvve-i Seferiye, bütün ağırlıklarını ve nakliye vasıtalarının büyük bir kısmını Ruslar'a kaptırmış insanca da mühim kayıplar vermişlerdi.(79) Van Jandarma fırkası da firar ve diğer nedenlerden eridiğinden 5 Jandarma taburu halinde teşkilatlandırılmıştı.

Malazgirt üzerinden Ruslar bir kısım kuvvetleriyle Patnos, Erciş yoluyla Ahlat'a gelmişlerdi. Beşinci Kuvve-i Seferiye Muş üzerinden Tatvan iskelesine, bir müfreze Reşadiye'ye, bir müfreze de Kormuç'a gelmişti. Bu kuvvetler Ruslar'ın Bitlis'e doğru ilerlemesini durdurmuştur.(80)

2- İŞGALDEKİ RUS GAYESİ VE MALAZGİRT ZAFERİ

Ruslar'ın esas düşüncesi İskenderun Körfezini ele geçirmek suretiyle Akdeniz'e ayak basmayı taahhuz etmektir. Bu suretle meydana getirilecek bir büyük Ermenistan, yalnız Doğu Anadolu'yu değil vaktiyle küçük Ermenistan diye tanınan Kilikya'yı da için almak suretiyle, kendi himayelerinde, bir ülke olacaktır. Van-Muş istikametindeki askeri hareketlerin arka planında ise bu çok uzaklara varan siyasi ve iktisadi emelleri vardı. Strateji bakımından Van ve Muş çevresinin Ruslar'ın elinde bırakılması doğru olmayacaktı. Bunun için Rus ilerleyişinin ve geri atılması gerekiyordu. Bu görev IX. Kolordu kumandanı Abdulkerim Paşa'ya verildi. Abdulkerim Paşa 70 bin kişilik bir kuvvetle, Ruslar'a karşı harekete geçti.

Ruslar'la Türkler arasında şiddetli ilk savaş, 16 Temmuz 1916

78) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.95

79) A.İhsan Sabis, a.g.e, II, s.438

80) A.İhsan Sabis, a.g.e, II, s.446

Malazgirt yanında cereyan etti. Fakat hiç bir netice alınamadı. İkinci safha ise 20/26 Temmuz günlerinde cereyan etti, bu sefer Ruslar'ın yenilgisi ile sona erdi. Ruslar bu yenilgi sonunda 17 Mayıs'ta işgal ettikleri Malazgirt'i, 26 Temmuz'da boşaltılar. 2 Ağustos tarihinde Ruslar cephede tam bir çekiliş içerisindeydi. Bu durum karşısında Van'daki Ermeni birlikleri duramazdı. Onlar da 4 Ağustos 1915 tarihinde Van şehrini terk ettiler. Eleşgirt ovasından kendi sınırlarına doğru çekilen Ruslar'ı, Abdulkerim Paşa takip etmekte idi.(81)

Malazgirt seferi İstanbul'da sevinçle karşılandı, hatta bu zaferin Aras nehrinin ötesine, yani Rus arazisine götürülebileceği düşünülmeye başlandı. Nitekim Abdulkerim Paşa'nın kuvvetleri Eleşgirt'e girdi, Ağrı dağı eteklerinde ilerlemeye başladılar. Fakat Yudenitç karşı taarruzu üzerine şiddetli çarpışmalar oldu, Bu çarpışmalardan yorgun düşen Türk kıtaları ağır kapılara uğradılar. 10 bin ölü ve yaralı, 6 bin esir verildi. Bu durum karşısında III. Ordunun taarruz harekâtından müdafaaya geçmesi gerekiyordu. Ruslar fazla ilerlemeyerek Ahlat ve Malazgirt hattını tutmakla yetindiler.

General Yudenitç Rus emellerini gerçekleştirmek maksadıyla Abdulkerim Paşa'nın Eleşgirt ovasından çekilişinden hemen sonra, bir kazak alayına Ermeni Kıtalarını da katarak 1915 Ağustos ortalarında Van'ı yeniden işgal ettirdi. Bu sırada Kafkas umumi Valiliğine ve Kafkas orduları Başkumandanlığına Grandük Nikola getirilmişti. Çar II. Nikola da Rus orduları Başkumandanlığını üzerine almıştı. Grandük'ün başarı olmak üzere İran'ın Kuzey kısımları Ruslar tarafından işgal edilmeye başlandı. İran'ın Kuzeyi ve Azerbeycan kısmı Ruslar'ın kontrolü altına girmiş oldu.

General Yudenitç'in esas maksadı, Çanakkale'de müttefiklerin (20 Aralık 1915) çekilmeleri üzerine, boş kalacak Türk kıtalarının Kafkas cephesine nakilleri bitmeden önce Erzurum'a karşı taarruza geçmekti. Türk kuvvetlerinin Rus cephesine gelmeleri ise Mart-Nisan aylarında tamamlanmış olacağına göre, Ruslar'ın daha önce harekete geçmeleri gerekiyordu.(82) Mahmut Kamil Paşa'nın kumandasındaki III. Ordu 110 Km. tutan bir cephe hattında, Erzurum müstahkem mevkiilerine dayanmakta idi. Asker sayısı ise 70 bin kadardı.

81) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.287

82) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.288

3- ERZURUM'UN İŞGALİ

Rus Kumandanlığı, Türk XI. Kolordusu ile X. Kolordusu'nun birbirine bitiştikleri Pasin ovası, Oltu çayı ovasını ayıran sırtlardan yani bir taarruzla, Türk cephesini vurma plânını kurdu. Rus askerlerinin kış mevsiminde soğuklardan donmaları için tedbirler alındı. Askerlere koyun postundan gocuk, pantolon, keçeden çizme kürk şapka ve eldivenler verildi; ayrıca hareket esnasında geceleri yakılmak üzere her bir asker iki-üç odun taşıyacaktı. Türk askerinin Sarıkamış harekâtına muhalif olarak, Rus askerlerinin soğuktan donmamaları için gereken tedbirler alınmıştı. Yudenic kumanda ettiği Rus Ordusunun taarruz hazırlıklarını 31 Aralık 1915 tarihinde tamamlamıştı. Taarruz ise 10 Ocak 1916 tarihinde başlayacaktı ve ilk hareket II. Türkistan Kolordusu tarafından yapılacaktı.

Erzurum'a Rus taarruzu yapılmadan Orduların durumu şöyleydi:

a) Türk Ordusu :

III. Ordu : Palandöken dağından itibaren, Höyükler mevzii, Karga pazarı yamaçları, Karagöbek-Gavur dağları.

IX. Kolordu ; Hasankale Erzurum yolu güneyinde,

XI. Kolordu ; Erzurum yolu ile, Tofunç-Toykom hattı,

IX. ve XI. Kolordular'dan iki fırka, Erzurum Sivişli-Medreke mıntıkasında idi. Karga pazarı yamaçları gayet zayıf kuvvetle işgal olunmuştu.(83)

b) Rus Ordusu :

II. Türkistan Kolordusu, Karagöbek Gavur dağları hattı şimalinde, Bunun 4. fırkası, Gürcü boğazı batısında ve 5. fırkası 3. Koban Plaston livası da; işhan, Ergines, Keskim'a kadar olan sahada Halit bey Çoruh müfrezesi karşısında I. Kafkas Kolordusu da; Karga pazarından Palandöken'e kadar olan cepheye bulunuyordu. 66 fırka, 4. plâston livası ve 6. avcı alayı Hasankale'de Ordu ihtiyatında idi.(84)

General Yudenic Türk kuvvetlerini olduğundan fazla sanmıştı. Rus yarma harekâtı iki'şer gün olmak üzere üç safhada gerçekleştirilmek üzere planlanmıştı. 11 Ocak 1916 tarihinde yapılan Rus hücumları şiddetli Türk müdafaasıyla karşılaştı. İlk

83) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.132

84) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.132

gün başarı elde edemiyen Ruslar Türk mevzilerine karşı baskılarını artırdılar. X. Kolordu kumandanı Abdulkerim Paşa, şiddetli karşı hücumla Ruslar'ı bazı kesimlerde geri atmıştı. Fakat General Yudenic 14 Ocak günü bütün ihtiyat kuvvetlerini harbe soktu. 15 Ocak günü Ruslar netice almaya başladılar, yer yer Türk cephesini gerilemeye zorladılar. 17 Ocak günü ilk kuvvetli mevzi Köprüköy düştü.

19 Ocak günü Rus Kazaklar'ı Hasankale'ye hücum ederek şiddetli çarpışma sonunda burayı ele geçirdiler. Bu suretle Köprüköy muharebesi Ruslar'ın galibiyeti ile neticelendi ve Erzurum yolu Ruslar'a açılmış oldu.(85) Türk ordusu bu muharebede büyük kayıplara uğramıştı. 15 bin ölü, yaralı ve donan, 5 bin esir ve 5 bin kaçak. Bu tarihten itibaren Türk Ordusunda, bilhassa III. Ordu'da kaçakların sayısı gittikçe arttı ve bu mesele Türk Ordusu'nun önemli bir problemi halini alacaktır.

Ruslar'da ise, 10 bin ölü ve yaralı, 2 bin hasta (çoğu donmuş). Nitekim Ruslar'ın aldığı tedbir sayesinde donma fazla olmamıştı. Türk ordusu bu sefer müstahkem mevkinin arkasında yer almış ve burayı Ruslar'a karşı müdafaaya hazırlanmıştı.

Ruslar'ın hedefi bu sefer Erzurum kalesi idi, Türk-Rus kuvvetleri aşağı yukarı aynı sayıda idi.

Rus ordusu 70 bin; Türk Ordusu 65 bin; ancak Ruslar'da sahra topu çok fazla idi. 230 top, Türkler'in ki 100 top, diğer taraftan Türk askerleri Erzurum çevresindeki kuvvetli tabyalara dayanıyorlardı. General Yudenic'in yarma harekati, Virintap ile Çilingil dağı arasında topladığı 35 bin kişilik bir kuvvetle yapılacaktı. Köprüköy muharebesindeki kayıplarını süratle tamamlayan Yudenic 11 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'un Çoban Dede, Dalan-Göz tabyalarına ağır topların ateşi ile taarruza geçti. Bununla Erzurum için savaş başlamış oldu.(86) En kritik savaşlar 14 Şubat günü cereyan etti. Türk Ordusu'ndan Ruslar'a kaçan hain bir topçu subayı bataryadaki top mevzilerinin planlarını Ruslar'a vermişti.(87) (Bu subay daha sonra Azerbeycan Milliyetçileri tarafından idam edilmiştir). Fakat Rus ateşinin tesiri pek fazla olmamıştı. Ruslar Ağ dağdan ve Gürcü boğazından geçip şiddetli süngü hücumları ile Tafet tabyası düştü. Ruslar'ın eline burada 1500 esir ve 20 top geçmiştir. Durum gittikçe Türkler'in aleyhine dönmeye başladı. 15 Şubat 1916 günü Türk kitaları Deve Boynu mev-

85) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.289

86) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.290

87) W.E.D. Allenand.P-Muratoff, Cawcasion Battlefields, s.358

ziinden çekilmeye başladılar. II. Türkistan Kolordusu akşamüstü boşalmış olan Hınıs köyüne girdi. 4. avcı livası Hınıs köyünden çekilen Türkler'i takip ediyordu.

15 Şubat 1916 Hınıs cephesinin yarılmasından dolayı Erzurum'un tahliyesine karar verilmişti. Bu akşam Çoban Dede'den Palandöken'e kadar bütün tabyalar terkedildiler.(88) Bu çekilmeden sonra Ruslar ilerlemekte tereddüt ediyorlardı. Gez tabyasında cephe infilak edilerek terkedildiği halde Ruslar ancak 16 Şubat'ta buraya girebilmişlerdi.

Nihayet 16 Şubat 1916 da Ruslar Erzurum'u işgal ettiler. Ruslar Kars kapısından girerken Türkler, Trabzon kapısından çıkıyorlardı. Abdulkerim Paşa tarafından bütün cephe ateşlenmiş ve tabyalar tahrip edilmişti. Şubat ayı Erzurum için şansızlık getiren bir ay olmuştur. 1878'de Erzurum'a Ruslar Şubat'ta girmişlerdi. 1829'da ise 25 Haziran'da ve III. Kez 16 Şubat 1916 yılında Erzurum Ruslar'ın eline düşmüştü.(89) Bu defa Erzurum'da 327 top, 5 bin kadar esir kaldı. III. Türk Ordusu'nun savaşlardaki kaybı ise 1000 ölü, 4 bin yaralı idi.

Erzurum kalesinin çok kısa bir zaman ve enaz bir kayıplar düşmanın eline düşmesi Ruslar için büyük zafer, Türkler için üzücü bir durumdu. Rus gazeteleri bu Rus zaferini büyük başlıklarla bildiriyorlar, Kiliselerde ise ayinler yapılıyordu. Erzurum'un kaybindan sonra III. Ordu'nun karargâhı Erzincan'a nakledildi. Erzurum muharebesi devam ederken Ruslar sahil ve Muş-Bitlis mıntıkalarında da taarruza geçmişlerdi.

4- GÜNEY'E GELİNCE

IV. Rus Kolordusu Eylül ortalarına kadar Rus hatlarıgerilerinde faaliyet gösteren Türk çeteleri ile çarpıştı. Van cenubun'daki 4. Ermeni taburu, bir hudut taburu, 13 süvari bölüğü ve 6 top'tan meydana gelen Trahin müfrezesi Ağustos başında umumi ricat'a uyarak Van'ı terkettiğinden Reşadiye müfrezemizle Jandarma taburlarımız tarafından Van işgal edildi. Fakat Ağustos ortalarına doğru Ruslar'ın geri taarruzu sırasında Ruslar tekrar Van'ı işgal ettiler. Vestan (GEvaş) müfrezesi geri çekildi. 11 Eylül 1915'te Türkler karşı bir taarruzla Trahin müfrezesini mağlup ederek Vestan (gevaş) geçidine kadar takip etti. 13 Eylül'de Trahin tak-

88) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.135

89) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.290

viye kuvveti olarak tekrar taarruza geçti ve Pişvank'a (gevaş kazasının köyü) kadar ilerledi. Ruslar 9 Şubat 1916 tarihine kadar Hınıs tarafında aşiret kuvvetleriyle uğraştılar.(90) Nazarbekof'un kuvvetlerini toplayarak Varto'nun doğu'sunda Türkler'e hücum etti. 13 Şubat'ta Varto'ya girdiler. Nazarbekof kuvvetlerini Muş'ta topladı. Malazgirt'teki Ruslar'la meşgul olan Osman bey kumandasındaki Türk kuvvetleri Rus müfrezesinin geldiğini görünce geri çekildi. Osman bey 20 Şubat 1916'da ancak az bir kuvvetle Tatvan'a geldi. Abbasyet komutasındaki Rus kuvvetleri Muş'tan Bitlis üzerine yürüyerek, Ali bey komutasındaki Reşadiye müfrezesini önden ve arkadan baskı altına aldı. Bu durum karşısında Ali Bey Bitlis'e doğru çekilerek Osman Bey müfrezesiyle birleşti. Bitlis'e yürüyen Abbasyet komutasında 3 koldan Rus kuvvetleri üç koldan Bitlis'e taarruz etti. Siirt yolu Ermeni kuvvetleri tarafından kesilmişti. Bu nedenle bütün kuvvetler Mutki'ye çekildiler ve bu suretle Bitlis 2 Mart 1916'da Ruslar tarafından zaptolundu.(91) Muş ise Erzurum'un düştüğü gün, yani 16 Şubat'ta Rus Kazakları ile geçirmişlerdi.(92) Bu suretle Van-Muş ve Bitlis çevresine, Rus ve Ermenie çetelerinin eline geçti.

5- BARIŞ VE TRABZON'UN İŞGALİ

Çanakkale'de İngiliz-Fransız donanmalarının mağlup edilmesi Ruslar'ın müttefiklerinden boğazlar yoluyla yardım alamıyacağını ortaya koymuştu. Rusya'nın bu şartlar altında Almanya'ya karşı başarılı harp yapamıyacağını ve tam bir yenilgiye gittiğini ortaya koymuştu. İşte bu şartlar içinde, batı cephesindeki orduların başındaki kumandanlar arasında, Erzurum'un zaptı ve Kafkaslar'daki başarılarından yararlanarak, Türkiye ile ayrı bir barış antlaşması yapılması düşünülmekti idi. Bu hususta önyak olan batı cephesi kumandanı General Aleksiyev'in karargâhında diplomatik daire direktörü General Prens N.A.Kudaşev idi. General Aleksiyev ve General Danilev'de Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapma fikrini olumlu karşıladıkları hemen harekete geçilmesini istedikleri anlaşılıyordu.

Bu görüşün 16 Şubat 1916'da Erzurum'un Ruslar tarafından alınmasından hemen önce öne sürülmüştü. Prens Kudaşev, Başkumandan

90) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.141

91) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.142

92) A.Nimet Kurat, a.g.e, .291

Vekili General Alekseyev ile de mutabık kaldıktan sonra, Ordu erkânının fikirlerini Hariciye Nazırı Sozanov'a bir muhtıra halinde sunmuştu.(93) Bu muhtıradaki şu esaslar belirtilmişti ki; şimdiki şartlar içinde Rusya'nın Almanya'yı yenmesi imkansızdır; bunun için Rusya'nın kuvvetlerini tek cephede-batı cephesinde toplaması şarttır. Bundan ötürü Kafkaslar'da elde edilen büyük zaferleri fırsat bilerek Türkiye ile ayrı bir barış yapma yoluna gidilmelidir. Status quo ante bellum esasına göre yapılacak olan bir sulh ile Türkler'e, Ruslar tarafından işgal edilen sahalara geri verilecektir. Bu durum karşısında her halde Türkiye'de buna muvafakat edecektir. Barış yapıldığı takdirde Kafkaslar'da zafer kazanan şanlı kıtalar hemen batı cephesine sevkedilecek ve orada maneviyatı düşük olan Rus askerlerinin maneviyatı yükselerek Almanlar'a karşı zafer kazanılmasında hisseleri büyük olacaktır.

Türkiye ile ayrı bir barış imzalarırken, Rusya'nın tarihi gayesi olan boğazlar ve İstanbul'u ele geçirmekten kısa bir süre vazgeçilecekti. Bu durum Rus hariciyesinin takip ettiği dış siyasete esas itibarıyla aykırı idi. Dolayısıyla bu anlaşma görüşüne ehemmiyet verilmedi ve prens Kudaşev de başka göreve nakledildi.(94)

6- TRABZON'UN İŞGALİ

Ruslar Erzurum-Van-Muş ve Bitlis'i ele geçirmekle yetinmeyerek, Trabzon istikametine harekete geçtiler. Bu hareket Batum'daki kuvvetlerin kumandanı General İyakhov tarafından idare edilmekte idi. Ruslar ilk önce Atina kasabası yakınında asker çıkardılar ve 8 Mart tarihinde Rize'yi işgal ettiler. Rus kamandanı Trabzon'a hücum için hazırlıklarını tamamlayınca 14 Nisan 1916 tarihinde harekete geçti. Ahu dağı yakınında şiddetli çarpışmalarda 1000 ölü ve yaralı vermelerine bakmayan Ruslar saldırılarına devamla, Türk muntazam kuvvetlerini ve gönüllülerini geri çekilmeye zorladılar. 15/16 Nisan gecesi şehir tahliye edildi. Trabzon'daki Rumlar'ın Rus karargâhına bir heyet gönderip şehre davet etmeleri üzerine, 19 Nisan 1916 tarihinde İyakhov'un birlikleri şehre girdiler. Bu suretle Doğu Anadolu'nun önemli limanı olan Trabzon da düşman tarafından istilaya uğradı. Trabzon ve çevresi askeri idaresinin başına Alman menşeli Genral Şuartz

93) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.291

94) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.293

Şuartz getirildi.(95)

7- TÜRK ORDUSU'NUN DURUMU

Erzurum'un düşmesi üzerine, Enver Paşa III. Ordu kumandanı Kamil Paşa'yı azlederek, yerine Çanakkale muharebelerinde büyük yararlık gösteren Vehib Paşa'yı tayin etti. Vehib Paşa ilk vazifesi; III. Orduyu süratle takviye etmektir. Sonra İd-Bayburt mıntıkasında Karasu ile Karadeniz arasında Rus ilerleyişini durdurması emrini almıştı. Başka bir Türk kuvveti de Harput ve Diyarbakır bölgesinden, Bitlis'teki Ruslar'a karşı gönderilecekti; bunların başına da Çanakkale de büyük isim yapmış olan Mustafa Kemal Paşa tayin edildi. Mayıs 1916 sonlarında Kafkas cephesinde ki Türk kuvvetleri 130 bin kişi olup, 200 top mevcuttu. Ruslar'ın ise mevcudu 200 bin kişi olup, 400 top vardı. Bu suretle Ruslar kuvvet ve top bakımından Türk kuvvetlerine nisbeten çok üstün durumda idi.

8- ERZİNCAN ÜZERİNE RUS TAARRUZU

1 Mart 1916'da Ruslar, Tuzla vadisinden taarruza başladılar. Erzurum'dan itibaren sağ tarafta Başköy-Yavi-Tuzla vadisi cihetine çekilen müfrezemiz Ruslar'ı durduracak güçte değildi. Bu yönden ilerleyen düşmanın tutulabilmesi için IX. Kolordu Mamahatun (Tercan) güneyindeki seki istikametine gönderilerek Mamahatun (Tercan) un doğu ve kuzeyinde yüz Tümen'in geri dönüş yolu kesildi. 2 Mart 1916'da Mamahatun Ruslar'ın eline geçti. Artçı kuvvetlerin9 Türk askerinin geri çekilişini sağlaması sonucu Türk askeri geri çekildi. Bu esnada Vahib Paşa attan düşmesi nedeniyle yaralanması sonucu artçı kuvvetlerin başına galatalı Şevki Bey geçti.(96)

General Yudenitç Haziran ayında Bayburt ve çevresini zaptetmek ve Erzincan istikametinde ilerlemek için bir taarruz hazırlarken, Vehib Paşa, Ruslar'ın hiç beklemedikleri sırada taarruza başladı. Mayıs 1916 sonlarında Türk kuvvetleri Mamahatun (Tercan) çevresinde harekate geçtiler. Bu hücum esnasında, Enver Paşa'nın Mayıs başlarında Erzincan ve Harput'taki Kıtaları tefti-

95) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.293

96) Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, II. s.366

şinin bir sonucu idi.(97) Nitekim 16. Kolordu Mustafa Kemal Paşa'nın kıtaları da Siirt'ten Bitlis'e giden yol üzerinde bazı keşif hareketlerinde bulundular; bunda maksad, Vehib Paşa'nın taarruzunu örtmek ve Ruslar'ın dikkatini başka yöne çekmekti. Vahib Paşa komutasındaki Türk Kıt'alarının 29/31 Mayıs 1916 tarihlerinde yaptıkları hücumlar, 4 Haziran tarahine kadar devam etti ise de, hiçbir netice alınamadı. Bu kuvvetler 28-30 Haziran tarihinde tekrar taarruza geçtiler; bu sefer bazı başarılar elde edildi. Trabzon'un arkasına düşen Sultan Murat Han ve Madurdağ istikametinde bazı ilerlemeler kaydedildi. Ancak esaslı bir başarı elde edilemedi. Buna karşılık Rus Kafkas ordusu kumandanı General Yudenic, 2 Temmuz 1916 tarihinde yeni büyük bir Rus taarruzunun başlamasını emretti.

2-7 Temmuz 1916 tarihlerinde meydana gelen şiddetli savaşlar sonunda Türk mevzileri sarsıldı ve 8 Temmuz 1916 da çekiliş başladı. Mühim bir dayanak noktası olan Bayburt 15 Temmuz 1916 tarihinde Ruslar'ın eline geçti. Aynı tarihlerde yapılan Dumanlı dağ savaşları da, Türk XI. Kolordusu'nun büyük kayıplar vererek yenilmesi ile sona erdi.

Türk ordusu arka arkaya biri Bayburt, diğeri Dumanlı dağ da olmak üzere büyük yenilgiye uğramıştı. Bu yenilgiler sonunda Türk kuvvetleri mecburen Erzincan'a çekildi. Ruslar ilerleyişini devam ettirerek 18 Temmuz'da Kelkit Ruslar tarafından işgal edildi.(98) 21 Temmuz 1916 da III. Ordu kumandanı, 3. mıntıka emrindeki Kap cephesinin 2. mıntıka emrine girmesi tebliğ etti. Kap cephesi X. Kolordu adını alarak Yusuf İzzettin Paşa'nın emrine girdi.(99) 22 Temmuz 1916 tarihinde Ruslar Kelkit'e taarruza başladılar. 4 Türkistan ve 4. Avcı fırkaları Hart ve Çoruh cephelerine yüklendiler. Akşama kadar şiddetli çarpışma sonucu düşman Kelkit'e girdi. 23 Temmuz 1916'da Türkistan fırkası Erzincan üzerine taarruz ederek X. Kolordu'yu güneye sürdü. Panduk ve ziyaret tepesi hattını aldı. Bu durum karşısında III. Ordu karargahında Erzincan'dan Refahiye'ye nakletti. Çorup cephesi, cepheden gördüğü tazyik ve X. Kolordu solunun kızıl güney cephesine çekilmesi üzerine, Topuzlu-Baba 2300 tepe-Yurt-Kerdelhisar hattını tuttu ve düşman taarruzlarını bu hatta durdurdu. 24 Temmuz 1916'da

97) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.295

98) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.295

99) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.234

Sipikör dağlarındaki X. Kolorduya 5. Türkistan fırkası Şahinbaba tepesi-Karacaviran hattından taarruz ederek şiddetli çatışmanın devam ettiği sırada, Sibiry Kazak livası Kalor'dan Çimen dağ-Mihar üzerine yürüdü.(100) Erzincan'a ilk giren Rus kuvveti 13. Türkistan alayı'nın keşif kolu olup, Kuzey'den sarkmıştır.(101) 25 Temmuz 1916 sabahının çok erken saatlerinde Rus 39. tümeni'nin alayları cebri bir yürüyüşle şehre doğru ilerleyerek şehri işgal ettiler. Bu alaylarla birlikte dağ topları bulunmaktadır. Hafif ve obüs diğer bütün topçu kıtaları dağlık yollardan gelemedikleri için Fırat kıyısı boyunca uzanan yoldan ilerliyorlardı. O gün öğleden sonra Erzincan tamamen işgal altındadır, başlarında ise, 39. Tümen kumandanı General Liyakof ve fırka erkanı harbiye reisi Miralay Dransenko vardı.

İŞGAL SONRASI ÇATIŞMALAR

Yusuf İzzet Paşa'ya bağlı kuvvetler Erzincan'ın işgalinden sonra Kemah'ın doğusuna ve Refahiye'nin batısına düşen araziye yerleşmişlerdi. Kemah, Kelkit, Gümüşhane'nin 22 Km. güneyi yani Haşit deresi boyu'nu tutmaya çalışmıştır. Hatlarda meydana gelen çatışmalar 9 Ağustos'a kadar devam etmiştir. III. Ordu'nun toplam asker sayısı 38 bin kişi olup, 100 kadar top kalmıştı. Çanakkale savaşından sonra serbest kalan II. Ordu Erzurum'un işgalinden sonra doğu'ya gönderilmiş, Elazığ, Diyarbakır, Çorlu havalisindeki taarruzla da iyi işler yapmışlardır.(102) II. Ordu'nun Ağustos ayında Diyarbakır, Elazığ çevresinde Ruslar'a karşı yaptığı saldırılarda netice vermemiştir. Bu muharebelerin yoğun olduğu yer Kiği (Bingöl'ün kazası) civarıydı.

16. Kolordu kumandanı Mustafa Kemal ustaca yaptığı manevra ile kendisinden kuvvetli IV. Rus Kolordusu'nu yenip 6 Ağustos'ta bu Kolordu'yu Muş'tan atar, bir gün sonra Ruslar Bitlisi de bırakırlar ve o bölgede genel bir Rus çekilmesi olur.

Mustafa Kemal Kolordusu 3 Kasım'da Vangölü'nün güneyindeki Vestan (gevaş)ı alır. Ancak II. Ordu açlıktan geri çekilmek zorunda kalır.

Az da olsa II. Ordu'nun etkisi, gerek Rus Ordusu'nun yorgun düşmesi ve gerekse Ruslar'ın İngiltere ve Fransa ile yaptığı siya-

100) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.236

101) Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi,II, s.368

102) O.N.Lermioğlu, Halkın istemediği İnkılap Meşrutiyet, s.199

si anlaşmadaki öngörülen hedeflere varılması sebebiyle, Ruslar daha ileriye ilerleyemediler.

General Yudenitç dört haftalık bir hareket sonunda III. Türk Ordusu'nu büyük kayıplara uğrattı. 17 bin esir yaklaşık bir o kadar da ölü ve yaralı verilmiştir.(103) Yakın bir gelecekte Türk taarruzunu imkansız bir hale getirmiş gibiydi. Anadolu'nun içlerine doğru yeni bir taarruz için stratejik üstünlük sağladıkları gibi, Erzurum'a karşı büyük bir Türk taarruzunu imkansız bir duruma getirmiştir.

9- II. ORDU CEPHESİ

Trakya'dan nakledilen II. Ordu, 16. Kolordu ile Bitlis ve Muş'un güneyinde, 3. Kolordu'nun 7. Tümeni Masla vadisinde, Çapakçur müfrezesi Oğnut'ta bulunuyordu.(104)

Muş'tan taarruz eden 4. Rus Kolordusu buradaki 8. Türk Tümeni'ni Kulp geçidine attıktan sonra büyük bir kısmı Oğnut'ta toplanarak Çapakçur-Elazığ istikametinde taarruza hazırlanıyordu. Bu Kolordu 30 Temmuz'da Oğnut ve güneyinden taarruza geçerek, Oğnut müfrezesi ile 7. Tümeni Masla deresinin güneyine attı. 3. Kolordu'nun yardıma gelen iki ayrı, Tümeni ile Rus taarruzu durduruldu. 2 Ağustos'ta 16. Kolordu taarruza geçirilerek 6 Ağustos'ta Muş 8 Ağustos'ta Bitlik geri alındı.

II. Ordu Çapakçur cephesinde beş Tümeni'ni topladıktan sonra 15 Ağustos'a kadar yaptığı karşı taarruzda 4. Rus Kolordusu muharebe temasını keserek kuzey-doğu istikametinde çekildi.

Bu Kolordu Erzurum'dan V. avcı Tümeni II. Plaston, Sibirya Kazak tümeni ve cepheden alınan avcı tümeni ile takviye edilerek 20/21 Ağustos 1916 da yaptığı karşı taarruzla, Türk birlikleri 22 Ağustos'ta eski mevzilerine yani masla deresi, Karar dağı kuzeyi-Karabaş deresi hattına çekildi.

II. Ordu'nun yedinci fırkası yeni tutulan siperlerde muharebeye girecek durumda olduğu gibi, Mustafa Kemal emrinde bulunan 16. Kolordu, 8. fırkası da Muş'ta bir alay'ını bırakarak Ordu'nun sağında Masla (Musalla) deresi gerisine getirilmişti. III. Ordu'nun Musalla'daki 7. fırkası da 16. Kolordu komutanı Mustafa Kemal emrine verilmişti.(105)

103) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.295

104) F.Belen, Birinci Cihan Har.Türk Harbi; 1917 Yılı Har. III,188

105) F.Belen, Birinci Cihan Har.Türk Harbi, s.188

a) OĞNUT'TA YAPILAN MUHAREBE

Ruslar, Türk cephesinin karşısına geldikten sonra, Merkez'deki III. Türk Kolordusu'na karşı taarruza başladılar. Kiği'yi işgal eden bir Rus kolu büyük suyun iki tarafından hareket etmekte idi.

II. Ordu 25 Ağustos 1916'da karşı taarruza geçti. III. Kolordu'ya karşı Rus taarruzu devam ettiği için karşı taarruz II. Kolordu'nun I. ve 47. fırkaları ve iki alay'la Ruslar'ın Oğnut kuzeyindeki sağ yanına karşı yöneltilmiştir. XI. ve XII. fırkalar, Karabaş deresi ve Kiği güneyinde karşılarındaki kuvvetleri taarruzla yerlerinde tutmuşlardır. II. Ordu Musalla deresi, Karir dağı kuzeyi-Karabaş deresi hattında savunmada kaldı.(106) General Yudenic'in 20 Ağustos 1916 tarihinde yeni kuvvetler getirmesiyle, Türkler geri çekilmek zorunda kaldılar. 10 Eylül tarihinden itibaren Kiği civarındaki Türk mevzilerinin mukavemeti kırılmış ve geriye çekiliş başlamıştı. Havaaların birden bire soğuması ve 26 Eylül'de karın başlaması ile II. Ordu'nun taarruzu durdu. Erzurum'a yaklaşılmadan eski mevzilere geri döndü. Bu arada Muş şehri boşaltılmış ve burası yeniden Ruslar tarafından işgal edilmişti.(107)

b) KIŞ AYLARINDA DOĞU CEPHESİNDE DURUM

Çok çetin Coğrafi sahada tamamen hazırlıksız olarak yapılan II. Ordu'nun Ağustos-Eylül 1916 taarruzu, Sarıkamış gibi bir felaketle bitmemekle beraber yine de, çok büyük kayıplara sebep olmuştur. Harekate katılan 100 bin kişiden, 30 bin ölü ve yaralı vardı; yalnız esirlerin sayısı azdı. Ruslar ancak 3 bin Türk esiri alabilmişlerdi.

Alman Kurmay subaylarının telkini ile yapılan ve idare edilen II. Ordu'nun bu taarruzu, yine boş yere can ve mal kaybına sebep olmaktan başka bir işe yaramadı.(108) III. Ordu'dan da faydalanılmadığı gibi işbirliği de yapılamamıştır. Ruslar III. Orduyu bu sırada epeyce hırpalamışlardı.

1916-1917 kışı bilhassa soğuk olmuştur. Ekim ayında Türk ve Rus kıtaları kış durumuna geçirildi; her tarafta askeri hareket durdu. Kış soğğunun etkisi bilhassa Türk II. ve III. Orduları'nda kendini hissettirdi ve kıtaların mevcudu süratle eriyerek azaldı.

106) Fahri Belen, a.g.e, s.189

107) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.297

108) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.298

III. Ordu da kaçaqların artmasıyla mevcut 30 bine düşmüştü. Tifüs hastalığı da büyük tahribata neden olmuştu. III.Ordu'da yeni bir teşkilatlanma yapılarak V. ve IX. ve XI. Kolordular kaldırılıp üçer firkadan meydana gelen iki Kafkas Kolordusu teşkil edilmişti. Topçu parkları artırılmış ve Avusturya'dan cebel topları getirilmişti, I. Kafkas Kolordusu ve Karasu üzerindeki Kemah ile Şebinkarahisar arasında, II. Kafkas Kolordusu da, Şebinkarahisar'da olup, Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Anadolu'daki Ordular grubunun kumandanı idi. II. Ordu kumandanı da Mustafa Kemal Paşa idi.

İKİNCİ BÖLÜM

II. KAFKAS CEPHESİ VE KUMANDA DURUMU

II- KAFKAS CEPHESİ KUMANDA DURUMU

A- 1917 YILI BAŞINDA TÜRK ORDUSU

a) Türk Ordular'ı Grubu Kumandanı : Ahmet İzzet Paşa

1- II. Ordu Kumandanı : Mustafa Kemal Paşa (Karargâhı Diyarbakır)

a) Van cenup müfrezesi Vestan (gevaş) batısında,

b) XVI. Kolordu; Karargâhı Silvan'da, V. Tümeni Bitlis'te, VIII. Tümeni Muş'ta, Van müfrezesi Reşadiye'de.

c) II. Kolordu; Karargâhı Lice'de, Genç müfrezesi Arduşinde, I. ve 47. Tümenler Darahani etrafında, ileri birlikler Masgan-Kiği hattında, Plümür müfrezesi ve mevkinin güneyinde.

d) IV. Kolordu; Karargâhı Palu'da, XI. ve XII. ve 48. Tümenler Gökdere-Karakoçan-Palu bölgesinde ileri birlikler Masgan-Kiği hattında, Plümür müfrezesi bu mevkinin güneyinde.

2- III. Ordu Kumandanı Vehib Paşa, Karargâhı; Suşehri'nde bulunmaktaydı.

a) I. Kafkas Kolordusu; XIX. X. ve 36 Tümenler Munzuâ dağı ile Kelkit çayı arasında, Kemah, Yeniköy hattı doğusunda.

b) II. Kafkas Kolordusu; V. XI. ve 49. Tümenler Kelkit çayı ile Tepealan arasında, Şiran Tepealan hattı batısında.

c) 37. Tümen; Haşit çayı batısında, Tirebolu ve güneyindeki bölgede.

b) Rus Kafkas Ordusu Kumandanı General Yudenic, Karargâhı;

Erzurum

Mart'ta II. Ordu birliklerinin muharip mevcutları şöyledir; V. Tümen (4.224), VIII. Tümen (4.447), I. Tümen (1.866), 47. Tümen (1.200), XI. Tümen (3.446), 11. Tümen (3.577), 48. Tümen (2.2116), Dersim da 4 müstakil birlik (2.697) kişi. Mart'ta alay'lardaki dört makinalı tüfek yerine her taburda bir makinalı tüfek bölüğü kurulmak suretiyle makinalı tüfek sayısı 12'ye çıktı.

- V. Kolordu; 123, 127. Tümenleri ile Görele batısı-Çakmak dağı-Güllü hattında, I. Plastan Drojin Tugayı ihtiyatta.

- II. Türkistan Kolordusu; IV. ve V. Tümenleriyle Güllü-Kelkit batısı Karadağ hattında III. Plastan ve Drojin Tugayları ihtiyatta.

- VI. Kolordu; (IV. ve V. avcı Tümenleri, II. ve IV. platan, Sibirya Kazak Tugayı) ileri birlikleriyle Oğnut-Kiği hattında, büyük kısımları Elmalı dere vadisinde,

- IV. Kolordu; II. 66. Piyade Tümenleri, bir Piyade Tugayı, Şerafettin dağları-Buğlan gediği-Muş-Bitlis kuzey hattında Van müfrezesi Vestan batısında.

- VI. Kolordu'nun bir kısmı yeni teşkil edilen VII. Tümenle birlikte Erzurum tarafında toplanmıştır.

B- TÜRK VE RUS ORDULARININ HAREKET ALANI VE TEŞKİLATLANMASI

1- III. ve II. TÜRK ORDULARI

a) III. ORDU

III. Ordu'nun hareket alanı Karadeniz sahilleri ile Trabzon limanına kadar olan saha tesbit edilmişti.(109) Trabzon'dan Hamsiköy'e kadar dekovil hattı yapılmıştır. Trabzon'dan Erzurum'a kadar araba yolu mevcuttu. 1914 yılı sonuna doğru Yavuz'un yara alması sonucu, denizden yapılan nakliyat gizli olarak yapılmakta idi. 1915 baharından itibaren9 Ulukışla üzerinden kara yolu açıldı. İstanbul'dan Ulukışla'ya kadar demir yolu'ndan istifade ediliyordu. Ulukışla Sivas-Suşehri-Erzincan-Erzurum kara yolu 859 Km.olup, Ulukışla-Suşehri arası 511 Km. tutmaktaydı.

Başlangıç menzili olarak: Şemdinli-Başkale-Van-Erciş-Tutak-Hınıs-Aşkale-İspir-Riçe istikametinde bir hareket mıntıkası mevcuttu. Ayrıca Trabzon, Elazığ-Diyarbakır-Bitlis, Van-Musul vilayetleri batı ve güney hudutları ile Anadolu'nun iç kısımlarından ayrılmıştı. Bu duruma göre hareket alanı; Trabzon, Elazığ-Diyarbakır-Musul, Bitlis vilayetleri ile Erzurum, Bayburt, Tercan, Kiği, Erzincan ve kazalarını hareket alanı olarak tesbit edilmişti. Ordu karargahı Erzincan idi.(110)

Bir merkezden ve muharip kıtalar arasında nakliye işlemini temin etmek için, her Kolordu'da 50 kol mevcuttu. Bunlar, 16 erzak kolu, 20 cephane kolu 4 ekmekçi müfrezesi, 6 seyyar yhastane 4 beygir deposundan ibaretti.

Sarıkamış muharebesi sırasında XI. Kolordu'nun erzak nakli kafi gelmediğinden, Erzurum ahalişi çocuklara kadar sırtlarında Hasankale'ye erzak taşıyarak askeri besliyorlardı(111)

109) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.346

110) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.346

111) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.346

Sarıkaşmış bozgunu ile geri çekilmeden sonra 1 Şubat 1915'te Ordu mevcudu 2254 subay, 66720 er, 28000 hayvan geri çekilmişti. Bunlara her gün 150 ton erzak lazımdı, bu Ordu'yu üç ay besleyebilecek erzak mevcuttu. Ayrıca civar vilayetlerde Ordu'yu bir seneden fazla besleyebilecek erzağın mevcut olmasına rağmen taşımak oldukça zordu.

27 Ekim 1915'te III. Ordu'nun iaşe mevcudu 202427 (nefer) er olup, bunun 34 bini yerlerinde besleniyordu. Ayrıca 16800 (nefer) er, ile 50 bin hayvan diğer hareket sahası içersinde beslenmekteydi. Bunun için her gün 313 ton erzağa ihtiyaç vardı. Erzurum civarında 16 bin ton erzak mevcut idi ki bu irzak bir buçuk aylık ihtiyaçta kafi gelmekte idi.

38 amele taburu, onar bin mevcutlu Suşehri, Sivas talimhahları ve sahil muhafızları toplam olarak 90 bin asker mevcuttan çıkarsa 112 bin (nefer) er iaşe mevcudu kalıyordu. Bunun 56 bini cephede muharip piyade kuvvetlerini teşkil ediyordu ki muharip güç mevcudunun dörtte biriydi. Bu mevcuda 27 makinalı tüfek, 171 sahra topu ilave edildiği zaman muharrip güç ile iaşe mevcudu arasındaki bariz fark ortaya çıkar.(112)

1916'da Erzurum'un düşmesi üzerine Ordu karargahının Erzincan'a ve Trabzon, Bayburt, Erzincan'ın Ruslar tarafından işgali üzerine Ordu karargahının Suşehri'ne taşınması üzerine düzenleme, hemen yeni durumlara göre yapılmıştır. Trabzon ve Bayburt'un işgalinden sonra, Karadeniz sahilindeki Giresun, Ordu, Ünye, Samsun, Sinop limanlarından azami olarak istifade edilmek için gayret sarfedilmekteydi. İstanbul'dan Yavuz, Midilli ve Hamidiye askeri mühimmat ve techizatı nakline imkan buldukları gibi, sahil boyunca işleyen motorlar ve takalar kaçak olarak, erzak, malzeme taşıyorlardı. Ruslar bu nakliyatı kesmek için çok uğraşırlarsa da muvaffak olamadılar.

İstanbul'dan Ulukışla'ya kadar demir yolundan istifade edilmekteydi. Fakat bir fırka bu demiryolundan ancak on günde nakledilebiliyordu.(113)

b) II. ORDU

Toros tünelleri tamamen açılmadığından, III. Ordu gibi kısmen ydemir yolundan ve kısmen kara yolundan istifade ediliyordu. 1916'da Pozantı-İslahiye istasyonları arası şöyle alınmaktaydı.

1- Pozantı'dan kelebek istasyonuna kadar 57 km.lik Toros tü-

112) Fevzi Çakmak a.g.e, s.347

113) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.348

neli dekovili vardı. Bu dekovil bir taraftan geniş hattın inşasını temin ediyordu. Diğer yandan askeri nakliyatında kullanılıyordu.(114) Asker ise Pozantı'dan itibaren İslahiye-Resülayn hattının ilk istasyonu olan keller (Fevzi Paşa) ya kadar yaya yürüyorlardı. Kelebek-Mamure arasında Adana ovasında normal hat mevcut ise ancak ikmal işlerinde kullanılıyordu. Mamure-Fevzi Paşa'ya kadar bir de kavil hattı vardı. Ancak bu hat Amonos tünelinin inşası ile askeri malzeme taşınıyordu.

2- II. Ordu'nun Harput (Elazığ) ve Diyarbakır'a ulaşan iki yolu mevcuttu.

3- Pozantı-Bahçe-Maraş-Malatya-Elazığ yolu; Asker yürüyerek 500 Km.lik bir yol yürünüyordu. İkmal malzemesi ve mühimmat ise Mamure-İntille tünelindeki dekovil ile intille istasyonuna çıkarılarak oradan Maraş üzerinden aynı kara yolu ile Elazığ'a sevk olunuyordu.

4- Pozantı-İslahiye'ye yürüyüşle gelen asker Keller veya İslahiye istasyonundan tekrar trene binerek Akçakale veya Resülayn istasyonuna kadar demiryolu ile naklediliyordu. Resülayn'den Mardin-Diyarbakır'a kara'dan giderlerdi. 350 Km.lik bu yolla Ordu'nun büyük bir kısmı buradan nakledilmekteydi.

Resülayn-Derbesiya demiryolu kısmı 1916'da açıldığı gibi Derbesiye Mardin kısmı ise 1917 de açılmıştır. II. Ordu'nun tümü daha önce belirtildiği gibi Mardin-Diyarbakır istikametine gönderilmişti.(115)

II. Ordu emrinde 8 otomobil kolu mevcuttu. (Bunlar 4 alman, 3 Avusturya, 1 Türk kolu) 8 otomobil kolunun toplam 101 Kamyon ve otomobili mevcuttu. Yolların inşası ve tamiri içinde 10 amele taburu, Deve, Mekkari ve Merkep koları mevcuttu.

II. Ordu'da nakliye vasıtalarının büyük bir kısmı kağı arabaları yapılmakta idi. Bir mermi İstanbul'dan Köprüköy'e gelinceye kadar iki, üç ay geçiyordu. Halbuki Ruslar demiryolu ile cephanelerini çok kısa sürede temin ediyorlardı.

2- RUS KAFKAS ORDULARI

Ruslar en çok sevkiyatlarını deniz yoluyla yapıyor, Batum limanından faydalanıyorlardı. Sarıkamış, Erivan, Culfa ve Tebriz demiryolları'ndan huduta kadar yaptıkları muntazam yolları üzerinde at arabaları ile nakliyat yapıyorlardı. Harekât ilerle-

114) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.348

115) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.351

dikçe bir taraftan demiryolu, dekovil, deniz ve göl vasıtalarını faaliyete sokuyorlardı.(116) Diğer taraftan şose yolları yaparak kamyon ve araba nakliyatına önem veriyorlardı. Bunların bittiği yerde deve, mekkari kolları işletiyorlardı. Mekkari işletme durumunu dikkate alan Ruslar, takriben 50-100 kilometrelik sığramalarla, üç hareket halinde Türkiye arazisine 250 Km. kadar girebilmişlerdir. Mekkari hesabında şu esas muhafaza ediyorlardı. 10 Km.den fazla mekkari yapılamaz, çünkü mekkari en fazla 100 Kg. yük götürür. Normal olarak her türlü durum ve hayvanın istirahati de dikkate alınırsa 100 Km.lik yol 10 günde alınır. Mekkari asker ve yiyeceği otu hesaplanırsa 60 Kg. normal yük götürmektedir. Yükün 40 Kg. esas nakliyatı istenen malzeme olur.

Birinci Harekât : Köprüköy-Sarıkamış muharebeleri

İkinci Harekât : Erzurum-Rize-Bitlis muharebeleri

Üçüncü Harekât : Trabzon-Bayburt-Erzincan-Oğnut muharebeleri.

Ruslar ileri hareketle beraber, dekovil ve dar hat inşasına ehemmiyet veriyorlardı. Karargahı Oltu'da ybulunan II. Türkistan Kolordusu için 1915 yazında Kars-Mürdenek dekovil yolunu yaptılar.1 Burjum-Pakoryani hattı sökülerek Erzurum istikametine döşendi. Erkanyel hattı da Şahtahtı-Karaköse (Ağrı) dar demiryolu hattına tahsis edildi. Erzurum hücumdan evvel Karaorgan'a kadar Sarıkamış demiryolu yapılmıştı. 1916 Mart'ında Erzurum'a kadar uzatıldı. Sonra da Yeniköy'e kadar hat döşenerek oradaki kömürden istifade edildi ve Tercan'a kadar yol tasviyesi yapıldı. Erzurum hücumunda kullanılmak üzere dağlık arazi için, 72 mekkari ve deve kolu teşkil edilmişti. Her birinde 350 hayvan olmak üzere toplam 25700 mekkari ve deve kullanıldı.(117)

IV. Rus Kolordusu'nun hareket alanı için Şahtahtı-Diyadin-Ağrı dar hattının inşasına çalışılıyordu. 14 Kasım 1916 demiryolu Ağrı'ya kadar işlemeye başladı. Beyazıt-Ernis demiryolu tasviyesi yapıldı. Vangölü'nde Ernis tershanesi kurulup Vangölü'nde vapurlar işletmeye başladılar, Bunlar Körzüt (Çaldıran) petrol menbasından istifade ediyorlardı. 1915 Sonbaharında Culfa-Tebriz demiryolu işliyordu. Musul'a doğru düşünülen büyük taarruz için, Sofyan-Şerefhane demiryolu, Haydarabat-Pes ve dekovili yapılmış ve Rumye gölünde 6 iskele inşaa edilerek vapur temin edilmişti. İran'da hareket eden Baratof

116) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.351

117) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.352

Kolordusu için, Enzeli'den kazvin'e kadar 400 kamyon muntazam işleyerek Kolordu'nun geri malzemesini taşıyordu.(118)

1916'da Trabzon'u işgal edince, bizden aldıkları beygirlerle çekilen küçük dekovil hattını Maçka'ya kadar uzattılar. Trabzon'da bir liman vücuda getirerek Batum ve Nenrosisk'den erzak ve mühimmat deniz yolu ile Trabzon'a naklediliyordu.

İşgal ettikleri Türkiye arazisindeki yolların ıslahı için 36. amele taburu çalıştırılıyordu. Erzurum-Bitlis kara yolunda bile kamyonlar çalışıyordu. Sarıkamış-Erzurum hattı üç Kolordu'ya (I.II.III. Türkistan Kolorduları) II. Türkistan Kolordusu'nu Of ve Sürmene'den, V. Kolordu Trabzon ve Polathane'den deniz yolu ile besleniyordu. Ruslar her vakit askeri kıtaları tam olarak bulundurmak ve tertibatla beraber efradın sevkini gidilecek yere göre düzenliyorlardı.

Yalnız 1917 kışında büyük felakete uğrarlar. Kiği-Oğnut-Erzincan hattı yolları karla kaplıydı. Yollardan hayvanlar değil insanlar bile geçemiyordu. Yüz bin kişi yalçın dağlarda karlar altında ölüme mahkum oldular.

C- TÜRK ORDUSU'NUN ERZAK DURUMU

II. ve III. Ordular'ın hareket alanları içerisinde erzak temini mümkündü. Yalnız erzak-ı nadire denilen Şeker, Kahve, Çay gibi şeyler az miktarda İstanbul'dan gönderiliyordu. Buğday temini ile iş bitmiyordu. Değirmen ve fırın bulmak gerekiyordu, Halbuki geri çekilme halinde ahalinin terkettiği ıssız yerlerde ekmek bulmak imkansızdı. Peksimet az zamanda sarfedilerek elde buğdaydan başka bir şey kalmıyordu. En iptidai usullere başvuruluyordu. Buğday kavrulurken askere veriliyordu. Buna kavurga deniliyordu. Bugün bile yöre halkında aynı usul yaşamaktadır.

1915'de birinci Kuvve-i Seferiye'nin Vangözü güneyindeki ıssız dağlardan Bitlis'e çekilirken bütün asker günlerve kavurga yemiştir.119)

1916'da Bayburt'tan geri çekilirken dağlık mıntıkada Harp cephesi askeri de kavurga yemeye mecbur olmuştur.

Sahil mıntikasında Fındık, Fasulye, Mısır ve biraz da Balık bulunduğundan erzak temini mümkündü. Buna mukabil iç kısımlarda Et, Buğday, Bulgur bulunuyordu. Fındık'tan çıkarılan yağ zeytin-

118) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.353

119) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.354

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞIN CEPHEDE SONU VE İLK TEMASLAR

yağı yerine yemeklerde kullanılıyordu. Bu küspeden ikinci kez çıkarılan yağdan ise sabun yapılıyordu. İlk fındık küspesinde biraz yağ kaldığı için bunu mısır ve fasulye unuyla karıştırarak çorba yapılmaktaydı. Erzakların temini yanında cepheye sevki mühim bir mesele teşkil ediyordu. Issız ve dağlık yerlerde Mekkari ve Kağrı arabasından yararlanmak mümkün değildi. Sahilde Rus donanmasının sıkı takibine rağmen motor ve takalarla erzak taşımak mümkün olmaktadır.

Tirebolu ve Espiye'ye kadar motor ve takalarla gelen erzak, yüksek tepelerin eteklerine kadar kadın ve çocuklar sırtlarıyla taşıyorlardı. Bu erzaklar asker'in sırtıyla menziline ulaştırılıyordu.

Sıran cephesindeki durum ise, Mendaval nahiyesindeki kadın ve çocuklar tarafından sırtlarında son noktaya kadar taşınıyor, buradan da askerler tarafından münavebe ile menzillere taşıyorlardı.

II. Ordu'ya gelince, bir sahil mıntıkasına sahip olmaması ve cephe gerisi arasında halkın seyrek olması ve sahilde olduğu gibi sırtla taşıma durumu tam manasıyla yapılmadığından, açlık insan ve hayvanlar arasında ölümlere sebep olmuştur.(120)

III- SAVAŞIN CEPHE'DE SONU İLK TEMASLAR

KAFKAS CEPHESİ VE RUSYA

1916-1917 kışı ve Şubat aylarında Türk ve Rus cephesinde keşif hareketlerinden başka bir hareket olmadı. Harp adeta durmuş gibiydi. Türk ve Rus siperlerinde bazen karşılıklı gösteriler oluyordu. İki taraf ordusu açlık ve soğukla mücadele ederek keşif yolu harekâtları ve küçük ölçüde baskınlardan başka bir harekât yapılmadı. Ancak denizde güçlü olan Ruslar, denizde faaliyetlerini artırdılar. Ocak ayında iki taraf keşif ve baskınlara devam ettiler. Salihdeki 37. Tank Tümeni'nin baskınlardan yılan 123. Rus Tümeni Harşit ormanlarını yakıyordu. Bundan maksat, ormanı iyi bilen yerli halkın baskınlara yardım etmemelerini sağlamaktı.(121)

20 Ocak'ta Karaahmetli'de bir düşman taburu 37. Tümen tarafından perişan edilerek geriye atıldı. Buna karşı Rus deniz u-

120) Fevzi Çakmak, a.g.e, s.356

121) Fahri Belen, Birinci Dünya Harbi, 1917 Yılı Har.IV, s.201

çakları Tirebolu'yu ybombaladılar. Giresun limanı da Rus deniz kuvvetlerince bombalanarak limandaki takalar batırıldı.

Şubat ayında iki tarafın baskınları devam etti. Türk birlikleri de bu baskınlarda esir almaktaydılar. İki Türk uçağı Erzincan'daki Rus hangarlarını bombaladı, buna karşılık iki Rus uçağı da Refahiye'yi bombaladı.

1 Şubat'ta Almanlar şiddetli deniz harbi başlattılar. Amerika'nın bu hareket üzerine Almanya ile ilişkiyi kesmesi ve Hamedan'daki 13. Türk Kolordusu'nun İran'dan çekilmesi Rus askerinin maneviyatını artırmak için propağanda malzemesi oldu.

Türk Ordusu 1917 Şubat'ında çok kritik bir durumda idi. Bu sırada Rusya'da ihtilal oldu. (27 Şubat / 11 Mart 1917), Bu ihtilal Türkiye'nin Rusya karşısında yeni bir mağlubiyet ve belki de bir çözülmeyi önledi. 1917 İlbaharında veya yazında yapılacak olan Rus taarruzuna karşı koyacak ne takat ne de güç kalmıştı. Filistin, Suriye ve Irak cephelerindeki Türk kuvvetleri de tam bir çekiliş halinde idiler.(122)

Rus istilası önünde doğu illerinden batıya göç eden ahalinin kesin sayısı belli değildir. Fakat milyonları geçtiği muhakkaktır. Ayrıca Rus işgali altındaki illerde Ermeni mezalimine uğrayanların ve öldürülenlerin sayısını bilmek mümkün değildi. Bir de Rus işgali altındaki illerde Ermeni mezalimi ve zulmüne uğrayanların sayısını Allah bilir. Bu suretle Rusya ile savaş, Türkiye'ye çok büyük can ve mal kaybına sebep olmuştur. Doğu illeri tamamen tahrip olmuş ve yıkılmış harap olmuştur. Rus istilası ve işgali Türkiye için tam manasıyla büyük bir felaket olmuştur. Bu nedenle "Rus-Moskov" sözü her Türk-Müslüman'ın nazarında dehşet saçan bir söz, bir mefham olmuştur.(123) Bu dehşet eski Rus istilasının bıraktığı tesirler ve acı hatıralarla, üç yıl boyunca Türk-İslam ahali üzerinde bir kabus gibi devam etmiştir. 1917 Rus ihtilali tam vaktinde vuku bulmuş ve İçanadolu, doğu illerinin maruz kaldığı bunca felaketlere düşmekten kurtulmuştur.

1917 Şubat ihtilali başladığı zaman, Doğu Anadolu'nun mühim bir kısmı Rus işgali altında idi. Erzurum, Trabzon, Erzincan, Van, Vanğölü çevresi tamamen Rus işgali altındaydı. Bitlis ve Muş vilayetlerinin büyük bir bölümü de işgal altında bulunmaktaydı.

Mart ayında düşman baskınları sıklaştırdı. Kuvvetli müfre-

122) A.Nimet kurat, a.g.e, s.301

123) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.302

zeler Türk siperlerinden esir almaya başladılar. Bu duruma misilleme olarak Türkler'de aynı şekilde Ruslar'dan esir almaktaydılar.(124)

III. Ordu emrine gelen 49. Tümen 25 Mart'ta V. Kafkas Tümeni'nin mevzisini teslim aldı. Rusya'da Keremski hükümeti kurularak Çar düşürülmüş ise de Ruslar muharebeye devam etmekteydiler, fakat ihtilalden sonra Rus faaliyetleri azalmıştı.

Nisan ayında baskınlar devam etmekle beraber eski şiddet ve ehemmiyetini kaybetmişti. Rus askeri beyaz bayrak çekerek yakında sulh olacağını siperlerden bağırlıyorlardı.(125)

21 Nisan'da Rus donanması Giresun'u ve Ordu'yu bombardıman etti. Buna mukabil III. Ordu cephesinde Şiran'ın kuzey cephesi biraz ileri sürüldü.

Rus Ordusu'nda ihtilal ilerliyordu. Yaşasın Cumhuriyet diye bağıran erler komutanlara itimatsızlıklarını göstermeye başladılar. Bazı subaylar öldürülüyor ve ilticalar çoğalmıştı. Daha çok 505., 15. ve 23. Türkistan alaylarından kaçanlar vardı.

Rus donanmasında ise Mayıs sonuna doğru faaliyeti arttı. Amiral Kolçak Ordu'da ihtilal ile gevşeyen faaliyeti denizden Türkler'i sıkıştırmak suretiyle telafi etmek istiyordu.

Rus Ordusu'nun batı cephesinde süratle gelişen çözülme hareketlerinin Kafkas cephesine de sirayet edeceği muhakkaktı. Nitekim 1917 yılı yaz aylarında Kafkas cephesindeki Rus siperlerinde, Türkler'e hitaben yazılan "Artık Biz Boğazları İstemiyoruz" gibi yazılar da eksik olmuyordu.(126)

Almanlar, 8 Mart ihtilali ile manen sarsılan Rus Ordusu'na taarruz etmemişlerdi. Rus taarruzuna karşı taarruz yapmak suretiyle başarı kazandılar. Bu suretle de Rus halkına Alman taarruzunun Keremski hükümetinin sebep olduğunu gösterdiler. Aynı zamanda Rus ihtilalinin kendi memleketlerini de sirayet etmesinden çekiniyorlardı.(127) Alman arzusu üzerine Türk Ordusu da Rus harekâtlarına tesirli mukabeleler yaparak kabahatin Rus komutanlarında olduğu imajı yaratılıyordu.

30 Temmuz da bir düşman süvari alayı Muş'un kuzey doğusundaki Ebulbahar köyünü işgal ettiler, buna yardıma gelen düşman süvarileri pusuya düşürülerek düşman Ebulbahar'dan çekildi. Bitlis'in kuzeyindeki çarpışmada da 6. Rus avcı alayı ve süvariler

124) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.201

125) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.201

126) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.201

127) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.203

geriye atıldılar.

Van güney müfrezesi Pişvank (Gevaş) tan Rusları püskürttü. Cafer Ağa milisleri Şahmanıs'tan Hoşap'a kadar ilerlediler. Muş ve Çapukçur cephelerinde baskınlar yapan Rus müfrezeleri de başarı ile geriye atıldı. Bu durum Rus Piyadelerinin isteksizliğinden ileri geliyordu. (128) Rus Ordusu'nda Ermeni taburlarıyla süvarileri ve topçular sebat ederek disiplini muhafaza ediyorlardı.

9 Kasım'da III. Ordu cephesinde Körlün batısında yapılan taarruzlar üzerine 127. Rus tümeni mağlup edilip, Kabak tepeler ve kurugöl tepesi zaptedilerek top ve makinalı tüfekler ele geçirildi.

1- RUS ORDUSU'NUN DAĞILMASI

9 Mart ihtilalinden sonra başlayan gevşeme gün geçtikçe artarak Orduyu tamamen hareketsiz duruma bırakmıştı. Yalnız deniz ve hava kuvvetleri karada Kazak, Ermeni ve Topçu birlikleri faaliyet göstermişlerdi. Kafkas Orduları Başkomutanlığına getirilen General Yudenic bütün kudretini disiplini tesis etmek üzere kullanmış fakat başarı sağlayamamıştı.

Kafkasya'da meşevik ve Bolşevikler sulh propagandası yapmakta ve askerleri 1917 de aç bırakan büyük komutanlara karşı tahrik etmekteydiler.(129)

1917 kışında 100 bin insan'ın açlıktan, soğuktan, hastalıktan telef olması Kafkas Ordusu üzerinde unutulmayacak bir tesir bırakmıştı. 10 binlerce insan'ın muharebe etmeden ölmesi memleketin içlerinde akisler yaratmış ve bu durum Kafkas cephesi Bolşevikliğin mühim bir kaynağı olmuştur.(130) Diğer taraftan Rus cephesinin gerisinde, Şubat ihtilalinden az sonra başlayan Milli kitaların teşkili, Kafkaslar'da da kendini göstermiştir. Bilhassa siyasi amaçlarla, Ermeni birlikleri meydana getirilmeye çalışılıyordu. Nitekim kısa sürede, Ermeniler'den bir çok birlikler meydana getirildi. Bunlar Ermeni ve Rus subayları kumandasında, Rus silahları ile donatılarak, işgal ettikleri Rus sahasında vazife almak üzere idiler.(131) Bu durum Türk-İslam aha-

128) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.203

129) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.204

130) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.204

131) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.331

li için endişe verici idi.

Rus Ordusu'nda öyle zaman geldiki, Ordu rütbe işaretleri, Subay apoletleri kaldırıldı. Tekmil askeri komiteler kuruldu. Taarruzdan itibaren evvela geri hizmetlerdeki birlikler ve müesseseler itaatsizliğe başladı. Cephedeki birlikler bir müddet disiplin altında tutulabilmişti.

Kerenskiy hükümeti tarafından tutulmayan General, Yudenic 12 Haziran 1917'de istifa etmesiyle, yerine getirilen Perjavalski disiplini kurma hususunda başarı elde edemedi. Cepheyi terketme tehdidinde bulunan birlikler geriye alınmış, Kasım ayına kadar, cephedeki birliklerin üçte biri güney Kafkasya'ya getirilmiştir.(132)

Askeri komiteler, karargâhlara emir vermeye, hoşlarına gitmeyen Generallerin azlını istemeye başladılar. 7 Kasım'da Bolşeviklerin iktidarı ele almalarıyla durum daha da kötüleşti. Bolşevikler ancak maksatlarının Sosyal harp olduğu, başka türlü harp etmeyeceklerini belirttiler. Bu suretle bütün birliklerin harp arzuları sarsıldı.

Evvela geri birlikleri firara başlamışlardı. Bunların arkasından da 6.Kolordu Sarıkamış'a aktı. Bundan sonra, cephedeki diğer birlikler de firara başladılar. I. ve IV. Kolordu'lar Aralık ayında cepheyi terkettiler. Yalnız II. ve V. Kolordu'lar Aralık ayı sonuna kadar yerlerinde kaldılar. Askerler Tren'e zorla biniyor ve Rusya'ya dönüyorlardı. Rus subayları da erlerle beraber firar ediyorlardı. Kars ve Tufliş'e gelir emir istiyorlardı. General Perjavalski olup bittiği kabul etmişti. Aralık ayında cephe 40 bin kişi kalmış, 200 bin kişi firar etmişti. Bir çok malzeme ve 100 bin hayvan sahihsiz kalmıştı.(133)

2- KIRILAN RUS EMELLERİ

Rusya, Musul ve Halep vilayetleri dahil olmak üzere, doğu ve güneydoğu Anadolu'yu zaptetmek istiyordu. Ancak Konya, Antalya ve Muğla'yı İtalya'ya, Suriye'yi Fransa'ya ve Irak'ı İngiltere'ye bırakmaya razı oluyordu. Kilikya'da bir Ermenistan kurulacak, "Türkiye" adı ile orta Anadolu ve İzmir vilayetini içine alan küçük bir parça bırakılacaktı. Sinop, Sivas dahil olmak üzere Doğu Anadolu'dan başka, Ruslar boğazları da almak arzusundaydılar.

132) Fahri Belen, a.g.e, IV. s.205

133) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.205

Rusya Bitlis, Muş, Erzincan, Trabzon hattını elde tutmak suretiyle siyasi hedefinin büyük bir bölümüne varmıştı. 1917 baharından itibaren Ruslar'ın büyük ölçüde hareketleri beklenmekte idi. Irak'ta Türk Ordusu mağlup olmuştu, Bağdat İngilizler tarafından zaptedilmişti, Rus Ordusu batı İran'ı istila ederek, Irak-Musul hududuna dayanmıştı.

II. III. Türk Orduları'nın karşısındaki Rus V. Kolordusu Diyarbakır, Malatya, Sivas hattına ilerleyecekti. Kafkas başkumandanı, esas taarruz sıklet merkezini Sivas bulundurmak istiyordu, General Yudenic, ikmal zorluğu bakımından, bu fikre katılmıyordu. (134)

Diğer bir fikir de, Samsun'dan Yozgat istikametinde ilerlemektir. Yeni bir kuvvet Samsun, Sinop sahillerine çıkıp Yozgat istikametinde ilerlerken Kafkas Ordusu da ağırlık merkeziyle Elazığ-Malatya-Maraş istikametinde, İran'daki kuvvetlerde Musul'a doğru taarruz edeceklerdi. İngilizler Bağdat'ı Türkler'e karşı korumak için Ruslar'ın Musul'a doğru ilerlemelerini kabul etmişlerdi. Bu plân İngilizler'in de Kilikya sahiline çıkarma yapmaları sureti ile Türk Orduları'nın imhası maksadını sağlayacaktı.

Bu tasavvur hayalden ibaret kaldı. 1917 kışında 100 bin kişiyi kaybederek çıkan Rus Kafkas Ordusu takatsiz, güçsüz bir hale gelmişti. İran'daki kuvvetlerde büyük zorluklara uğramışlardı. Genel duruma göre Ruslar Anadolu'ya yeni bir ordu getirmeye muktedir değillerdi.

İngiliz'ler Filistin'de harekete karar vermişlerdi. Rusya ise içinden yıkılıyordu.(135)

3- RUSYA'DA 1917 ŞUBAT VE EKİM İHTİLALLERİ

27 Şubat 1917 tarihinde Petrograt'da patlak veren ve süratle yayılan ihtilale ait haberlerin, İstanbul'a resmi makamlara, bu alaylardan bir kaç gün sonra yetişmiş olduğu muhakkaktır. Harbiye ynezareti, Almanya üzerinden telgraflarla Rusya'daki gelişmelerden haberdar edilmişti. Ancak askeri sansür nedeniyle bu ihtilal ile ilgili haberler Türk matbuatında ancak 20 Mart tarihinde çıkmaya başlamıştı.(136)

134) Fahri Belen, a.g.e, s.193

135) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.193

136) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.317

Harp içinde Rusya'daki durumdan bilhassa Stockholm elçiliğinde görevli Sefir Cevdet Bey vasıtasıyla bilgi alınmaktaydı. Cevdet Bey İsveçliler veya tarafsız elçilik mensuplarıyla temasları ve İsveç matbuatından edindiği haberleri Türkiye'ye gönderiyordu.

27 Şubat 1917 tarihinde Petrograd'da patlak veren "Rus İhtilaline" ait haberle İstanbul basınında bir hayli çıktı. Bu devrin en büyük gazetelerinden olan "İkdam", "Tavsik Efkâr", "Vakit" ve "Tanin"de ancak Mart'ın yirmilerine doğru Rus ihtilali hakkında yazılar basılmakla beraber, Rusya alayları hakkında doğru dürüst bir malumat verilmemişti. O sıralarda Türkiye'de tatbik edilen askeri sansür bir yandan, haberlerin Almanya ve Avusturya süzgecinden geçmesi öte yandan, petrograd'da vukubulan bu önemli hadiselerin İstanbul'da doğru olarak öğrenilmesini mümkün kılmıyordu. Fakat şu durum aşikârdı, Türkiye'nin ebedi düşmanı sayılan Çarlık Rusya'sı bünyesinde muazzam bir çatlak meydana gelmişti, buna ait haberlerde Türkiye'de herkeste Rum ve Ermeniler hariç, sonsuz bir sevinç uyandırmıştı.(137) Harbin Türkiye için nisbeten kayıpsız ve zararsız sona erdirilmesi, İstanbul ve boğazların Ruslar'a kaptırılmıyacağıının anlaşılması idi. Çarlık Rusyası'nın İstanbul ve boğazlar üzerinde hakimiyet iddiası ve Türkiye'nin harbe işte buna mani olmak için katılmış olması herkesçe bilinen bir hakikatti. Türk basınında konuyla ilgili haberlerde; Rus ihtilalinin mahiyeti ve Türkiye için önemi, Türkiye'nin Çarlık Rusyası tehlikesinden kurtulması ümitleri gibi yazılar yazılmaktaydı. Ancak petrograd'da teşekkül eden "Geçici Hükümet" in tutumunda, eski hükümete nisbetle, herhangi bir değişiklik görülmemişti.(138) Ancak, Rusya'da süratle birbirini takip eden olaylar hakkında İstanbul'da doğru dürüst haber alınmadığından, "Geçici Hükümet" in barış ve harp meselelerinde ne yapılacağı kestirilemiyordu. Bununlar beraber Babıali'deki hakim kanata göre kabul olunacak esaslar dahilinde Rusya'daki yeni hükümet ayrı bir barış akdine yanaşabilecekti. Bu hususta Berlin'den ve Viyana'dan alınan haberlere dayanıldığı anlaşılmaktadır. Bilhassa Avusturya'nın Rusya ile hemen barış akdine istekli olduğu bilinmekteydi. Nitekim Avusturya başnazırı Kont Czernin Mart sonlarında Berlin'e gitmiş ve Alman hariciyesi ile uzun boylu görüşmüştü. Sadrazam Talat Paşa'da, Harp ve Barış

137) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.320

138) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.321

meselelerini ve birçok problemleri görüşmek üzere Berlin'e gitmeyi düşünmekte idi. Berlin'deki Türk elçisi Hakkı Paşa'dan 6 Nisan 1917 tarihinde alınan telgrafla, bu hususta etraflı bilgi verilmişti. Alman hariciyecisine göre; Rusya'daki ihtilalin barışın akdini çabuklaştıracacağı muhakkaktı. Fakat Rusya'da Milükov ve Guçkov gibi devlet adamlarının tutumları harbe şiddetle devam olduğundan, Almanya'nın fazlaca bir sulh istemesi iyi olmayacaktı. Rus ahalsinin samimiyetle sulh istediği de muhakkaktı. Bu durum karşısında Rus cephesinde tecavüz hareketlerinde bulunmamak, ahalinin hükümet üzerine tesirinin artmasını beklemek siyasetinin takibi uygun olacaktı.(139) İbrahim Hakkı Paşa, bir müddet sonra, Almanya, Rusya, İtalya ve Fransa'daki iç durum daha da açıklanacağından barış imkanlarının artması ihtimalinin kuvvetli olacağını belirtmişti. Bu nedenle Talat Paşa'nın Berlin'e gelmesi iyi olacaktı. Viyana'daki Türk elçisi Hilmi Paşa'dan alınan ve 15 Nisan 1917 tarihini taşıyan telgrafta, Avusturya hariciyesinin "Rusya ile ayrı barışın" nisbeten yakın olduğu, Milükov ve Güçkov'un yolunda hükümetten çekileceklerini, dolayısıyla Rusya'da Sosyalist baskının artacağı ve askerler arasında çözülme hareketinin artacağını artık harbin fazla devam etmeyeceğine inanmaktaydı. Nisan 1917'de, Rus ihtilali hakkında İstanbul'da daha geniş haberler almak mümkün olmuştu? Gazeteler de Rusya olayları hakkında geniş yazılar çıkarken, yeni isim ve yeni tabirlere rastlamak mümkündü. Bunlar arasında "Lenin" adı ve "Rus Amele ve Asker Cemiyeti" gibileri de vardı.(140) Lenin adı ilk defa Tefsir-i Efkar'da 18 Nisan 1917 tarihinde zikredilmişti. İsviçre'den Almanya üzerinden Rusya'ya dönen 30 Rus ihtilalcisi arasında Lenin ve Ziyanevyev'lerin buldukları haberi verilmişti. Aynı gazetenin 19 Nisan tarihli nüshasında "Lenin" in İsveç'teki Sosyalistlerle görüşmesinden bahsediyordu.

Yunus Nadi Bey, Tasvir-i Efkar'ın 18 Nisan 1917 tarihindeki sayısında "Yeni Rusya'da Amele ve Hükümet" adıyla baş makale neşretmek suretiyle Rus ihtilalinin en önemli konusuna dokunmuştu. Ona göre Amele, Rusya'da hakim duruma gelmeye başlamıştı; dolayısıyla Rusya'nın bundan böyle arazi ilhakını istememesi icap edecekti. Bu durum Rusya'da beliren duruma Amelenin hakim olmaya başlaması cereyanı Türkiye için faydalı bir hareket olacaktı.

Lenin 11 Nisan tezi, adıyla bilinen görüşlerini petrograd'-

139) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.322

140) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.323

daki bir toplantıda açıklarken, Rusya'nın herhangi bir arazi talebinde bulunmaması gerektiğini de beyan etmişti. O sırada Petrograd ile diğer şehir ve kasaba merkezlerinde mitingler tertip edilerek ihtilal ve inkılab'a ait nutuklar çekilmekte idi. Aynı zamanda da ihtilalci unsurlar teşkilatlanmaya başlamışlardı.

Bu teşkilatlar arasında en önemlisi, daha ihtilalin birinci günü Petrograd'daki garnizon ve amele mümesillerinden meydana getirilen "Asker ve Amele Mümesilleri Sovyeti" şûra'sı idi.(141) Yine ihtilalin başından itibaren "Geçici Hükümet" ile yanyana faaliyette bulunan ve kendi başına bir hükümet olan bu "Sovyetler" şûrası'nın Rus ihtilalindeki rolü gittikçe önem kazanmakta idi. Bilhassa, asker, amele ve ihtilalci aydınlar işte bu "Sovyetler" in tesiri ve nüfusu altında idiler. Ancak bu "Sovyetler" in büyük çoğunluğu "Menşevikler" den teşekkül etmekte, başında Lenin' in durduğu "Bolşevikler" ise küçük bir azınlıkta idiler.(142) Fakat bu küçük azınlık, içinde şiddetli bir disiplin süren teşkilatı, Lenin' in ne yapmak istediğini ve bilhassa belirli bir gaye üzerinde kudretini teksif etmesini bilmesi sayesinde, geniş amele kitlesi ve ihtilalci aydınlar için cazip bir hale gelmiş ve bu partinin üyeleri süratle artmaktaydı. Rus ihtilali'nin ilk günlerinden itibaren "Amele ve Asker Sovyetleri" adı sık sık geçmekte idi. Az zaman sonra dış basına dolayısıyla Türk basınına da girdi. Bu tabiri ilk defa 4 Mayıs 1917' de Kopenhag vasıtasıyla alınan bir ajans haberine göre "Tasvir-i Efkâr" gazetesi kullanmıştı.

"Lenin ve Asker Amele Cemiyeti" başlığı ile çıkan bir yazıda, gazeteci Yunus Nadi Bey, Lenin' in Rus askeri ve amelesi üzerindeki gittikçe artan nüfusundan bahsetmişti. Bundan böyle Lenin adı ve "Asker Amele Cemiyeti" tabirine Türk basınında sık sık rastlanacaktır. Bu cemiyetin ileri sürdüğü görüşlerin Türkiye için faydaları olacağı düşüncesi yerleşmeye başlamıştı.(143) Amele ve Asker Cemiyeti siyasetinin Türkiye için zararsız olacağı tahmin edildiğinden, bu cemiyetin, yani Sovyetler' in galip gelmesi İstanbul' da arzu edilmekte idi. Çünkü Dışişleri Vekili Milükov ve Harbiye Vekili Güçkov tarafından, davamlı olarak öne sürülen zafere kadar savaş sloganları ve boğazların Rusya' ya ait olması gerektiği iddiası karşısında Babialı'nın, geçici Rus Hükümetine

141) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.323

142) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.323

143) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.323

karşı sempati beslemesi mümkün değildi.

İstanbul gazeteleri sonraları "Bolşevik" tabirini de kullanmaya başladı. Buna ilk defa Tasvir-i Efkar gazetesinde rastlıyoruz.(144) 3 Temmuz 1917 tarihli nüshasında, Rusya'nın durumu hakkında bilgi verirken şöyle bir tabir geçmişti ki "Lenin Taraftarları Beyannamesi" bir kaç gün mukaddem telgrafnamelerin Petesburg'dan aldığı malumata nazaran "Bolşeviklerin" büyük mümayişlerde bulduklarını ve hükümet-i muvakkatenin bu mümayişlere karşı istimal-i cebre mecbur kalmış olduğunu ihbar etmişlerdir.(145) Bu mümayişler daha sonra Petragrad'da Temmuz 1917 tarihinde meydana gelen "Bolşevik Ayaklanması"nın ilk hareketleri Kerekkıy hükümeti tarafından zor kullanılarak bastırılmış ve Lenin tevkif edilmemek için gizlenmişti.

Bütün bu olaylar münasebetiyle İstanbul basınında "Bolşevik" tabirine rastlamak mümkün oluyordu. Kerekkıy'in harbi devam ettirmek istemesi Rus halkı tarafından iyi karşılanmamıştı; herkes harbin biran önce bitmesini istiyordu. 30 Haziran - 11 Temmuz tarihleri arasında Avusturya cephesine karşı yapılan General Brussillov kumandasındaki taarruz teşebbüsü, bir kaç gün başarıdan sonra durdurulmuş ve Ruslar'ın yenilgisi ile bitmişti. Bu durum karşısında harbe isteksizlik artmıştı. Kerenskiy'nin emri ile Rus Ordusu'nda gerçekleştirilen demokratlaşma hareketi de Rus Ordusu'nun disiplinsizliğinin artmasına neden olmuştu.(146) Bütün bunlardan Lenin ve arkadaşları azami derecede faydalanarak askerleri ve halkı kazanma imkanını bulmuştu. Bu defa General Kqrnilov tarafından 9 - 14 Eylül 1917 tarihleri arasında başlatılan aksi ihtilalci ayaklanma hareketi Kerenskiy'yi Bolşeviklerin kucağına atmış ve Bolşeviklere karşı kullanılan bütün yasaklar kaldırılmıştır.(147) Lenin yeniden ihtilalci ve kışkırtıcı faaliyetlerini yapma imkanını bulmuştu. "Geçici Hükümet" o zaman Rusya'da hüküm süren şartları hiç itibara almadan, bir taraftan zafere kadar savaş, ve diğer yandan "Toprak Meselesi"nin ancak kurucu meclis tarafından halli parolalarına sadık kalmıştı. Buna karşılık sol es-ler ve Bolşevikler derhal barışın akdi ve "Toprağın Köylülere Dağıtılması" gibi sloganlarla propaganda yapmakta ve halk kitlelerini kazanmakta idiler. Rus askeri, amelesi, köylüsü tabiatıyla bu sosyalist sloganları benim-

144) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.324

145) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.324

146) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.324

147) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.324

siyorlar ve bunların tatbikini talep eden partileri desteklemeye hazırdılar. Bolşevik tahrikçilerin tesiriyle zaten Rus Ordusu artık tam çözülmeye halinde idi. Askerler kitle halinde cepheyi bırakıp, silahları ellerinde evlerine dönmekte idiler. Köylüler de etraftaki büyük çiftliklerin arazilerini kendilerinden zaptetmeye başlamışlardı. Bütün bu olaylar Bolşeviklerin gittikçe çoğalmaları ve nüfus kazanmalarına yol açtı. Nitekim Eylül sonlarında Petrograd'daki Sovyet'inde çoğunluk artık Bolşevik partisinde idi; dolayısıyla petrograd'daki "Asker, Amele ve Köylüler Sovyeti" geçici hükümeti tamamiyle gölgede bırakacak bir hale gelmişti.(148) Sovyet sözüne Türk basınında ilk defa Tasvir-i Efkar sütunlarında rastlanmaktadır. Bu gazetenin 28 Eylül 1917 tarihli sayısında "Sovyet Nihayet Sulh Yapacak mı?" başlığını taşıyan yazıda; Sovyet'in yani "Rus Amele ve Asker Cemiyeti"nin Sulh'a doğru temelüyatı Kesb-i Katiyet ediyor, denmişti. Lenin etrafındakilerin Sulh'çu siyasetleri belirtilmek istenmişti. Geçici hükümet'in harpçi siyaseti Milükov ve Güçkovlar'ın İstanbul ve boğazları istemekte ısrarları ve Kafkas cephesindeki Rus keşif hareketlerinin devam ettirilmesi karşısında, Türk basınıının Sovyetler'in bu barışçı siyasetini memnuniyetle karşılaması gayet tabii idi. Lenin tarafından vaktiyle ilan edilen "İlhaksız ve Tazminatsız Barış" parolası en çok Türkiye'nin işine yarayacaktı.(149)

45- BOLŞEVİK İHTİLALİNDEN SONRAKİ DURUM

Lenin'in idare ettiği Kominist-Bolşevik partisi 25 Ekim / 17 Kasım 1917 tarihlerinde petrograd'da yaptıkları bir hükümet darbesi ile "Geçici Hükümet"i devirerek iktidarı ele geçirdi. Bir kaç gün içinde başta Moskova olmak üzere Rusya'nın belli başlı şehirlerinde devlet idaresi Bolşeviklerin eline geçti. Bunu müteakip Rusya'nın her tarafında Sovyetle (Şûra'lar) sistemine dayanan Kominist (Bolşevik) partisinin tahakkümü altında bir rejim kurulmaya başlandı.(150) Bu sistemin en yüksek organı, başında Lenin'in durduğu "Halk Komiserleri Sovyet"i idi. Rus Kominist partisinin esas gayesi "Dünya İhtilali" yapmaktı, Rusya'daki Sovyet rejimi bunun için ancak bir basamak rolü oynayacaktı.

148) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.325

149) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.325

150) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.326

Türk basınına, Rusya'daki bir "Bolşevik İhtilali" olacağına ait ilk katı bilgiler, Stockholm'deki Maslahatgüzar Esat Bey tarafından verilmişti.

Bolşeviklerin iktidara geldikleri takdirde takip edecekleri siyaseti bildirmişti. "Tazminatsız ve İlhaksız Sulh'un" başta geldiği belirtilmişti.

Diğer taraftan Kopenhag elçiliğinden gelen yazılar, Bolşeviklerin iktidara iki, üç ay içerisinde geleceklerini bildirmişti. Rusya'da Bolşevik ihtilalinin yapıldığına ait, ilk resmi haber Stockholm elçiliğinden maslahatgüzar Esat Bey'den gelmişti.(151)

İhtilalin yapıldığı gün petragrad'da "Sovyetlerin" II. Kongresi yapılmış ve 26 Kasım 1917 tarihinde de kongre tarafından "Sulh Kararı" kabul edilmişti. Bu karar harp halinde bulunan bütün devletlerin hiç bir arazi ilhakı ve tazminat talebinde bulunmaksızın barış akdetmeleri isteniyordu. Lenin tarafından bizzat kaleme alınan karar muharip bütün devletlere bildirildi. Bu karar daha ziyade propaganda mahiyetinde idi. O sıralarda Sovyet hükümeti hiç bir devlet tarafından tanınmaması nedeniyle hiç bir devlet tarafından ciddiye alınmamıştır.(152)

Nitekim, Batı-Avrupa'da ve bilhassa Türkiye'de bu karar (dekret) bazılarının dikkatini çekmişti. Bilhassa ilhaksız ve tazminatsız barış teklifi Türkiye için cazip gelmekte idi.

Bir çok cepheye mağlup olan orduları tamamiyle yıpranan ve büyük ekonomik sıkıntılar içerisinde bulunan Türkiye'de harbin sonu ve barış imzalanmasını sabırsızlıkla beklemekte idi. Dolayısıyla herkes Türkiye'nin arazi kaybetmeden ve harp tazminatı ödmeden bu büyük badireden kurtulmasını istiyordu. İngiltere, Fransa ve mağlup durumda olmasaydı Rusya'nın, Türkiye'yi çok ağır şartlar kabul ettirmek isteyeceklerinden kimsenin şüphesi yoktu. Halbuki bu sefer Rusya'dan yükselen "İlhaksız ve Tazminatsız Barış" teklifi Türkiye'de sonsuz bir memnuniyet uyandırdı. Bu görüş Türk basınında hemen büyük yankılar yaptı.(153)

Sovyet hükümeti'nin, Rusya'nın Çarlık devrinde müttefikleri olan Fransa ve İngiltere ile yaptığı gizli diplomatik anlaşmaların yayınlanacağını ilan etmesi ve hakikaten bunları "Sarı Kitap" adıyla yayınlamaya başlaması, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi

151) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.326

152) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.327

153) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.327

Türkiye'de de, büyük heyecan yaratmıştı. Bu anlaşmalar Lev Trostskiy'nin önderliğinde "İzvestia" gazetesinde basılmaya başlandı. 24 Kasım 1917 tarihli nüshada Türkiye'de ait kısımlar çıkmıştı. Bunlar Stockholm'de Fransızcaya çevrilmiş ve İstanbul'a Hariciye nazırına gönderilmişti. Bu suretle İstanbul'da ilgili makamların haberleri olmuştu. Daha sonra Sovyet makamları bu vesikaları, E. Adamov'un girişimi ile ayrı kitap halinde neşrettiler; daha sonra da Fransızcası basıldı. Türkiye'de de Hüseyin Rahmi Bey tarafından "Anadolu'nun Taksimi" adıyla 1926 yılında Türkçe tercümesi de çıktı.(154)

Yeni Sovyet idaresinin Türkiye'ye karşı iyi niyetli olduğu ve takip ettiği siyasetin Çarlık devrinden tamamiyle ayrıldığı görülmeye başlamıştı. Bu nedenle Rus ihtilali ve liderlerine karşı Türkiye'de merak gün geçtikçe artmakta idi. bilhassa ihtilalin lideri Lenin'e ait basında çıkan yazılar merakla takip edilmekte idi. Lenin, artık Türk basınının yabancıları değildi. Gazeteci Yunus Nadi Bey'in, "Bolşevikliğe", "Lenin" ve Rus ihtilaline ait yazılar birbirini takip etmekte idi. "Tasvir-i Efkar"ın 20 Aralık 1917 tarihli nüshasında birinci sayfada "Lenin ile Mülakat" adlı uzun bir yazı da Lenin'e ait tafsilat ilk elden verilmişti.(155)

Sovyet hükümeti tarafından neşredilen beyanat ve "Kararlar"da, yalnız hemen barışın imzalanması değil, aynı zamanda Rusya'da yaşayan Milletlerin haklarından da bahsedilmekte idi.

15 Kasımın 1917 tarihini taşıyacak bir "Beyanname"de, Rusya'da yaşayan milletlerin dolayısıyla o sırada Rusya'da yaşayan 20 milyon Türk'ünde bundan böyle kendi mukadderatlarını kendilerinin tayinde tamamiyle hür olacakları ve isterlerse, Rusya'dan tamamen ayrılacaklarını ilan edilmişti. Çuvaşgili (Stalin) ve Lenin tarafından imzalanan vbu beyannameye göre; Rusya'daki milletler, Çarlık Rusyası'nın bir türlü çözemediği "Milletler Problemi"ni bir çırpıda çözümlenmişti. Açık bir ifadeyle Rus olmayan Milletlere hürriyet ve istiklal hakkı tanınmış oluyordu.(156)

Bu beyanname ile ilgili bir harita; Tasvir-i Efkar gazetesininin 24 Aralık 1917 sayısında yayınlanmış hatta Rus imparatorluğu'nun nasıl parçalanacağını bile belirtmişti. Lenin ve Stalin'in yayınladıkları beyanname uygulandığı takdirde, Tasvir-i

154) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.328

155) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.329

156) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.330

Efkar fazetesi yazarlarına göre, Rus çarlığı ölçüsünde bir devletten eser kalmıyacaktı. Türkistan ve Kafkaslar'da ayrı Türk-İslam devletleri kurulabilecekti; Karadeniz'in kuzeyinde de bir Ukrayna, teşekkül edecekti. Böyle bir siyasi durum Türkiye'nin güvenliği ve istikbali bakımından, şüphesizki en çok arzu edilen bir şeydi. Fakat ne Lenin ne de Stalin, hiç bir zaman, Rusya'daki milletlere, hakiki bir "İstiklal ve Hürriyet" tanımak ve bunun sonunda Rusya'yı parçalamak niyetinde değildiler.(157) Milletlerin hakkı Deklarasyonu'nunda, tıpkı "Barış Dekreti" gibi, tamamiyle siyasi mahiyette olup, sırf propaganda maksadıyla kaleme alınmış vesikalardan biri olduğunu, sonraki gelişmeler açıkça göstermiştir. Bu durumda Türk basınının yanıldığı Bolşevizm'i tanımadığını ortaya koymuştur.

Lenin'in barış dekretinden az sonra, Sovyet hükümeti, Almanya ile harbi sona erdirmek için müzakerelere girme yollarını aramaya başladı. Aralık ayı sonunda Almanya ile Rusya arasında mütareke imzalandığı, harbin durdurulduğu ve nihayet Almanya ve müttefiklerinin Rusya ile ybarış müzakerelerinde bulunmak üzere Brest-Litovsk şehrinde buluşacakları haberleri İstanbul basınında iri puntalarla ilan edildi.(158)

6- ERZİNCAN MÜTAREKESİNE DOĞRU

Sovyet hükümeti 26 Kasım 1917 tarihinde Alman Orduları'nın şark cephesi kumandanlığına müracaat ederek derhal bir mütareke akdini istedi.(159) Bu isteğin kabulü üzerine 2 Aralık 1917 tarihinde başlayan müzakereler sonunda, 4 Aralık 1917 tarihinde cephenin bu kısmında olmak üzere, bir mütareke imzalandı. Müzakereler geliştirilerek, nihayet 15 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye bir taraftan, diğer taraftan da Rusya ile mütareke imzalandı. Onbir madde halinde olan bu mütareke Türkiye adına, Berlin'deki askeri ateşe Zeki Paşa tarafından imzalandı; Ruslar-Bolşevikler tarafından da; A.Joffe, L.Kamenev ve Bitsenko imzaladılar. Bu uzlaşma ile Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan ilk resmi vesika idi. Zeki Paşa da bu suretle Sovyetlerle yapılan bir anlaşmaya imzasını atan ilk Türk mümessili oldu.(160)

158) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.331

159) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.331

160) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.332

Bu mütareke anlaşmasına ek olarak aynı tarihte imzalanan bir protokole göre: Bir an evvel sivil esirler ve malüllerin hemen cephe üzerinden iadeleri ve bilhassa kadınlarla 14 yaşına kadar olan çocukların geri gönderileceği kararlaştırıldı. Akit taraflar, kendi ellerinde bulunan harp esirlerinin durumunun iyileştirilmesi için acele tedbir alacaklardı. Bunun her iki taraf için de önemli bir madde olduğu belirtildi. Bundan başka ekonomik ve kültürel münasebetlerin kurulması işine de önem verileceği belirtildi.

IV- ERZİNCAN MÜTAREKESİ 18 ARALIK 1918

Brest-Litovsk'da varılan anlaşma gereğince, Türkiye ile Rusya arasında harp haline fiilen nihayet vermek ve Kafkas cephesindeki mütareke durumunu tayin ve tesbit etmek üzere ayrı bir sözleşme yapılması gerekiyordu.(161) Bu maksatla Rus işgali altında bulunan Erzincan şehrinde Türk ve Rus murahhasları karşılaştılar. Türk heyeti; III.Ordu kurmay başkanı Albay Ömer Lütfi Bey'in başkanlığında, III. Ordu hareket şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev Bey'e III. Ordu tercümanı Yüzbaşı Yakup Bey'den teşekkür ediyordu. Buna karşılık Rus heyeti asker ve sivil karışık olup, Sovyet ihtilalinin karakteri taşımakta idi. Heyetin başında Kafkas Ordusu Kurmay başkanı General Majör Vişinskiy bulunmakta; heyetien diğer üyeleri de; 156. Elizavet piyade alayı komandanı Albay Petzenger, nefer Al Smirnov; İşçi cemiyeti azasından Gürcü doçent Viktor tevezaya, tercüman Yüzbaşı Vedrinski, fotoğraf memuru Albay Esatze Rus köylü cemiyeti azasından Ermeni Arşak Cemalyan idiler.(162)

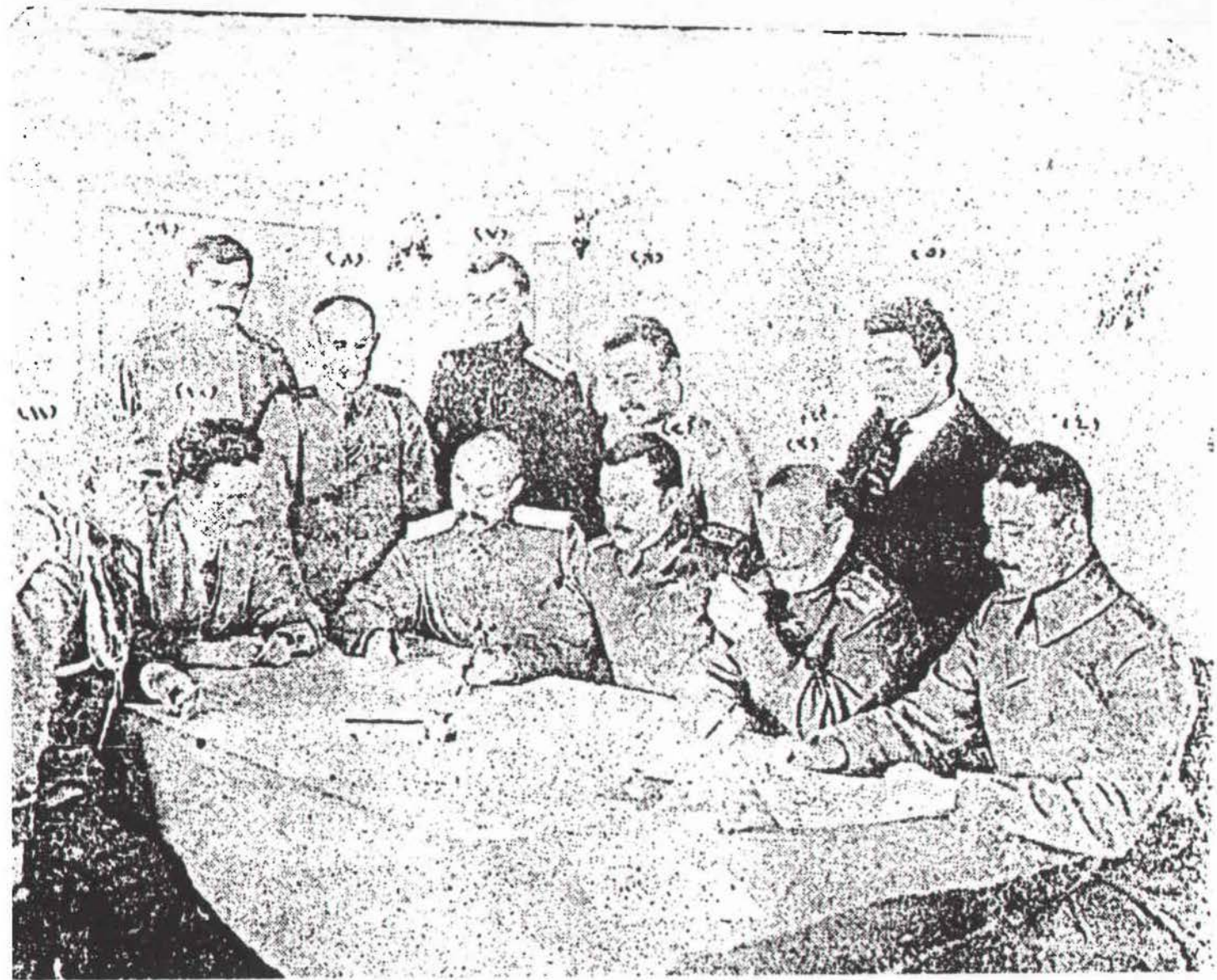
Rus heyeti hiyerarşi içinde er, doçent etiketi verilmiş birisinin ve bir işçinin bulundurulması; ihtilalde gerçekleştirildiği iddia edilen şekilci zihniyetin bir gereği idi. Uzun boylu müzakerelere lüzum kalmadan 5 Aralık 1917 tarihinde mütareke vesikası imzalandı. Bu duruma göre; 29 Ekim 1914 tarihinde başlamış olan Türk-Rus harbine son verilmiş oldu.

161) Tülay Duran, Bolşeviklerin Osmanlı Devleti ile Yaptıkları ilk anlaşma, BTTD, 37, (1970), s.16

162) B. Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, II, s.380 BTTD, 37,(1970)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERZİNCAN MÜTAREKESİ

Biyük Harpte Erzincan mütareke komisyonu

1- Birinci Rus ordusu erkânı harbiye resi general Vişinski; 2-Üçüncü Rus alay kumandanı miralay Petzenger; 3-Üçüncü Osmanlı ordusu Erkânı Harbiye Reisi Miralay Albay Ömer bek 4-Üçüncü Osmanlı ordusu Erkânı harbiye birinci şube müdürü binbaşı Hüseyin bey; 5-Rus köylü cemiyeti âzasından Ermeni Arşak Cemalyan; 6-Rus asker cemiyeti azasından bir nefer ; 7- Birinci Rus ordusu kumandan yaveri yüzbaşı Vedrinski ; 8 -Üçüncü Osmanlı ordusu erkânı harbiyesinden yüzbaşı Yakup efendi (tercüman) 9- Rus asker cemiyeti azasından bir nefer; 10- Rus amele cemiyeti azasından gürcü Viktor Tedzaya; 11-Rus Kafkas orduları karargâhındaki fotoğraf memuru gürcü miralay Esadze.

عثماني - قفقاس جبهه سنه [۱] برائے عثمانی و روس اردو لہری پیشترہ منقہ متارکہ

مقاوہ نامہ سیر .

A	۹-۱۹۳۳
D	۸۵
F	۱-۵

- برائے اول شرفی پر صلحہ وصول ایچون عثمانی قفقاس جبهه سنہ بولان عثمانی و روس اردو لہری آوہ سنہ حرکت حربیہ تک توقیفی شدہ آئیدہ کی متارکہ مقالہ نامہ سی عقد اولین شد :
- مادہ ۱ - اشو مقالہ نامہ احکامی ۱۸ - ۱۲ - ۱۳۳۳ [۵ کانون اول ۱۹۱۷] ساعت بر اول دن ماسدہ قطبہ صلحہ تک عقدی زمانہ قدر ہر ایک طرف ایچون مجبوری لاجرا اولہ جقدر .
- طرفین بری اشو متارکہ نامہ سی فسخ ایٹک لزومی کورد ایہہ حرکت حربیہ مباشرت ایچون اون دوت کون اول کیفیتن مقابل طرفی خبردار ایٹک مجبورد .
- مادہ ۲ - اشو مقالہ نامہ تک حکمی جاری اولدینی آئدن اعتباراً ہر ایک طرف بتون عثمانی قفقاس جبهه سنہ حرکت حربیہ پی تمطیل ایڈہ جکلرد [۰] طرفین دکل یالکتر مقابل طرف قلعانی اووزندہ حتی کندی خط فاصلک اون بہ دست کریندن کچن خط ایہہ تحدید ایڈین منطقہ داخلندہ بیلا ہیچ بر حرکت هوا بہ اجرا ایٹہ جکلرد .
- مادہ ۳ - خط فاصلر اشو مقالہ نامہ سی مربوط بر علاوہ تماماً کوسترش و بر فروکی دہدہ اشارت اولینشد .
- مستقل بدنجی قفقاس قول اردوسی ایہہ رنجی مستقل قفقاس سواری قول اردوسی منطقہ سنہ و مقابلہ کی عثمانی اردوسی جبهه سنہ کی خط فاصلر بو قول اردو لہ عثمانی قوای عکریہ سی آوہ سنہ طرفینک موافقتہ لکشل ایڈہ جن نو میسیونر معرفتہ تعیین ایڈہ جکر .
- مادہ ۴ - اشو مقالہ نامہ تک عقدی آئندن اعتباراً ہر ایک طرف حرکات سوق الجیشیہ بولنامہ سی قطعات تبدیلی کبی احوال طبیعہ خارجیہ جیہ حق قلیات عکریہ اجرا ایٹامکی والخاصہ عراق و سوریه جبهه لہرہ قلیان منع ایٹکی لہندہ ایدرلر بو مادہ مفار حرکتہ بولمق حرکات حربیہ تکرار مباشرت علامتی عد ایڈہ جکلرد . یالکتر ۱۵ - ۱۲ - ۱۳۳۳ ساعت آئی سوکرہ [۲ کانون اول ۱۹۱۷ ساعت اون سکیز] تاریخہ قدر بو بولہ و بریان امر لہ اجرا ایٹک و اشو مین ساعتن سوکرہ بو منصلہ و بریلن امر لہ کری ایٹہ جقدر [۰۰]
- مادہ ۵ - ہر ایک طرف ایچون تعیین ایڈین خط فاصلر داخلندہ ہر ایک طرف قطعات تبدیلی ویا اسکان واقعاتی خصوصاً لندہ سربستی نامہ لہری محافظہ ایدرلر شول شرطہ کہ جبهه تک فرقه منطقہ لری زمانہ عذہ متارکہ کی توتلیری تریڈا جہ سونلر .
- مادہ ۶ - اشو مقالہ نامہ حکمی محافظہ ایڈہ کی مدنجہ طرفین ہیچ بری استقبال تعرضی ایچون ہیچ بر استحضار اندہ بولنیہ جقلری تمہد ایدرلر ایچق موجود انشات احکامیہ تک ہال سابقہ محافظہ سی ایچون چالشمق جائردہ .
- تفنگ و ماکنہ لی تفنگ انداخت تعلیم لری خط اصابتک بش بہ دست کریندہ و بولوب انداخت تعلیم لری اقل اون بش و دست کریندہ اجرا ایڈہ جکلرد . ایٹہ انداخت تعلیم لردن ہر ایک طرف اولہ و وقتہ یکدیگری خبردار ایڈہ جکلرد .
- مادہ ۷ - طرفین عاقدین ہیچ بری خط فاصلک ایڈین امنیت قدمہ سی کشف اقامی و منفرد کشاقلر کوندرامکی تمہد ایدرلر .
- مادہ ۸ - اشو مقالہ نامہ تک احکامی جاری اولدینی مدنجہ طرفینک خط فاصلر ایہہ تحدید ایڈین بیطرف منطقہ کرک عسکر و کرک برلی اہالینک سروری منع ایڈہ جکلرد . بیطرف منطقہ کچن عسکر چاغندہ بتون ار ککلر اسیر حرب عد ایڈہ جکلرد . ایچق شمدی بہ قدر طرفین عسکر لربنک سو وادون تدارک ایٹک ایچون راحت ایٹکدہ اولدقلری نابین استفاده ایٹک اوزرہ بیطرف منطقہ کچہ لہرہ طرفینک موافقتہ بہ مساعده ایڈہ جکلرد .
- مادہ ۹ - اشو مقالہ نامہ تک احکامی تعلیق ایڈیلر کن ظہور ایڈہ بیہ جک سؤ قہم لری ایک طرف تک تعیین ایڈہ جکی مرخصلر طرفین حل ایڈہ جکلرد . ہر بروقتہ تک حل ایچون اول امردہ علی الاصول برلشہ جک مکالہ مأمور لری واسطہ سیہ طرفین مرخصلر تک اجتہاع ایڈہ حکمری زمانہ و مکان قرار شدہ بریہ جقدر . اردو لہ قرار کاہ لری آوہ سنہ مجازہ ایٹک لزومی حاصل اولورہ مکالہ مأمور لری وقاہہ - ارزنجان شوسہ سی اوزرہ کوندریہ جکلرد .
- [۱] قرہ دکنزدن سروانہ - چارچالان [داخل] خطہ قدر .
- [۰] ہر ایک طرف تک توبر فتنکی یافتہ و پروژہ کنور قوللانہ سنہ مساع و اردو .
- [۰۰] بو ساعت ایٹک مشترک جلسہ تک انعقادی ساعتہر .

Osmanlı-Kafkas Cephesinde (1) Bulunan Osmanlı ve Rus Orduları Beyninde Mün'akit Mütareke Mukavelenamesidir

Bir an evvel şerefli bir sulha vusul için Osmanlı Kafkas Cephesinde bulunan Osmanlı ve Rus Orduları arasında harekât-ı harbiyenin tevkifi zammında âtideki Mütareke Mukavelenamesi aktolunmuştur.

Madde 1 — İşbu mukavelename ahkâmı 18.12.1333 (5 Kânunuevvel 1917) saat bir evvelden muahede-i katiyye-i sulhiyenin akdi zamanına kadar her iki taraf için mecburi-yül icra olacaktır.

Tarafeynden biri işbu mütarekenameyi feshetmek lüzumunu görür ise harekât-ı harbiyeye mübaşeret etmeden on dört gün evvel keyfiyetten mukabil tarafı haberdar etmeye mecburdur.

Madde 2 — İşbu mukavelenamenin hükm-ü cari olduğu andan itibaren her iki taraf bütün Osmanlı Kafkas Cephesinde harekât-ı harbiyeyi tatil edeceklerdir. (x) Tarafeyn değil yalnız mukabil taraf kıtaatı üzerinde hatta kendi hatt-ı fâsılının on verst gerisinden geçen hat ile tahdit edilen mıntika dahilinde bile hiç bir hareket-i havaiye icra etmeyeceklerdir.

Madde 3 — Hatt-ı fâsıllar işbu mukavelenameye merbut bir ilâvede tamamen gösterilmiş ve bir krokide de işaret olunmuştur. Müstakil Yedinci Kafkas Kolordusu ile Birinci Müstakil Kafkas Süvari Kolordusu mıntikasında ve mukabilindeki Osmanlı Ordusu cephesindeki hatt-ı fâsıllar bu Kolordularla Osmanlı kuva-yi askeriyesi arasında tarafeynin muvafakatiyle teşekkül edecek komisyonlar marifetiyle tayin edilecektir.

Madde 4 — İşbu mukavelenamenin akdi anından itibaren her iki taraf harekât-ı sevkülceyşiyede bulunmamayı, kıtaatın tebdili gibi ahval-i tabiye haricine çıkacak nakliyat-ı askeriye icra etmemeyi ve bilhassa Irak ve Suriye cephelerine nakliyatı men etmeyi taahhüt ederler.

Bu maddeye mugayir harekâтта bulunmak harekât-ı harbiyeye tekrar mübaşeret âlameti addedilecektir. Yalnız 15.22.1333 saat altı sonra (2 Kânunuevvel 1917 saat on sekiz) tarihine kadar bu yolda verilen emirler icra edilecek ve işbu muayyen saatten sonra bu maksatla verilen emirler geri alınacaktır. (xx)

[1] Karadeniz'den Mervane-Çarçalan (dahil) hattına kadar.

[x] Her iki tarafın tenvir fişengi yakmasına ve projektör kullanmasına mesâğ vardır.

[xx] Bu saat ilk müşterek celsenin inikadı saatidir.

Belge No: 1848

Madde 5 — Her iki taraf için tayin edilen hatt-ı fasıllar dahilinde her iki taraf kıtaat tebdili veya iskân ve ikameti hususlarında serbest-i tam-melerini muhafaza ederler. Şol şartlaki cephenin fırka mıntıkları zaman-ı akd-ı mütarekedeki kuvvetlerini tezyit etmesinler.

Madde 6 — İşbu mukavelename, hükmünü muhafaza ettiği müddetçe tarafeynden hiç biri istikbâl taarruzu için hiç bir istihzaratta bulunmayacaklarını taahhüt ederler. Ancak mevcut inşaat-ı ahkâmiyenin hal-i sabıkında muhafazası için çalışmak caizdir.

Tüfek ve makineli tüfek endaht talimleri hatt-ı aslinin beş verst gerisinde ve top endaht talimleri akalli on beş verst gerisinde icra edilecektir. İşbu endaht talimlerinden her iki taraf evvelce ve vaktiyle yek diğerini haberdar edeceklerdir.

Madde 7 — Tarafeyn-i âkidinden hiç biri hatt-ı fâsılın ilerisine emniyet kademesi, keşif aksamı ve münferit keşşafklar göndermemeyi taahhüt ederler.

Madde 8 — İşbu mukavelenamenin ahkâmı câri olduğu müddetçe tarafeynin hatt-ı fâsıllarıyla tahdit edilen bitaraf mıntıkaya gerek asker ve gerek yerli ahalinin müruru men edilecektir. Bitaraf mıntıkaya geçen asker çağında bütün erkekler esir-i harp addedileceklerdir. Ancak şimdiye kadar tarafeyn askerlerinin su ve odun tedarik etmek için müracaat etmekte oldukları menabiden istifade etmek üzere bitaraf mıntıkaya geçmelerine tarafeynin muvafakatiyle yine müsaade edilecektir.

Madde 9 — İşbu mukavelenamenin ahkâmı tatbik edilirken zuhur edebilecek su-i tefehhümler iki tarafın tayin edeceği mürahaslar tarafından hal edilecektir. Herbir vakanın halli için evvelemirde alelusul birleşecek mükâleme memurları vasıtasıyla tarafeyn mürahaslarının içtima edecekleri zaman ve mekân kararlaştırılacaktır. Ordular karargâhları arasında muhabere etmek lüzumu hasıl olursa mükâleme memurları Refahiye-Erzincan şosesi üzerine gönderileceklerdir.

Argiv No: 4/1933

Dolap No:

Göz No:

Klasör No: 2697

Dosya No: 284

Fihrist No: 1-9

A- ERZİNCAN MÜTAREKESİ

Kafkas-Türk Cephesindeki Rus-Türk Hareket Orduları Arasındaki Sulh Sözleşmesi

Kafkas-Türk cephesinde harp halinde olan Rus ve Türk hareket orduları arasında, askeri hareketlerin kesilmesi, şerefli bir sulh'un en kısa zamanda elde edilebilmesi için aşağıda bahsedilen sulh'un akdedilmesine karar verilmiştir.

1- Bu akit 5 Aralık 1917 saat 1'den (18 Aralık 1333 Türk takvimiyle) itibaren kesin bir sulh yapılmıncaya kadar, her iki taraf için de bunu tatbik etmek mecburiyeti vardır.

İş bu aktın bozulması taraflardan birinin itaat etmemesi, askeri harekete geçmeden ancak 14 gün evvel bildirmesiyle mümkündür.

2- İşbu sözleşme yürürlüğe girdiği andan itibaren bütün Türk-Kafkas cephe kısımlarında iki taraftan da düşmanca hareketler derhal kesilecektir.

Sözleşmeyi akteden iki tarafın karşılıklı hava uçuşları, yalnız karşı tarafın sınır hattı boyunca değil, sınır hattından 10 versat kısmında bile kesilecektir,

3- Sınır çizgisi hattının teferruatlı şekil, sözleşmeye ilave edilecek hususi bir akit ve şema ile tespit edilecektir.

Sınır çizgisi hattının tayini yedinci ve Birinci Kafkas süvari kolorduları'ndan tayin edilecek bir komisyonla, karşı taraftaki Türk kuvvetlerinin bu hususla ilgili olarak tayin edecekleri komisyonlar tarafından tespit edilecektir.

4- Bu sözleşmenin yürürlüğe girdiği andan itibaren cephe hattındaki normal hareketler; ihtiyak bölükleriyle nöbet değiştirme ameliyesi, bir hareket ve gruplaştırma hariç, hiçbir stratejik nakliyatta bulunmayacaklarını her iki tarafta taahhüt ediyorlar. Ve bilhassa Irak ve Suriye cephesine askeri kuvvetleri aktarmak maksadıyla yukarıda izah edilmesi askeri hareketin tekrar başlamasına bir işaret sayılacaktır.

2 Aralık 1917 saat 18'e kadar (15 Aralık 1333 öğleden sonra Saat 6) Ordu'da askerin yer değiştirmesi hakkında verilen emirler geçerli sayılmaktadır. 2 Aralık 1917 saat 18'den sonra (15 Aralık 1333 öğleden sonra Saat 6) buna benzer verilmiş olan emirler iptal olunur.

B- MÜTAREKENİN YÜRÜRLÜĞE GİRMESİ

"Erzincan Mütarekesi" merkezdeki Sovyet hükümet ile değil, petrograd'ın asıl tanımadığı "Mavera-ı Kafkas Konfederasyonu" tarafından imzalanmıştı. Ancak merkezi Sovyet hükümeti'nin bu sıralarda "Barış Siyaseti"ni şiddetle takip etmesi nedeniyle, Kafkas cephesinde de "Ateş Kesilmesi"ne karşı durulmamıştı. Diğer taraftan Petrograd'daki Sovyet-Bolşevik liderlerin Kafkas cephesinin muhafaza edilmesini, Rus askerlerinin cepheyi bırakıp gitmemelerini arzu edilmekte idi. Türk Ermenistanı'ndaki (163) "Ermeni Ahali"nin kendi kendilerini idare etmek imkanları temin edilinceye kadar Rus işgal sahasında Rus kuvvetlerinin kalması ve Türkler'in buraları işgallerine, karşı durulması istenmekte idi. Fakat Rus askerleri, bu arzuya uymamış ve cepheyi terk etmişlerdir. Ancak bu anlaşma ile Anadolu Türk makamları ile Rus makamları temasa gelmişlerdir.

Bu mütareke gereğince, her iki tarafın kuvvetleri arasında tarafsız bir saha bırakılmak üzere, sınır çizgisi (demarkesyan hattı) tesbit edilecekti. Nitekim böyle bir hat Türk erkani harbiyesi'nce bastırılan bir harita üzerinde tesbit edildi ve mütarekeyi imzalamaya yetkili komisyon tarafından imzalandı. Bununla komisyonun vazifesi sona ermiş ve 29 Ekim 1914 tarihinde başlayan Türk-Rus savaşı da bu suretle 3 yıl 50 gün sonra 18 Aralık 1917 tarihinde fiilen sona ermiştir.(164)

Sınır Çizgisinin Tesbiti Şöyle İdi:

Karadeniz sahilinden başlayarak Dersim'den munzur dağına kadar iki taraf siperleri mütareke hattını teşkil etmiştir. Munzur dağından sonra Mercan dağları-Karaca kale-Zağki-Erik dağı-Seğnis Oğnut-Şerefeddin dağları-Bağlan gediği-Murat nehri üzerindeki soluk köprüsü-Kertakom-Azakupur-Mişagsin-Bitlis kuzeyindeki V. Tümen siperleri-Van gölü güneyi-Erik dere.

Rus hattı ise : Kırandağ-Akbaba-Akdağ-Kösmer dağı-Şeytan dağları-Çoris dağı-Bahçe-Izrak Muhacir köy-Belican-Van gölü.

Ruslarla yapılan bu mütarekenin değeri yoktu. Çünkü Aralık ayında Rus ordusu tam bir çözülme halinde gerilere çekilmekteydi.(165)

Rus Ordusu, çözülmüncüye kadar, cephede sayıca Türk Ordusun-

163) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.333

164) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.334

165) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.206

dan çok üstün olduğundan, Türk Ordusu'nun taarruzu mümkün değildi. Ama Aralık ayında Türk Ordusu'nun taarruzu mümkündü. Ancak çözümlenin büyük ölçüde olduğunu haber alamıyan Türk kumandanlığı tedbirli hareket etmiştir.(166)

C- MÜTAREKENİN CEPHELERDEKİ DURUMA TESİRİ

1917 yılında Türk ve Rus Orduları'nın Kafkas cephesinde hareketsiz kalmaları bir çok yorumlara sebep olmuştur. Kış aylarında tabiatla mücadele eden, iki taraf da tatarruz edecek durumda değildi. İlkbaharda Bağdat, İngilizler tarafından zaptedilmiş olup Sina cephesini takviye edilmekte idi. Türkler'in yedi tümeni Avrupa ve Balkan cepheslerinde bulunuyordu. Bu durumda doğu cephesinin yeni kuvvetler için zamana ihtiyaç duyulduğu gibi, Kafkas cephesinde büyük kayıplara uğrayan Türk ordularının bile Türk kaynakları ikmale elverişli değildi.(167) Günlük olarak erlere yarım istihkak hayvanlara ise bir buçuk kilo yem veriliyordu.

Doğu cephesinde ihtilal, Ruslar'ı menen sarsmışsa da Ruslar'ın kuvveti Türk ordusundan çok üstündüler. Irak ve Filistin cephesleri zararına yeni kuvvetleri getirmek zaman ve yer itibariyle uygun değildi. Bu bakımdan, Türk başkumandanlığının doğuda savunmada kalarak, buradan diğer cephelere beş tümen göndermiştir.

Rus ordusunun cepheden çözülmesi Kasım'da başlamıştır. Bu tarihten itibaren Kafkas cephesindeki Türk kuvvetlerinden ihtiyatlı hareketler görülmüştür. Rus ordusu Kafkasya ve Rusya içerisine doğru dağılmakta iken ordunun tamamıyla çekildiği Türkler tarafından bilinmemekte idi. Diğer taraftan yukarıda belirtildiği üzere Türk Ordusu'nda hareket kabiliyetinden yoksun durumdaydı. Ruslar'ın işgal etmiş oldukları sahalar ise yakılıp yıkılmış durumdaydı. Bütün sahalar karlarla kaplı sıcaklık sıfırın altındaydı. Rus birlikleri Tiflis, Bakû demiryolu ile perişan bir suretle belirtildiği üzere iç kesimlere sevkedilmekte idiler. Tiflis'te oturan İngiliz-Fransız askeri komisyonu Gürcüler'den ve Ermeniler'den birer tümen kurmaya çalışmakta idiler. İngiliz ve Fransızlar'ın azeri Türkler'ine güvenleri olmadığından onların

166) Fahri Belen, a.g.e, s.206

167) Fahri Belen, a.g.e, s.206

silahlanmalarına zorluk çıkartmakta idiler.(168) Azerbeycanlılar, Ermeniler tarafından katliama uğramak tehlikesi karşısında, Türk Ordusu tarafından kurtuluşu beklenmekte idi. Taşnak Komitesi işgal altındaki Türk topraklarında, Türk bırakmamak için büyük Ermenistanı kurmayı tasarlayarak bu hususta plân hazırlamakta idiler.

D- YENİ SOVYET HÜKÜMETİ VE KURULMASI İSTENEN ERMENİSTAN

1917 Ekim'inde idareyi ele geçiren Bolşevik hükümetinin ilk günlerden itibaren bütün Rusya ölçüsünde hareket ettiği belli olmuştur. Yani Sovyet hükümeti, bir takım "Dekretler" ve "Deklarasyon"lara bakılmaksızın kendisinin Çarlık Rusyası'nın yalnız halefi değil, aynı zamanda bu halefliğini açığa vurmaktan çekinmiyordu. Bu cihetle Bolşevik hükümetinin Türkiye'ye karşı takip ettiği siyasette, bilhassa "Ermeni Meselesi"nde hemen kendini göstermiştir.(169) Çarlık Rusyası Doğu Anadolu'yu ele geçirmek siyaseti ile bağlı olarak, bilhassa "Ermeni Koruyucusu" rolünü üstlenmiştir. Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu vilayetlerine çok miktarda Ermeni nakledilmiş, veya muhaceretteki Ermeniler'in geri dönmelerine çalışılmış ve buraların harpten hemen sonra bir "Ermeni Ülkesi" haline getirilmesi için bir çok tedbirler alınmıştı. Bu tedbirlerin başında da yerli ve çoğunluğu teşkil eden Türk-İslam ahaliye baskı yapmak, onları yerlerinden yurtlarından göçe zorlamak ve Ermeni çeteler kurarak Türkler'in imhası yoluna gitmek gibi tedbir ve davranışlar vardı.(170) Bolşevikler'in hemen Ermeniler'in hamisi rolünü üstlenmeleri ile ihtilaller Rusya'nın bu hususta tamamıyla eski Çar Rusya siyasetini aynen takip ettiği ortaya çıkmıştı. Lenin ve etrafındakiler, Türkiye'nin nasılsa Antanta'ya mağlup olacaklarını sandıklarından, şimdilik Türkiye ile kati bir barışın akdinden önce "Türk Ermenistan"ın yani işgali altında bulunan sahanın mukadderatını Rusya'nın menfaatlerine göre tayini hususunda gerekli karar alınması hususunu zaruri bulmuşlardı. Sovyet hükümeti (Sovnarkom) reisi Lenin ve bilhassa milliyetçiler komiseri ve menşe itibariyle Gürcü olan Josef Çavuşgili-Stalin, Ermeni problemini yakından biliyorlardı. Rus sosyalistleri ve

168) Fahri Belen, Birinci Dünya Harbi, 1918 Yılı Har.V, s.149

169) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.334

170) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.335

Bolşevikleri arasında bir çok Ermeni'de vardı. Bolşevik liderleri Avrupa ve Amerika'daki sosyalistlerin gözüne girmek için "Türk Boyunduruğu" altında bulunan zavallı Ermeniler'in haklarını korumayı kendileri için bir vazife olarak kabul etmiş görünmekte idiler. Ermeniler'in yaptıkları ayaklanmalar ve bunları takip eden katliamlar, aslında dışardan gelen ve büyük bir kısmı sosyalist menşeli olan kışkırtmaların eseri idi. Bu mazlum Ermeniler'in kurtuluşu, Sovyet anlayışına göre, ancak Türk idaresinden çıkmaları ile mümkün olacaktı. Dolayısıyla "Türk Ermenistanı"nda Ermeniler'in kendileri tarafından idare edilen bir rejim kurulması gerekiyordu. Lenin ve etrafındakiler bu hakreketleri ile "Batı-Avrupa ve Amerika'daki İşçi Sınıfında Tatmin Etmiş" olacaklarını sanıyorlardı. Diğer taraftan Lenin'in Ermeniler'i koruma siyasetini hemen ele almasının başlıca sebeplerinden biri de, Bolşevik partisinin en nüfuslu üyeleri arasında bir çok Ermeni'ninde bulunması idi. Şavmyan, Avanesov ve Mikoyen en tanınmışları idi, bilhassa merkez komitesi sekreterlerinden Avanesov ile Şavmyan'ın Lenin'e bu husustaki tesir ettikleri anlaşılıyordu.(171)

15 Kasım 1917'de ilan edilen Rusya'daki milletlerin hakları beyannamesinde belirttiği gibi, her bir milletin kendi mukadderatını kendisinin tayin hakkı olacak, yani Oto-determinasyon hakkı verilecekti. Aynı hakların Rus işgali altındaki Türk-Ermenistanı'nada verilmesi ve Rus-Türk sınırında bir Ermenistan'ın bulunması elbette Rusya menfaatları bakımından çok lüzumlu görülüyordu. Çünkü böyle bir Ermenistan'ın Türk baskısı ve tehdidi karşısında, Rusya'ya bağlanacağı muhakkaktı. Berest-Litovsk'ta başlanan barış müzakereleri sırasında, bu gibi düşüncelerle hareket eden Bolşevik liderleri barışın katı bir esasa bağlanmadan önce Ermeni meselesi'ni kendi görüşlerine göre halletmek yolunu tuttular, ve Türkiye'yi adeta bir olup bitti karşısında bırakmak istediler. Bu amaçla Halk Komiserleri Sovyet'i (sovnarkom) 29 Aralık 1917 tarihinde Türk Ermenistanı'na ait şu kararnameyi "dekret"i ilan ettiler.(172)

"Rusya'nın işgali altında bulunan "Türk Ermenistanı'ndaki Ermeniler'in kendi mukadderatlarını, hattı tam bir istiklâle varıncaya kadar, serbestçe tayin hususundaki haklarını "Rusya Amele ve Köylü Hükümeti"nin desteklediğini Halk Komiserleri Sov-

171) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.335

172) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.336

yeti Ermeni halkına ilan eder. Halk Komiserleri Sovyeti'ne göre bu hakların gerçekleştirilmesi ancak Ermeni halkının serbestçe referandum yapmasını sağlayacak bir takım garantilerin önceden alınması ile mümkün olacaktır. Bu kabil garantileri halk komiserleri Sovyeti'nce şöyle olacağı fikrindedir.

1- Rus Ordusu'nun "Türk Ermenistanı" sahası dışına çıkması ve "Türk Ermenistanı"ndaki ahalinin şahsi mal ve mülkünün emniyetini korumak amacıyla hemen bir Ermeni halk milisi'nin teşkili.

2- Ermeni muhacirleri ve türlü memleketler dağılmış olan Ermeni mültecilerinin "Türk Ermenistanı" ülkesine herhangi bir engelle karşılaşmadan geri dönebilmeleri.

3- Harp esnasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç eyaletlerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin "Türk Ermenistanı'na serbestçe dönmelerinin mümkün kılınması; Türk makamları ile barış müzakereleri akdedilirken halk komiserleri Sovyeti bu mesele üzerinde ısrarla duracaktır.

4- "Ermeni Halk Mümesilleri Şûra'sı (Sovyet'i" adıyla "Türk Ermenistan"nda geçici bir idarenin kurulması Kafkas işleri geçici Fevkade halk komiseri Stefan Şavmyan, "Türk Ermenistan" ahalisine 2. ve 3. maddelerin tatbiki ve "Türk Ermenistanı" sahasından (Rus) askerlerinin çıkarılması (Madde I) için tanzim edecek Karma komisyonun teşkili hususularında her türlü müzaheratta bulunmakla vazifelendirilmiştir. Haşiyeye :

"Türk Ermenistanı'nın coğrafi sınırlarını, demokratik esaslara göre seçilen murahhasları ile bitişik ve münakaşalı (İslam ve başka) eyaletlerin ahalisinden demokratik esaslara göre seçilen murahhasların Kafkas işleri Fevkalade geçici komiseri ile birlikte tayin ve tesbit edilecektir.

Halk Komiserleri Sovyeti Başkan
V. Vlyanov (Lenin)
Milletler İşleri Halk Komiseri
J. Çugaşvili (Stalin)

Halk Kam. Sov. Kalim. Amiri: Ö. Bonç-Brveviç

Halk Kom. Sov. Sekreteri : N. Gurbunov

Bu "dekret" henüz teşekkül etmiş olan Sovyet hükümeti'nin Türkiye ile Rusya arasında Brest-Litovsk'ta imzalanacak barışta

Ermeni meselesinin ne şekilde halledilmesi gerektiğini açıkça tesbit etmişti.(173) Milletlerarası hukuk kaidelerine göre yabancı bir ülke sayılan "Türk Ermenistanı" üzerinde, Sovyetler'in tasarrufa kalkışmaları ayrıca dikkat çekici bir durumdu. Lenin ve arkadaşları bu meseleye verdikleri önem şu konuyla da belli oldu: Sovyetler İcra Komitesi (İspolkom) başkanı aslen yahudi olan Sverdlov tarafından 18 Ocak 1918 tarihinde Petrograd'da toplanan Rusya kurucular meclisi'nin açılış oturumundaki kanuşmasında bu Ermenistan'a ait dekret üzerinde duruldu ve böyle bir dekret'in kabulü, Sovyet hükümeti'nin nüsbet icraatı olarak gösterilmek istendi.(174) Bu suretle, İcra Reisi, meclis kürsüsünden; Bolşeviklerin Ermeni meselesinde eski Çarlık Rusyası'ndan hiç te geride kalmadıklarını belirtmiş ve adeta bütün Rus şövenistlerini memnun etmek istemişti. Daha sonraki yıllarda, Bolşevik Rus murahhasları gerek Berest-litovsk barışı müzakerelerinde ve gerekse çok sonraları Ankara hükümeti ile yapılan müzakerelerde Ermeni meselesinin kendi istekleri doğrultusunda halledilmesi için çok çaba sarfedilmiştir.(175)

Sovyet hükümeti'nce çıkarılan bu "Türk Ermenistanı"na ait dekret hakkında Türk basınında hiç birşey yazılmadı. "Türk Ermenistanı" dekretinde belirtildiği üzere, Sovyet makamları Rus işgali altındaki sahada derhal bir Ermeni Milisi teşkiline giriştiler. Bu sözde milisler Ermeniler'i aşiretlerin hücumlarından korumak maksadıyla yapılmıştı. Fakat esas gaye, bir an evvel Ermeniler'i silahlandırmak ve Rus subaylarının yardımı ile bir Ermeni Ordusu meydana getirmektir. Aynı zamanda "Ermeni Halk Sovyetleri"de meydana getirilecekti. Bütün bu meseleler Lenin tarafından çok büyük bir önem verililiyordu.(176) Şavmyan gibi bir Ermeni Bolşeviki'nin geniş yetkilerle Kafkas işlerine yürümeye memur edilmesi de bunu göstermiştir. Türk Ermenistanı'nın hakiki sahibi olan Türkler'e devredilmemesi için Sovyet hükümeti elinden gelen her şeyi yapmak istemiştir. Hatta Sovyetler'in III.kurultayı tarafından Ermeni Bolşeviklerin "Türk Ermenistanı" diye adlandırdıkları Rus işgali altındaki Türk topraklarını bir formül bulup sözde "Ermeni" aslında Rus-Bolşevik idaresinde alıkoymak istedikleri aşikârdı. Milletlerin kendi mukadderatlarını kendileri tayin hakkı diye adlandırılan formül tatbik edilince, Rus askeri

173) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.337

174) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.337

175) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.337

176) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.338

BEŞİNCİ BÖLÜM

ERZİNCAN METAREKESİNDEN BREST-LİTOVSK'A KADAR DURUM

işgal altındaki sahada buraya hızla gönderilecek Ermeni'nin oyu ile konu Bolşevik liderlerinin istekleri doğrultusunda halledilecek ve Türkiye'nin bu olup bittiği kabul etmekten başka birşeyi kalmıyacaktı.(177) Bunun için Bolşevik liderler ve bilhassa Şavmyan başta olmak Ermeni Bolşeviklerine geri çekilmeleri, cepheyi terk etmemeleri ve yerlerinde kalınması isteniyordu. Bunu temin için Şavmyan'a geniş yetkiler vermişlerdi. Fakat Şavmyan bu yetkilerini kullanmadan Rus askeri cepheyi bırakarak gitmeye başlamışlardı.(178) Askeri güç olmaması nedeniyle de bu iddialarından vazgeçmek zorunda kalındı.(179)

V- ERZİNCAN MÜTAREKESİNDEN BREST-LİTOVSK'A KADAR DURUM

Rus Ordusu'nun insan seli güney Kafkasya'ya doğru akmakta idi. Rus Kafkas Başkumandanlığı artık askeri tedbirlerden ziyade bu insanların iaşeleri, geriye nakilleri ve güney Kafkasya'da istirahatlerinin teminiyle uğraşıyorlardı.

Mütarekeden sonra General Perjevalski istifa etti. Yerine tam yetkili olmamak üzere, güney Kafkasya askerlik işleri komiserlik Müşaviri ismi ile General Liyetinski tayin edildi. Rus Ordusu artık bir kıymet olmaktan çıkmış durumda idi.

Mart ihtilaline rağmen, Kafkasya halkı'nın mühim bir kısmı Çarlık Rusya'ya bağlı kaldı. Sadece Rus olmayan milletler muhtar idare fikri vardı. Bolşevikler, bu durumu kabul etme mecburiyetinde olduğundan, halkın hükümet idaresine katılma yetkisi tamdı.(180) Bu durum üzerine Aralık ayında Gürcistan, Ermenistan ve Azerbeycan'da mahalli kongreler kurularak mahalli idareleri de ele almak üzere milli komiserlikler teşekkülüne karar verilmişti. Bu milletler, Rusya çerçevesi içerisinde muhtar olacaklardı.

1- DOĞU CEPHESİNDE (KAFKASLAR) DURUM

Rus ihtilalcileri arasında Gürcüler ve Ermeniler önemli rol oynadılar. Rus "Menşevik"lerinin liderleri arasında Gürcüler başta geliyorlardı. Tseretelli, Gegeçkori, Jordaniya, Cheidze., Mdievani

177) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.336

178) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.336

179) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.338

180) Fahri Belen Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı

Çhenkeli gibi Rus sosyalist hareketinde en ön safta duran Gürcü "Menşevikleri" Kafkas milletlerinin siyasi ve sosyal hareketlerine öteden beri önemli etkileri olmuştur. Gürcüler arasında "Menşevikler" in teşkilatı çok kuvvetli idi. Rus parlamentosu olan Duma'ya seçilen mebuslar yalnız Gürcüler arasında değil, bütün Rusya'da mühim şahsiyetlerdi. Tseretelli ve Gegeçkori, Duma'da Rus menşeviklerinin en önemli şahsiyetlerinden olmaları sıfatıyla konuşma kürsüsünde Çarlık Rusyası'nı tenkit etmekteydiler.(181)

1917 Şubat ihtilalinden sonra petrograd'da teşekkül eden "Geçici Hükümet" ile yan yana kendi başına bir hükümet olan, Amele ve Asker Mümesilleri Şûrası'nın ilk başkanı Gürcü Menşevik Çheidze olmuştur. Menşevik partisi Gürcüler'in yoğun olduğu Tiflis çevresinde kuvvetli teşkilat haline getirilmişti. Bu parti Gürcüler arasında en çok taraftar toplayanı idi. Buna karşılık "Bolşevikler" sıfatında da Gürcüler'den çok kimse bulunmaktaydı. Jozef Gugaşvili (Stalin) ve Ordjonokidze en tanınmışları idi. Ermeniler'de ise "Menşevik" ve "Bolşevik" partilerinden çok kimseler bulunmaktaydı. Menşevik olanların çoğunluğu, koyu Ermeni milliyetçisi teşkilatı olan "Daşnaksütün'e mensuptular.(182) Ancak Ermeni sosyalistlerinin çoğu, Gürcüler'in aksine, Bolşevik'ti.

Bunlardan: Şuamyan, Mikoyan, Avanesov, Karahan belli başlıları idi.

Azerbeycanlılar ise, liberal-burjuva grubuna mensup "Milliyetçi Mûsavat Fırkası"nı desteklemekte idiler. Bu partinin en önemli kişileri arasında Resulzade Emin Bey ve Ali Merdan Topçubaşı bulunuyorlardı. "Solcu" Azeriler de yok değildi. Bunlar Himmet partisi etrafında toplanmışlardı. Dr.Neriman Nerimanov ve Şahtahtinskiy tanınmış kimselerdi. Amelesi çok olan Bakû'de Rus ihtilal hareketi çok canlı durumdaydı. İhtilal hareketine Gürcüler, Ermeniler kısmen de Azeriler katılmışlardı.(183) Kafkaslar'ın Petesburg, Moskova ve diğer İç-Rusya'daki şehirlere nazaran Polis ve Jandarma baskısında olmaması ve Kafkas milletlerinin Konspiratif (gizli yeraltı faaliyeti) konusunda daha becerikli olmalarının, buradaki ihtilalci ve sosyalist hareketlerin daha başarılı olmasına yol açmakta idi.

1917 Şubat ihtilali çıkınca Maver-i Kafkas'ta (TransKafkas) Gürcü "Menşevikler"i önder rölünü üzerlerine aldı-

181) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.458

182) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.458

183) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.459

lar. Rus ihtilalinin hürriyet ve demokrasi içinde gelişeceği ve Rusya'nında "Demokratik ve Federal Cumhuriyet" olarak kurulacağı görüşü en fazla Gürcü sosyalistleri savunmuşlardı. İhtilal sonrası, Çarlık idaresinin yerine geçmek üzere "Geçici Hükümet" (ozokom-Osabyı zakafkazskiy Komited) teşekkül ettirilerek Tiflis'e gönderildi. Bu komite'de Gürcüler en mühim mevkileri işgal etmekte idiler.(184) Komite'nin "Geçici Hükümet", Kerenskiy'e sadık kalmıştır.

İhtilalin ortaya koyduğu duruma paralel olarak Gürcü, Ermeni ve Azerbeycanlı aydınlar arasında sosyalizm'le birlikte Milliyetçilik hareketleri görülmekte idi. Ermeniler'in Daşnaksutun teşkilatı en faal durumda idi.(185) Zaten Rusya ile Türkiye arasındaki harp yıllarında, Ermeni Milliyetçilik hareketi Ruslar tarafından desteklenmekte idi. Ve o günkü şartlar Ermeni Milliyetçilik hareketiyle ilgili faaliyetlerini hızlandıracak durumda idi. Önceki konularda belirtildiği gibi Ermeniler'in bu faaliyetlerinin ana gayesi "Büyük Ermenistan"ı kurmaktı. Bunun sahasında hazırды. "Türk Ermenistan"ı denilen saha Rus kıtaları tarafından işgal edilmişti.

Rus idaresinde bulunan Erivan (Revan) ve Günrü (Alek Sandropol) ve Kars şehirlerinden başka Ermeniler'in buldukları Erzurum-Erzincan, Muş, Van ve Bitlis şehirleri de savaş sırasında Ruslar tarafından işgal edilmiş durumda idi. Ayrıca bir tarihte "Küçük Ermenistan" olarak söylenen Toros dağlarının eteklerindeki Kilikya'da bir miktar Ermeni yaşaması nedeniyle, Ermeniler buralara "Küçük Ermenistan" diyerek buralardan da hak iddia etmekte idiler. Bu durumda Mersin, Tarsus, Silifke ve hatta Adana'nın da Ermeniler'e verilmesi isteniyordu.(186) Rusya'nın böyle bir Ermenistan'ın kurulmasını desteklediği ve gayesine uygun olduğunu önceki konularda belirtilmişti.

Bu durumda Rusya'nın İskenderun Körfezine çıkması, yani Akdeniz'e ayak basması mümkün olacağı sanılıyordu. Bu durum karşısında Sovyet liderler büyük Ermenistan'dan bahsetmemişlerdir. Ancak Rus işgali altındaki Türk Ermenistan'ı adını verdikleri sahaya, kitle halinde Ermeniler'in yerleştirilmesi ve Müslüman ahalinin imha edilmesi için bütün tedbirleri almışlar ve hazırlık

185) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.459

186) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.460

yapmışlardı.(187) Rus istilasının altında İslam ahalisinin büyük bir kısmı batıya göç ettiği halde geri kalanların büyük çoğunluğu da Müslüm-Türk'tü, Savaş bir Rus zaferiyle sonuçlandığı takdirde, Türk Ermenistanı'nın Türkler'in elinden çıkacağı muhakkaktı. Rusya'nın Almanya karşısında yenilmesi ve ihtilalin başlamasına bakmaksızın Ermeni çetelerini silahlandırmak ve Ermeni Milis birlikleri ile askeri kıtalar meydana getirmek için gayret sarfetmekte idiler. Sovyet hükümeti (Sovnarkom) 11 Ocak 1918 tarihinde çıkardığı bir karar (Dekret) la Türk Ermenistanı ahalisine, yani Ermeniler'e "Kendi Mukaderatlarını Kendilerinin Tayin Etme Hakkını" tanımıştı.(188) Brest-Litovsk müzakerelerinde bu esasın korunmasına gayret gösterilerek kısmen muvaffak olmuşlardır.

Birinci Dünya savaşı başlamadan önce dahi Rus ordusunda hizmet etmekte olan Ermeni ve Gürcüler'den ayrı ayrı Druzina (kita-Tabur) teşekkül edildiği ve Ermeni Nazarbekov'un kumandasında 4 bin Ermeni Türkler'e karşı savaşıyordu.Rus işgali altındaki yerlerde yaşayan Ermeniler'den birçoğu harp zamanında Rus ordusuna girerek, Kafkas ordusunda sayıları 10 bini geçen (asker-Subay) kuvveti meydana getirmişlerdi.(189) 1917 ihtilalinden sonra Rus ordusunda "Milli Birlikler" teşekkül ettirilmişti,(190) daha sonra da Ermeni ve Gürcü taburları meydana getirilmişti. Rus ordusunun dağılma ve çözülme hareketi arttığı oranda Ermeni ve Gürcü kıtalarının teşekküle hızlandı. 1917 yılı Kasım ayında Petrograd'daki merkez Sovyet Bolşevik liderlerinin arzuları hilafine Kafkas-Rus-Türk cephesindeki Rus asıllı askerlerin kitleler halinde evlerine dönüşleri artmıştı. Rus ordusunda disiplin kalmamış, cephe gerisinde başıboş dolaşarak Bolşevik propagandasına kapılarak bir çok yolsuzluk yapmakta idiler. (191) Bunlardan birçoğu Ermeni çeteleriyle birleşerek Müslüman Köy ve Kasabaları basıp yağmalayarak erkek ve kadınları öldürmekte idiler. (192)

Erzincan mütarekesi (anlaşması)ından sonra 18 Aralık 1918'de cepheden çekilen Rus birliklerinin yerini ekseriye Ermeni birlikleri almaya başlamışlardı. Ayrıca iç asayişini korumak bahane-

187) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.460

188) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.460

189) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.460

190) Esat Uraz, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.179

191) Esat Uraz, a.g.e, s. 70

192) Ahmet Hulki Saral, Ermeni Meselesi, s.132

siyle bir "Ermeni Milis" teşkilatı da kurulmuştu. Mahalli organlara Rus askeri yetkililerince Ermeni Memurlar tayin edilmişti. Şehir ve kasaba tamamen Ermeniler'in elinde idi. Rus kuvvetlerinin Berest-Litovsk anlaşması (Muahedesi) na göre Doğu Anadolu'dan çekilmeleri sonunda, sahada bir Ermeni devleti'nin kurulması için bütün hazırlıklar yapılmış gibiydi. Lenin ve etrafındaki Ermeni-Bolşevikler, Rus askerleri daha tamamen çekilmeden Ermeniler'in idareyi ele alarak buraların Türkler'e mani olmayı tasarlamışlardı.

Ermeniler, 1915 yılında yapılan tehcir ve iddia ettikleri katliamların öcünü almak amacıyla, Rus işgal bölgesindeki müslüman ahaliye karşı imha hareketine giriştiler. Müslüman köylerine baskınlar yapılarak ahali öldürülmekte idi.(193) Cepheyi terkederek çekilen Rus kıtalarında Ermeniler'le birlikte olup Türk köylerini ve kasabalarını yağma ederek ahalisini öldürmekte idiler. Rus işgali altındaki sahada Müslüman-Türk ahalinin can ve mal ehliyeti kalmamıştı. Disiplinsiz Rus askeri ile birlikte Ermeni çetelerinin taşkınlıklarına karşı koyacak bir Rus idaresi mevcut değildi. Moskova Sovyet hükümeti ve Harbiye Komiserliği'nin işgal altındaki Türk bölgesinde hiçbir hükmü olmamakla beraber, Moskova idarecilerinin Rus işgal bölgesindeki Türk unsurunun durumu ile ilgilenmeleri şüpheli idi. Bu Ermeni mezalimi ve Ruslar'ın ilgisizliği karşısında, Sovyet hükümetinin kendiliğinden Türk makamlarına müracaatla, ahalinin can ve malını korumak ve asayişin temin edilmesini istemesi gerekirken, bunun aksine tamamen seyirci kaldı.(194) Bu şartlar altında Türk askeri kuvvetlerinin harekete geçmesi haklı ve zaruri idi.

Bolşeviklerin 7 Kasım 1917 tarihinde petrograd'da iktidarı ele geçirmeleri "Maverâ-Kafkas Komitesi"nce tasvip edilmedi; aynı durumda Tiflis'teki "Amele ve Asker Mümesilleri Şûrası" (Sovyeti) "Sosyal Demokrat", (Menşevik) ve "Es-Er" (Sosyal Revolüsyoner) teşkilatı da bu olayı benimsemedi. İsimleri geçen komite ve partilerin müşterek toplantısında, Maverâ-yı Kafkas için ayrı bir idare, Mâverâ-yı Kafkas Komiserliği'nin kurulu ilan edildi.(195) Bu "Komiserlik" Gürcü, Ermeni ve Azerbeycan temsilcilerinden kurulan bir nevi "Federasyon" idi. Mahalli idareler her milletin kendi elinde bulunmakta ve Merkezi Tiflis olmak üzere bir hükümet

193) Esat Uraz, Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi s.640

194) Esat Uraz, a.g.e, s.627

195) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.462

organı meydana getirilmişti.

Mâverâ-yı Kafkas Komiserliği Petrograd'daki Sovyet hükümetini tanımadığını ilan etmiş olmasına rağmen, Rusya ile bağlarını tamamen kesmiş değildi; kendisini "Büyük Rus Cumhuriyeti"nin bir parçası saymakta idi. Bolşevik iktidarın çok sürmüyeceğine inanılmakta ve yakında tophanacak olan "Rus Kurucular Meclisi" (Uçreditel noye sobraniye) nde Rusya'yı ilgilendiren bütün meselelerin meşru yollarla halledileceğine inanılmakta idi.

Bolşeviklerin 18 Ocak 1918 tarihinde, Petrograd'da toplanan "Kurucular Meclisi"ni zor kullanılarak dağıtılması üzerine bu yolda beslenen ümitler suya düşmüş oldu; yine de "Mâverâ-yı Kafkas Komiserliği" yine kendini Rusya'nın bir parçası olduğunu görüşünü muhafaza etti. Ancak merkezdeki Sovyet hükümeti ile ilişkilerini kesti. Ayrıca kurucular meclisine seçilen Mebus (deputat) lardan meydana gelecek bir "Diyet Meclisi" (seym) meydana getirildi. Bu meclis Mâverâ-yı Kafkas Komiserliğinin en yüksek icra organı durumundaydı. Komiserlik (yani hükümet) bu seym'de alınan kararları uygulamakla yükümlü idi. Gerek komiserlik, gerekse seym'de Gürcüler (Menşevikler) önder rolünde idiler. Hem komiserliğin hem de seym başkanları Güncüler idi.(196)

"Mâverâ-yı Kafkas Konfederasyonu" içindeki Gürcü, Ermeni ve Azeriler kendi işlerinde tamamiyle bağımsız idiler. Bunların her biri kendi menfaatlerine uygun gördükleri şekilde milli teşkilatlarını kurmuş ve milli gayelerini gerçekleştirme yolunu tutmuşlardı. Bu üç milletin hareketleri zaman zaman birbirine aykırı idi; "Konfederasyon" dolayısıyla gerçeklerden uzak ve bir zorunluluk karşısında meydana gelmiş bir organdı. Her üç millet kendilerini destekleyecek bir kuvvet, bir büyük devlet aramakta idiler. Gürcüler ise duruma göre ya Rusya, ya Alman veya İngiltere'yi destek edinmek durumunda idiler. Azerbeycanlılar tabiatıyla Türkiye'den başka destek bulamayacaklarına inanmışlardı.(197) Bu duruma göre Konfederasyon sağlam olmaktan uzak ilk büyük sarsıntı da dağılacağı muhakkaktı. 1918 yılı başlarında Ermeniler'in tam teşkilatlı Kolorduları vardı. Bu Kolordu'da iki tüfekçi tümeni, üç gönüllü tugayı, bir süvari tugayı ve birkaç milis tugayı'ndan meydana gelmişti. Tüfekçi tümenler, Rus ordusunda hizmet etmiş olan Ermeni "Druzina" (Tabur)

196) Fahri Belen Birinci Cihan Harbi, 1917 Yılı Har. IV, s.207

197) Fahri Belen, a.g.e, s. 151

larından ibaret olup, savaş zamanında Türkler'e karşı epeyce iş görmüşlerdi. Kafkas cephesinde General Yudenich kumandasındaki Rus birliklerinde Ermeni askeri çoktu. Bunların çoğunluğu Rus işgali altındaki Türk topraklarından Erzurum, Erzincan- Van, Eleşgirt vadisi halkı olup, Rus ordusuna sonra da gönüllü Ermeni kıtalarına katılmışlardı. Rus ordusunda çokça olan Ermeni subayları da kendi milli kıtalarında görev aldılar.(198)

İhtilalden sonra çözülen Rus ordusuna ait silahlar, bilhassa ağır topları, makinalı tüfekleri, Ermeniler'in eline geçti. Ermeni askeri kuvvetleri 16 bin piyade, bin süvari, 4 bin milisten ibaret olup, Gürcüler'in ise ancak 10 bin askeri kuvvetleri mevcuttu. Ancak Tiflis'teki Ruslar'ın silah ve teçhizatı Gürcüler'in eline geçtikten sonra, malzeme bakımından Gürcüler en iyi durumda idi. Ermeni ve Gürc birliklerinin harp kabiliyeti bakımından fazla değeri yoktu, Ve Çarlık Rus ordusunun yerini Türk ordusu karşısında tutmaları söz konusu değildi. İhtilalden sonra disiplinsiz Rus Kıtalarının yerini alan Ermeni ve Gürcü askerleri, bu suretle Türk ordusunun karşısına dikilmiş durumda idiler.(199)

Sovyet hükümeti 26 Kasım 1917 tarihinde mütareke akdi için Alman karargâhına müracaat etmiş ve yapılan müzakereler sonunda 4 Aralık 1917 tarihinde de kısmende olsa mütareke imza edilerek 15 Aralık 1917'de bütün batı cephesinde ateş kesilmişti. Kafkas cephesinde de çoktan beri çatışma olmamıştı. Bu cephede Rus siperlerinden zaman, zaman "Çanakkale'yi İstemiyoruz, Boğazları İstemiyoruz, Harbe Son Verin" şeklinde pankartlar yükseltilmekte idi. Alman cephesinde başlayan cephe çözülmesinin Kafkas cephesine de sıçrayacağı muhakkaktı. Bu sırada Rus ordu karargâhı, Erzincan'dan Erzurum'a nakledilmiş, Kafkas cephesi Rus orduları kumandanı Yudenich'in ayrılmasından sonra kumandanlığa General Przevalskiy, Kurmay başkanı da General Lebedinskiy idiler.

III. Ordu kumandanı Vehib Paşa, 30 Kasım 1917 tarihinde Rus Generali Przevalskiy'e bir mektup yazarak mütareke talebinde bulunmuştur.(200) General Przevalskiy, General Lebedinskiy ile birlikte Tiflis'e giderek "Mâverâ-yi Kafkas Komiserliği"ne durumu bildirdiler. Komiserliğin bu generaller ile 4 Aralık 1917 tarihinde yaptığı toplantıda mütareke akdi görüşüldü ve bunun ka-

198) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.463

199) Fahri Belen, a.g.e, IV, s.151

200) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.464

bulü kararlaştırıldı.(201) Bu konuda Türk kumandanı Vehib Paşa'ya bir mektup yazılarak teklifin kabul edildiği bildirildi. Rus heyeti başına General Vişinskiy tayin edilmişti. Diğer üyelerde ihtilal prensiplerine uygun olarak tayin edilmişlerdi. Bu heyete bir er ve bir de doçent koymuşlardı. Daha önce açıklandığı üzere 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan'da Ruslar'la Türkler arasında mütareke imzalandı.(202)

2- MÜTAREKE SONRASI DURUM

Bu duruma göre "Erzincan Mütarekesi" Petrograd'daki Sovyet hükümeti ile değil Tiflis'teki Mâverâ-yı Kafkas Komiserliği ve Kafkas cephesi Rus Ordu kumandanlığı adına imzalanmıştı. Osmanlı Türk Başkumandanlığı mütarekeyi imzalarken bu suretle "Mâverâ-yı Kafkas Komiserliği"ni bir hükümet olarak tanımış oluyordu. Ancak Enver Paşa, bu hükümetin durumunu ve barış akdi hususunda düşüncelerini yerinde görüp incelemek üzere Tiflis'e bir heyet gönderilmesini ister. Vehib Paşa, Enver Paşa'nın bu isteğini Kafkas kuvvetlerinin kumandasını elinde tutan Gürcü General Odişelidze'ye 14 Ocak 1918 tarihli bir yazı ile bildirdi. Bu sırada ise Gürcü General Odişelidze, Rus karargâhında ikinci başkan olması hesabıyla fiili olarak bütün kuvvetlerin kumandanı durumunda idi. Bu durum nedeniyle Vehib Paşa kendisine müracaat etmişti. Tiflis hükümeti, Enver Paşa'nın bir Türk heyeti göndermesi teklifini kabul etmedi.(203) Çünkü Petrograd'da toplanacak kurucular meclisi'nin 18 Ocak 1918 tarihinde Bolşevikler tarafından dağıtılması üzerine "Mâverâ-yı Kafkas Seym"inde uzun tartışmalar sonunda Vehib Paşa'nın teklifine cevap verebilmesi için üç haftalık bir süre talep edildi.(204) Rus Ordu karargâhının Erzincan'dan Erzurum'a naklinden sonra Erzincan ve çevresinde Ermeniler'in Müslüman ahali üzerindeki baskı ve zulümleri artmıştı. Vehib Paşa bu durumu protesto ederek, Rus ve Gürcü makamlara yazılılar göndermeye başladı. İlk yazı 22 Ocak 1918 tarihli idi.(205)

Vehib Paşa Ermeni mezalimin hemen durdurulmasını talep ediyordu. Aynı konuda yazı 1 Şubat 1918 tarihinde General Prze-

201) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.464

202) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.464

203) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.465

204) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.465

205) Y.Hikmet Bayur, İnk.Tar.III, s.169

valskiy'ye gönderildi.(206) Vehib Paşa 11 Şubat 1918 tarihinde, Ermeniler'in Müslüman ahaliye zulümlerinin durdurulması için General Odişelidze'ye bir telgraf çeker.(207) General Odişelidze'nin 21 Şubat 1918 tarihli cevabında "Vehib Paşa tarafından öne sürülen mezalim hakkındaki iddialarının çok abartılmış olduğu" belirtilmekle beraber "Müslüman ahalinin korunacağı" hususunda teminat verilmişti(208)

Odişelidze'nin bu teminatına rağmen Ermeni mezalimi durmadı; Rus ve Gürcü makamları Ermenileri itaat altına alamıyorlardı, Rus işgali iltındaki sahada Müslüman-Türk ahali için mal ve can emniyeti kalmamıştı. Bu durumlar devam ederken 10 Şubat 1918 tarihinde Ruslar'ın Almanlar'ın taleplerini kabul etmek istememeleri üzerine, Brest-Litovsk'ta müzakereler kesilmiş, Trotsluy Petrograd'a gitmişti. Bu durum üzerine Almanlar, Ruslar üzerine askeri baskıya karar vermişti. 17 Şubat'ta taarruza başlanacağı ilan edilmişti.

Bu durum karşısında Enver Paşa, Rus işgali altındaki Türk topraklarının askeri güçle kurtarılacağını hükmederek Vehib Paşa'ya bu hususta gerekli emirleri göndermişti.

III. Ordu kumandanı Vehib Paşa, aldığı emir üzerine, 12 Şubat 1918 tarihinde hareketi başlatmak üzere bütün hazırlıkları yapmıştı. Aynı günün sabahı Türk askeri Erzincan mütârekesi ile tesbit edilen demarkasyon (sınır) hattını aşarak Erzincan istikametine doğru ilerlemeye başladılar.(209) Vehib Paşa'nın harekete geçmesi üzerine, Tiflis'teki mâverâ-yı Kafkas Seym'i (Diyet Meclisi) durumu görüşmek üzere toplantıya çağırıldı. 1 Mart 1918 tarihinde toplanan "Seym" 3 Mart 1918 tarihinde Türkiye ile müzakerelere girişmek kararını aldı.(210) Fakat Brest-Litovsk'tan Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında da barış imzalandığından, Sovyet heyeti üyesi Karahan'dan gelen ve Kars, Ardahan, Batum'un Türkiye'ye bırakılacağına ait bir telgraf üzerine, Türkiye ile barış müzakerelerine başlayacak olan Mâverâ-yı Kafkas heyetinin seyahati durduruldu.

206)ATBD Mart 1985 3, s.161

207)ATBD Mart 1983 2, s.181

208)A.Nimet Kurat, a.g.e, s.465

209)W.E.D.Allen Paul Muratoff, s.429

210)A.Nimet Kurat, a.g.e, s.466

a- BREST-LİTOVSK BARIŞI (20 Aralık 1917 - 3 Mart 1918)

Rusya'da iktidarı ele geçiren Lenin ve partisinin (Bolşevikler), ihtilal sırasında vaadlerini tuttuklarını göstermek maksadıyla, 8 Kasım 1917 tarihinde "Barış Dekret"i (kararnamesi) adıyla bir beyanname yayınladılar. Bu beyannameye göre; savaşı bütün devletler savaşa hemen son vermeli, barış yapılmalı, hiç bir arazi parçası ilhak etmeksizin ve harp tazminatı ödemeksizin, tam manasıyla adil ve demokratik bir barış akdedilmelidir. İlhaktan ne kastedildiği açıklanmamıştı. Hiç bir devlet, yabancı bir halkı zorla tahakküm altında tutmayacak ve her millete kendi mukadderatını kendisi sahip olma hakkı tanınacaktır. Lenin'in hazırladığı bu "Barış Dekret"i aslında samiyetten uzak ve bir propaganda mahiyetinde idi. Sonraki Sovyet siyasetinin bu barış Dekret"inde belirtilen prensiplere taban tabana zıt olduğu görülecektir. Fakat 1917 Ekim ve Kasım'ında harpten bıkmış ve usanmış olan batı Avrupa, amele, asker ve halkın harpçi hükümetlerine karşı ayaklandırmak için bu tür sloganlara ihtiyaç vardı. Lenin ve arkadaşları bunlar vasıtasıyla Avrupa halkına tesir yapacaklarını sanmaktaydılar. Barış dekret'i hükümetlerden ziyade ahaliye hitap eder nitelikteydi. O tarihlerde hiç bir devlet Sovyet hükümetini tanımadığı için, muharip ve tarafsız devletlere resmen müracaatta bulunarak cevap almakta imkansızdı. Nitekim Sovyetler'in bu beyanatlara hiç bir taraftan cevap gelmedi. Nitekim "dekret" Bolşeviklerin barış hakkındaki görüşlerini aydınlatmak itibariyle mühimdi. Sovyet basını vasıtasıyla yapılan yayınlar üzerine "dekret" Rusya'da ve Rusya dışında belli olmuştu.

Barış dekret'inden beklenen netice çıkmayınca, Sovyet hükümeti bu sefer, Rusya'nın müttefiklerinin muvafakatı alınmadan, kendi başına Almanya ile anlaşma için (mütareke akdi için) harekete geçti.(211)

22 Kasım 1917 tarihinde Rus orduları Başkumandan, General Dukhonin'e Almanlar'la mütareke aktini görüşmek üzere parlamenter (müzakereciler) gönderilmesi emredildi. Dukhonin'in bunu reddetmesi üzerine, yerine teymen Krilenki başkumandan tayin edildi.(212) Krilenko'nun emri ile 26 Kasım 1917 tarihinde Rus parlamenterleri cepheyi aşarak, Alman kumandanlığına müracaatta

211) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.341

212) George F.Kannen, Russia the wer, s.140

bulundular. Ruslar'ın müracaatları şark cephesi kumandanlığınca kabul edildi. Bunun üzerine Almanya, Avusturya, Macaristan, Türk ve Bulgar askeri ateşeleri ile Rus parlamenterleri (murahasları) arasında Berest-Litovsk şehrinde karşılaşarak 15 Aralık 1917 tarihinde geçici bir anlaşma imzaladılar. Barış müzakkeresine hazırlık yapılırken, geçici mütareke bir müddet için uzatıldı. Bu sırada daha önce tefferuatlı olarak bildirilen Rusya ile Türkiye arasında Erzincan mütarekesi imzalanmıştı. (18 Aralık 1917'de Saat 15.00'de)

Sovyetler'in esas maksadı bir an önce barış imzalamak ve Sovyetler'de rejimi sağlamlaştırmaktı. Bunun için de Almanya ile harbe son vermektir. Rusya resmen belli bir safta sayıldığından, bu safta yer alan diğer devletleri de barışa sokmak icap ediyordu. Bu durumda müttefikleri yüzüstü bırakma töhmetinden kurtulabilirdi. Bunun için Lenin ihtilalin hemen ertesi günü, bütün muharip devletleri barış imzalamaya davet etmişti. Birkaç gün sonra petrograd'daki müttefik elçilerine sulha katılmaları için resmen müracaatta bulunuldu.(213) Fakat müttefiklerden hiç bir devlet bu çağrışı ciddiye almadı. Sovyetler tarafından 22 Kasım 1917 tarihinden itibaren, Çarlık Rusyası ile yabancı devletler arasında imzalanan gizli diplomatik vesikaların yayınlanmasına başladılar.(214) Bu İngiltere ve Fransa'da düşmanca bir hareket olarak kabul edilmiş ve Rusya'ya karşı itimatsızlık artmıştı. Daha sonra bu itimatsızlık havası düşmanlığa çevrilecekti.

Barışa katılma hususunda müttefiklerden olumlu bir cevap gelmeyeceğini Lenin ve etrafındakiler gayet iyi biliyorlardı. Sovyetler'in bu müracaatınının aslı Zevahiri kurtarmaktı.

Nitekim 20 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk şehrinde Almanlar ve müttefikleri ile Rusya arasında barış görüşmelerine başlandı. Alman heyetine Doğu Orduları kumandanı General Max hoffman başkanlık ediyordu. Türk heyetine de Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa başkanlık ediyordu. Ve başmüşaviri de Berlin'deki Türk askeri ateşesi Zeki Paşa idi. Sovyet-Rusya barış heyeti ise, ihtilal etiketi dikkate alınarak çok renkli bir durum alınmasına çalışılmıştı.

Meslekten ihtilalcilerden başka "işçi, asker, bahriye ve köylü" temsilcilerinden meydana gelmişti. Heyetin başında ise aslen yahudi olan Alfred Joffe, yine yahudi olan Kamanev, bir ih-

213) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.342

214) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.342

tilalci aynı zamanda yahudi olan Sokolnikov ve Ermeni ihtilalcilerden Karahan bulunuyordu.(215) Yine Rus heyetinde ihtilalin gereği bir kadın temsilci vardı. Bu kadın daha önce Moskova Valisini tabanca ile öldüren ve 17 yıl hapis cezası ile cezalandırılan Bitsenko idi.

Müzakerelere başlanıldığında Sovyet tezi, ilhaksız, tazminatsız barış ve milletlere Oto-determinasyon prensiplerinin tatbiki idi. Bu esasın İngiltere ve Fransa tarafından da kabulü şartı ile, Almanlar buna muvafakat ettiler, fakat İngiltere ve Fransa'nın muvafakatını almak imkansızdı. Almanlar kendi görüşlerini, General Hoffman vasıtasıyla Joffe'ye açıkladılar, Baltık eyaletlerinden sayılan Litvanya, Kurlanda ile işgal altındaki Lehistan'ın Almanlar tarafından tahliye etmeyeceğini anlattılar.

Sovyet heyeti bu Alman teklifi karşısında şaşırıp kalmışlardı. Onlar "Demokratik ve Adil Barış" Rusya'nın 1914 yılındaki hudutlarını iade etmek şeklinde telakki etmekte, yani Rusya'nın bu harpten hiç bir arazi kaybetmesine muvafakat etmemekte idiler.

Brest-Litovsk görüşmeleri üç devrede tamamlandı.

Birinci devrede; 26 Aralık 1917 tarihinde Alman ve Rus heyetleri toplanır. Almanlar, Osmanlı topraklarının yani işgal altındaki Doğu Anadolu'nun boşaltılmasını isteyerek, kendilerinde Rusya'ya kalacak yerleri aynı zamanda boşaltacaklarını belirtirler.(216)

Bu konudaki tartışmalar 29 Aralık'ta sonuçlanır. Varılan kararlar şunlardır:(217) Almanya, Kurland ve Litvanya'nın bütününden, Livland (livani) ve Estland (Estani) nin bir kısmından ve Lehistan'dan başka yerleri boşaltacak, belirtilen ülkelerde ise referandum yapılacaktır. Ancak bunun boşaltmadan önce mi, sonra mı yapılacağı konusunda anlaşmaya varılmamıştır. Almanlar'ın bir şartı da Osmanlı ve Avusturya topraklarının şartsız olarak boşaltılmasıdır.

O günkü tartışmalar sırasında Ruslar Ermenistan'da (Kafkas Ermenistanı ile Doğu Anadolu'da) referandum isterler. Almanlar, kendilerinin bir Ermeni konusu olmadığını, bu durumun Osmanlı iç konusu olduğunu, anayasa hukuku ile çözüleceği cevabını verirler.

215) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.s.343

216) Y.Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, Ank.1983, III, s.117

217) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.117

b- BREST-LİTOVSK'TA TÜRK VE SOVYET HEYETLERİ ARASINDA YAPILAN GÖRÜŞMELER

Brest-Litovsk görüşmelerinin üçüncü sayfasının başladığı 30 Ocak 1917 tarihinde yapılacak olan toplantıya katılmak üzere, 16 Ocak 1918 tarihinde Talat Paşa, Ahmet Nesimi Bey, İzzet Hakkı Paşalar ile birlikte Alman hariciye nazırı Külhmann ile uzunca bir görüşme yaptılar. Görüşmenin esasını, Enver Paşa'dan alınan ve Rus işgalindeki Türk arazisinin durumu, yani bışaltılmasıyla ilgili telfraf teşkil etmişti. Külhmann konu uzun olarak anlatılıp Enver Paşa'nın telgrafı da tercüme edilmişti.

Alman hariciye nazırı Külhmann, Rus-Bolşeviklerle bir anlaşma yapılacağını mümkün görmüyordu. Ona göre; pek yakında durumda değişiklik olacak dolayısıyla Türk arazisinin geri alınabilmesi için askeri hareket gerekecekti. Bu görüşmenin tesiriyle olacakki, Talat Paşa, İstanbul'a acele bir telgraf göndererek, Enver Paşa'nın hemen Alman umumi karargahı ile teması geçerek Türk ordusunun işgal altındaki topraklarda harekete geçebilmesi için hemen hazırlıklara başlanmasını bildirdi. Karadeniz'deki Rus donanması Bolşeviklerin elinde bulunması nedeniyle deniz emin değildi. Bu durumda gözönüne alınması gerekiyordu. Talat Paşa bilhassa Ermeni kıtalarına karşı iyi hazırlanılması gerektiğini ayrıca belirtmişti.(218)

Külhmann ile Talat Paşa, başlanan Sulh müzakereleri ve ona bağlı meseleler hakkında da fikir teatisinde bulundular. Bu görüşmeler sonunda Talat Paşa'nın görüşü şu idi: Almanlar'ın Bolşevikler'e karşı hiç güvenleri yoktu. Bolşeviklerin Berlin ve Viyana'da grevler ve ihtilaller çıkararak gayelerine ulaşmak istedikleri kanaati hasıl olmuştu. Talat Paşa ve diğer Türk heyeti Almanlar'ın bu görüşlerine katılmışlardır. Bolşeviklerin barışın akdinden sonra Almanya, Avusturya, Macaristan'ın kendilerine benzetmek, yani Bolşevik ihtilali çıkarmak istedikleri açıkça anlaşılakta idi. Talat Paşa'nın belirttiğine göre de: Bolşeviklerin esas gayeleri; büyük Rusya'nın ihyasıdır.(219)

Brest-Litovsk'a gelen Rus heyetinin Anadolu'daki Rus işgali altındaki topraklar hakkında görüş ve düşünceleri, Türk heyetini büsbütün şüphe ve endişeye düşürecek durumda idi. Sovyetler hükümeti 11 Ocak 1918 tarihli bir "dekret" ile "Türk Ermenistanı"

218) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.368

219) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.120

hakkında bazı kararlar almış bulunuyorlardı. Bununla oradaki Ermeniler'e hem askeri hem de sivil teşkilatlarını kurma imkanını sağlamıştı. Bu "dekret" tamamen Türkiye'nin aleyhine olup, milletlerarası hukuka da aykırı idi. Türk heyeti, bu defa Sovyet hükümetinin bu dekret'ini müzakere konusu yaptı.

Türk heyetinden Ahmet Nesimi Bey, 18 Ocak 1918 günü Leon Trotskiy ile uzun görüşmelerde bulundu.(220) Ahmet Nesimi Bey: Sovyet işgali altındaki Doğu vilayetlerini ellerinde tutabilmek maksadıyla, Ruslar'ın giriştikleri kombinasyonların mahiyetini anlamakta gecikmemişti. Rus kıtalarının çekilmesi üzerine Ermeniler'den teşekkül edecek milis kuvvetleri ve kurulacak "Mahalli Sovyetler" idaresiyle, Ermenilerin yerli Türk-İslam ahali üzerinde cebir ve şiddet kullanacakları da muhakkaktı. Ahmet Nesimi Bey, Trotskiy'ye böyle bir dekret'in kabul ve neşrinden dolayı şiddetli protestoda bulundu ve bundan doğacak fei neticelerin bütün sorumluluğunun Sovyet hükümetine ait olacağını beyan ederek sözlerine şöyle devam etti. Rusya'ya mensup olmayan bir memleketin, yani Türk arazisinin ve buradaki ahaliyi silahlandırmak, istiklal ilanına sevk ve zorlamak, Rus inkılâbının ileri sürdüğü ve Rus murahhas heyetince müdafaa ve izah edilen maksatlara ve esaslara da uygun değildir.(221) Bütün hudutları bir kül teşkil edip, Rusya tarafından Asya kıtasında kayıtsız, şartsız geri verilecek araziye karşılık, Rusya'ya ait olup, Avrupa'da Almanlar'ın işgali altındaki arazi de kayıtsız şartsız hemen Ruslar'a iade edilecektir. Aslında Ahmet Nesimi Bey'in bu sözleri doğru değildi. Çünkü Almanlar Türk arazisini geri vermek değil oradaki ahalinin arzu ettiği rejimi kurmak niyetinde idiler; ancak işgal altındaki Türk topraklarındaki ahalinin büyük çoğunluğu Türk-Müslümandı; Alman işgali altındaki Rus topraklarındaki ahali Rus olmayıp Rusya'nın elinde tutsak olarak bırakılmaları da hiç bir zaman doğru olmayacaktı.

Ahmet Nesimi Bey'e göre; Türkiye ve müttefikleri ile sulh müzakerelerine girişen Rus idarecileri, Doğu Anadolu'da Ermeniler'i teşkilatlandırarak Türkiye'ye karşı açık olarak düşmanca bir siyasete baş vurulmuştur. Bu duruma göre yapılması arzu edilen sulh'a mani olacaklardır. Bu gibi konularda evvela Türkiye ve Rusya tarafından gönderilecek murahhaslarla incelenmesi gerekiyordu; O sahada ki ahalinin, Sosyal ve Tarihi münasebetlere

220) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.122

221) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.371

bakılmaksızın mukadderatın keyfi, daha doğrusu zor kullanarak değiştirmeye ve Türkler'i olup bitti karşısında bulundurmaya kalkışmak, neticeleri kötü olan bir takım olayların doğmasına, sebep olacağıının düşünülmesi gerekirdi. Nesimi Bey, Trotskiy'ye, Sovyet hükümetinin bu tür faaliyetlerden vazgeçmesinin Rus inkılâbının ilan ettiği prensiplere daha uygun ve muvafık düşeceğini söyledi.(222) Ve Türk Ermenistanı'na ait "dekret" hakkında diğer hususları ortaya koyarak Trotskiy'le yapılan mülakatın asıl sebebinin bu "dekret" neşrinden doğacak feci olaylar üzerine Rus murahhaslarının dikkatlerinin çekilmesi olduğunu belirtti.(223) Ahmet Nesimi Bey'in, Trotskiy ile uzun görüşmesi sonucu Talat Paşa'da şu kanaat hasıl olmuştu Ruslar Doğu Anadolu'dan geri çekilirlerken Ermeniler'i silahlandırmış olacaklardır ve bu sahayı kurtarmak için askeri güç kullanmak gerekecektir. Bu durum dikkate alınarak şimdiden askeri hazırlıklara başlamak gerekiyordu. Talat Paşa Ukranyalı'larla yapılan müzakereler hakkında da Enver Paşa'yı aydınlatmak istemişti. İstanbul'a gönderdiği telgraflarda görüşmelerde herhangi bir zorlukla karşılanmadığı, dostane bir tarzda sürdüğünü belirtmiştir.

Sovyet murahhasları sözde, "Oto-determinasyon" prensibine dayanarak, Alman işgali altındaki Kurlandiya ve diğer toprakların, Almanlar tarafından boşaltılmasını talep ediyorlardı. Almanlar ise buna yanaşmıyorlardı. Halbuki Ruslar aynı düşüncelerini Türk toprakları için söz konusu etmemekte idiler.

General Hoffman 18 Ocak 1918 tarihinde Ruslar'a bir Ültimatın vererek, Almanlar'a tesbit edilen sınır hattının kabulünü istemişti. Bu durum üzerine, Trotskiy 19 Ocak'ta durumu anlatmak ve talimat almak üzere Petrograd'a gitti, 29 Ocak'ta döneceği söylenen Trotskiy'in yerine A.Joffe Rus heyetine başkanlık edecekti.(224)

Bu sırada Türk askeri heyetinin başı Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Kafkas cephesinde Ruslar'ın silahlı Ermeni kitalarını teşkilini protesto ederek 20 Ocak tarihinde A.Joffe'ye yazılı müracaatta bulundu. A.Joffe; Ermeni birliklerinin, Ruslar'ın Kafkas cephesini "Millileştirme" hareketinden başka bir şey olmadığını ve durumu Rus silahlı kuvvetleri başkumandanlığına

222) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.371

223) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.122

224) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.373

bildirdiğini belirtir kısa bir cevap vermişti. Bu suretle Rus murahhas heyeti başkanı, Kafkaslar'da ve Rus işgali altındaki Türk arazisinde hakikaten Ermeni birliklerinin teşkil edildiğini itiraf etmiş olmaktadır.

Türk hükümetini en çok ilgilendiren konu barışın bir an evvel imzalanması, bunun içinde müzakerelerin kesilmemesi hususu idi. Talat Paşa'ya göre, General Hoffman'ın Ultimatonun'dan sonra da Almanlar görüşmeleri kesmiş değillerdi; Sovyetler Alman teklifini kabul edecekler, veya Trotskin bir başka formülle dönecekti.(225) Diğer taraftan Avusturya hariciye nazırı Czernin, Kuhlmann'a hergün baskı yaparak, Ruslar'a fazla ağır şartlar bırakılmamasını ve kötü davranılmamasını istemekte idi. Çünkü Avusturya'da işçi hareketleri baş göstermişti.

29 Ocak 1918 tarihinde, Petrograd'dan gerekli talimatı alarak Brest-Litovsk'a Trotskiy'nin dönmesi üzerine görüşmeler 30 Ocak 1918 tarihinde Talat Paşa'nın başkanlığında yeniden başladı. Trotskiy'in durum ve taleplerin de bir değişiklik yoktu, yine ihtilalci nutuklarına devam etmekte idi. 30 Ocak 1918 Brest-Litovsk görüşmelerinin üçüncü devresidir.

3 Şubat 1918 tarihinde Talat Paşa'nın başkanlığındaki Türk heyeti ile Trotskiy başkanlığındaki Rus heyeti arasında yeni bir görüşme yapıldı. Bu görüşmenin esas sebebi:

Evvelce açıklanan barış şartlarından bazı maddelerin daha da açıklanarak, anlaşma metninde katı bir şekil alması istenen bir projenin Ruslar'a verilmesini teşkil etmişti. Aynı zamanda mütareke ahkâmına aykırı olarak, Kafkaslarda Ermeni ve Gürcüler'den teşekkül eden birliklerin, işgal altındaki Türk topraklarından çekilecek Rus birlikleri yerine konmaları ve işgal altındaki Türk topraklarından çekilecek Rus birlikleri yerine konmaları ve işgal altındaki vilayetlerde Ermeniler tarafından tabur teşkil edilmesi suretiyle, cephenin askeri durumunda meydana gelen büyük değişikliklerin, bütün emniyeti bozduğunu, Müslüman ahaliye yapılan zulüm ve öldürmelerden ötürü protesto edilmesi ve bu duruma son verilmediği takdirde, Türk hükümetinin gerekli tedbirlere başvurmak zarureti hasıl olacağına ait bir beyannamenin Ruslar'a verilmesi idi.(226)

Osmanlı hükümeti tarafından yeniden hazırlanan projenin, sonradan kesin bir anlaşma akdine lüzum bırakmadan, Ruslar'a anla-

225) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.374

226) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.128

tılmak istendi. Kafkas cephesi ve gerisindeki yerlerde acı hadiselerin bir an önce önünün alınması hususunda ısrar edilmesi idi.

Rus-Bolşevik murahhasları bu noktalara cevap vermeden önce, iki sual sormak mecburiyetinde olduklarını ve bu sorulara cevap verilmesini istediler. Bu iki sualden birincisi: Ukranya ile dörtlü müttefik devletler arasında ayrı bir barış meselesi idi. Trotskiy bilhassa buna mani olmak istiyordu. İkinci soru da: Türkiye'nin, "Kafkas Hükümeti" ile müzakerelere girişildiğine dair haberler alınmakta idi. Bu haberin doğruluğunu öğrenmek istemelerine ikinci sorunun esasını teşkil etmekle beraber, Ruslar'ın Kafkas radası (hükümetleri)ndan kastettikleri Dağıstandaki Müslümanlar idi.

Türk ve Rus murahhas heyetlerinin bu iki konuda karşılıklı görüşmeleri sonunda, Türk heyeti ile Rus heyeti arasında esas konuyla ilgili yeni bir komisyon çalışması 9 Şubat 1918 tarihinde yapıldı. Rus heyeti 3 Şubat 1918 tarihli toplantıda, Türk heyetinin Ermeni mezalimi ve Ermeni milis birliklerinin teşkili ile askeri durumda değişiklik hasıl olduğuna ait Türk şikayetlerini cevaplamak istediler.(227)

Rus heyetinin cevabına göre: Durum Rus başkumandanlığına bildirilmiş ve alınan cevapta da, Kafkas cephesinde herhangi bir askeri çoğaltma (artırma) yapılmadığı, merkezinde idi. Rus ihtilalinin tatbik etmekte olduğu "Milletlerin Mukadderatlarını Kendilerinin Tayih Hakkı" gereği, muhtelif milletlerden ayrı askeri birliklerin teşekkülü gerekmekte idi; Bu durum nedeniyle Kafkas cephesinin gerisindeki bölgelerde Ermeni ve Gürcüler'den ayrı kıtalar meydana getirilmiş olmakla beraber, askerin toplam sayısında bir değişiklik ve artış olmamıştır. Müslüman ahaliye zulüm ediliyorsa, önlenmesi için Rus başkumandanlığına gerekli emirler verildiğini, ancak bir takım korsanların (çetelerin) türlü yönlerde saldırdıklarını öğreniyoruz. Bu nedenle protesto hakkımızı elde tutuyoruz.(228)

Türk heyeti : Bize verdiğiniz bilgiler bir itiraftır. Daha önce yapılan mütarekedeki amaç; cephedeki askeri şartların değişmemesi idi. Osmanlı ve Müslümanlar'a karşı ayrıca bir düşmanlığı olmayan Rus askeri yerine tamamen ayrı duygular besleyen kimselerin geçmesi; işgal ordusunun niteliğini değiştir-

227) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.377

228) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.129

miştir. Rus hükümetinin işgal altındaki Türk topraklarında, uluslar ilkesini uygulamaya hakkı yoktur. Osmanlı hükümeti sahaya yalnız toprak bütünlüğünü korumak için girmiştir. Rus ordusunun Doğu Anadolu'daki bu fesat unsurunu yatıştırmaması bizde kaygı uyandırmaktadır. Korsan dedikleri kimlerdir ve nerelerde neler yapmışlardır? Erzincan'daki Camii'nin bomba ile uçurulması Rus memurlarının gözleri önünde olmuştur.(229)

Türk ve Rus heyetleri bu şekilde bir sonuca varılmadan tartışıp durdular. Esas önemli nokta Rus hükümet ve başkumandanlığının Kafkas berisinde ve Doğu Anadolu'da sözü hiç geçmemektedir.

Bu toplantıda Türk heyetinin verdiği projenin bazı maddeleri ele alındıysa da, vaktin geç olması nedeniyle bunların incelenmesi gelecek oturum'a ertelendi. Fakat Brest-Litovsk'taki Türk ve Rus delegeleri; Talat Paşa, Ahmet Nesimi Bey ve Trotskiy'nin huzurunda bir daha buluşmadılar. Çünkü 9 Şubat tarihinde Ukranya ile varılan anlaşma nedeniyle çok sinirlenen Leon Trotskiy, 10 Şubat 1918 tarihinde meşhur beyanatını okuyarak "Rusya'nın Tek Taraflı Harbe Son verdiğini Bildirdi"(230) Bu beyanat Rusça olarak Türk heyetine de gönderilmişti. Beyanatta Trotskiy ve heyetin sekreteri Karahan'ın imzası bulunmakta idi. Böylece Karahan; Türk heyeti ile ilk defa temas etmişti. Karahan 1920-1921 yıllarında Türk-Rus münasebetlerinde çok aktif rol almıştır.

Bu hadise üzerine Brest-Litovsk müzakereleri kesilmiş, Trotskiy talimat almak üzere Petrograd'a hareket etmişti.(231)

Bu durum karşısında Satrazam Talat Paşa, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Mareşal İzzet Paşa'nın Brest-Litovsk'ta hazır bulunmalarına lüzum kalmamıştı. Bir çok meselenin bundan sonra müzakere yoluyla değil, askeri kuvvete başvurularak halledilebileceği ortaya çıkmıştı. Nitekim General Hoffman bu hususu daha evvel belirtmişti. Ancak Talat Paşa'nın görüşmenin kesilmesinden önce Brest-Litovsk'ta kalması bir çok yönden yararlı olmuştur. Sovyet idarecilerinin en önemlilerinden biri olan Trotskiy'i yakından görmüş ve Sovyet siyasi emelleri ve usullerini yakından tanımak fırsatını bulmuştu. Yeni Rusya'nın bu bakımdan eski Rusya'dan farklı olmadığını anlamıştı. Bolşeviklerin bilhassa

229) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.129

230) A.Nimet Kurat, a.g.e,s.380

231) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.380

Ermeni meselesindeki tutumları bunu açıkca göstermişti. Brest-Litovsk'ta tekrar görüşmeler başlarsa, Berlin büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa ile zeki Paşa, bunun için görevlendirilmişti.

Almanya, Trotskiy'in bir şey imzalamadan gidişini anlaşmanın bozulması sayar ve yedi gün sonra 17 Şubat'ta harekete geçmeye karar verir. 18 Şubat'ta askeri hareket başlayacaktır. Bu durumları Hakkı Paşa 17 Şubat'ta tel ile Babıali'ye bildirir. (232) Nitekim Enver Paşa, Brest-Litovsk'taki çıkamazdan haber alınca III. Ordu kumandanı Vehib Paşa'ya, Erzincan istikametinde ilerleme emri verir, 12 Şubat 1918 tarihinde askeri hareketi başlatmıştı; Talat Paşa, İstanbul'a dönünceye kadar, işgal altındaki sahanın büyük bir kısmı kurtarılmış bulunuyordu. Alman kuvvetleri 17 Şubat'ta harekete geçmeye karar verir. 18 Şubat'ta askeri hareket başlayacaktır. Bu durum karşısında Sovyet hükümeti'nin ihtilal blöflerini bir yana bırakıp, Almanlar'la ciddi bir şekilde barış imzalamaları mecburiyeti doğmuştu. Bu defa Brest-Litovsk'a Sokol-Nikov'un başkanlığında yeni bir heyet gönderilir.

Brest-Litovsk'taki müzakerelerin bu şekilde sekteye uğraması, gerçekte Türkiye'nin lehine oldu. Şimdiye kadar Ruslar'dan fazla taleplerde bulunulmaktan çekinilmişti; bir yandan Almanlar'ın muvafakatı alınmadığı gibi, diğer taraftan fazla taleplerle müzakerelerin kesilmesine sebebiyet vermek istenmiyordu. Rus heyetinin görüşmeleri kesmesi ve yeniden başlatması üzerine, şimdi Türk heyeti, Almanlar'ı takiben istediği talepleri öne sürebilirdi. Bu suretle Ruslar'la yeniden müzakere başladığında "Azami Talepler" konması için müsait durum hazırlanmış oluyordu.

Talat Paşa ve Nesimi Bey, İstanbul'a döner dönmez durumu kabine toplantısında anlattılar. Görüşmeler sonunda Almanlar'ın Ruslar'a verecekleri yeni bir Ültimatın ile aynı zamanda, Türk heyeti tarafından da Ruslar'a "Ultimatın" mahiyetinde şu şartlar konacaktı.

1- Ruslar'ın işgali altında bulunan Doğu Anadolu'nun derhal Rus kuvvetleri tarafından boşaltılması.

2- 1877-78 yılında Osmanlı devletince, Harp tazminatı karşılığı olarak, Rusya'ya bırakmak zorunda kalınan sahanın, yani Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Rus ordusu ve Kızıl kıtalar tarafından tahliyesi ve buralarda asayiş ve intizamın tesisine kadar Türk Polisi, Jandarması tarafından işgali.

3- Şimdiye kadar Rusya ile akdedilmiş olan bütün muaheler (anlaşma) ahkâmının ve bilhassa ekenomik mahiyetteki anlaşmaların ilgası.

Bu maddeleri ihtiva eden talimat Brest-Litovsk'ta bulunan Hakkı Paşa'ya derhal gönderilir.(233) Türk hükümeti, Kafkas tarafında hitap edilebilecek bir Rus hükümet makamı kalmadığını tesbit etmiş bulunuyordu. Aynı zamanda Mâverâ-i Kafkas Komiserliği (tiflis'teki) veya Gürcüler tarafından, Osmanlı devleti ile bir barış akdi yapılması yolunda, yoklamalar ve müracaatlar da yapılmıştı. İstanbul'daki Alman büyükelçisi Bernstoff'un bildirdiğine göre, Türk hükümeti, diğer sahalarda (Filistin-Suriye-Irak) elden çıkan araziyi, Kafkaslar'da telafi etmek arzusunda idi. Enver ve Talat Paşalar, Türkler'in Almanlarla birlikte, Batum-Bakû demiryolu üzerinden Türkistan ve İran'da ekonomik faaliyetler de bulunabileceklerini iddia etmekte idiler. (234) Bu duruma göre henüz Brest-Litovsk barışı imzalanmadan, Enver ve Talat Paşa'ların, Türk ilerleyişinin Bakû'ye kadar uzanmasını düşünmeye başlamışlardı. Bunun tahakkuku içinde, ileride Rus tehdidini ortadan kaldırmak üzere Kafkaslar'daki bütün Müslümanlar, Türkiye'nin himayesi altında bir İslam devleti halinde birleştirmek gerekiyordu.

Brest-Litovsk'ta görüşmelere yeniden 27 Şubat tarihinde başlandı. Almanlar'ın Ruslar'a 23 Şubat'ta verdikleri yeni Ultimatom ile barış esasları tesbit edilmişti;(235) Bunlar evvelki şartlara nazaran daha ağırdı. Estonya dahil bütün Baltık ülkelerinin Rusya'dan ayrı düşmesini talep ediyorlardı. Hakkı Paşa'ya 23 Şubat tarihinde Türk heyetince, yeni talepleri içeren bir Ultimatom'un Rus-Sovyet hükümetine verildiği anlaşılmaktadır. Rus murahhasları artık eskisi gibi ihtilal nutukları atmamakta ve Almanlar tarafından öne sürülen şartları çok az itirazla kabul ediyorlardı. Bu nedenle müzakereler süratle ilerleyip ve umumi bir metnin hazırlanmasına sıra geldi.

Bu defa Türk heyeti Ruslar'a karşı yeni taleplerle ortaya çıktı. Bunların başında "Elviye-i Selase"nin Türkler'e bırakılması gerekiyordu. Bu sahadaten daha önce harp tazminatı karşılığı olarak Ruslar'a verildiğinden, Sovyetler'in bu tazminatı tanımadıkları nedeniyle, Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye ia-

233) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.382

234) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.382

235) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.132

desine itiraz etmemeleri gerekiyordu. Fakat Rus murahhasları buna itiraz etmek istediler. Almanlar'ın Türkler'i desteklemeleri, sonucu Ruslar bu şartı kabul etmek zorunda kaldılar.(236) Ancak "Milletlerin Kendi Mukadderatlarını Kendilerinin Tayin Hakkının" bu üç sancak ahalisinin bir "referanduma" tabi tutulmaları, barış maddesinde açıkca belirtilecekti. Bu üç sahanın daha önce Türk Jandarma kuvvetlerince işgali kararlaştırıldığından, Hakkı Paşa böyle bir referanduma itiraz etmedi. Üç sancağın Türkiye'ye ilhakına imkan verecek bu maddenin kabulü Hakkı Paşa'yı çok memnun etmişti.

Türk heyeti bu defa, üç sancağın Türkiye'ye ilhakı ile yetinmek istememiş, Rusya'nın ilerisi için Türkiye'ye tehlikeli bir komşu olmasını önleyecek tedbirleri almak istemiş bunun içinde Türkiye bitişiğinde yani Kafkasya'da büyük bir İslam devleti kurulmalı idi; bu devlet Rusya ile Türkiye arasında tampon devlet rolünü oynayacaktı. Bu devlete Azerbeycan ve Dağıstan'ın dahil olması düşünülüyordu. Ruslar bu teklife şiddetle itiraz ettiler; Almanlar'da kendi menfaatleri bakımından böyle bir "İslam Devleti" ni uygun bulmayarak, Türk teklifini desteklemediler, sonuçta teklif kabul edilmedi. Ancak Ruslar Kafkasya Müslümanlarına geniş haklar tanıyacıklarını vaadettiler.(237)

Türk heyeti ayrıca, yalnız Kafkaslar'da değil, Rusya'daki bütün Müslüman-Türkler'in bir nevi Osmanlı-Türk devleti himayesi altına konmasını istiyordu. Bu istekle Rusya'daki Türkler'e siyasi ve medeni hakların tanınması talep ediliyor ve bunların tatbikinin bir nevi Türkiye tarafından kontrol edilmesi düşünülüyordu. Devletlerarası bir barış müzakeresinde, Rusya'daki Türk ve Müslümanların haklarının tanınması meselesi bu suretle ilk defa söz konusu edilmişti. Bu yoldaki Türk talepleri Almanlar tarafından uygun görülmemeyerek desteklenmemiştir. Ruslar bu durumdan istifade ederek Türk taleplerini reddettiler. Ancak yinede Rusya'daki Türk-Müslümanlara ait barış metnine bazı şeyler kondu; bu suretle, Sovyet hükümeti, bir dereceye kadar Türkiye'nin Rusya'daki Türkler'le ilgilenmesini kabul ve tasdik etmek mecburiyetinde kalmıştı.(238)

Ayrı maddeler üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra, müşterek bir metin hazırlanarak nihayet Ayestefanos anlaşmasından

236) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.383

237) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.383

238) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.384

tam kırk yıl sonra, 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk barışı imzalandı. Sovyet heyeti, bu barışın bir dikta olduğunu beyanla resmen protestoda bulunduktan sonra, imzaladılar. Türkiye tarihinde 1711 yılında "Prut" ve 1856 yılında Paris anlaşmalarından sonra ilk defa Rusya'ya karşı bir zafer vesikası imzalanmıştı. Bu barış ile Türkiye, Doğu Anadolu'da Rus işgali altındaki saha ele geçirildikten başka "Elviye-i Selase"yi de geri almak imkanı bulmuştu. Bu anlaşma Türk basınında büyük yankılar yaptı ve yüzyıllar boyu Osmanlı devletinin üstüne çökmüş olan "Rus Kabusundan" kurtularak rahat bir nefes alınmıştır. Barış metnindeki maddelerin yerine getirilmesi uzun sürmedi. Türk askeri kısa sürede, Kars, Ardahan ve Batum'a girmek suretiyle 1877 yılı sınırına vardılar. Yapılan referandum ile üç sancak resmen Türkiye'ye ilhak etti.

Brest-Litovsk barış müzakerelerinin diplomatik münasebetler bakımından önemi: Türk Sovyet murahhasları karşı karşıya gelmeleri idi. Türkiye'nin o sıralarda iki numaralı adamı Talat Paşa ve ünlü denizci Hüseyin Rauf Bey gibi ünlü deniz subayı diğer tarafta, Trotskiy, Karl Reder gibi, tanınmış ihtilalciler ve Çiçerin ile Karahan gibi, Sovyet diplomasisinde mühim rol oynayacak şahsiyetler Brest-Litovsk'ta birbirini tanıma fırsatını bulmuşlardı. Bunlardan bazıları, bir müddet sonra tamamiyle başka şartlar altında tekrar karşılaşacaklardır. Sovyet-Rus murahhasları, Sadrazam Talat Paşa ve maiyetini "Emperyalist ve Kapitalist" bir devletin mümesilleri sıfatiyle kendileri için düşman kabul ettikleri halde, Rusya'ya Brest-Litovsk'ta ağır şartların kabul ettirilmesinde, bunların rolünün büyük olduğunu hiç bir zaman unutmayacaklardır.

Brest-Litovsk barışı, Türkiye için büyük bir zafer, Rusya için hezimet vesikası idi.(239)

Brest-Litovsk anlaşmasının tasdiki metinleri 17 Temmuz 1918 de alınıp verilir.

Brest-Litovsk anlaşması Alman meclisinde görüşülürken bir kaç sosyalist üye Ermeni tehciri dolayısıyla Osmanlılar'a karşı aşırı biçimde konuşurlar, Liberal partinin başkanı Stresemann karşılık vererek(240) Ermeni konusu nedeniyle Türkiye'ye karşı konuşmak yanlıştır. Almanya bağlaşıkları üzerinde "Himaye İcra Etmez" bir bağlaşıklık kardeş olarak dostane öğütler verebilir ve

239) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.385

240) Y.Hikmet Bayur, a.g.e, s.137

böyle oldu. Ermeniler'in savaş başında takındıkları durum, Türkiye'nin onlara karşı aldığı tedbirlerin nedeni olmuştur.(241)

BREST-LİTOVSK MUAHEDESİ (Müşterek Metin)

Madde : IV

(İkinci Bend) Doğu-Anadolu eyaletlerinin boşaltılması ve bunların asayişinin sağlanması yolunda Rusya, yapmaya muktedir olduğu her şeyi en kısa bir zamanda ifa edecektir.

Ardahan, Karas ve Batum mıntıkaları da hemen Rus askeri tarafından boşaltılacaktır. Bu mıntıkaların yeni teşkil edilecek idari-hukuki ve millerlerarası hukuk işlerine Rusya karışmayacak ve bu mıntıklar ahalisine, komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalınmak suretiyle, yeni idare şeklini (tarzını) kurmasına muvafakat edilecektir.

II. BREST-LİTOVSK MUAHEDESİ

Türk-Rus Anlaşması

Madde : I

Müşterek muahede metninin IV. maddesi ve ikinci bendinde bahis mevzuu olan sahanın tahliyesi (evakuasyon) ve geri verilmesi hususunun teferuatını tesbit ve tanzim maksadıyla aşağıda nakledilen kararlar ittihaz edilmiştir.

1- Bu maksatla Rusya Cumhuriyeti, mezkûr eyaletlerde mevcut bütün kuvvetlerini harpten önceki sınırların bu tarafına çekmeyi taahhüt eder; aynı şekilde bütün sivil ve askeri görevliler de geri alınacaktır ve bu taahhüt muahedenin imzasından sonraki 6 ilâ 8 hafta içinde gerçekleştirilecektir.

2- Asya cephesindeki Rus ve Türk seferi kuvvetlerinin başkumandanları I. bend'de zikredildiği veçhile, böyle bir tahliye ve Rus askerlerinin sınırın öte tarafına geçirilmesi işinin tarz ve usulleri ve bu ordunun emniyetini sağlayacak tedbirleri tesbit ederler.

3- İşgal edilmiş olan yerlerin tahliyesi zamanında, Rusya Cumhuriyeti, buraların Türk kuvvetleri tarafından tekrar işgaline kadar emniyeti sağlamayı taahhüt. (Rusya Cumhuriyeti) yintikam vakkaları, yağma, cinayet ve diğer hukuk ve nizama aykırı olaylara yer vermemek için gerekli tedbirleri alır. Öyleki yukarıda zikredilen sahada mevcut bina ve tesisat, bu arada askeri cihetlere ait olanlar dahil, aynı suretle möble ve emlak,

sapasağlam kalsın, tahrip edilmekten korunsun. Muahede akdeden tarafların ordu kumandanları bu mühim meseleleri mahallinde helledeceklerdir. Bu yerlerde inşa edilmiş olan münakale yolları ve diğer demiryolları ve vagon, lokomotifleri, köprüler dahi, ahalinin iaşesini kolaylaştırmak maksadıyla oldukları gibi muhafaza edilecektir. Aynı şey askeri müesseselere de şâmindir.

4- Rusya Cumhuriyeti sınır soyunun muhafazası maksadıyla her bir 150 Km. için takriben, I. Tümen asker kullanacaktır. Ordunun kalan kısmını terhis ve memleketin içine sevkedilecektir.

5- Rusya Cumhuriyeti gerek Rusya'da ve gerek işgal edilen Türk eyaletlerinde, Türk ve Rus tebası Ermeni çetecilerinin terhisini taahhüt eder ve bu gibi çeteleri tamamıyla fesheder.

6- Barış akdeden her iki taraf, mezkûr eyaletlerde normal durum iade edilinceye kadar, halkın iaşe meselelerini tankim maksadıyla bir anlaşma yaparlar.

7- Umumi barışın akdine kadar, Rusya Cumhuriyeti, kendi hudutlarında veya Kafkaslar'da, talim maksadıyla dahi olsa, bir tünden fazla kuvvet tahşit etmeyecektir.

Şayet, iç emniyet mülahazasıyla, böyle bir tahşit gerekiyorsa, bu bapta dörtlü ittifak devletlerine önceden haber vermek zaruridir.

Buna karşılık, Türkiye diğer hasımlarına karşı harbi devam ettirmek mecburiyetinde olduğundan, ordusunu harp durumunda bırakmak zorundadır.

Madde : II

İşbu muahedenin tasdikinden sonra üç ay zarfında iki muhtelif (karma) Türk-Rus komisyonu teşkil edilecektir. Birinci komisyonun görevi Türkiye ile Rusya'yı birbirinden ayıran sınır hattını tesbit etmektir; bunun başlangıç noktası her üç hududun, Türk, Rus ve Acem sınırlarının bir araya geldiği yerden başlayarak, üç sancağın, yani Kars, Ardahan ve Batum sancakları hududuna kadardır. Komisyon, bu mesele üzerinde, harpten önceki sınır hattını nazarı itibare alarak hareket eder. Harp zamanında tahrip edilen hudut işaretleri, 1880 yılı sınır komisyonunca tanzim edilen harita ve zabıtlara uygun olarak, tekrar yerine konur ve tamir edilir.

İkinci komisyon ise, müşterek barış metninin 4. maddesinin 2.bendine uygun olarak Rusya Cumhuriyetince tahliyesi lazım gelen üç sancak ile Rusya arasındaki hududu tesbit edecektir. Oradaki

ysınır hattı 1877-78 Rus-Türk harbinden önceki sınırın aynı olacaktır.

Madde : III

Akid taraflardan bir şahısa veya cemaata ait mal veya gayr-i menkul eşya hududun öbür tarafında kalırsa, bu gibilere bu mal ve mülkten istifade veya istismar itmek veya icara vermek ve umumiyetle bunları şahsen veya mutemedler vasıtasıyla işletmek veya icabına bakmak hakkı tanınır.

Bu gibi eşhasın veya cemaat mümessillerinin pasaportlarını ibraz etmek suretiyle hududu geçmelerinde herhangi bir müşkilat çıkarılmaz; pasaportlar ise mahalli makalarca verilir ve karşı makamlarca vize edilir.

Hududu geçerken, mezkûr eşhasa ve cemaat temsilcilerine, beraberlerinde götürdükleri mahsulleri, ziraat aletleri, geçimleri için zaruri yiyecek maddeleri, gübre, tohum, inşaat malzemesi ve işte kullanılan davarın gümrük resminden muaf tutulmaları yolundaki hak tanınır.

Yukarıdaki iki bend'deki kararlarda mevcut teferruatı tanzim için, akid taraflar bilahare ayrı bir anlaşma akdi hakkını muhafaza etmektedirler.

Madde : IV

Akid taraflar işbu muahedenin tasdikinden sonra hemen bütün limanlar, şehirler veya diğer meskûn yerlerde, ilgili başkonsoloslara veya vis-konsoloslara exequatur (tanıma hakkı) verilecektir; ancak mezkûr kimselerin bırakılması mümkün olmayan yerler bundan istisna edilecek ve bu gibi istisnalar bütün yabancı devletlere de tatbik edilecektir.

Mezûr eşhasın, 6. maddede tesbit edilen, geçit devrindeki imtiyaz ve selahiyetlerine gelince, bu gibilere, aynı durumdaki kimselere en ziyade mazhar-ı müsaade hakkı tanınan milletlerin statüsü tatbik edilecektir.

Madde : V

Akid taraflardan her biri, harp esnasında, kendi sahalarında, vazifeli bulunan kimseler veya ahali tarafından, konsoloshane binalarına veya eşyasına ve aynı şekilde karşı

tarafın resmi şahıslara ve konsoloslukta hizmet edenlere ika edilen zarar ve ziyanı tazmin etmeyi taahhüt ederler.

Madde : VI

Akid taraflar arasında önce mer'iyette olan bütün mukaveleler, anlaşmalar ve diğer uzlaşmalar harbin zuhuru ile kendiliklerinden (ipso-facto) hükümsüz bir hale gelmeleri ile, hukuki münasebetleri tanzim maksadıyla, Rusya Cumhuriyeti hükümeti ile Osmanlı Devleti hükümeti arasında konsolosluk mukavelesi (convention) ve lüzumlu gördükleri diğer anlaşmalar akdetmek mecburiyetindedirler. Bu mukaveleler müşterek muahedenin ticarete ve seyr-ü sefaine ait 5 numaralı zeylinde tesbit edilen zaman zarfında yapılır. 4. maddenin sonuncu bendindeki kararların tatbiki ile bağlı geçici devir ve aynı veçhile her iki tarafta tanınan ihbar (denunciation) hakkı, adı geçen zeylde nasıl ise, öyle olacaktır.

Madde : VII

İşbu muahede tasdikinden hemen sonra Rusya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki Posta ve Telfraf muhabereleleri yeniden tesis edilecektir ve bu hususta beynelminel (posta ve telgraf) birliğinin posta ve telgraf mukaveleleri ve anlaşmalarındaki nazamname ne ise, aynen tatbik edilecektir.

Madde : VIII

Müşterek barış metninin VII. maddesinde açıklanan prensibe göre, her iki akid taraf, İran'da nüfuz sahası ve müstesna menfaatler temini maksadıyla, daha önce akdedilen milletlerarası her türlü anlaşmaların hükmü kalmadığını kabul ederler, her iki devlet İran yarazisinden kendi askerlerini tahliye edeceklerdir. Onlar bu maksatla İran hükümetiyle temasa geçerek, tahliyenin teferruatı ve tedbirleri üzerinde anlaşmaya varırlar; öyle ki, bunlar icra edilirken İran'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığı ve arazi bütünlüğüne başka devletler tarafından da riayet edilmesi için gereken şartlar temin edilmiş olsun.

Madde : IX

Akid taraflardan birine ait arazide harp zamanında, karşı tarafın tebasına tatbikle bunların şahsi hukukunu laleldar eder

harp zamanı kanunlar, müşterek muahedenin tasdiki üzerine yürürlükten kalkacaktır.

Bir tarafın çıkardığı mahalli kanunlarla, diğer taraf milliyetine mensup olduğu kabul edilen hükmi şahıslar ve cemaatler o diğer tarafın vatandaşları olarak telakki edilirler.

Madde : X

Akid taraflardan birine ait vatandaşlardan, hususi şahıslar ve cemaatlerden karşı tarafın arazisinde bulunanlar, harpten önceki statülerine iade edileceklerdir.

Her iki taraf vatandaşlarının borçluluk mükellefiyetlerini, Brest-Litovsk'ta 3 Mart 1918'de imzalanan Rus-Alman anlaşmasının 2. ve 3. bend 7. madde (bab üç) ve 10. maddedeki ahkâmın aynı olacaktır.

Her iki tarafın vatandaşlarından harp olayları sebebiyle veya kendi haklarını müdafaa için zamanında isbat-ı vücut edemiyenlerin, menfaatlerinin korunması yolunda akid taraftan her birinin, korunmasını faydalı gördüğü birçok muafiyetten istifade edecektir.

Madde : XI

Rus tebası olan İslam ahali, şahsi mal ve mülklerini tasviye ve servetlerini beraberlerinde götürmek suretiyle Türkiye'ye muhaceret edebilirler.

Madde : XII

IX. Maddede zikredilen askeri kanunlara göre zarara uğrayan kimselerin imkânı mertebesinde, eski hukukları iade edilir.

İşbu muahedenin tasdikinden sonra, her iki taraf, meskûr kanunlara göre müsadere ve zabt edilen mal ve mülkün geri verilmesine aynı zamanda girişirler.

Tatbik edilen tasfiye, havis, müsadere, zabtolunan veya zor kullanılarak ellerinden menkul ve gayri menkullerin alınması tarzında vukubulan haller neticesinde hayatları ve sıhhatlerine hanel gelen karşı tarafın vatandaşlarının zarar ve ziyanları aynı zamanda tazmin etmeyi akid taraflardan her biri taahhüt eder. Yukarıda zikredilen durumda vukua gelen zarar ve ziyan ve buna

taalluk eden diğer meselelerde ve bu maksatla takibedilmesi ve bu gibi hallerde uyulması gereken usul ve muamele, her iki akid tarafça, 3 Mart 1918 tarihli Rus-Alman tamamlayıcı anlaşmasınının 14, 15 ve 16 (4 bab) ıncı maddelerine göre tanzim edilir.

Madde : XIII

Bütün harp esirleri, malûller veya askeri hizmete yaramayanlar, hemen vatanlarına geri gönderileceklerdir. Bütün diğer esirler veya askeri ve içtimai mülâlazat dolayısıyla alıkonmuş olanlar, en kısa bir zaman içinde mübadeleye tabidirler. Böyle bir mübadele işbu anlaşmanın tasdikinden hemen sonra, her iki tarafça, sırf bu iş için tayin edilen komiserler vasıtasıyla icra edilecektir.

Esirlerin, gemiye bindirilecekleri limana veya hududa kadar ki nakil masrafları, bunları esir alan memlekete aittir.

Sivil esirler hemen serbest bırakılacaklardır. Bu sivil esirleri tevkif veya enterne eden taraf, bunları buldukları veya enterne edildikleri mevkiden alındıkları yere kadar nakil masraflarını üzerine alır.

Madde : XIV

Akid taraflardan her biri kendi arazisinde bulunan harp ve enterne edilen sivil esirlere ve keza karşı tarafın vatandaşlarına, Brest-Litovsk'ta 3 Mart 1918 tarihli Rus-Alman tamamlayıcı anlaşmasınının umumi affa ait 23. maddesindeki esaslar tatbik edilir.

Madde : XV

İşbu tamamlayıcı anlaşma, yeniden başka bir şey karar altına alınmadığı takdirde, 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk'ta imzalanmış olan müşterek barış muahedesi ile aynı zamanda yürürlüğe girer. (İşbu anlaşma) tasdik edilecek ve bunun teatisi yukarıda adı geçen müşterek muahedenin mübadelesi ile aynı zamanda Berlin'de icra edilecektir.

Bunların tasdiki babında her iki tarafın murahhasları işbu tamamlayıcı akdi imza etmişlerdir.

Brest-Litovsk, 3 Mart 1918

İ.Hakkı Paşa

G.Sokol'nikov

L.Karahan

G.Petrovskiy

G.Çiçerin

İbrahim Hakkı Paşa-Sabık Sadrazam, Senatör ve Berlin büyükelçisi

Zeki Paşa-Süvari Paşası ve Sultan'ın yaveri

G.Jak. Sokol'nikov-Amele, Asker ve Köylü Sovyetleri Merkez Komitesi üyesi

L.Mikh. Karahan-Amele, Asker ve Köylü Sovyetleri Merkez komitesi üyesi.

G. I. Petrovskiy-İçişleri Halk Komiseri

G. V. Çiçerin-Dışişleri Halk Komiseri Muavini

A- RUS ORDUSUNUN ESKİ SINIRA ÇEKİLMESİ

Rus ihtilalinden sonra doğu cephesinde Rus ordusunda çözüme başlamıştır. Önceki konularda da belirtildiği gibi, 1. ve 4. Rus Kolorduları tamamen dağılmış yerlerini Ermeni birlikleri almıştı. Yukarıda belirtildiği gibi, Rus ordusunun insan seli güney Kafkasya'ya doğru akmakta idi.(242) Artık Rus Kafkas başkumandanlığı, askeri tedbirlerden ziyade askerlerin iaşelerini ve geriye nakilleri ile güney Kafkasya'da istirahatlarının teminiyle uğraşıyordu. Rus Ordusunun yerini Ermeni kuvvetleri almıştı, çok az sayıda Rus topçu askerleri ile Ermeniler'i teşkilatlandırmak üzere birkaç Rus subayı kalmıştı.

Rus Ordusunun yerini tutan Ermeni kuvvetleri 40-50 bin kişi tahmin edilmişti.(243) Ancak General Kargunof'un 1918 yılı hareketlerine ait kitabında, Ermeni kuvvetlerinin, bir avcı tümeni, üç piyade tugayı, üç süvari alayı, alay ve tabur halinde müstakil birlikler olarak gösterilmiştir ki, bu kuvvetler ise 36 tabur 15 bin süngüden ibaretti. Toplam Ermeni kuvvetleri mevcudu 30 bin, geri hizmetlerle beraber 50 bin kişi idi.

Bu kuvvetlerden üç alaylı bir grup, merkezi Erzincan'da olmak üzere Fırat havzasında; üç alaylı bir grupta Murat havzasında, iki alaylı bir Tugay da Van bölgesinde idi. Erzurum ve Kars'ta müstahkem mevki birlikleri Erivan'da bir piyade ve bir süvari alayı, Gümrü'de bir piyade alayı, Tiflis'te bir piyade ve bir süvari alayı vardı, üç piyade alayı da teşkil olunmakta idi.

Görülüyor ki Rus kuvvetleri tamamen cepheden çekilmiş ve yerini Ermeni kuvvetlerine bırakmıştı. Sarıkamış'ta tamamen Ermeni birlikleri tarafından işgal olunmuştu. Tabiki bu durumda Ermeni kuvvetleri Rus kuvvetleri durumunda idiler. Bu konu önceki bölümlerde de açıklanmıştır.

1- I. Kafkas Kolordusu

2- II. Kafkas Kolordusu

Bu Kolordular'ın kuruluş ve menzil hatlarını belirtmeden önce 3. Ordunun durumuna bakmak gerekir. Çünkü I. ve II. Kafkas Kolordular'ı 3. Ordu kuruluşu içerisinde yer almakta idi.

1917 yılı sonlarında 2. ve 3. Türk Ordularının durumu şöyle idi:(244)

242) Fahri Belen, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, IV, s.207

243) Fahri Belen, 1917 yılı hareketleri IV, s.207

244) Fahri Belen, a.g.e, V, s.150

I. Ordu : Bitlis, Muş, Boğlan, Oğnut, Kiği, Pülümür güneyinde yer almakta idi.

III.Ordu : Kemah, Şıran, Alvera, Tirebolu hatının doğusunda yer almakta idi.

II. Ordunun karargâhı Halep'e nakledilmiş, 2. ve 4. Kolordulardan kurulu olan bu Ordunun 2. Kolordu kumandanı Albay Kâzım Karabekir, bir kısım subaylarıyla birlikte Refahiye'deki I. Kafkas Kolordusu kumandanlığına atanmıştı(245) Ali İhsan Paşa'nın kumandasındaki 4. Kolordu, 2. Orduya bağlı olmakla beraber Bitlis'ten Kiği'ye kadar olan hattı tutmakta idi. Bu Kolordu'da 3. Orduya bağlanmıştı.

III. ORDUNUN KURULUŞ VE KUMANDA DURUMU

a) I. Kafkas Kolordusu : Albay Kâzım Karabekir kumandasında, 9. 10. ve 16. tümenler.

b) II. Kafkas Kolordusu: Yakup Şevki Paşa kumandasında, 5. 11. ve 37. tümenler

c) IV. Kolordu: Ali İhsan sabis Paşa kumandasında, 5. ve 12. Tümenlerle Van gölü güneyi müfrezesi ile Milis kuvvetleri.

- IV. Kolordu, bir müfreze ile Van gölü güneyinde, 5. Tümen Bitlis'te ve bir müfreze ile Muş'ta, 12. Tümen Çapakçur bölgesinde idi. Dersim kuzey geçitlerinde birer tabur ve topçu ile takviyeli aşiret kuvvetlerinden kurulu doğu ve batı dersin müfrezeleri vardı.

- I. Kafkas Kolordusu, Erzincan batısındaki dağlarda Refahiye ve Kemah doğusundaki geçitlerde bulunmakta idi. Bu Kolordunun 36. Tümeni Kemah, 9. Tümeni Refahiye doğusunda olup, Kolordu karargâhı Refahiye'de, 10. Tümeni de ihtiyatta idi.(246)

- II. Kafkas Kolordusu, 5. ve 11. Tümenleri, Şıran doğusu, Canboğultepe, Nezirdağı, Sakmantepe hattında idi. 37. Tümen sahil bölgesinde, Tirebolu'ya kadar Harşit deresi batısında olup, III. ordu karargâhı da Suşehri'nde idi.

I. Kafkas Kolordusu'nun mevcudu (Ocak 1918 ayına göre) 1178 subay ve memur, 25 bin er, 94 makinalı tüfek ve 53 top idi.(247)

245) Fahri Belen, a.g.e, V, s.150

246) Fahri Belen, a.g.e, V, s.151

247) Fahri Belen, a.g.e, V, s.151

B) OSMANLI ORDUSUNUN ERZİNCAN-ERZURUM-SARIKAMIŞ VE VAN HAREKATI

a) ERZİNCAN HAREKATI (17 Şubat 1918)

Çeşitli kaynaklara göre Erzincan ve havalisinde Ermeniler'in 100'ü süvari olmak üzere azami 3500 kişilik kuvvetleri vardı.(248)

I. Kafkas Kolordusu kumandanı emri ile Türk kuvvetleri güney (munzur silsilesi geçitlerinden), güney-batı (Kemah boğazı) ve batı (Çardak'lı) yönünden 12 Şubat günü üçlü bir genel harekâta geçtiler.

Kemah cihetinden gelen diğer Türk güçlerini de kendisine bağlayan Kâzım Karabekir kumandasındaki 36. Tümen'in piyade alayı, Kolordu avcı Taburu, bir süvari bölüğü, bir kuvvetli Cebel bataryası ve yeter miktarda diğer kuvvetler ile; Çardaklı üzerinden gelen 9. Tümen'de iki piyade Alayı, bir süvari bölüğü, bir kuvvetli Cebet bataryasıyla hareket müfrezesinin toplam 4 bin kişisi ve 1100 hayvanı vardı.

Güneyden gelip, şehri güney-doğudan kuşatan milis kuvvetlerinin başında binbaşı Halid Bey (mecliste öldürülen Halit Paşa; halk arasında Deli Halit diye tanınmıştır) komutasındaki Dersim müfrezesinde bir nizamiye taburu, bir makinalı tüfek bölüğü ile 300 kişilik bir milis kuvvetine sahipti.

Erzincan'a giriş durumuna göre, kuvvetlerin hareketleri şöyle idi:

-Binbaşı Halid Bey'in milis kuvvetleri harekâtı:

IV. Kolordu kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa, istila altındaki Türk topraklarının kurtarılması amacıyla bazı askeri tedbirler almaktaydı. Binbaşı Halid bey'i batı Dersim havalisine, Binbaşı Hasan Lütfü Bey'i de doğu havalisine kumandan olarak tayin etmişti. Bu iki binbaşının gayretleri sonucu, çevredeki Türkmen aşiretlerinden milis kuvvetleri kurulmuştur.(249)

Bu milis kuvvetleri 12 Şubat akşamı kışın şiddetle hüküm sürdüğü soğuk ve karlı tepeler üzerinden, Erzincan şehrine sarkmış, o gün Fırat'ın güneyindeki köyler muhasara altına alınabilmişti. Batı Dersim müfrezesi 300 milis (250) ile 12 Şubat akşamı Erzincan'ın 6 km. kadar güneyindeki Tilhas'ta geçirir. Sabah erken saatlerde Fırat üzerinden geçilerek, Tilek, Piteriç,

248) K.Karabekir, Erzincan ve Erzurum'un kurt. s.64

249) T.Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, 2, s.399

250) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.67

Keleriç ve Cimin'i (Erzincan köyleri) işgal etmişlerdir.

Erzincan'daki Ermeniler ise başta askeri güçleri olmak üzere, büyük korku ve telaş içerisinde girerek, bazıları da gizlice kaçmaya başlamışlardır. Şiddetli kar yağışı ve soğuk olması yanında arazide Türk kuvvetlerinin seyrek oluşu, şehirdeki Ermenilerin kaçmasına mani olmamıştır. Bu kaçış esnasında bile savunmasız halka karşı katliamlara girişmişlerdir. Hacı İzzet Paşa camisinin içi ve avlusuna öldürülerek istiflenen kadın, erkek ve çocuk cesetleri bir dağ gibi istif edilmiştir. Cadde ve sokaklarda Türk kuvvetleri gelmeden önce öldürülen cesetler bulunmaktaydı. (251) Ayrıca toplu katliam amacıyla 300 den fazla müslüman büyük bir binaya doldurulup kapıları kilitlemiş ve çok sayıda bomba yerleştirilerek fitilleri ateşlenmişti. Ancak kar yağması nedeniyle pek çok fitil sönmüş, bir kısmının yanması da yavaşlamıştır ki o sırada Halit Bey'e bağlı milisler Erzincan'a girerek kaçan Ermenileri kovalamayay başlamışlardır. Durumu farkedene bir Türk kadını baltayla kapıyı kırarak yüzlerce masumun ölmesini önlemiştir.

- 9. Tümen Harekatı : Bu tümenimiz Ruslarla yapılan Erzincan mütarekesinde kabul edilen geçici hat üzerinde Refahiye'nin batısında bulunmaktaydı.

12 Şubat günü bulgar çayırından hareket eden Kolorduya bağlı birlikler, Çardaklı boğazını aşyp Erzincan'a Kuzey-batı'dan girmişlerdir. (252) 13 Şubat sabahı 9. Tümen öncüleri erken saatlerde yalnız bağ mevkiine gelerek bulgar çayırından başlayıp, Çardaklı'yı aşan yürüyüş 12 saat sürmüş, soğuk ve tipi sebebiyle bazı kayıplar verilmiştir. (253) Kazım Karabekir Paşa 9. Tümen (Fırkaya) bu yürüyüş sonunda kışlaları işgal etmesini ve 36. fırka ile irtibat sağlaması (254) emri üzerine 9. Tümen Ermeni kuvvetlerinin ikamet ettikleri kışlaları zapteder.

- 36. Tümen (fırka) Harekatı : 11 Şubat sabahı Refahiye'den gelen Kazım Karabekir Paşa, Kemah'ta 36. Tümen (fırka)nın komutasını ele almış ve ordu karargâhından gelen emirle 12 Şubatta yürüyüşü başlatmıştır. 12 Şubat öğleden sonra Kemah'tan hareket eden tümen, Koca-arablağ üzerinden geçip, o gece içerisinde Kemah boğazı ve mıntikasını ele geçirerek, sabahın erken saatlerinde Kurtbrastiki işgal ettiler. Buradaki çatışmada iki Ermeni ölmüş,

251) Tahir Erdoğan Şahin, a.g.e,II, s.400

252) Tahir Erdoğan Şahin, a.g.e,II, s.401

253) Tahir Erdoğan Şahin, a.g.e,II, s.401

254) Kazım Karabekir, a.g.e, s.68

ahaliden de Ermeniler 10 kişi şehit edip kaçarken de köyü yakmışlardır.(255) Öğleden sonra Harabedi, aşağı Ula mevkii'ne doğru yürüyen 36.Tümen (fırka)nın önünde 150 kişilik bir Ermeni kuvveti çatışmaya cesaret edemiyerek kaçmıştır. O gün saat 12.15 de 36.Tümen'in keşif kolları Erzincan'ın batısına iyice yaklaşp, buradaki mevzileri işgal ederek Ermeniler'le silahlı çatışmaya girmişlerdir. Bu çatışmada 150 piyade ve birkaç süvari Ermeni gücü vardı. 36.Tümen'in topçu ile takviyeli bir piyade alayı (2400 insan) 9.Tümen'in hareket müfrezesi iki alay ve bir topçu taburu ile Dersim müfrezesi ile milisleri zayıf mukavemetleri kırarak Erzincan ovasına girdiler.(256) 13 Şubat'ta yapılan taarruz neticesinde Erzincan saat 4.30'da tamamen işgal edildi; birbuçuk yıllık (1332-334/1916-1918) esaretten sonra 13 Şubat 1918 Çarşamba günü kurtuldu.(257)

22 Şubat'ta 9. ve 36. Tümen (fırka) süvari bölükleri ile Halit Bey müfrezesi Ermeniler tarafından tamamen yakılan Mamahatun 26 Şubat'ta Aşkale ve 26 Şubat'ta Yeniköy işgal edildi.

12 Şubat'ta 123. Alayın Giresun'a çıkarılması biterek 37.Tümen'de 27 Şubat'a kadar hadisesiz olarak Trabzon üzerinden Of'a ilerledi. 2.Kafkas Kolordusu da 20 Şubat'ta Bayburt'u işgal ederek İspir'e bir müfreze sürdü. Bu surutle I. ve II. Kolorduların ileri birlikleri ile 26 Şubat'ta Yeniköy-Aşkale ve Of hattını tutmuşlardı.

ERZİNCAN'IN İŞGALİNDE VERİLEN ZAYİAT VE ELE GEÇİRİLEN MALZEME

9.Fırka Sipakür'ü işgal ederken 1 şehit, 4 yaralı, Ermeniler ise 5 ölü vermişlerdir. Mevzilerde dururken dahi zayıat veriliyordu. Şubat ayında donarak 5 şehit verilmiş, 30 kişi de hasta olmuştu.(258) Bu duruma bakılınca Erzincan hareketindeki zayıatımız önemsiz sayılırdı. Fakat, Ermenilerin halka tatbik ettikleri "Katliam" dan meydana şu durum gelmekte idi. Erzincan'da 20 bin Türk yaşarken sadece bir avuç insan kalmıştı. Askeri daire ile yanındaki müşirlik konağına yakılmak üzere hapsedilen insanlar kurtarılmasaydı, bu bir avuç insandan da eser kalmayacaktı. Bütün kuyular şehit edilmiş insan cesetleriyle dolu idi. Bir çok binada

255) Tahir Erdoğan Şahin, a.g.e, II, s.402

256) Fahri Belen, a.g.e, s.152

257) Kazım Karabekir, a.g.e, s.69

258) Kazım Karabekir, a.g.e, s.74

da yakılmış insan cesetleri mevcuttu.(259)

Askeri daireyi havaya uçurmak için büyük bir sepetin içerisine doldurulan bombalar küçük odada bulundu. Bu bombalar bulunmasaydı büyük bir faciaya sebep olacaktı.

Düşmandan kalan eşya, silah ve diğer mühimmatlar:(260)

Ton

80	Ekmeklik (un veeya hububat)
150	Yemeklik (kuru sebze ve konserve)
40	Yemlik
3	Tuz
10	Sabun
65	Naçık erzak (kuskus, makarna v.b.)

Kilo

370	Çay
350	Şeker

Silah ve Mühimmat

Adet

4000	Yeni Rus mavzeri
3	Top
25	Bomba topu
1	Makinalı topu
1000	den fazla Rus dağ topu mermisi ve pek çok Rus piyade mermişi
1500	El bombası

Sandık

100	Osmanlı piyade mermisi
160	Rus obüs mermisi
44	Tayyare bombası
7	Büyük sandık infilak maddesi
14	Büyük fıçık koşum v.s. yağı

Malzeme ve Teçhizat olarak; ambarlar dolusu :

Her sınıfa ait malzemenin her türlüşü

Telgraf malzemesi

259) Tahir Erdoğan Şahin, a.g.e, II, s.404

260) Kazım Karabekir, a.g.e, s.75

istihkam alet ve edevatı

Portatif piyade kalkanları

Ayak kızıakları ve kır üstünde yürüme ayakkabıları (hedik)

Tel örgüleri, Kazma, Kürek v.s.

Yedek Malzeme, (sahra topu okları, tekerlekler, oklar v.s.)

Envai techizat arasında 4000 dolap ve 2200 cep sobası

Yoksulluklar Türk ordusuna çok pahalıya mal olmuştu. Ele geçirilen bu ganimetlerle de zafere doğru koşuluyordu.

Ermeni Zayıatı : Görülebilen Ermeni ölüsü 100 kadarmış,(261) sansa boğazı Dersim milisleri tarafında tam olarak tutulmuş olsaydı bir çok esir alınacaktı. Ancak bir Ermeni subayı ile bir Rus askeri yakalanmıştır. Yapılan sorgu sonunda; Ermeniler'in Erzincan'da muntazam bir piyade alayı, bir makinalı tüfek bölüğü, bir sahra ve cebel bataryası, kuvvetli çetelerden meydana geldiği tesbit edilmiştir. Ancak Türk saldırısına karşı koymayarak sansa boğazına çekilmişlerdir.

ERZURUM'UN KURTULUŞU

Erzurum müstahkem mevki Ruslar tarafından batıya karşı tahkim edilmişti. Yüzlerce top mevcuttu. Bu topları kullanacak eleman mevcut değildi; 40 Rus subayı ile 400 Rus askeri bir miktar Ermeni ile takviye edilerek 16 top kullanılır hale getirilmişti. Rus topçu kumandanı, T.Werdo idi.(262) Ruslar Ermeniler'in yaptıkları vahşetten utanarak muharebeye istekli değillerdi.

20 Şubat akşamı 9. Fırka karargâhı Surpviran'da, 28. Alay da Samsa da geceledi.

22 Şubat sabahı Halid Bey kendi müfrezesi ile 9. ve 36. fırka süvari bölükleri Mamahatun'u işgal ettiler. 9. Fırka karargahı Bican'a vardı. 4. ve II. Kafkas Kolorduları'yla irtibatı sağlamak üzere keşif kolları çıkarıldı. 36. Fırkanın 107. Alayı Erzincan'a yürüyerek buradaki 108. Alayla birleşecekti. Bu suretle fırkaların tümü Erzincan'da toplanmış olacaktı. 23 Şubat 1918 de Ordu emriyle; I. ve II. Kafkas Kolorduları arasında keşif ve emniyeti tesis amacıyla görev ve menzil bölümü yapılmıştı.

Karadivan köyünden sonra kapbeştan'ın (Hanak ilçesindeki yeni adı Altınemek olan Kanduraval köyü) tam kuzeyindeki dönem

261) Kâzım Karabekir a.g.e, s.76

262) Fahri Belen, a.g.e, V, s.153

mahallinde Karasuya kadar olan bölge.(263)

I. ve IV. Kafkas Kolorduları emniyeti sağlamak üzere Bağırpaşa dağı Keşan dağı, Cemal dağı, Beyaz dağ, Tuzla deresi ve Tuzla vadisi olan hattı tutacaktı.

17 Şubat'ta Erzurum'a gelen Ermeni Generali Antronik, kumandayı eline aldı. Rus Albayı Zinkiyeviç onun kurmay başkanı idi. Erzurum'daki Ermeni kuvveti; Erzurum, Erzincan alayları ile I. avcı alayından I. Tabur 9. Piyade taburu, 3 süvari bölüğü, 2 dağ bataryası idi. 8 dağ topu ve Ruslar'ın kullandıkları 16 Rus topu mevcuttu.(264)

III. Ordu komutanı I. ve 2. Kolordular toplandıktan sonra taarruz etmek istiyordu. I. Kolordu Yeniköy ve güneyinde, 2. Kolordu Aşkale ve civarında toplanacaktı. I. Kolordu'nun 10. Tümeni (fırkası) de 2. Kolordu emrine verildi.(265)

3 Mart'ta Erzurum'un 20 Km, batısında Ilıca'nın kuzey ve güneyinde mevzi tutan Ermeniler ile karşılaşıldı.(266) I.Kolordu kumandanı müstahkem mevki ilerisindeki Ermeni kuvvetlerine taarruz etmek istiyordu. Ancak Kolordunun 9. Tümeni (fırkası) Yeniköy'e, 2. Kolordunun 5.Tümeni (fırkası) Aşkale'ye gelmiş olduğundan bu durum gerçekleşmedi. Ordu tam hazırlanarak noksansız tertip edilmekle meşgul olduğundan bu nedenle II. ve 36. Tümenleri (fırkaları) ileriye almak üzere çalışmalar sürdürüldüğünden I. Kolordunun taarruz teklifi kabul edilmedi. Bu tümenlerin gelmeleri bir haftalık bir süre gerektirmesi I. Kolordu komutanının bu müddet içinde Karabıyık'ta ele geçirilen erzağın bitmesinden endişe ediyordu. 10 Mart günü Ermeniler'in işgal ettikleri 30 kilometrelik bir cephenin her iki tarafından kuvvetlerimiz taarruza başladı. Ermeniler bu cepheyi 1 dağ topu, 2 makinalı tüfek ateşi himayesinde 600 piyade ile taarruza katılmıştı. Türk taarruzu karşısında 39 ölü ve bir makinalı tüfek ile bir yaralı asker esir olarak ele geçirildi. Yapılan sorğulama sonunda, Erzurum'da Antranik kumandasında 300 er mevcutlu 7 alay ve 15 makinalı tüfek ile 15 topları faal olduğunu doğruladı. Yapılan inceleme sonunda Ermenilerin sikletlerinin Karasu ve Ilıca olduğu tesbit edildi. 11 Mart sabahı Türk ordusu taarruz için toplanmıştı.(267)

263) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.101

264) Fahri Belen, a.g.e, V, s.153

265) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.110

266) W.E.D. Allen-Paul Muratoff s.431

267) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.136

12 Mart'ta 9. Tümen (fırka) istihkam bölükleri tel örgüler önünde duraklamışlardı. Buradan gedikler açarak düşman mevzilerine girildi. General Antranik bir harp meclisi toplayarak Erzurum'u boşaltmaya karar vermişti.(268)

12 Mart sabahı saat 05.00'de ağırlıklar, 07.00'de birlikler Erzurum'dan çekilerek iç kalenin Harput ve İstanbul kapılarında artçılar bıraktılar. Türk ordusu bu kapılara bırakılan artçıları geriye atarak Erzurum'a girdi.

Şubat 1915 de Ruslar'ın eline düşen Erzurum 3 yıldan fazla esaret altında kaldıktan sonra 12 Mart 1918 sabahı kurtulmuş oluyordu.(269)

ERZURUM'UN KURTARILIŞINDA ELDE EDİLEN GANİMETLER VE VERİLEN ZAYİAT

Türk Ordusu 2 Subay, 12 er şehit, 3 Subay, 113 Asker hafif yaralı verilmiştir. Ordu Erzurum'a gelinceye kadar mevzilerde 308 er donmuştur. Erzurum içinde halktan şehit edilen 1708, yaralıların sayısı ise 37 idi.(270)

Ermeniler ise; 35 Rus, 3 Gürcü subayı ve 3 Rus askeri esir alınmış ve 500 ölü vermişlerdi.

-Elde Edilen Ganimetler :

400 Top ve sayısız mühimmat, silah, giyecek ve erzak ağızlarına kadars dolu terk edilen istihkam parklarını ve demiryolu malzemesi, 8 lokomotif, 15 vagon, bol miktarda ayaryakıt, bize karşı kullandıkları 16 sahra topuyla, 6 dağ topu ve bir binek otomobil sağlam olarak ele geçirilmişti.

-İki Tarafın Kuvvetleri :

Muharrip olarak Ermeniler 6000, Türkler ise 500 idi.(271)

ERZURUM'UN İŞGALİ

Harput kapısına 28. Alay'ın 82. Taburu saat 04.00'te 500 metre yaklaşmış Ermeniler çatışmaya girmişlerdi. 29. Alay'da saat 04.30'da İstanbul kapısındaki siperleri işgal etmişti. Saat 05.00'te kiremit tabyasından iki ve Harput kapısından da bir düşman topu ateşe başlamıştı. Saat 6' bu kapıların iki tarafındaki tabyalardan 9. fırka kıtaları Erzurum'a girmişlerdi.(272)

268) Fahri Belen, a.g.e, s.154

269) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.146

270) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.147

271) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.148

272) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.149

Şehre giren kıtaların bir kısmı ahali tabyası, top dağı ve süznişan tabyalarını işgal etmişlerdir. Sağ koldaki Halid Bey müfrezesi saat 07.00'de Harput kapısından girerek Erzurum'un doğusundaki Kars kapısından 9. Fırka ile birleşmişlerdir.

Ermeniler'i takip eden Türk süvarileri 13 Mart'ta Hasankale'yi işgal ett. Erzincan içinde yer yer Ermeniler'le olan çatışma 14.Mart'ta sona ererek Erzurum Ermeniler'den tamamen temizlendi.

16 Mart'ta süvarimiz Horasan'ı işgal etti. Horasan'da sahra demiryolunun büyük bir istasyonu olması nedeniyle burada 100 lokomotif, 20 si kömür yüklü 100 yük vagonu sağlam olarak ele geçirilmiştir.(273) Telefon merkezi de sağlam olarak duruyormuş.

17 Mart'ta Narman tarafımızdan işgal edildi. Kötek'teki 100 Ermeni piyadesi ve 150 Ermeni süvarisi püskürtülerek 21 Mart'ta 1877 hududuna kadar olan Türk arazisi tamamen işgal edilmiş oldu.(274)

19 Mart'ta Ordu karargâhı Erzurum'a getirildi.(275) Hınıs'taki Ermeniler'in 2. avcı alayı, Erzurum Türkler tarafından kurtarıldıktan sonra Köprüköy istikametine çekilerek, burada Antranik kuvvetleri ile birleştiler. 22 Mart'ta Hınıs, Erzurum'dan gönderilen Milis kuvvetleri tarafından işgal edildi. 24 Mart'ta I. Kolordu Hasankale, Horasan bölgesinde toplanarak ileri birliklerini 1914 hududuna kadar sürdürdü. 2. Kolordunun 5. Kafkas tümeni de Oltu'ya doğru ilerliyordu. 3. Ordu'nun yanlarda hareket eden kuvvetlerinden 12. Tümen ile Muş'u, I. Tümen ile da Kap işgal edildi. 5. Tümen ileri birlikleri Adilcevaz-Malazgirt hattına kadar ilerlediler. 37. Tümen de Karadeniz sahalinden Batum'a doğru ilerliyordu. 25 Mart'ta I. Kafkas Kolordusu 1914 yılı hududunu geçerek Yeniköy'ü, 2. Kolordu da Oltu'yu işgal etti.(276)

Brest-Litovsk anlaşmasına göre sınır hattı 1877-1878 yılındaki gibi olacaktı. Bu nedenle, Kars, Ardahan. Batum sancaklarından Rusların çekilmesi gerekiyordu. Nitekim Vehip Paşa, 10 Mart tarihindeki bir radyo-Telgraf mesajı ile "Maverâ-i Kafkas" hükümetinden bu sahanın boşaltılmasını, Ermeni ve Gürcü kıtalarının oralardan alınmasını talep etmişti.(277) Bu sırada Türkiye ile müzakerelerde bulunmak üzere Seym tarafından gönderilen kalabalık

273) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.151

274) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.152

275) Fahri Belen, a.g.e, V, 154

276) Fahri Belen, a.g.e, V, s.155

277) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.467

bir heyet, Gürcü Çhenkeli'nin başkanlığında 10 Mart günü Batum'dan vapurla Trabzon'a gelmiş ve ilk temaslara başlamadan önce gemide kalmayı tercih etmişti. Hüseyin Rauf Bey'in başkanlığındaki Türk heyeti de 12 Mart günü Trabzon'a gelmiş bulunuyordu.(278)

TRABZON KONFERANSI (14 Mart 1918 - 14 Nisan 1918)

Resmi olmayan görüşmelerden sonra, Kafkas heyeti karaya çıkmış ve kendilerine tahsis edilen binalara yerleşmişti. "Kafkas Cumhuriyeti" sulh heyeti başkanı Çhenkeli'ninde dahil olduğu on bir sivil, sekiz askeri üye, bu üyelerle beraber, ticari, sanayi, müşavirler ve tercümanlar, katip ve emir subayları olmak üzere toplam 43 tişi idiler. Bu heyette Müslamanlar şunlardı: Resulzade Mehmed Emin Bey (müşavir), İbrahim Haydarov (murahhas Duma'da Bakú mebusu olup, Bugünkü duruma göre Dağıstan adına Seym'deki mebustu Haydar Bey Ayaşinzade (murahhas, acar) Halil Bey Has-Muhammedov (murahhas), Mehmed Hasan Hacinskiy (murahhas), Akber Ağa Şeyhülislamov (murahhas), Mir Yakup Mehdiyef (murahhas) 279)

Heyetin reisi Çhenkeli'nin "İtimatnamesi" yani görüşmeleri yürütmeye selahiyetli olduğuna dair belgenin metni ise şöyleydi:

No : 7 İtimadname Hamil-i vesika Akakiy İvanoviç Çhenkeli'nin "Mavera-i Kafkas Hükümeti" Diyet Meclisinin Türkiye ile mükahematı sulhiyede bulunmaşa memur olan heyeti murahhas'a reisi olduğu tasdik olunur.(280)

Tiflis 21 Şubat 1918

İmzalar

Diyet Meclisi Reisi

N. Çheidze

katip:Hükümet Katibi

J.Şumaşer

Türk heyeti başkanı Hüseyin Rauf Bey, hariciye nezaretine acele bir tel çekerek; Kafkas heyetinin Reis ve azalarının bazıları, Fransızca bilmediklerinden, Rusçayı iyi bilen bir tercüman ve bir şifre memuru görevlendirilmesini istedi.

Hariciye Nezareti de gerekli tayini yaparak Trabzon'a gönderdi. Nisan günü Türk ve Kafkas murahhasları arasında takdim

278) W.E.D.Allen-Paul Muratoff, a.g.e,s.

279) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.468

280) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.468

merasiminden sonra, müzakerelerin resmen 14 Nisan'da yapılması kararlaştırılmıştı. Aynı zamanda Kafkas heyetindeki bazı Müslüman murahhaslarla ve Trabzon'da bulunan bazı şahıslarla gizlice görüşülerek, umumi durumun gözden geçirilmesi gerekli görülmüştü. 13 Mart akşamı gizlice "Kafkas Heyeti"nden Dağıstan mebusu Benderli İbrahim Bey Haydarov ve Mir Yakup Mehdiyef'ten başka, Şeyh Şamil soyundan ve Dağıstan'ın tanınmış kişilerinden Mustafa Bey ile Hüseyin Rauf Bey arasında görüşme yapılmıştı.(281)

Azerbeycan ve Dağıstanlı murahhasların ifadelerine göre: Hangi fırkadan olursa olsun bütün Kafkas Müslümanları arasındaki ayrılık ve itilafların sona erdirilmesi için Türk kuvvetlerinin Kafkaslar'a girmesi gerektiğini açıkça ifade ettiler. İngilizler'in Ermeniler'i teşkilatlandırdıkları Kafkaslar'daki Bolşevik nüfusunun gelişmesinin oradaki Müslümanlar için büyük tehlike olduğu anlatılmıştı.(282) Mir Yakup Bey Mehdiyef, barış müzakerelerinin, ancak şimdiki Kafkas hükümetinin kendisini resmen müstakil bir hükümet olarak ilan etmesi ile mümkün olacağını belirtmişti. Rauf Bey'de bu görüşe tamamen katılmıştı. Müslüman, Gürcü ve Ermeniler'den mürekkep bir Kafkas Cumhuriyeti'nin teşekkülünü ve devamı mümkün görülmüyordu.(283)

14 Mart günü Hüseyin Rauf Bey'in başkanlığında başlanan ilk resmi oturumda müzakerelerin esası tesbit edildi. Müslüman üyelerin gizlice verdikleri bilgiye göre, Kafkaslılar daha şekli-i hükümetlerini tayin etmedikleri gibi, gelecekte, Ruslar'dan yardım almak umuduyla, Ruslar'ı Müslümanlar'ın Hıristiyanlar'la birlikte hükümet kuramayacaklarına inandıklarından, Trabzon'a gelen Müslüman üyelerin, Türkler'e karşı son derece bağlılık gösteriyorlar, kendilerinin silah ve subayları olmadığından, Türk Ordusu'nun bir an önce harekete geçmesini temenni ediyorlardı.

Hüseyin Rauf Bey, görüşmelerin olumlu geçmesi için, her şeyden önce "Kafkas Cumhuriyeti"nin resmen durumunun belirtilmesini istemiş ve Kafkas heyetine yazıyı göndermişti.(284)

"Heyet-i Murahhasa-i Osmaniye, Hükümet-i Seniyyenin" teşekkül etmekte olan "Maverâ-i Kafkas Cumhuriyeti" ile münesebat-ı hasene-i hemcivarı tesis etmek arzusu halinde olduğunu beyan ile Kessb-i fahr eyler ve Cumhuriyet-i Meskürenin hüvviyeti ve şekli ve teşkilat-ı siyasiye ve idariyesi hakkında Kafkas heyeti murahhasının

281) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.468

282) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.469

283) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.469

284) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.269

beyanatı sarihede bulunmasını rica ve hukuk-u düvel kavaidince bir devlet için haiz olması lazım gelen şeraiti ifa edip etmediğini sual eder.

Miralay H. Rauf

Türk heyeti "Kafkas Heyeti"nin hareketleri ve istekleri hakkında, Müslüman üyeler vasıtasıyla devamlı bilgi alınmakta ve müzakereler buna göre düzenlenmekte idi. Müslüman üyelere alınan bilgiye göre, "Kafkas Devlet Meclisi"nin kararı ile sulh'un imzalanması için şu teklifte bulunacaktı.(285)

- 1- Şerait-i mevcudedden dolayı "Maverâ-i Kafkas Diyet Meclisi" kendisini Türkiye ile kat-i surette akdi sulh azmindedir.
- 2- Müzekkerât-i sulhiyeye başlayacak, "Mâverâ-i Kafkas Diyet Meclisi" Türkiye ile kat-i surette akdi sulh asmindedir.
- 3- 1914 senesinde harpten evvel Türkiye ile Rusya arasında mevcut hudut addolunacak muahede-i ysulhiye esasını teşkil etmelidir.
- 4- Alelumum şarkı Anadolu dahilinde bulunan milletlerin kendi mukadderatını tayin hakkını istihsale ve alelhusus, Türkiye dahilinde bulunmak şartıyla, Türk Ermenistanı'na muhtariyet elde etmeye sai etmek.

Nitekim, resmi müzakerelerin başından beri Çenkeli, basın heyetine "mâverâ-i Kafkas Cumhuriyeti"nin Brest-Litovsk barışını tanımadığını(286) ve dolayısıyla 1914 sınırlarının müzakkerelerin esasını teşkil etmesi gerektiğini beyan etti. Kafkas murahhaslarına göre : Berst-Litovsk anlaşmasının Kafkaslar'a ait kısmı devletler hukukuna göre hükümsüz idi.(287)

Hüseyin Rauf Bey buna karşılık: Brest-Litovsk barışı imzalandığı zaman Kafkas hükümetinin kurulmadığı ve istiklalini tasdik ettirmemiş olması nedeniyle, bu yoldaki iddiaların tamamıyla mesnetsiz olduğunu söyleyerek, Çenkeli'nin iddialarını reddetti. Ancak Çenkeli, Hüseyin Rauf Bey'le görüşerek, bazı konuları aydınlatmak ve Türk heyetini yumuşatmak istemişti. Gürcüler bilhassa Batum'un kendilerinde kalmasını istiyorlardı. Bir de, "Elviye-i Selas"de Ermeniler'e muhtariyet nevinden bazı müsamahada bulunulmasını bu yapılsa Ermeniler'in büsbütün İngilterenin kucağına atılmalarına mani olunacağını ifade etmişti.

285) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.470

286) W.E.D. Allen-Paul Muratoff, a.g.e, s.432

287) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.471

Trabzon'daki müzakkereler, esas problemlerde anlaşmaya varılmadığından, baştan beri çıkmaza gitmekte idi. 18 Mart tarihindeki genel toplantıda Kafkas heyeti tarafından öne sürülen beyanatta: "Brest-Litovsk Muahedesinin, Rusya Kurucular Meclisi"nin dağıtıldığı bir sırada imzalandığı bu nedenle kabul edilmesine imkan bulunmadığını, devlet-i Aliyye'nin sulh münasebetleri tesisi yolunda Maverâ-i Kafkas hükümetine bir kaç kez müracaatta bulunduğu, Brest-Litovsk barışının protestosunun muahedenin imzasından önce vukubulduğu ve Kafkas heyetinin Trabzon'a gelmesinin bu anlaşmaya ehemmiyet vermediğini ispat ettiğini ve müzakkerenin esası hukuk münakaşası olmadığını, sulh müzakkeresinin yapılmasını, bir takım delillerle doğrulamaya çalışmışlardı.

Bu iddia karşısında Türk heyetince verilen cevapta: Muvaffakiyetlerle neticelenmiyen ihtilallerin münesebat-ı hariciyeye tesiri olmayacağından, hazır Rus hükümetince akdedilen muahedenin bütün Rusya için geçerli olduğu ve Brest-litovsk anlaşmasının protestosunun hükümsüz olduğu yürürlüğünde ısrar edildiği, ve kendileriyle muahede imzalamadan önce hükümetlerinin şeklini ve istiklallerini ilan etmeleri gerektiği belirttiler.(288)

Türk heyetinden alınan bu yazıya karşılık, Kafkas heyeti 21 Mart'ta gönderdiği cevabında; Brest-litovsk muahedesini hakkındaki görüşünü muhafaza ettiğini yani tanımadığını ve 1914 yılı sınırında ısrar ettiğini bildirmişti. Bu durum karşısında müzakerelerin kısa sürede sona ermeyeceği anlaşılmış ve Kafkas heyetinde bazı kimselerin (Ermenilerin baş murahhası Kaçaznani, Resulzade Emin Bey ile Mir Yakup Mehdiyette) Tiflis'e hareket ettiler. Bunlar Diyet Meclisi'nden yeni talimat alacaklardı. Resulzade Emin Bey ile Mir Yakup Mehdiyette Tiflis'te Türk tezini savunacaklardı.(289)

Trabzon'da yapılan barış görüşmeleri çıkmaza girmesinin tesiri ile "Mâverâ-i Kafkas Cumhuriyeti"nde yeni hükümet teşkiline lüzum hasıl olmuş ve 26 Mart'ta Gürcü Gegeçkori'nin başkanlığında yeni hükümet kurulmuştu. Trabzon'daki heyetin başı olan Chieidze de hariciye vekili tayin edilmiş ve kendisine bu sıfatıyla müzakkerelerde geniş yetkiler tanınmıştı. Kabinede beş Müslüman vekili de vardı; fakat eskisi gibi yine Gürcüler ve Ermeniler en önemli mevkileri işgal ediyorlardı.

Tiflis'e gönderilen Ermeni murahhaslar az sonra Trabzon'a dönünce müzakkereler yeniden başladı, fakat Kafkas heyetinin duru-

288) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.471

289) W.E.D. Allen-Paul Muratoff, a.g.e, s.432

munda bir değişiklik görülmedi. Brest-Litovsk anlaşmasını tanımak istemiyorlardı. Ancak Ardahan'ın bazı yerlerini Türkiye'ye bırakılabileceği, Batum'un ise muhakkak Gürcüler'in elinde kalmasını ve Kars'ında Ermeniler'e verilmesini istiyorlardı.(290) Türkiye'ye karşı sempatisi olan ve samimiyetlerinden şüphe edilmeyen bazı müslüman murahhaslar, Gürcüler'in Ermeniler'le birleşmelerini ve Kafkaslar'da tek cephe olmalarını önlemek üzere, Batum şehrini ve limanınının Gürcüler'e bırakılmasının iyi olacağını, Hüseyin Rauf Bey'e anlatmaya çalışmışlardı.

Halbuki Türk heyeti, Brest-Litovsk anlaşması şartlarına uygun olarak üç sancağın tamamıyla Türkiye'ye katılmasında ısrar ediyorlardı. Nitekim Hüseyin Rauf Bey, 6 Nisan 1918 tarihinde Kafkas murahhas heyetine Uultimatom mahiyetinde bir yazı göndererek; Hem Brest-Litovsk barışının tanınması(291) hem de Türkiye ile katı müzakkerelerde bulunabilmek için, Maverâ-i Kafkas Cumhuriyeti'nin kendini müstakil bir devlet olarak, Rusya'dan ayrıldığını, kesin bir şekilde ilan etmesini talep etmişti. Ancak bunlar yerine getirildikten sonra Kafkas heyeti Türkiye ile müzakkerelere girişebilecekti. Bu Uultimatom üzerine Kafkas murahhasları, toplantıya çağrılan "Seym" (Diyet Meclisi") de bulunmak üzere, Trabzon'dan Tiflis'e hareket ettiler.

Tiflis'te toplanan Seym'de Ermeniler, Gürcüler ve bilhassa Azerbeycanlılar arasında şiddetli tartışmalar oldu. Azerbeycanlı ve Müslüman mebuslar Hüseyin Rauf Bey'in taleplerinin kabulünü derhal istemişlerdi.

Tiflis'teki müzakkereler devam ederken, III. Ordu kumandanı Vehib Paşa aldığı emir üzerine askeri harekete yeniden başladı.

Türk askeri hareketlerinin baskısı ve olup bittiler altında; Tiflis Seym'i, Trabzon'da Türk heyeti tarafından kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Nitekim 11 Mayıs 1918 tarihinde "Maverâ-i Kafkas Cumhuriyeti" kendisini müstakil bir devlet olarak ilan etti. Hükümet başkanı ve hariciye vekili Çhenkeli'nin başkanlığında bir heyet Türkiye ile kati bir sulh imzalamak üzere Batum'a gitti. Bu defaki toplantı Batum'da olacaktı.(292)

25 Mart 1918 de, Trabzon toplantısı devam ederken Türk Ordusunun başlattığı hareket sırasında Türk kuvvetlerinin durumu şöyleydi:

290) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.472

291) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.472

292) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.473

TÜRK ORDUSU

I. Kafkas Kolordusu, 9. ve 36. Tümenler ile 5. Kafkas Tümeni (fırka) bir grup halinde 2. Kafkas Kolordu kumandanı Yakup Şevki Paşa emrine verilmişti. II. Kafkas tümeni de ihtiyatta kalacaktı. 2. Kolordu'nun 10. Tümeni (fırka) Erzurum, Tortum yolu ile Artvin istikametine yürüyerek Hopa'ya kadar ilerlemiş olan 37. Tümen (fırka) ile 6. Kolordu vücuda getirilmişti. Bu Kolordu'nun karargâhı Romanya'dan vapurla Batum'a gelinceye kadar 37. Tümen (fırka) komutanı da Albay Kâzım Özalp emrine verildi.(293)

Kolordu idari işlerde Orduya bağlı idi. Grup komutanı Yakup Şevki Paşa, kendi Kolordusu'nun kumandanı olmakla beraber, I. Kolorduyu da hareket bakımından idare edecekti.

Bu düzenleme yapıldığı zaman Yakup Şevki Paşa II. Tümen (fırka) ile Bayburt'ta bulunuyordu. Daha sonra Erzurum'a gelerek Kars istikametinde yapılacak hareketleri hazırlamakla meşgul oldu.(294)

ERMENİ ORDUSU

Çeşitli kaynaklardan alınan bilgilere göre Malazgirt güneyinde bir alay bulunduğu, Hınıs'taki Alay'ın Sarıkamış'a çekildiği, Karakurt'ta 2000 piyade, 350 süvari; Sarıkamış'ta 3500 piyade, 500 süvari, Batum civarında 5000 kişilik Gürcü kuvveti bulunduğu tesbit edilmişti. Van, Kars ve Ardahan da ise ne kadar Ermeni kuvveti olduğu belirlenememişti.

SARIKAMIŞ-VAN HAREKATI

Brest-Litovsk muahedesinin 4. maddesi uyarınca Rus hükümetinin Doğu Anadolu vilayetlerini en süratli bir şekilde tahliyesini sağlayarak buraların düzenli bir şekilde Türkiye'ye iadesini temin ve taahhüt etmişti. Aynı madde ile Ardahan, Kars ve Batum sancaklarından da Rus askerlerinin tahliyesi hemen sağlanacaktı. Bu suretle Kars, Ardahan ve Batum'dan Rus askerlerinin hemen çekilip gitmeleri IV. madde de belirtilmiş olduğu halde, ne zaman çekilecekleri belirtilmemiştir. Ancak Brest-Litovsk anlaşması imzalanmadan önce Rus kitaları Doğu Ana-

293) Fahri Belen, a.g.e, V, s.155

294) Fahri Belen, a.g.e, V, s.155

dolu'dan, Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilmiş yerlerini, yine Ruslar tarafından silahlandırılmış olan Ermeniler ve Gürcü birlikleri almıştı.(295)

Sovyet hükümeti Brest-Litovsk barışını imzalayarak belirli taahhütleri üzerine almış bir hükümet sıfatıyla, Doğu Anadolu vilayetlerinin ve Elviye-i Selase'nin tahliyesi için Ermeniler'e ve Gürcüler'e en ufak bir baskı yapmadığı gibi, siyasi emelleri için Ermeniler'in Türk topraklarında temelli olarak yerleşip kalmaları için, bir takım siyasi ve askeri hazırlıkları da ihmal etmemişlerdi. Sovyet-Rusya yine, Doğu Anadolu vilayetlerinin düzenli bir şekilde iadesini taahhüt ettiği halde, buna hiç bir zaman önem vermemiş buralarda başlayan Ermeni mezalimini durdurmak için en ufak bir teşebbüste bulunmamıştı. Rus kıtaları daha çekilip gitmeden önce, bu kıtaların yerine gelen Ermeni birlikleri ve çeteleri, yerli Müslaman halka karşı müthiş baskı ve zulüm yapmaya başlamışlar, Rus askeri makamları da bu duruma seyirci kalmıştır. Erzincan'daki büyük cami Ruslar'ın gözleri önünde Ermeni tedhişçiler tarafından bomba ile havaya uçurulmuştur.(296)

Bu duruma göre Doğu Anadolu ve Elviye-i Selase'nin Türk askerleri tarafından kurtarılması gerekmekte idi. Bundan başka çare yoktu. Bu nedenle III. Ordu kumandanı Vehib Paşa, bu yerlerin kurtarılması için Kafkas ileri hareketine devam emri verdi. Yapılan plana göre 4. Kolordu süratle Erciş'i zaptedecek, duruma göre Van ve Karaköse istikametlerinde ilerliyecekti.(297) 37.Fırka ile bir müfrezede Artvin'i zaptedecekti.

Yakup Şevki Paşa grubu V. fırka ile Kosar'a doğru ilerlerken I. Kolordu'da 2 piyade ve 1 süvari alayı ile Sarıkamış'a taarruz için keşif yapacak durum müsait bulunursa işgal edilecekti. Bu durum üzerine Ermeniler'e ve bunlarla birlikte hareket eden Rum cemaatine birer beyanname göndererek zulme nihayet verilmesini istemiş.

295) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.490

296) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.490

297) Fahri Belen, a.g.e, V, S.156

Kötek'ten

29 Mart 1914

Kars Ermeni Heyet-i İctimaiyesine

Efendiler :

Kafkasya'da evlât ve iyâlinizin ve bizzat dahi sizlerin emniyet ve rahatta yaşaması Hükümet-i Osmaniye-nin en büyük arzusudur. Sol şartla ki altıyüz seneden beri birlikte yaşadıkları bir milletin kadın ve çocuklarına karşı enva-i işkence ve zulümler yapan canavar Osmanlı Ermenileri'nin iğfalatına kapılmayınız. Onların elleri kanlı, yüzleri lekelidir. İhtiyarlara, çocuklara karşı reva gördükleri cinayetleri görüp de bunlara lanet etmemek mümkün olmaz, geçtikleri yerlerde ne hayat, ne namus, ne mal bırakmışlardır. Osmanlı ordusu bu alçakları bulduğu yerde tepeliyecek, mahvedecek ve öldürdükleri ve yaktıkları binlerce masumların intikamını behemahal alacaktır. Sizi bu şakilere, bu canilere yüz vermeyecek ve bunların canavarlıklarına lanet edecek kadar medeni ve insaniyetli olduğunuzu iyice biliyoruz. Bizi hüsn-ü kabul ederseniz Osmanlı efradı milleti olarak mesut bir hayata dahil olacağınızı size temin ederim. Bir yanlışığa mahal kalmamak ve mesulleri tayin edebilmekliğimiz için ileri harekâta başlamazdan evvel cevabınıza intizar ederim, efendiler.

Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Kafkasya Rum Cemaatine

Osmanlı hükümeti adil ve lütüfkardır. Kendisine sadık kalan tebaasını her vakit himaye etmiştir. Osmanlı hükümeti milyonlarla hıristiyan tebaasına asırlardan beri merhamet ve şefkatye göğsünde yaşatmıştır. Osmanlı hükümetini Karadeniz, adalar denizi ve Bahr-i Sefit sahillerinde yaşayan milyonlarca Rus tebaası vardır ki hükümete sadakatleri sayesinde daima hür ve mesut kalmışlar ve onlar İslamlara, ne de İslamlar onlara hakaret ve tecavüzde bulunmamışlardır. Bu gün galip olan Osmanlı hükümeti Rusya'nın yerine sizi bağına basıyor, elleri, yüzleri kanla lekelenen mırdarları Cenab-ı Allah dahi huzurundan kovacaktır. Vatanımızda en yüksek ve kıymetli yerleri işgal ettikleri halde Osmanlı milletine karşı ihanetle katliam, hetk-i namus, gasb-ı emval gibi cinayetlerle isyanlar yapan Ermeniler'i Osmanlı Ordusu Erzincan'dan beri takip etmektedir. İsyânlarında devam

ettiklerinden yakınında son ve kat-i darbe ile mevcudiyetleri dahi bitirilmiş olacaktır.

Tarlalarınızda serptiğiniz buğdayların yeşillenmeye başladığı şu bahar mevsiminde söylerinizi kimsesiz ve yetim bırakmamalarını Rum kardeşlerinize ilan ediniz. Muhterem kiliselerinizde dualar okunsun ve Osmanlı Milleti arasında sizin varlığınız da bu vatani bu toprakları şenlendirsün.

Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

I. Kafkas Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Sarıkamış'a yapılacak taarruza'a ait tertibatı şu raporla bildirdi.

Erzurum

28.03.1334

Saat 10.45 sonra

Grup Kumandanlığına

1- 9. Kafkas fırkasının tekmil kıtatının Sarıkamış'a karşı yapılacak harekât-ı taarruziyede istihdamı için bu kıtaat iaşe ve cephanesinin ikmaline muktesî bir miktar vesait itası lüzumu mezkur fırka kumandanlığından bildirilmiştir. Harekâtın hitamına kadar fırka emrine nakliye katarı ve cephane kollarından ikişer kol göndereceğim.

2- Harekât bervechiatı olacaktır.

a) 17. alayın Velibaba-Aliçekrek (çam yazı) mıntıkasındaki iki taburu ile bir cebel takımı, bir makinalı tüfek bölüğü ve bir süvari bölüğü ve 36. fırkadan müntehap kıta Kızıl kiliseden Karakurt-Sarıkamış istikametine,

b) 28. alaydan Micingerdi-Ulyal (uzun gazi) da bulunan iki tabur makinalı tüfek bölüğü, fırka cebel bataryası, saray, Harapkale ve Askerdağı cenubundaki Handere istikametine,

c) 29. alaydan Karaorgan'daki iki tabur ve makinalı tüfek bölüğü bir cebel takımı Yeniköy-Handere yoluyla,

d) 28. alaydan bir tabur, üç süvari bölüğü Söğütlü-Sayfiye Karakolu Kızıl Kilise yollarıyla Sarıkamış'ın cenub-i garp, şimal-i garbisinden Sarıkamış'a taarruz edilecek ve oltu milisleri dahi daha şimalden Sarıkamış'ın şimal ve şimal-i şarkisine düşmek üzere harekâta iştirak ettirilecektir.

e) 51. Tabur ve fırkaya ilhak ettirilecek olan 85. tabur ile kudretli cebel taburu fırka ihtiyatı olarak Yeniköy-Handere yolundan kıtaatı takip edecektir.

3- 36. fırkaya berayı ihtiyat Velibaba-Aliçekrek-Horum-ı Ulya ve Horasan mıntıkasında toplanmak üzere 30/3/1334 de yeni mıntıkasına müteveccihen hareket etmelerini emrettim.

4- Bir kısım cephaneyi hamilen 29/3/1334 de Erzurum'dan tahrik edilecek olan kolların hareket mıntıkasına ve 36. fırkanın yeni konuklarına muvasalatından evvel harekâtı taarruziye yapılmayacağı maruzdur.

Birinci Kafkas Kolordusu

Kumandanı

Kâzım Karabekir

I. Kafkas Kolordusu kumandanının harekât hususunda karşılıklı yazışmaları sonunda ytaarruz için fırkalara şu emri vermiştir.

Erzurum

30/4/1334

Sarıkamış'a karşı icra edilecek hareket hakkında 9. Kafkas fırkası kumandanlığından bildirilen tertibat 28/3/1334 saat 10.15 sonra işaretli emirle bildirdiğim vechile pek muvafıktır. Yalnız harekâtın daha kuvvetli bir surette icrası için:

1- Nisan 1334 günü Velibaba-Aliçekrek-Horasan-Horum-Ulya mıntıkasında tecemmü etmiş bulunacak olan 36. fırka Kıtaatıyla cenuptan 9. fırka sağ cenahının emniyette bulunmasını münasip gördüğünden 11/4/1334 akşamı Bardiz'de bulunacak olan 5. fırkadan bir alayın dahi harekât-ı taarruziye'ye iştirakine müsaade edildiğinden tarz-ı harekâtın bervechi zir maddelerinde tasrih ettiğim vechile olmasını münasip görmekteyim.

2- Harekât 2 Nisan 1334 günü başlayacaktır. İşbu harekâtın maksadı-aslı Erzurum'da perişan ettiğimiz Ermeni şakilerini Sarıkamış'tan dahi tard ederek Sarıkamış'ın işgalidir. Ermeni şakilerinin diğer kuvvetler ile takviye edilmiş bulunarak Sarıkamış'ta kuvvetli oldukları görülürse harekât Keşf-i taarruziye müncer olacak ve binaenalyh Kıtaat ezdirilmeyecektir.

3- Bunun için 2 Nisan 1334 günü Karakurt-cenubundaki Başköy ve şarkındaki Karakilise, Handere ve Sarıkamış şimal-i garbisindeki

Kızıl Kilise hattı işgal olunmalı ve 3 Nisan 1334 günü 9. fırka Karakurt mıntıkasındaki kıtaatı karşısındaki şakileri tesbit ve vaziyeti müsait bulursa burayı işgal etmelidir. 9. fırkanın diğer kıtaatı ile 5. fırkadan Sarıkamış harekâtına iştirak eden alay Sarıkamış'a taarruz etmelidir. Milisler ve mürettep süvari alayından üç bölük beraberce Kızıl Kilisenin daha şimalinde hareket Novo-Selim ile Sarıkamış arasındaki Kars-Sarıkamış yolunu tehdit edecektir.

4- 1 Nisan 1334 günü Velibaba'daki tabur Parik'te toplanmalıdır.

5- 2 Nisan 1334 günü Velibaba-Aliçekrek mıntıkasındaki 36. fırkanın alayı tahir gediği istikametini tarassud etmek üzere Velibaba'da küçük bir müfreze terk ederek mütebaki kuvvetiyle Karakilise'ye girecek ve bir alay buraya muvasalatıyla Kara Kilisedeki ikinci tabur Aras şimalindeki Kızıl Kilisede bulunan alaya mensup kıtaatına iltihak edecektir. 36. fırkanın işbu alayı aynı günde Başköy'de bir müfreze sürerek burayı dahi işgal ve Karakurt'u cenaptan tehdit edecektir.

6- 36. fırkanın Aras şimalinde bulunacak olan iki alayından birisi dahi her ihtimale karşı Tay hocalar genççağa çiftliği mıntıkasında bulunacaktır.

7- Sarıkamış'ın işgalini müteakip her ihtimale karşı kıtaatın laakal nısfını toplu olarak elde bulundurmaları ve mütedakisi ile buradan şarki cenubi şark ve şimali şarki cihetlerine giden yollar setr olunmalı ve süvari milisleri Nova-Selim'in işgaline çalışmalıdır.

8- Yarın 31 Mart 1334 Karaurganday bulunmak üzere otomobille Erzurum'dan hareket edeceğim. Bilâhare karargâhım Horasan olacaktır.

9- 9. ve 36. fırka kumandanlarına tebliğ edilmiştir.

Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Kağızman ve Oltu'daki zayıf milis kuvvetleri Türk kuvvetlerine iyi haberler vermişlerdir. Bu milis kuvvetleri ile keşif kolları ve ileri kıtalardan gelen bilgiler şöyledi.(298)

1- Ermeniler Kars civarında 28 köyde dehşetli katliamlar yapmışlardır. Kars'ta kuvvet toplamaktadırlar. Ailelerini Gümrü'ye gönderiyorlar.

2- 30 Mart'ta bütün cephemizde Ermeni faaliyetleri artmıştır. Yukarı Micingerd şimalindeki Meli düzünde bir Ermeni kuvvetiyle karşılaşmış, keşif kolumuz bir piyade bölüğü ile bir makinalı tüfekle takviye edilmiş, yapılan çatışmada Ermeniler 8 ölü, Türkler ise bir ölü 4 yaralı vermişlerdir. Ermeniler yaralılarını alarak çekilmişlerdir.

Karakurt mıntıkasında ise önce 100'ü atlı olmak üzere 400 kadar Ermeni kuvvetiyle çarpışan 17. alay ve bunları Karakurt istikametine attıktan sonra 1000 kişiden fazla kuvvete rastlanarak dört saat süre ile çarpışmadan sonra Karakurt'un bir kısmı işgal edilmiştir. Aras'ın güneyinden Başköy'den 150 Ermeni süvarisi kuvvetlerimize yandan saldırmak istemiş, ancak topçu ateşiyle dağılmışlardır. Karakurt çarpışmasında Ermeniler 20 ölü bir o kaddarda yaralı vermişlerdir. Ermeniler 31 Mart sabah saat 07.00'de 800 piyade ve süvari ile dört makinalı tüfek ile iki sahra topu'ndan teşekkül eden bir müfreze ile Karakurt ve Kocakilise doğu sırtlarına şiddetli taarruzda bulunmuşlardır.

Yine 31 Mart sabahı, Handere istikametinden gelen 300 piyade ve iki top'tan ibaret Ermeni kuvvetleri Türk postalarına taarruz etmişlerdir. 250 kişilik Ermeni piyadesi de Handere-Micingerd'e Ulya yoluyla gelerek Melitözü gedişini işgal etmişlerse de karşı taarruzla, buralar tekrar ele geçirilmiştir. Ermeniler bu çatışmada 100'den fazla ölü ve bir çok yaralı vermişlerdir. Sarıkamış'ın kuzeyindeki Kızılkilise mıntıkasında 60 piyade ve 10 süvariden meydana gelen Ermeni kuvvetleri ile milislerimizin keşif kolları çarpışmış Ermeniler bir kaç ölü vererek çekilmişlerdir.

Sarıkamış, Kosar ovasında 150 'er Ermeni süvarisi olduğu bildirilmiş, Çoruh vadisinde Ermeniler'le yapılan çatışmada 56 ölü bırakarak geri çekilmişlerdir. Askerlerimizden 1 subay, 5 er, bir sivil şehit, üç er ve iki sivil yaralı vermiştir. Yapılan keşif ve gözetleme sonucuna göre tesbit edilen Ermeni kuvvetleri şöyledir.(299)

Aras güneyindeki Başköy'de : 500 piyade ve süvari

Karakurt ve Kocakilisede de: 1000 piyade, 300 süvari, 6 makinalı tüfek, 3 top.

Sarıkamış'ın kuzey batısındaki Kızılkilisede: 150 piyade, 50 süvari olmak üzere toplam olarak 2150 piyade, 450 süvari, 8 makinalı tüfek, 6 top bu kuvvetler Rus ordusu Generallerinden Araşef'in kumandasında idi. Ermeni kuvvetleri Sarıkamış doğusunda Soğanlı dağlarını tamamen tutmuş vaziyette idi. Cephenin güney yanı Aras nehrine, kuzey yanı Sarıkamış kuzeyindeki dağlara dayanıyordu. Bu duruma göre kuzeyden kuşatma müsaitti.

3 Nisan 1918 sabahından itibaren başlayan taarruz, Handere'de birbiri ardına tahkim edilmiş üç hattan birinci hattı 9. fırka kuvvetlerimiz aştı. Tahir gediğinde bir Ermeni birliği geriye atıldı.(300) 4 Nisan'da 9. fırka Handere mevzilerine taarruz etti. Kuzeydeki süvari alayı, düşmanın gerisine doğru ilerlerken, 5 Nisan'da, Karaorgan ve Karakurt hattının kesiştiği noktada Ermeniler'in üçüncü hattına taarruz edildi. Aynı anda Ermeni gönüllülerinden kurulmuş olan ve Ermeniler'in sağ kanadını teşkil eden Albay Morel'in kumandasındaki Ermeni Tugayına da Verşan'daki Eşek-meydanı geçidinin bulunduğu bölgeden taarruz edildi.(301) Kasaba kısa sürede Türk kuvvetlerinin eline geçti. Ermeniler, Türk kuvvetlerinin Novo-Selim yakınındaki ovada çevirme hareketinden korkarak 5-6 Nisan gecesi, Ermeniler Sarıkamış'ı tahliye ederek, Türk kuvvetlerinin Kars istikametinde ilerlemelerine karşı yeni mevzilerin hazırlandığı Novo-Selim'e doğru geri çekildiler. Geri çekilme sırasında Karakurt'ta köprüyü tahrip ederek ambarları yaktılar. Türk kuvvetleri 6 Nisan saat 08.15'te Sarıkamış'a girerken büyük ıssızlık yanında yer yer infilaklar harp dehşeti veriyordu. Çarşının büyük bir bölümü, iki askeri kışla ve erzak ambarları yanmakta idi.(302)

Türk ordusu Sarıkamış'a girdiğinde, Çar Ordularının Anadolu'yu istila etmek üzere çok büyük hazırlıklar yapmışlardı. Geniş demiryolu Sarıkamış'tan Kars ve ötelere gidiyordu. Ruslar sahra şimerdiferiyle Sarıkamış'tan Erzurum-Erzincan'a doğru ve İran'da Şahtahtı'dan da Beyazıt üzerinden Karaköse'ye buradan Aras vadisine doğru ilerlerken Sarıkamış'tan da geniş hat güzergahına başlamışlardı. Çarlık yıkılıp Orduları dağılmasaydı, Anadolu'nun istilasının çok müthiş olacağı ortadaydı.

300) Fahri Belen, a.g.e, V, s. 156

301) W.E.D. Allen-Paul Muratoff, a.g.e, s.432

302) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.252

SARIKAMIŞ VE KARAKURT'TA ELE GEÇEN MALZEMELER

6 Nisan sabahı yakılmayan ambarlarda ele geçirilen malzemeler şunlardı.(303)

10 bin kangal dikenli tel

5 - 6 bin portatif kürek ve bir miktar kazma

Bir çok sahra telgraf direkleri

Enkaz altında da bir hayli bakır tel ve bir miktar kablo

Cephane Olarak :

380 sandık Rus sahra mermisi her sandıkta 88 mermi

400 sandık 12'lik obüs mermisi her sandıkta 3'er mermi

Erzak Olarak :

3 ton kadar sucuk

5 ton kadar fıçı içinde balık

20 ton kadar lahana salamurası

20 ton kadar mısır-darı karması

12 ton kadar kuru sebze (paketler halinde)

4 ton kadar şeker

4 ton kadar soğan

5 ton kadar erik ezmesi

40 ton kadar tuz

200 Kğ. Çay

Çok miktarda patates, yalnız patatesler soğuktan donmuş vaziyetteydi. Ayrıca harp sahasına ait bugüne kadar yapılamayan çeşitli ölçeklerde Ruslar tarafından hazırlanmış 200.000 - 400.000 840.000 ölçekli haritalar. Karakurt'ta ele geçirildi. Bu haritalarda arazinin en ince yerlerine kadar hakim olmak mümkündü. Çayırlar, bataklıklar, harabeler, kuyular, ormanlar, en ufak tepeler, her türlü yollar, dereler, su birikintileri, köylerin ev sayısı ve hangi milletten oldukları belirlenmiş vaziyette idi.

ERMENİ ORDUSU'NUN DURUMU

Çeşitli kaynaklardan alınan bilgilere göre cephedeki Ermeni kuvvetleri şunlardır.

1,2,3,4. Ermeni nişancı alayları, 3 süvari alayı, 18 sahra ve cebel topu, piyade alayları 1000-1500 tüfek, süvari alayları

4'er bölüklü, bölükler 150'er atlı.

Ancak 1927 yılında General G.Karganoff'un Paris'te Fransızca yayınladığı eserde Sarıkamış muharebelerini şöyle anlatır.(304)

GENERAL G. KORGANOFF'A GÖRE;

Ermeniler'in hakiki kuvvetleri :

İki ay devam eden savaş sonunda Sarıkamış-Ardahan hattı ele geçirilmişti. Bu sırada güney Kafkas hükümeti Brest-Litovsk muahedesi hükümlerini kabul ederek, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını Türkler'e terk etmeye hazır olduklarını bildirdi.(305) Ancak teslim durumunu belirlemek üzere birliklerin buldukları hatlarda kalarak ileri hareketlerin durdurulması talep ediliyordu. 3. Ordu kumandanı bu talep üzerine askeri harekâtı durdurdu. 11 Nisan 1918 günü 3. Ordu kumandanı Vehib Paşa'nın güney Kafkas murahhasları ile yaptığı görüşme sonunda, murahhasların esas amaçlarınının vakit kazanmak olduğu anlaşılacak hareketlere devam edilmesi için 3. Ordu birliklerine emir verdi.

Kars'ın alınması için gereken hazırlıklar yapılırken 4. Kolordu, 5. fırkası ile 7 Nisan'da Van'ı işgal ederek bu Türk toprağını da tekrar esaretten kurtardılar. 4. Kolordu'nun 5. fırkası Van'dan çekilen Ermeniler'i takip etmek üzere Saray istikametinde ilerlemekte, diğer kol'da 5 Nisan'da Bergiri'yi işgal ettikten sonra Beyazıt istikametine doğru çekilmekte olan Ermeniler'i takip etmekte idi.

NOVO-SELİM MUHAREBESİ

8 Nisan 1918 akşamı I. ve II. Kafkas Kolordularına Kars'a karşı hareket emri veriliyordu. Bu emir üzerine 36. ve 9. fırka arasındaki hat, Sarıkamış ve Kars demiryolu olacaktı. 9 Nisan'da 36. fırkadan bir alay Bozat köyüne giderek Asbağak doğusundaki Tilkitepe'de bulunan 29. alay'ın bir taburunu değiştirerek, alay'ın diğer kısmı Bozat ve Alisofi'de bekliyeceklerdir.

9. fırka Sarıkamış-Kars demiryolu'ndan itibaren 5-6 Nisan gecesi, Ermeniler Sarıkamış'ı tahliye ederek Novo-Selim'e doğru çekilerek burada yeni cephe kurmuşlardı. Ermeniler 10 Nisan'da iki grup teşkil ettiler. 4 taburu Aleksandropol'da, Eleşgirt vadisin-

304) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.265

305) Fahri Belen, a.g.e, V, s.157

den gelmiş Hınıs ve Karakilise gönüllü alaylarından oluşan 6 tabur ihtiyatta, geri kalan 17 tabur ise Novo-Selim mintikasyndaki Kars grubu ile, Van'dan Iğdır'a ilerlemekte olan İki Van gönüllü alayı ile 5. piyade alayı ve dokuz taburdan oluşan Erivan grubuydu.(306)

Novo-Selim önündeki ovağan, Sarıkamış'ın kuzey doğusuna doğru uzayan hat boyunca ilerleyerek Kars'a gitmekte olan Türk kuvvetlerinin durdurulması gayet zordu.

Novo-Selim'deki Ermeni kuvvetlerine Ermeni General Arefiev (Areshiantz) kumanda ediyordu. Güney-batığan Kars'a gelen belirli yerleri, özellikle Sarıkamış ve Karakurt'tan geçen iki şose ile birkaç patika yol ve tren hattını kapamayı istiyordu. Ermeni hattı Engica'dan ırmak boyunca Bezirgan geçide ve Novo-Selim'e, oradan da Karapınar, Fıknıs ve Ağadeveye uzanmakta idi.

Türk kuvvetleri 19 Nisan'da ortadan Novo-Selim noktasıyla, Ağdeve noktasından taarruza geçti. İlk taarruz Ermenilerce püskürtülmesine rağmen Ermeni hatlarına bir kaç noktadan yapılan tekrar taarruz üzerine Ermeni savunması bozuldu. Akşam saat 06.00 dan sonra Ermeniler 350 kişi zaiyat vererek, Benli Ahmet istikametinde bütün hatlarıyla geri çekilmeye başladılar. Muharebe alanında sadece Türk kuvvetleri kalmıştı.(307)

Trans Kafkas başkumandanı General lebedinski, General Nazarbekov aralarında Fransız askeri misyonunun başkanı olan Albay Chardinny'inde bulunduğu bir kaç kurmay ile yolgeçmez kuzey ve kara Hamza batı sırtlarında bulunacak ve ikinci Kafkas Kolordusu'nun 5. fırkasıyla irtibat temin etmek üzere Başköy'e kadar keşif yapacaktır. Bu hareketler yapılırken Ermeniler'inde hareketi görüldü. Birliklerin sağ ve sol yanından ilerleme istemeleri üzerine hareketleri püskürtüldü. Ermeniler'in görülen kuvvetleri şöyledir: 800 kadar piyade ve süvari ile 2 top yalnız çam ve Tilkitepe istikametinde; 500 piyade ile 4 top Karahamza-Güllük-Kale hattına, 400 piyade ve 100 süvari Bezirhan (eski) geçidi cihetinde taarruz etmek istemişlerdir. Ayrıca 200 piyade ve 50 süvari de daha kuzeyde yenice köyünün doğusunda görülmüştür.(308)

I. ve II. Kolordular'ın 9 Nisan'dan itibaren birer süvari alayı teşekkül ettirildi. I. Kolordu'da birinci süvari alayı (25, 36, 11, 20. bölükler) ikinci Kafkas Kolordusunda da ikinci süvari

306) W.E.D. Allen-Paul Muratoff, a.g.e, s.433

307) W.E.D. Allen-Paul Muratoff, a.g.e, s.433

308) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.275

alayı (19, 42, 49. bölükler) I. Kolordu'nun süvari birlikleri sol cenahtan sağ cenaha geçerek Kars istikametinde keşifler yapılması hususunda emir verilmesi üzerine, 9 Nisan'da Novo-Selim istasyonu ile müdafaa hattı arasındaki demiryolu'nun ve Kars'a giden telgraf hattının kesilmesi emri verildi.(309)

Grup kumandanlığından gelen ve Kars'a çevirme hareketinin başlamasıyla ilgili 19.4.1918 günü yapılacak taarruz ile ilgili emir I.Kafkas Kolordusu kumandanı Kâzım Karabekir tarafından birliklere şu emri verilmiştir.(310)

9. Kafkas Fırkası Kumandanlığına

36. Kafkas Fırkası Kumandanlığına

1- Şimdiye kadar yapılan dikkatli istikşafattan 36. Kafkas fırkası cephesinde Akdeve tepesi-Karakilise-Dülbentliköyü-Kars çayına kadar olan mıntıkada 600 piyade, 300 süvari, 2 top ve dokuzuncu Kafkas fırkası cephesinde Kars çayı ile Kamışlı şarkındaki tepelere kadar olan hatta hemen buna muadil Ermeni kuvvetleri olduğu anlaşılmıştır.

2- Dördüncü Kolordu ileri kıtaatı (Hoşap-Saray-Beyazıt) mıntıklarındadır. Ardahan müfrezesi yarın Cilavuz-Gölbaşı mıntikasına ve Onbirinci Kafkas fırkası Laloğlu-Bölükbaşı mıntikasına geleceklerdir.

3- Birinci Kafkas Kolordusu, ikinci Kafkas Kolordusuyla müştereken 19/4/1334 saat 5 evvelden itibaren Kars'a tekarrüb ve ihataya başlayacaktır. Grup kıtaatı Karakilise-Ali Sofu-Bayburt-Ortakale-Buzkopik-Gölbaşı-Gelaus hattına kadar ilerleyecektir. Kolordu ile beşinci fırka arasındaki hattı fasıl Suludöşkaya-Kaşopınar-Söğütlü-Purut-Maksutçuk hattıdır. Bu mevki birinci Kafkas Kolordusuna dahildir. 36. ve 9. Kafkas fırkaları arasındaki hattı fasıl Tilkitepesi-Karapınar-Novo-Selim istasyonu-Akyar-Kotanlı hattıdır. Bu mevki 9. fırkaya dahildir.

4- Birinci Kafkas Kolordusu kısmı küllisiyle Karakilise-Dülbendli-Novo-Selim istasyonu-Kekeç-Koşapınar şark sırtlarını ve ileri kıtaatı ile Berne-Ali Sofi-Novo Selim şark mehreci-Baybut ve Söğütlü Purut'u işgal edecek ve keşif kıtaatımız Ermeni kıtaatıyla teması muhafaza edecek surette ilerlenecektir. (36. fırka kuvvayı asliyesinin Tiknis -Karakilise mıntikasında ve bir alayı ile de Dülbendli'de bulunması ve bir piyade taburu, iki

309) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.277

310) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.278

top ve süvari alayından mürekkep bir müfreze ile Ağadeveler tepesi (2423) ve Ağadeve köylerini işgal etmesi ve bu müfrezenin canibdar gibi bu köylerde bırakılması ve süvari keşfinin Çermeli-Ardos şimalindeki Akbaba dağına kadar ilerleyebilmesi ve 9. Kafkas fırkasının Tilki'de bulunan taburun üç bölüğüyle Novo-Selim istasyonu-Çavlak ve bir bölüğü ile Karahamzayı işgal etmesi ve bu suretle yirmi dokuzuncu alayın diğer taburlarının Novo Selim şimali garbisine kaydırılması ve fırka kısmı küllisinin sol cenah mıntıkasında bulunması şayan arzusudur. Oluklu sırtları tarafımızdan işgal olunmadıkça Novo-Selim köyüne kuvvetli keşif kollarından başkası girmeyecektir.

5- 36. Kafkas fırkası Tiknik-Sipkör-Karnagaz köylerini ve buralara hakim sırtları ve 9. Kafkas fırkası Kamışlı şark sırtlarını 19/4/1334 fecirle beraber işgal edecekler ve fecirden sonra 36. fırka emrolunan hat'ta kadar harekâtını temadi ettirecek ve 9. Kafkas fırkası sağ cenahıyla 36. fırka ile ve sol cenahıyla beşinci fırka ile tevhide harekât ederek emrolunan hat'tı işgal eyleyecektir. Bu fırka vereceği raporlarda beşinci fırka harekâtından da bahsedecektir. Novo-Selim istasyonu işgal ve bir bölüğü ile Karahamza'da kalacak olan Tabya Kolordusu'nun müsaadesi olmadan başka mıntıkaya gönderilmeyecektir.

6- Fırkalar yarınki harekât için karargâhlarındaki telefon merkezlerini kaldırmıyacaklar, muhaberat o suretle olacaktır.

7- Cephane yarın (19.4.1334) için ağırlıklardan, iaşe fırka ambarlarına ikmal edilecektir.

8- Ben 19/4/1334 sabahleyin Yedikilise şimalindeki tarassud mevkiinde bulunacağım, telefon hattının kırılması halinde sık sık verilecek raporlar atlılar ile buraya gönderilmelidir.

Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı
Kâzım Karabekir

1927 yılında General G.Korganoff'un Paris'te Fransızca neşrettiği eserde Sarıkamış muharebelerini şöylece anlatıyor:

14 Mart'ta Erzurum grubu, kaçan halkı da himaye ederek eski Türk-Rus hududu gerisine çekildi. Karaorgan ve yukarı Micingerd'de bırakılan müfrezeler ve Bardiz ve Karakurt'ta bırakılan keşif kolları himayesinde olarak Sarıkamış'taki kısm-ı külliye iltihak etti.

Erzurum'un boşaltılmasıyla Hınıskale'deki müfreze, 2.

Ermeni Nişancı alayı ve 2. Liva (Hınıs ve Karakilise alayları, bu mıntıkada halkından seferber edilen)nin vaziyetleri vahimleşti. Bu müfrezenin vaziyeti Hınıs'la Van Gölü arasını Türk taarruzuna karşı bir sed teşkil etmekte. Fakat yukarıda gösterdiğimiz hadiseler 12 Mart'ta bu müfrezenin de mevziini terke ve geriye çekilmesine emir vermek zaruretini gösterdi.

2. Nişancı alayı Köprüköy'e kadar çekilerek orada çekilmekte olan Erzurum grubuyla birleşti. 2. Liva ise Kop-Malazgirt yoluyla Eleşgird vadisindeki Karakilise'ye çekildi.

Eski Rus Kafkasya Ordusunun yerini tutmak zaruretinde olan Ermeni Kolordusu kıtalarıyla aşağıdaki mevzileri işgal ediyordu:

Sarıkamış-Karaorgan-Micingerd ymıntıkası

Hususi zabitler müfrezesi (Kâmilin Rus zabitlerinden mürekkep)

1. Ermeni Livası (Erzincan ve Erzurum alayları)

1. ve 2. Ermeni nişancı alayları, 1 tabur 4 alaydan

3. ve 7. alaylar Kars ve Aleksandropol (Gümrü)den, 1. süvari alayı da Tiflis'ten Sarıkamış'a getirildi.

Bu grup büyük kısmıyla 1. Ermeni Nişancı fırkasıyla 1. Livadan topçusuyla birlikte terkip olunmuştu. General Areşef (Rus ordusu Genarellerinden aslen Ermeni) tarafından kumanda ediliyordu ve 13 tabur (zayıf mevcutlu) 30 top sahra ve cebel ve 4 bölük süvari idi.

Eleşgirt Vadisi Mıntıkası

2. Liva (Hınıs ve Karakilise alayları) topçusuyla birlikte, hepsi 6 tabur ve 8 top.

Düşmanla doğrudan doğruya temasta olan bu kıtaların gerisinde Kolordu kumandanı ikinci hatta seyyar ve manevraya kabiliyetli olan şu kıtaları bulunduruyordu:

Erivan grubu, 2. Ermeni nişancı fırkası kumandanı kumandasında olarak:

1. Tabur 4. Ermeni Nişancı alayından, 6. Ermeni nişancı alayı, 2. süvari alayı, 2. fırkanın topçu livası, hepsi 3 tabur, 4 süvari bölüğü, 20 top.

Aleksandropol'da: 8. Ermeni nişancı alayı, Kale birlikleri, bir batarya cebel ve bir batarya obüs.

Tiflis'te : Atideki birliklerin teşekkülleri bitmek üzeredir: Bakû alayı. bu Erivan-Culfa demiryolunu muhafaza edecektir. Ve zeytun süvari alayı,

Kars Garnizonu: Tabyalar hizmetindeki birliklerden fazla

olarak kendi garnizon alayı (3 tabur) ve Kars süvari alayı,

Harp Maverâ-yı Kafkas hudutlarını aştığından teşekkül halinde bulunan Lari, Kazak, Ahilkelek'deki alaylardan da kumandanlık istifade edebilecektir. Diğer bazı yerlerdeki teşekküller ancak gerilerin muhafazası ve Ermeni halkının himayesi için yerlerinde kalmaya mecburdurlar.

Avrupa cephelerinden çekilen zabıt ve efraddan mürekkep olan ve Bakû'de toplanan kıtalar, demiryolu irtibatının tamamiyle kesilmesi dolayısıyla Ermenistan'dan ayrılmış bulunuyorlardı. Bunlar Bakû'nün müdafaası için ayrı bir rol oynadılar.

Gruplar ve müfrezeler, teknik birliklere ve münakale hatlarının muhafazasına tayin olunan hususi kıtalara malik idiler.

Hülâsa, Türkler'e karşı koymak için Ermeni kumandanlığı en çok zayıf mevcutlu 36 tabur (ceman 15000) süngüden fazlasına sahip değildi, 250 kilometrelik bir cephe üzerinde.

Keşif hizmetleri Türkler'in en az beş fırka olduğunu bildiriyordu. (5,11,36. fırkalar) birinci hatta, Erzurum-Sarıkamış-Kars esas istikametinde, 1 fırka Eleşgirt vadisinde ve 1 fırka Van gölü mıntıkasında.

Mart ayının ortalarına doğru, Sarıkamış grubunun öncüleri cephesinde, Bardiz'de, Karaorgan'da, Micingerd ve Karakurt'ta Türk keşif birliklerinin gitgide teşebbüslerini arttırdıkları tesbit olunabiliyordu. Aynı zamanda grubun gerilerinde, hele Novo-Selim mıntıkasında Tatar ve Kürt çeteleri Sarıkamış-Kars demiryolu hattı üzerinde dolaşıyorlar ve Ermeni halkını endişeye düşürüyorlardı.

23 Mart'ta Karaorgan öncü müfrezesi, gönüllülerden mürekkep, 2 tabur, 2 top ve 1 süvari bölüğünden mürekkep bir Türk müfrezesinin hücumuna uğradı. Bu üstün kuvvet karşısında müfreze Handere üzerine çekildi, orada Sarıkamış'tan pek acele gönderilen Rus zabıtlar müfrezesi ile takviye olundu.

Sırbistan tepelerini işgalden sonra Türkler durdular ve bütün bir hafta zarfında bütün cephede sükunet hüküm sürdü, yalnız vakit vakit iki tarafın keşif kolları arasındaki müsademelerle sükunet bozuluyordu.

Fakat 30 Mart'ta Türkler, Karakurt mıntıkasındaki setir birliklerine karşı taarruza giriştiler ve 2 Nisan'da da Bardiz'e karşı ve Çermik Kızılkilise'yi işgal ettiler. 3 ve 4 Nisan'da Karaorgan ve Micingerd cihetinden Handere üzerine ileri yürüyüşlerine devam ettiler.

Bütün bu Türk öncü müfrezeleri 6 taburdan aşağı değildi.

Aynı zamanda Tatarlar ve Kürtler, Novo Selim mıntıkasında cevelânlarına devam ediyorlardı.

4 Nisan'da Sarıkamış grubunun müdafaa hattı; Çermik-Kızılkilise köylerinin şarkındaki tepelerin hattı-ı bâlâsından, Sırbistan tepeleri boyunca Esnos boynuna ve Vank dağından geçerek mescitli köyünde nihayet buluyordu. Bu kuvvetlerin büyük kısmı Sarıkamış'ta bulunuyordu. Bardiz cihetinde Verişan istikametinde Türkler'in muvaffakiyeti Sarıkamış grubunun gerilerini tehdit ediyordu.

4 Nisan'da bu istikametten yapılan taarruz terkedildi, fakat bu muvaffakiyete rağmen grubun vaziyeti, gerisi tehdit edildiğinden muhataralı olmaya başladı, o kadar ziyade ki silahlanmış Kürt ve İslam çeteleri Novo Selim mıntıkasındaki Başköy'ü zaptettiler.

Sarıkamış grubuna, kifayetsiz mevcutlarına rağmen 50 kilometrelik bir cephe üzerinde Türkler'in taarruzlarını durdurmak ve bundan başka bir düzine Müslüman gerillasıyla taciz olunan, münakale hattının temini dahi vazifesi düşüyor.

Sarıkamış grubunun içinde bulunduğu vaziyetin müsaadesine baymayarak, Kolordu kumandanı General Nazarbekoff; mıntıkanın yerli halkına ve bilhassa muhasarası yakın olan Kars kalesininkilere çekilmek üzere lazım gelen zamanı vermek için, Türkler'i mümkün olduğu kadar çok müddet tutmaya karar verdi.

5 Nisan'da Türkler Sarıkamış grubunun merkezine taarruz ettiler, hususiyle sağ kanadı Verişan istikametinde tehdit ederek şiddetli bir muharebeden sonra Miralay Morel'in kumanda ettiği 1. Liva tarafından müdafaa edilen bu köy Türkler'in eline düştü. (burada taarruz eden mürettep süvari alayıyla milislerdi. Şiddetli muharebe burada değil, Handere'de olmuştu. Kâzım Karabekir) Bu mühim mevkinin düşmesi General Arşef'i Sarıkamış grubunun çekilmesi emrini vermeye mecbur etti. Bu çekiliş bütün depolar ve demiryolu istasyonu (bunu sağlam bulduk. Kâzım Karabekir) tahrip edildikten sonra 5-6 Nisan gecesi Novo Selim istikametinde yapıldı.

Eğer Türkler, Verişan'ı aldıktan sonra, Kars-Sarıkamış demiryolu hattına doğru ilerleselerdi Sarıkamış grubu Kars'tan kesilmiş olacaktı.

Bu tehlikeye karşı koymak için Miralay Morel livasının kalanı ile (Erzincan ve Erzurum alayları) Türkler'e bir karşı taarruz yaptı. Bu taarruz muvaffaki-yetle meticelendi, Verişan

köyü geri alındı ve düşman bozgun halinde garbe doğru atıldı.

Bu esnada Sarıkamış grubunun esas kısmı muharebe ede ede Novo Selim istikametinde çekildi.

7 Nisan'da Sarıkamış grubu, ovada bulunan Novo Selim'i terk ederek daha faydalı bir mevzi intihabına karar verdi.

Bütün grup Yenihan-Bezirgan-Kekeç-Oluklu köyleri hattını tahkim etti. Eleşgirt vadisinden gelen 2. liva Kağızman istikametine karşı sol yanı örtmek vazifesini aldı.

Esas harekâtın Erzurum-Sarıkamış,Kars istikametinde işkişafı 2. Livayı Eleşgirt ovasından Kars'a doğru çekmeye mecbur etmişti. 5. alay ve 3. Liva (1.ve 2. Van alayları) Van gölü istikametinde sevk edilmiş ve tamamıyla Beyazıt'ta ayrılmış bir vaziyette kalmıştı.

Bu grup Nişan ortalarına kadar bu mıntıkada kaldı, Erivan hükümetinin cenup hududunu setir vazifesini gördü, sonra da hududun boyun noktalarını terk etmemek üzere Iğdır'da toplandı.

İşte bu suretle, Nisan başlarında, bütün hudut boyunca müdafaada kalmaya mecbur olan Ermeni Ordusu, gruplarıyla aşağıdaki mevzileri işgal ediyordu.

Sarıkamış grubu : 17 Tabur Yenice-Kekeç-Oluklu-Berne cephesinde

Erivan grubu : 9 tabur Aras nehriyle tahdid olunan hattın müdafaası vazifesinde.

Kars ve Aleksandropol kalelelri garnizonları ve diğer mevzii birlikler, bu sonuncular yardımcı hizmetler ve intizamı temin için,

İhtiyat : 4 tabur Aleksandropol'de (8. nişancı alayı, Bakü taburu 10 Nisan'da Tiflis'ten geldiler)

Karganoff'un eserinde Kars muharebelerini de o bahsin sonunda göreceğiz.

Sarıkamış muharebelerini teferruatıyla yazmamış fakat muharebe ettiğimiz kuvvetlerin 13 tabur, 30top ve 1 süvari alayı olduğunu ve sağ yanlarından çevrilerek Kars'la muvasalalarının kesilmesinden çok korktukları anlaşılıyor.

Kars muharebeleri için Eleşgirt gurubunu da getirterek 17 tabur oldukları ve Aleksandropol'den de demiryoluyla 4 tabur daha getirebilecekleri ve hatta Erivan grubundan dahi bir miktar kuvvet getirebilecekleri anlaşılıyor ki bizim Kars'a taarruz edebilecek iki Kolordumuz'dan üstün bir kuvvet olabilecekler demektir.

Subaylar Novo-Selim muharebesinin yapıldığı gün cepheyi ziyaret ederler ve Ermeni mukavemetinin devamı üzerinde gayet iyimsel olarak fikir beyanında bulunurlar. Lebedinski, o gün Aleksandropol'da toplanan Ermeni Millet Meclisi'nde bu fikrini açıkladığında, meclisin çoğunluğu mücadeleye devam edilmesi yönünde oy kullanırlar. Fakat Transkafkas hükümeti ve meclisinin fikri bundan farklıdır. 8 Nisan'dan beri Trabzon'dan devam eden konferans'taki delegeleri Türk Ültimatununun kabulünü ısrarla talep ediyorlardı. 10 Nisan'da Tiflis'ten gelen telgraf bu taleplerinin kabul edildiği bildirildi. Bu sırada Türk kuvvetleri Batum'a yaklaşmakta olup, genel karargâh, Batum ve çevresinin 13 Nisan'a kadar teslim alınması hususunda bir mesaj göndermişti. Transkafkas meclisi üyelerinin bir kısmı çekimser kalmasına rağmen, meclis Türkler'in verdiği bu Ültimatoma kabul edilmemesi hususunda hükümeti desteklediler. Böylece harp hali Tiflis'teki hükümet tarafından kabul ve tasdik edildi. (311)

14 Nisan günü 37. Türk fırkasına bağlı birlikler Batum'a taarruz ettiler. Bir kaç saat içerisinde kale kumandanı 600 subay ve 3000 kişilik garnizonla birlikte teslim olmaya karar verdiler. Gürcü Kolordusu'nun geri kalan kuvvetleri Muha-Evstate mevkiine doğru geri çekildiler. Önceki konularda da belirtildiği gibi bu durum Transkafkas hükümetinin tutumunun değişmesine sebep olmuştu. 22 Nisan günü Tiflis meclisi, Transkafkas federatif Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etmişti. (312)

Novo-Selim'deki çarpışmalardan sonra Türk ve Ermeni kuvvetleri, Kars yakınında toplanmaktaydılar. 23 Nisan sabahı Ermeniler, Samova, Karaçoban ve Bozkale kasabaları arasından Viladi Kars tren istasyonuna giden hat boyunca mevzilendiler. Sabahla beraber Türk kuvvetleri harekete geçti, böylece çatışmalar başladı. Akşam saat 02.00'ye kadar General Nazarbekov 3 telgraf almış, yeni kurulan Cumhuriyeti bildiren bu telgraflar aynı zamanda Türk askeri otoriteleri ile ateş-kes anlaşmasını yapması isteniyordu. Bu durum ise sadece zaman kazanmaktan başka bir şey değildi.

• KARS MUHAREBESİ

24 Nisan 1918 günü sabah saat 05.00'te Türk kuvvetleri ileri harekâta başladılar. Sol cenahta 5. fırka cephesinden tüfek,

311) W.E.D. Allen-Paul Muratoff, a.g.e, s.434

312) W.E.D. Allen-Paul Muratoff, a.g.e, s.434

makinalı tüfek ve top sesleri gelmeye başladı. 9. fırka cephesinde de saat 07.00'de çatışmalar başlamıştı. Sabah saat 08.00'e kadar 9.fırkaya bağlı birlikler Akbaba-dağı viladi Kars hattını tuttular. Saat 11.00'de Novo Estonsko (Karacaören), Aleksandrofka-Viladi Kars'ın 4 km. kuzey doğusundaki tepecikleri işgal ettiler. Ermeniler ise tabyalar hattına çekildiler. Aynı gün öğleden sonra Kars tarafında beyaz bayrak açarak Türk hattına doğru Ermeniler'e ait bir aracın geldiğini 28. alay kumandanı I. Kafkas Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir'e bildirdi.(313) Gelen bu Ermeni heyeti ile ileri hatta görüşmek isteyen I.Kafkas Kolordu Kumandanı, cepheye yakın kıtalara yaklaştığında gelen heyetin geri döndüğünü öğrenince pusuya düşürüldüklerini anlayan Kâzım Karabekir gerekli emniyet tedbirlerini aldı.(314) Aynı gün 36. fırka önündeki Ermeni kuvvetleri ileri mevzileri bırakarak Kars müstehkem mevkisine doğru çekildiler. Mağaracık-Azadköy hattının kuzeyindeki ovada 100 kadar süvarinin kaldığı ve 36. fırkanın Mağaracık'ın 3-5 km. doğusunda 1023 rakımlı tepe, 1045 rakımlı uçler tepesi kuzeyi, Azad köyünün 2 km. güney batısındaki sırtların işgal edildiği Kolordu kumandanına bildirildi. Aynı gün öğleden sonra saat 03.00'te Ermeni kuvvetlerinden Miralay Morel ile mülazım Tombil Vilad-i Kars'a gelerek I.Kafkas Kolordusu Kumandanıyla görüştüler. Bu görüşme sırasında :

1- Arpaçay'a kadar olan topraklarımızın ne kadar zamanda boşaltılacağı?

2- Bu konudaki tekliflerinin neler olduğu? mesela gitmek isteyen aileler, kalmak isteyenler hakkında bir devir ve teslim vahşice olmamasını,

3- Kars'ta vaktiyle Rus Ordusunun Sarıkamış harekâtı sonunda 1915'te esir ettiği 4000 Türk esirinin bulunduğunu, bunların iyi muhafaza edilerek Ordumuza teslimi için alınan tedbirlerin neler olduğunu (315) Kâzım Karabekir Ermeni heyetine sorduğunda, Morel ile Tombil birbirlerine bakarak, bu durumun kumandanlarına bildirerek cevap getirmek üzere Kars'a hareket ederlerken, Kâzım Karabekir, Kars'ın hemen tahliyesini ve yarın sabaha kadar haber getirmelerini istedi.(316)

Aynı gün öğleden sonra saat 09.00'da Morel ile yanında dört subay ile I. Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir'e müracaatla, yapı-

313) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.310

314) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.311

315) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.315

316) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.316

lan görüşmeler sonunda Ermeni Ordusu Erkânı ikinci reisi Morel 25 Nisan'da Kars silahlı kuvvetlerinin Kars'ı tahliye edeceğini, buna karşılık kalede silahlı kuvvetlere ait silah ve mühimmatın nakline müsaade edilmesini, Kars'ta kalmak istemiyen ahalinin de Kars'tan çıkmaları hususunda serbest bırakılmalarını ve nakliyat işlerinde kullanılmak üzere bir miktar Rus askerinin bırakılmasını, ve Kafkas kıtalarının topraklarımızı tahliye etmek üzere birinci Konak Kars'ın 25 km. kadar doğusunda Ramova (Uzunzaim-Yolboyu köyü) ve ikinci konak olarak Odinzova (Şahnazlar köyü) mıntıkasında geçirerek üçüncü günü Gümrü'ye varmasına müsaade edilmesini talep etti.(317)

I.Kafkas Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir; Kars mutlaka yarın tahliye edilmesi lazımdır. Gümrü'ye kadar arzu ettiğimiz mıntikalarda konaklamanıza müsaade ederiz. Kars'tan çekilmek isteyecek ahali arzularında serbesttir. Mühimmat ve teçhizatın nakli için kendi taraflarından Rus subaylarından seçilmek üzere, her iki tarafın teşkil edeceği muhtelif bir komisyonun kararlar alması icabeder. Bu hususta ve gerekse şimendifer hattının bu nakliye esnasında kendi emirlerinde kalabilmesi için ordu kumandanlığına bildirileceğini, yarın silahlı kuvvetlerin Kars'ı terk etmesini müteakip şehre bir askeri kıtanın gönderileceğini, şehirde nakliye işine bakacak bir Rus askeri kıtası bırakabileceklerini bildirdi.'(318) Aynı gün gece yarısından sonra saat 01.00'de Kolordu kumandanı fırkalara şu emri vermiştir :

1- 36. fırka bir alayı ile Vezin köyünü işgal edecektir. Bu alay Mağaracık mıntıkasında bulunacak olan Kısm-i Külli arasında irtibatı sağlamak üzere Teknelide bir kıta bulunduracaktır.

2- Mürettep süvari alayı ile bir an önce irtibat yapılması ve bu alayla da Vezin köyünü işgal edecek alayla irtibat sağlansın

3- Azat köyü 9. fırkaya verilmiştir.

4- Bu emir fırkalara verilmiştir. Avcı taburuna da ayrıca emir verdim.

25 NİSAN 1918 GÜNÜ

I. Kafkas Kolordusu kumandanı Kâzım Karabekir, öğleden önce saat 09.00'da fırkalara şu emri vermiştir : (319)

1- Bugün (25.4.1334)de müfrez tabyalar hattının tarafımız-

317) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.317

318) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.317

319) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.319

dan işgali muhtemeldir. Emir verilir verilmez kıtalar aşağıdaki şekilde hareket edecektir.

a) 9. Kafkas fırkası cephesindeki müfrez tabyaları "kanlı tabya ve muha tabyasını" işgal edecektir.

b) 36. Kafkas fırkası 9. Kafkas fırkası ile teması muhafaza ederek, ilerleyecek ve 9.fırkanın sağ cenahını himaye ve müdafaa edecek vaziyette kalacaktır.

2- Tabyalardaki Ermeniler tarafından ateş edilmedikçe, tarafımızdan da ateş edilmeyecektir.

3- Müfrez tabyalar hattında ilerlenmeyecek ve Kars'a kimse girmeyecektir. Kars'a gidecek kıta hakkında ayrıca emir verilecektir.

Aynı saatlerde Morel ve altı Ermeni subayı gelerek I.Kafkas Kolordusu kumandanına şu teklifi yapmışlardır.(320)

Batı ve güney tabyalarını bugün akşama kadar, doğu tabyalarını da 26 Nisan 1918 tarihinde teslim edeceklerini söylediler. Kolordu kumandanı Ermeni murahhaslarına şu cevabı vermiştir.

Bugün öğleyin yani tam saat 12.00'de şark cephesindeki kuşatma harekâtımız tamamlanmış olacaktır. Bundan sonra kaleden çıkmak belki de mümkün olmayacaktır, diyerek 2 saatlik sürelerinin olduğunu belirtmesi üzerine murahhaslar bir saatlik zaman farkının dikkate alınmasını söyleyerek bu zaman farkının da kabulünü istediler. Bu istekleri kabul edilince, Türk karargâhından ayrıldılar. Yine öğleden önce askeri birliklere Kolordu kumandanı şu emri vermiştir.(321)

1- Kars kalesinden gelen murahhaslar kalenin batı tabyalarını bugün 25.4.1334 (1918) öğleye kadar, güney tabyalarını dahi 26.4.1334 günü tahliye ve kıtalarımıza teslim etmeye muvafakat etmişlerdir.

2- Bunun için, 9. fırka Kars çayının garbindeki tabyaları işgal eylemek üzere saat 12 zevalda önce beyaz bayrakla tabyalara zabit keşif kolları gönderecek, bu keşif kolları tabyalara girdiği andan itibaren suyun batısındaki kıtalarda yeni bir emirle hareket ettirilecektir. Şu halde 9. fırkadan yalnız 28. alay cephesindeki tabyalar hattını işgal etmiş olacaktır. Kıt'aların tabyalara kamilen girmemesi ve kısmi küllilerinin tabyalarının bize müteveccih sırtları gerisinde mestur kalması ve tabyalar önünde

320) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.320

321) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.321

bulunması muhtemel lağımların infilakına karşı basiretle gidilmesi ve tabyalara girince mevcut mühimmat ve cephaneliklerin emniyet altına alınması ve tabyalarda görülecek düşman efradına hasmane eserler gösterilmemesi ve tabyalar hattını geçerek şehre doğru gidilmemesi katiyen temin olunmalıdır.

3-Bu emir 9. ve 36. fırkalara ve mühimmat için 11. fırka kumandanlığına verilmiştir.

Grup kumandanlığından gelen emirle, 11. fırka kumandanı Cavit Bey Kars mevki kumandanlığına tayin olundu, fırkasından bir taburla Kolordu birinci avcı taburu emrinde olmak üzere yarın Kars'a girilmesi muhtemel olduğundan hazır bulunması bildirildi.(322)

Kolordu kumandanlığından da, grup kumandanlığına bildirildiğine göre:

36. Kafkas fırkasından Pazarcık istikametine gönderilen keşif kolumuz Yemen çayırının güney doğusunda 200 piyade ve 60 süvari ile çarpışmaya girmiş, müfreze takviye edilerek düşman püskürtülmüştür. Ermeniler bu çatışmada 30 ölü, 10 yaralı, Türkler'de 1 şehit, 3 yaralı vermişlerdir.

Akbaba dağındaki çarpışmada da 2 makinalı tüfek ve bir çok cephane ele geçirilmiş, Ermeniler 20 ölü verdikleri görülmüş ancak hakiki ölü sayısı tesbit edilmemiştir.

24.4.1334 (1918) de meydana gelen çatışmada, 9. fırkadan 8 er şehit, 38 er de yaralı verilmiştir.

Öğleden sonra 04.15.'te, Kars'ın batısındaki tabyalar 9.ve 11. fırka kıtalarının işgal edilmiştir.(323) Öğleden sonra saat 15.00 sıralarında Mihail Arzumanof'un başkanlığında gelen Ermeni heyeti, Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir'e Kars emrinize amadedir. İçeride de bir Rum alayı ile bir Rus kıt'ası vardır. Kale kumandanı General Devef'de oradadır. Kasabanın hemen işgal edilmesini ve zatıalınızın teşrifinizi de rica ediyorlar.

Hiç bir tahribat yapılmamıştır. 860 top ve sayısız cephane ve mühimmat mevcuttur. Artık doğu cephesini de işgal edebilirsiniz. Çünkü kalede Ermeni kıtası kalmamıştır.(324) Bunun üzerine Kolordu kumandanı, Yüzbaşı Talat Bey'i Kars'a gönderdi. Avcı taburu da Kars'ı işgal etmek üzere sevk edildi. 29. alay da Kars çayırının doğusundaki kanlı tabyayı işgal etmek üzere gönderil-

322) Fahri Belen, a.g.e, V, s.160

323) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.326

324) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.327

di. 11. fırka kumandanı Cavit Bey'de grup emri gereğince bir taburla Kars mevkii kumandanlığını alması bildirildi.

25 Nisan 1918 akşamı saat 07.30'da Talat Bey Kars kale kumandanı Genenal Deyef'in karargâhına vardı. Akşam saat 08.00'de 29. alay kanlı tabyayı saat 09.00'da I. Kolordunun I. avcı taburu Kars'ı işgal etti.(325)

Ermeni kumandanı Loris Melinkov'un kumandasındaki Kafkas Kolordusu tarafından Kars'a yöneltilen taarruzdan bu yana kırk yıl geçmişti. Yani 18 Kasım 1877 tarihinde Ruslar'ın eline düşmüş ve 40 yıl 5 ay 25 gün düşman elinde kalmış olan bu önemli Türk kalesi Rus-Ermeni istilasını altında diğer topraklarla beraber anavatan'a kavuşmuş oldu.

26 Nisan akşamına kadar Ermeni kıtaları Baş-gediklere geldiler. 28 Nisan günü de Arpaçay'ı geçtiler.

Kars'ın alınışından bir kaç gün sonra da Türk kuvvetleri 1877-78 sınır hattına ulaştılar. Askeri harekâtın en mühimlerinden biri 14 Nisan tarihinde Türk kuvvetlerinin Batum şehrini zaptetmeleri oldu. Burası Ruslar tarafından çok iyi tahkim edilmiş bir kale haline getirilmiştir. Tabyalarda çok miktarda top, silah ve mühimmat mevcuttu. Ayrıca Karadeniz'den Rus donanmasının müdahalesi olabilirdi. Batum'da da çok miktarda harp malzemesi ve petrol stokları ele geçirilmiş oldu.

Türk kuvvetlerinin 1877-78 sınırına ulaşmasına rağmen iş sonuçlanmamıştı. Brest,Litovsk anlaşmasına göre, üç sancakta bir referandum yapılması gerekiyordu.(326) İstanbul'dan alınan emir üzerine, Türk askeri makamları yapılacak bir referanduma nezaret edeceklerdi. Ermeni ve Gürcü çetelerinin hareketlerini önlemek amacıyla üç sancakta örfi idare ilan edildi.(327) Nitekim 4 Naziran 1918'de Batum'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan ile barış anlaşması imzalanmış ve karşılıklı normal münasebetlere başlanmıştı. Ancak belirtilen mıntikalarda hala bir çok başıboş çete dolaşmakta olması nedeniyle, durum ancak askeri idare ile düzene sokulabilirdi. Bu şartlar altında yapılacak bir referandum, Brest-Litovsk barışında tesbit edilen esaslara uymamakta idi. Çünkü sadece Türk askeri makamları gözetiminde yapılmış olacaktı.

Plebiscit hazırlıkları Haziran ve Temmuz aylarında tamamlanmış 19 yaşını bitiren erkeklerde oy kullanabilecekti. Her

325) Kâzım Karabekir, a.g.e, s.327

326) A.Nimet Kurat, a.g.e, s 491

327) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.491

mahalle mümesillerinin hazırladığı zabitle o mahallenin oy kullanacakları tesbit edilmişti. Oylar, evet ve hayır için ayrı ayrı renk olarak tesbit edilmişti. Belirli bir süre içerisinde yapılan bu plebicit'in neticesi Ağustos ayı içerisinde ilan edildi. Türk resmi makamlarınca Plebiscit'te aşağıda belirtilen rakamlar tesbit edilmişti.(328)

Ardahan Sancağında : 241 Müslüman, 21 Rum ve 3 Rus molokan köyü vardı; bunların nüfusu 68.873 Müslüman ve 15.007 gayri müslim olmak üzere toplam 83.880 kişi olarak tesbit edildi. Bunlardan Müslüman erkek nüfus, 35.867 ve gayri müslim erkek nüfusta 6952 olmak üzere toplam 42.819 kişi idi. Bu rakamlardan 22.654 kişi oy kullanma hakkına sahipti. Kullanılan oyların 22.600'ü evet, 54 oy ise hayırdı.

Oltu çevresinde : 147 köy olup, bu köylerin 6'sı Rum köyü idi. Müslüman nüfus 18.206, gayri müslim ise 1888 kişi idi. Erkek nüfus Müslüman 9070, gayri müslim de, 925 olup, hepsi 9995 kişi idi. Seçim hakkına sahip olan 5279 kişinin hepsi de "evet" demişti.

Kars bölgesine gelince : İslam ahali 65.248 ve gayri müslim ise 1675 kişi olup, toplam nüfus 66.293 kişi idi. Bu nüfusun 33.006'sı Müslüman erkek nüfus, 840 gayri müslim erkek nüfus olup toplam olarak 33.846 kişi idi. Rey hakkı olanlar ise, 19.446 kişi olmak üzere, bunlardan molokan köyündeki sadece 70 Rus çekimser kalmıştı.

Kağızman : Burada 28.372 Müslüman ve 1107 gayri müslim olmak üzere toplam olarak 29.569 kişi vardı. Erkek nüfus, Müslüman 14607, gayri müslim 590 kişi olup, bu nüfustan ancak Başköy'de ve Horasan'da yaşayan 140 Rum çekimser kalmıştı.

Artvin : Müslüman nüfus 39.992 ve gayri müslim nüfus ise 2194 olup, toplam olarak 64.028 kişi idi. Bunun erkek nüfusu 27.282 kişi Müslüman ve 3553 gayri müslim olup, hepsi 30.853 kişi idi. Rey sahibi ise 16.317 kişi olup, bunların 16.309'u evet, 3 kişi hayır oyunu kullanmıştı.

Batum : Burada 4312 kişi oy kullanma hakkına haizdi. Bu nüfusun 2669 kişisi evet ve 160 kişisi hayır oyu kullanmıştı. 1693 kişi de çekimser kalmıştır.

Toplam sonuç ise : Üç sancakta erkek nüfus sayısı 138.582 Müslüman ve 23.326 gayri müslim olup, toplam olarak 161.968 kişi idi. Oy sahibi olanlar 37.048 kişi, bunun 85.129 kişisi evet, 44

ALTINCI BÖLÜM

MÜTAREKEDEN SONRA ERMENİLERİN

TÜRLERE UYGULADIĞI KIRIM

kişisi hayır oyu kullanmış, 1693 kişisi de çekimser kalmıştır.

Bu duruma göre yapılan plebiscit islam ahalinin büyük çoğunluk teşkil etmesi suretiyle "Elviye-i Selase"nin Türkiye'ye Türkiye'ye ilhakına karar verilmişti. Aynı durum Brest-Litovsk anlaşması gereği, Ermeni, Gürcü ve İran mümesilleri bulunmaları halinde de değişmeyeceği muhakkaktı. Ancak Batum meselesi daha sonra mühim bir pazarlık konusu olacak, sonuçta Sovyet-Rusya'ya bırakılacaktır.

VI- MÜTAREKEDEN SONRA ERMENİLER'İN TÜRKLER'E UYGULADIĞI KIRIM

Önceki konularda da belirtildiği üzere, Rus ihtilalinden sonra Kafkasya'da her millet muhtariyete kavuşmak için çalışmalara başlamış ve bu maksat için milli teşkilatlar vücuda getirmeye başlamışlardır.

Eylül 1917 tarihinde Tiflis'te toplanan Ermeni milli komitesi, bütün harp müddetince Ermeni siyasi hayatını ve Ermeni gönüllü harekâtını tertip ve idare eden "Milli Yurt" teşkilatını ortadan kaldırarak bunun yerine Taşnaksuyun mensuplarından meydana gelen "Milli Şûra"yı kurdu. Milli Şûra kuruluşundan hemen sonra kurduğu Ermeni ordusunu General Nazarbekyan kumandasına verdi.

Bolşevikler'in arazi ilhakı, memleket zaptı ve tazminat olmaksızın sulh gibi sözleri Kafkasya'da yayılmıştı.(329)

Ermeni milli şûrası Rus-Kerenski'ye müracaat ederek, Almanya, Avusturya, Macaristan cephesinde bulunan bütün Ermeniler'in Kafkasya'ya dönmelerinin sağlanmasını istediler. Bunlardan Kafkas cephesini müdafaa etmek için Ermeni Ordusu teşekkül edilecekti.

7 Kasım 1917'de Bolşevikler'ce Kerenski hükümeti devrilerek, onun yerine Sovyet idaresi kuruldu ve bu ay içerisinde Rus Ordusu tamamen bozulmuş daha önceki konularda belirtildiği gibi Rus askerleri Türk topraklarından çekilerek memleketlerine geri dönmüşlerdir.

Rus askernin cepheyi terk ettikleri Kafkas cephesindeki yerleri Ermeni askerleri doldurularak, Ruslar'dan kalan bir çok silah ve mühimmat ile önceleri olduğu gibi Ermeniler katliama başlamışlardır.

Belgelerden de anlaşıldığı üzere, işgal altındaki Türk topraklarında insanlık dışı katliamlar uygulanarak buradaki Müslü-

man Türk halkını tarih sahnesinden silmek ve Rusya'nın 11 Ocak 1918 tarihinde yayınladığı beyannameye göre Rusya'nın himayesinde bir Türk Ermenistan'ı kurma gayesinden başka bir şey değildir. Şimdi Erzincan mütarekesinden sonra Erzincan, Bingöl, Muş, Van ve Urzurum'un tekrar Türk egemenliğine geçinceye kadar yine o günkü belgelerle buralarda Ermeni mezali görelim.

Türkiye'nin 9 vilayeti (Trabzon, Erzurum, Erzincan, Ağrı, Rize, Gümüşhane, Van, Bitlis, Muş) geri dönmeyen ve Ermeniler'le işbirliği yapan bir kısım Rus askeri ile Ermeni askerleri ve Ermeni gönüllü alaylarının elinde bulunuyordu. 18 Aralık 1917 tarihinde imzalanan Erzincan mütarekesi imzalanmasına rağmen, Ermeni mezalimi şiddetle devam ediyordu. İşte bu katliamın önlenmesi için iki mebusun çektiği telgraf ve Ermeni vahşet ve mezalimini sergileyen diğer belgeler.

Belge No : 1868

Evrak odasının numarası
Şube numrosu
Müsevvidin imzası
Tarihi Tesvidi
Kalem odasının numrosu
Şube

Mübeyyiz imzası

Osmanlı Ordu'yu Hümayunu Başkomutanlığı
Vekâleti

Mübeyyize konulan numro
Mukâbelicinin imzası
Mukabele tarihi

İstokholm Beynelmilel Sosyalist Konferansına (330)
Beyoğlundan

Kafkasya cephesinden bize varid olan haberlere nazaran Ermeni çeteleri sakin yerli ahaliye karşı cinayet ve mezalim ika etmektedirler.

Menba-i sahilden istihsal edilen bu malûmat vesaik ve gayr-i kabil-i cerh şehadetler ile bedihi suretde tahakkuk ettiği gibi Kafkasya Ordusu Kumandanı General Odişelidje tarafından da te'yid edilmektedir. Rus Ordusunun geri çekildiği her tarafa bu çeteler girerek her nevi cinayet ve gayr-i kabil-i tasvir hetg-i ırz fezayih-i irtikâp etmekte ve yolları üzerinde tesadüf ettikleri kadın, çocuk ve ihtiyarları katletmektedirler. O suretleki ahali hergün bir usul ve tertib-i muntazamla tekerrür edegelmekte olan bu vahşiyane cinayata bir hatime verdirilmek üzere Rus ordusunun müdahalesini istirham etmiştir. Bu ef'al ve harekâtdan münfeil olan efkâr-ı umumiye merak içindedir. Ve gazeteler bize vaziyeti pek vahim olarak kayıt ve işaret etmektedirler. Bize pek âzim müşkilât ihdas eden bir vaziyet hakkında nazar-ı dikkatlerini celp için meseleyi bütün arkadaşlarımızın gûş-u ittilâına vaz etmeğe müsaraat eyledik.

İstanbul mebusu Sosyalist
Saloh Cimcoz
İzmir Mebusu Sosyalist
Nesim Mazelyah

Belge No : 1868

Arşiv No : 1/2

Dolap No : 109

Göz No : 4

Klasör No : 359

Dosya No : 1023 (1435)

Fihrist No: 3-20

- Ermeni mezaliminin durdurulması ve halkın korunması için Türk Ordusunun ileri harekâtı başlamıştır. Rus Ordusunun çekildiğini ve Ermeniler'in Rus kıtalarının yerlerini aldıklarını, yapılacak ileri harekâta, işlenen katliamlara rağmen adaletli davranılmasını emreden III. Ordu kumandanının yazılı emri :

HİZMETE ÖZEL

Belge No : 1657

Vesaiki Harbiye Dosyası

Ordu Karargâhından

Numro

7/2)34

Tahriren

Suret

Birinci; İkinci Kafkas Kolordularına

Dördüncü Kolordu Kumandanlığına "331)

1- İleri harekâtın sırf temini inzibat ve tesisi asayiş maksadına matuf bulunması ve Erzincan mütarekenamesinin Rus kıtaatının çekilmiş olması yüzünden yalnız hattı fasıllara ait ahkâmının neriyetini gayıp ve mevadı sairesinin kemakân baki ve meri bulunmakta olması cihetile işgal olunacak manatıkda tesadüf edilecek Rus zabitan ve kıtaatına karşı asarı hasmane gösterilmeyecektir.

2- Ermeni milletinden ahalii mazlumei müslimeye zulüm ve itisaf etmekte olan ve hükümeti adileyi Osmaniyeye karşı salihbedest olarak askerimizin önüne çıkacak eşhas hakkında velevki Rus elbisei askeriyesini giymiş bile olsa asi ve şaki nazarile bakılacak ve divanı harbe tevdi olunacaktır. Bila tefriki cins ve mezhep kadın ve çocuklara karşı Osmanlılığı yakışacak necabet ve şefkatle muamele olunacaktır.

3- Ermeni amaline hadim ve İslamlara karşı katliam ve imha siyasetini takip eden yerli Ermeniler'le teşriki mesai etmiş Kafkasyalı Rum Ermenisi Gürcü vesaire gibi akvam da Rus ordusu mensubu olarak tanınmayacaktır.

4- Harekâtda son derece zaptı rafta riayetkâr bulunulması erzak; teşhizat ve cephanedepolarının her türlü tecavüze karşı temin ve muhafazası kargaşalıktan bilistifade gerek asker gerek yerli ahalinin yağmagerliğe koyulmamasının şediden meni son derece mühimdir.

5- Hastahaneler memurini ve hastagân Cenevre muahedesi ahkâmına tevfikana muamele göreceklerdir.

6- İcraat hükmü kanuni ile ve tarifati kanuniye vechile yapılacak ve zati içtihadlarla hiç kimsenin burnu dahi kanatılmayacaktır. İşbu emir birinci ikinci Kafkas Kolorduları kumandanlıklarına ve dördüncü Kolorduya yazılmıştır. Harekât 897

Üçüncü Ordu Kumandanı

Ferik

Vehib Mehmed

Arşiv No : 4-3671
Dolap No : 163
Göz No : 1
Klasör No : 2907
Dosya No : 440 (56)
Fihrist No : 5-33

- Ermeniler'in yaptıkları katliamı Türk makamlarına bildirme ihtiyacını hisseden Dr. Stefan Eşnaniyer'in telgrafı :

HİZMETE ÖZEL

Belge No : 1667

Yarbay Seyfi Bey (332)

Genel Karargâh İkinci Şube - İstanbul

Batum : 8 298 22 1

Noyes Viner Tagblat- Viyana, Peşter Loyt-Budapeşte, Lokal Ancayker Berlin, Algemein Hande Isblat-Amsterdam, vakit İstanbul, iki haftadan beri Ermeni ve Ruslar'ın Türk topraklarından Ermenistan yoluyla yapılmış olan geri çekilmenin izlerini izliyorum. Ve her ne kadar bu arazinin Ermeni çetelerinden temizlenmesinden beri iki ay geçmiş ise de her adımda kaçan Ermeni çetelerinin yaptığı işitilmemiş zulümlerini görüyorum. Trabzon'dan Erzincan'a ve Erzincan'dan Erzurum'a kadar bütün şehir ve köyler harabe halinde bulunuyor. Görülmemiş bir zulüm ile öldürülmüş Türkler'in ölüleri her tarafta dolup. Yalnız dağlara kaçmak suretiyle kendilerini kurtarabilen ve geri kalan halkın söylediklerine göre Türk halkının asıl korkulu günü Rus birliklerinin çekilmesi ve Ruslar tarafından boşaltılan arazinin Ermeni çeteleri tarafından teslim alınması üzerine başlamıştır. Ruslar ahaliye genellikle iyi muamele ediyor ve Ermeniler'in tedirgin etmelerinden korkuyordu. Fakat Ermeniler bu yerlere sahip olunca düzenli bir surette yok etmelere başlamışlardır. Ermeniler, Türk ve Ermeni arazisini Türkler'den arındırmak ve milliyet sorununu çözümlenmek istediklerini açıktan açığa söylüyorlardı. Bu gün Rus tutsaklığından kaçmış ve şimdi Kars ve Aleksandr-Pol (Gümrü-Leninakan) dan gelmiş olan Avusturyalı ve Alman askeriyeye görüşmek fırsatına erişmiş oldum.

Bunlar Ermeni çetelerinin Türk harp tutsaklarından 360 kişiyi Kars'ta ve Aleksandropol'da nasıl öldürülmüş olduklarını görmüşlerdir. Rus subayları Türkler'i kurtarmaya çalışmışlar ve bu nedenle Rus subaylarıyla Ermeniler arasında kanlı çarpışmalar olmuştur. Kars'da Türk tutsaklarının bir kısmını kurtarmayı başarmışlar. Şimdi bulunmakta olduğum Erzurum, korkunç bir görünüş gösteriyor. Bütün şehir yıkık bir durumda bulunuyor ve hava, ölülerin kokusu ile dolu (Ruslar tarafından burada bırakılmış olan

askeri depoların büyük bir kısmı sapasağlam kalmış olduğundan Türkler'in eline büyük ganimet geçmiştir). Ermeniler'in Avusturyalı ve Alman harp tutsaklarını da kestikleri söylentileri yayılmışsa da Türk harp tutsaklarını kesin bir surette öldürdükleri hakkındaki soruşturmalarına karşın bu konuyu doğrulayan ip uçları elde edemedim.

Doktor Stefan Eşnaniyer

Doktor Stefan Eşnaniyer tarafından çekilen telgrafın çevirisidir. Aslı sayın müdürün emriyle telgrafın başındaki adreslere çekilmek üzere 23 Mayıs 1918 Saat 01.30'da posta ile sansür müfettişliğine gönderildi. Telgrafın çekileceğine ilişkin emri Bay Ferit getirdi.

İmza

(Okunamadı)

Adreslerine çekildimi? Evvelki ile bunun bir örneğini soruştur. Doğu işlerine, özel şubesine, Emniyet Genel Müdürlüğüne ve Başkomutanlık vekilliğine gönderiniz.....Göreyim.

Paraf

(Okunamadı)

Arşiv No : 1/2
 Dolap No : 109
 Göz No : 3
 Klasör No : 346
 Dosya No : 427 (1385)
 Fihrist No : 3-52, 3-53

- Ermeniler'in yaptıkları katliamın durdurulmasını ve ahalinin korunması için Başkumandanlığın III. Ordu kumandanlığına yazdığı ve durumun Rus Kafkas Ordusu kumandanlığına bildirilmesini istediği telgraf :

Belge No : 2033

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti

Şube

Ş / 2

Şube Numrosu : 1655

Tarih-i tesvidi (Müşvedde Tarihi) : 3.3.34 (3 Mart 1918)

Mübeyyize konulan Numro : 1454

Üçüncü Ordu Kumandanlığına (333)

Hususat-ı atiyenin bir fırsatla Rus Kafkas Ordusu başkumandanlığına ulaştırılmasını rica ederim.

Ermeniler, rast getirdikleri yerlerde himaye ve müdafaadan mahrum ahal-i islamiye'ye karşı canice hareketlerin adisini tatbikte devam ediyorlar.

Rus başkumandanlığının bu mezalime bir nihayet vermek üzere müdahale-i katiyede bulunması gelecek günlerin ve insanlığın yararları için fazlasıyla istenir. Zira aksi takdirde, bu zulümleri işite işite zaten patlamaya hazır bulunan ahali-i islamiyenin nihayet zapt olunamaz bir taşma noktasına gelerek, her tarafta Ermeniler aleyhine öç almak için ayaklanmaları ihtimali gözönüne alıp etraflıca düşünmek gerekir.

Başkumandan Vekili

İmza (Enver)

Şifreye tahvil edilmiştir.
(çevrilmiştir). 3 minh (de)

Ziya

Belge No : 2033

Arşiv No : 1-2

Dolap No : 181

Göz No : 4

Klasör No : 528

Dosya No : 2063

Fihrist No: 1-4

- Başkumandanlığın bu tel emri üzerine ve Erzincan çevresinde meşhur Ermeni çete reislerinden olan, birinci Dünya Savaşı başlarında Şebinkarahisar'da Müslümanlar'a karşı girişilen katliamı düzenleyerek uygulatan daha sonra Rusya'ya kaçmış olan Sivaslı Murat'ın, Erzurum çevresinde Ermeni kumandanı Antranik'in; Bayburt'ta da birinci Dünya Savaşı başlarında Muş'un Falori yöresinde katliam yapan ve bu yöredeki Türk kuvvetlerine saldıran Bayburt'lu Arşak'ın adamlarının katliam yapmak üzere belirtilen yörelere gelmeleri üzerine Osmanlı Kafkas orduları kumandanı, Rus Kafkas Orduları başkumandanına 24 Aralık 1917 tarihinde gönderilen resmi mektup :

Belge No : 1877

Vesaiki Harbiye Dosyası

Numara

Suret

Rus Kafkas Orduları Başkumandanı General Perjovalski
Cenaplarına

General Hazretleri :

Rus hatt-ı fasıllı gerisindeki arazide bulunan Rus kıtaat-ı askeriyesinin geri çekilmiş bulunması menatik-ı maruzadaki teba-yı ahalimizin Ermeniler'in dest-i mezalimine terkini ve buralarda emn-ü asayişin tamamen inhilalini mucip oldu.

Tevarih-i muhtelifede Ermeni vekayi-i cinaiye ve efal-i şenaatkâranesi hakkındaki maruzatıma zamimeten şunu da arz etmek isterimki asayişsizlik günbegün teziyüt etmekte ve elde edebildiğim malumata nazaran (Erzincan), (Ardase), (Gümüşhane), (Vakfıkebir), (Polathane) havalisi birer sahne-i katliâm olmaktadır.

Erzincan asakiri kumandanı Erkân-ı Harbiye Miralayı Morel tarafından refahiye mütareke komisyonu Rus azalarına gönderilen ve Yüzbaşı Çaplikin imzasıyla (Refahiye)den telefonla acizlerine aynen verilen telgraf münderecatından 15-16 Kanunisani rumi gecesi nefsi (Erzincan) kasabasında pek elim vekayi ceryan ettiğini âzim hüznü ve matemle öğrendim. Maruz mektupta, silah saklandığı maznun olan bir hanenin taharrisi esnasında güya bir Müslüman tarafından bir neferin cerh edilmiş olmasının vakaya sebep olduğu ve (Erzincan)daki asakirin asabiyetleri feveran ederek Müslümanlardan (bendenizce cürümsüz ve kabahatsiz) yüzü mütecaviz nüfusun

katledildiği ve bir hanenin ihrak olunduğu itiraf edilmektedir. Bugün Erzincan'da Rus kıtaatı mevcut olmamasına ve yirmi beş seneden beri (Erzurum), (Van) ve bilhassa (Bitlis vilayetleri dahilinde harekât-ı ihtilâlkârisiyle hükümetin huzur ve rahatını selbetmiş ve biddefeat mukateleye bais olmuş ve gıyaben mehakim-i Osmaniye tarafından idama mahkûm edilmiş eski Ermeni çete rüesasından (Sivaslı) Murat nâm şeririn başına topladığı hempalariyle yed-i idareyi ellerine almış bulunmasına ve Miralay Morel'in şekilde başka bir mahiyeti ve emr-ü nehyi ikâa kudreti bulunmamasına nazaran bu hadise-i ahirenin de 24-12-33, 22-1-34, 29-134, 2-2-34 tarih ve 7312, 632, 738, 816 numaralı muharrerat-ı aciznamede best ve tasil eylediğim vekayi ve hadisatın mabadi olup Ermeniler'in mürettep bir plan dahilinde birbirini vely ve takip eden ve edeceğinden de zerre-i şüphe olmayan ihrak-ı biyut, katli-nüfuz nehb-i enval ve henk-i ırz gibi cinayetlerle Osmanlı ehl-i islamının mahv-ü ifnasını tasmim eyledikleri ve Rus kumanda heyet-i aliyesinin hulus-u tamını bütün kalbimle mutelif olmakla beraber maatesüf yed'i ihtiyarda bulunmayan esbattan naşi işbu anarşinin halen önüne geçmeye muktedir olmadığı işbu vekaiyiin mütezayiden devam etmekte bulunmasıyla vazihan müeyyit ve serahaten müsbettir.

Miralay Morel'in Yüzbaşı Çaplikin'e mersul telgrafnamesinin bir fıkrasında aynen : " (Erzurum) - (Erzincan) tariki üzerinde Türkler'in askere, nakliyat ve ambarlara mütemadi taarruzlarından dolayı tarikin terefeyninde bulunan ve Türk eşkiya çetelerine yataklık eden köyleri tahrip suretiyle tedabir-i tedibiye ittihazına mecburum". Muharrer olup icabat-ı askeriye ve muktaziyat-ı harbeyenin istilzam ettiği tedabire karşı ref-i nidayı şikâyet etmek hatıra gelir mesailden değil ise de köylerin ihrakı keyfiyetinin, icabat-ı askeriye ile telif kabul eder yeri bulunmadığı ve işbu köylerin muharreratı mütekaddime-i acizanemde arz ve izah eylediğim veçhile Ermeniler tarafından ika edilmiş velsebeb-i min-el esbab bu şekilde gösterilmesi iltizam olunmuş vekayiden ibaret olduğu kanaatini beslediğimden ve Ruslar'la Osmanlılar arasında ebedi ve gayri müzelzil bir samimiyete doğru müşterek hatveler atılırken Ermeniler tarafından ika olunan bu gibi cinayet ve tahribatın yanlış bir zan ve telekki ile Ruslar'a atfolunacağı derkâr ve bu sebeple ahali-i mahalliyede hasıl olacak itimatsızlık ve ümitsizliğin taammüm ve tevessü edeceği de aşikâr olup bununla tesisine savaşılan vifak ve müveddetin düçür-ı zaaf

olması tabii ve bunun fiilen tekzibi de lazım ve zaruri bulunduğuna kani bulunduğumdan dolayı acizlerini haklı ve mazur görmelerini zat-ı devletlerinden rica ederim.

(Kelkit)'deki muhtelit mütareke komisyonu Osmanlı ve Rus azalarından aldığım bir telgrafnamede dahi Kolordu ve fırka kumandanlarının 4.2.34 üç sonrada Kelkit'i terk ile hareket eyledikleri ve müşarüllileyhimanın Ermeniler tarafından ahaliyi mazlume-i İslamiyenin düçar olagelmekte oldukları zulüm ve itisafattan son derece müteellim oldukları bildirilmekte ve bugün (Kelkit)de tek bir Rus nefere dahi kalmadığı cihetle komisyon azalarının ve (Kelkit) ve civarındaki ahalinin hayatını ve (Kelkit) dahilinde ve civarında bulunan eşya ve erzak mağazalarının eşkiyaya karşı muhafaza için miktar-ı kâfi Osmanlı kıtaatının izamı, mezkûr muhtelif mütareke komisyonu azalarının müştereken tanzim ve imza ve irsal eyledikleri mazbata ile istirham edilmekte ve işbu mazbatanın ne gibi bir mecburiyetle yazıldığı aşikâr bulunmaktadır.

Gerek Miralay Morel'in Yüzbaşı Çaplikin'e merzul telgrafı ve gerek (kelkit) muhtelif mütareke komisyonunun bahsettiğim mazbata suretleri leffen tesyar-ı savup-u devletleri kılınmış ve Rus askerlerinin tahliye ettikleri menatıktaki hal ve vaziyetin tedabir-i acile ve mukarrerat-ı müstacele ile islah ve temininin insaniyet ve medeniyet namına farz olduğu sabit olmuştur.

Rus kumanda heyet-i âliyesinin bütün hüsnüniyetine ve arzu-yu samimanesine rağmen düçar-ı zulüm ve itisaf olagelmekte olan tebaayı İslamiye'nin mal, can ve ırzlarının muhafazası ve Rus kıtaatı tarafından tahliye edilen mıntikalarda asayişin tesis ve takdimi için kumandam altında bulunan iki ordudan bazı kıtaatı ileri sürmek zaruretinde bulunduğumu zat-ı samilerine arz ve iblağ eder ve işbu hareketin Rus Ordusuna karşı ibraz-ı husûmet ve adalet manasında olmayıp Rus Ordusu kıtaatıyla kattiyen müsademe etmemek ve her nerelerde Rus askerlerine tesadüf olunursa müveddet ve muhâleset ve muhadenetle muamele ifa etmek hususunu suret-i müşeddede de maiyetim kumandanlarına emrettiğimi ilave eylerim.

Bu vesile ile Erzincan mütarekenamesi'nin Rus kıtaatının çekilmiş olmasından dolayı meriyet ahkamını kaybeden hattı fasıla ait muvadından gayri bilumum mevaddı kemakân baki ve cari olduğunu ve bu harekâtın bir sevk-i zaruret ve bir hiss-i medeniyet ve insaniyetle yapıлып başka bir manayı mutazammın bulunmadığını asker lisanı ve asker kalemiyle derç ve izah eder ve hulus-u niyet

ve tamami-i ciddiyet-i muhibbiye tamamen emin olmalarını ve ihtiramat-ı mahsusa-i yacizanemin kabulunu rica ve niyat eylerim General Hazretleri.

Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları Kumandanı
Ferik

Arşiv No : 4/3671
Dolap No : 163
Göz No : 3
Klasör No : 2927
Dosya No : 535
Fihrist No: 27, 27-1

Bu resmi mektuba, Rus Kafkas orduları başkumandanı piyade General Przevalskiy'den Türk grup komutanlığına gelen 19 Aralık 1917 (1 Ocak 1918) tarih ve 56057 numaralı resmi mektup metni aynen aşağıya alınmıştır.(335) General Przevalskiy'in bu mektubunda, Ermeniler'in işgal bölgesindeki Müslümanlar'a saldırdıkları doğrulanmaktadır.

24 Aralık 1917 tarih ve 7312 numaralı resmi mektubunuzda belirtilen isteğe uygun olarak Erzincan mütarekesinin 12. maddesine dayanarak 13. maddenin tamamen kaldırılması için bence hiç bir zorluğu bulunmadığını bilgilerinize arz ederim.

Kumandam altındaki Ordular tarafından işgal edilmiş bulunan bölgedeki Müslüman halka karşı Ermeniler tarafından yapılan ve tarafınızdan bildirilen mezalim ve uygunsuz hareketlere gelince; işgal edilmiş vilayetler genel delegeliğine bu madde hakkında hemen derin ve dikkatli bir araştırma yapılması ve aynı zamanda anılan vilayetlerdeki Osmanlı halkına karşı muhtemel her türlü şiddetli davranışın zamanında önlenmesi için tesirli ve şiddetli tedbirlerin düşünüldüğü hakkında acele emirler verildiğini arz ederim.

- Kafkas cephesi Osmanlı Orduları kumandanı Vehib Paşa'nın, Erzincan, Sarıkamış, Bayburt, Rize, Trabzon ve yörelerindeki Ermeni mezalimini sergileyen ve önlenmesi için Rus Kafkas Orduları grubu kumandanı General Odişelidze'ye gönderdiği mektup :

Belge No : 2026

Vesaik-i Harbiye Dosyası

Ordu Karargâhı

11 Aralık 1918

Numro :

Rusça telsiz telgrafla

Suret

Rus Kafkas Ordusu Kumandanı General Liyötnan
Odişelidze Cenaplarına (336)

General Hazretüleri,

24 Kânûn-i sâni (Ocak) 1918 tarihinde 15.132 numro ile telsizden aldığım telgrafın kavram ve anlamını öğrendim. Ermeni mezaliminin önlenmesi ve bilhassa Erzincan soykırımına sebebiyet verenlerin şiddetle cezalandırılacağı hakkındaki vad-i devletlerine karşı derin şükranımı takdim etmekle kesb-i şeref duyduğumu arz ve ancak Ermeniler'in kılıcı altından kurtularak, tarafımıza iltica eden ve müstemindane istimdat (yalvararak imdat) ve istiane (yardım) için tavassut talebiyle gelen ve günlük olaylara şahit olan kişilerin verdikleri malûmat ile zat-ı devletlerine bildirilen olayların keyfiyetçe nitelikçe kısmen benzerliği olmakla beraber nitelikçe birbirinden pek uzak olduğunu arz etmecliğime müsaade buyurmanızı rica ederim.

1- Kânûn-i sâni evalinde (Ocak'tan önce) Ermeniler'in, yollarda çalıştırılacağı bahanesiyle Erzincan Kasabası'ndan toplayıp götürdükleri altı yüz elli Müslümanın götürüldükleri yerler belirsiz, fakat üzücü sonları açıkça bellidir.

2- 31.3.34 (31 Ocak 1918)'te ve tarihinize nazaran 18 Kânun-i sâni 918 tarihinde Erzincan'da bulunan Ermeni sergerdelerinden (çete reislerinden) Sivaslı Murat'ın emriyle şehir dahilinde gezdirilen devriyeler umum Müslümanlar'a Erzincan kasabasının Kilise meydanı'nda toplanmasını ilan ederler. Nedenlerini anlamak için müracaat eden heyet-i ihtiyariyeyi çete reisi Murat derhal tevkif ve idam ettirmiş ve müteakiben

(ardından) Ermeni devriyeleri ahaliyi evlerinden çıkararak, posta posta telgrafneye ve oradan kasaba dahilindeki Vahit Bey'in konağına götürmüşler, gece saat üç evvelden bin beş yüz Müslümanla hınca hınç doldurulan konağın her tarafına Ermeniler tarafından ateş verdiler. Yanmamak için kendilerini pencereden atmak isteyenler dahi konağı abluka etmiş bulunan Ermeniler'in kurşunu ve süngüsüyle öldürülmüştür.

3- Bundan ma'da aynı gecede kasaba dahilindeki kale kışlasına ve üç büyük konağa kadın ve çocuk doldurularak yakılmıştır. Kasabada bine yakın haneyi tahrip ve yakmışlardır.

4- Bayburt'ta bulunan Ermeni sergerdelerinden Arşak civar Müslüman köyelerine, 7.2.34 (7 Şubat 1918)'te toplanmaları hakkında heber göndermiştir. Akıbeti pek malûm olan ve bu halden korkan bir kısım ahali, sığınma ve yardım için Kelkit'teki mütareke komisyonu nezdine kadar gelmiştir. Celp davete icabet edenlerin neye uğradıkları meçhul değildir.

5- Köse ile Trabzon caddesi üzerlerinde yirmi üçüncü Türkistan alayı'nın reyülayn (gözleriyle) gördüğü İslam maktüllerinin adedi alayın tüylerini ürpertecek dereceyi bulmuştur.

6- Velhasıl, Rus ordusunun Ermeni ırkına devredilen arazideki ahali-i İslamiyenin yeni doğmuş çocuklara kadar kamuya uygulanan soykırım Trabzon çarşısı ve pazarının nehip ve ihrakı (yıkılıp yakılması), Görele ve Trabzon reji tütünlerinin gasbı, Rizenin alev içinde kalması ve buna benzer bütün vahşet ve olaylar zat-ı devletlerinin nazar-ı muavenet ve merhametlerini çekmek için acizlerini müracaata ve icraat-ı müessire ve acilenin ve ivedi uygulamanın hemen tatbiki içinde açıkça dilemeye mecbur kılmaktadır.

7- Erzincan'daki eşkiyaların başkanı Ermeni Murat'ın Mamahatun vasıtasıyla Bayburt'taki Ermeni sergerdelerinden Arşak'a verdiği talimat ve Arşak'ın yine aynı suretle Murat'a vuku bulan tebligattan işgal altındaki bölgedeki elh-i İslamın Ermeniler tarafından kâmilan katl ve imhası tasarlandığına bizce şek ve şüphe götürür yer bırakmamıştır. Bugün mukadderatı Ermeniler'in yed-i zulüm ve kötülüklerine terk edilen Osmanlı Müslümanları'ndan hiçbirinin ırz ve mal ve canı zerre-i emniyette değildir. General Hazretleri önleyici ve zorlayıcı önlemler ile bu mezalimin önüne geçmek için perverde buyurulan hissi ulvi-i insani duyguların meftun ve minnettar-ı daimisiyim. Şu kadar ki bu iyi niyetin

fiilen müessir olması için, icraat ve tatbikat ile maksadın telif ve bu babda imkân ve kabiliyetin halk ve ihyası lazımdır ki, zat-ı devletlerinden kemal-i hürmetle rica müsaraaat ettiğim cihet de budur. Tazimat ve ihtiramat-ı amikamın kabulünü niyaz eylerim General Hazretleri.

Aslı gibidir.

Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları

Kumandanı

Ferik Vehib Mehmed

Arşiv No : 4-3671
 Dolap No : 233
 Göz No : 2
 Klasör No : 2909
 Dosya No : 452
 Fihrist No : 2-4, 2-5

A- ERZİNCAN'DA TÜRKLER'E UYGULANAN KIRIM

1917 Ekim'inde Rus idaresini ele geçiren Lenin'in Bolşevik hükümeti ilk günden bütün Rusya nezdinde hareket ettiğini açıkça ortaya koymuştur. Yeni Sovyetler idaresi, Çarlık Rusyası'nın halefi olduğunu açık olarak ortaya koymuştur. marksist teorinin siyasi cephesi daha ilk yılında Rus milli menfaatleriyle yer değiştiriyor ve daha o yıllardan itibaren hadiseleri komünist literatüre yaslandırmak gayesi ile Rus edebiyat ebeliği tekâmül göstermeye başlıyordu. Bu durum Bolşevikler'in Türkiye'ye karşı güttüğü siyasete, bilhassa Ermeni meselesinde hemen kendini göstermiştir. Tıpkı Çarlık Rusyası gibi Ermeni hamisi rolünü yerine getirmek için bu konuda hem mazlum milletleri korumak esasına dayanarak. Batı Avrupa ve Amerika'daki sosyalistleri tatmin edecek ve hem de Lenin'in yoldaşları durumunda olan Bolşevik partisinde müfuzu bulunan Şaumyan, Avenesov, Mikoyan gibi Ermeniler'e karşı jest yapmış olacaktır.

Bu sırada Erzincan ve çevresinde giderek artan kitle katliamlara zemin hazırlayan hadiseler cereyan etmekteydi.

Erzincan mütarekesinden sonra (18 Aralık 1917) Rus askeri kıtaları düzenli ve düzensiz bir şekilde disiplinden yoksun olarak cepheyi terketmeye başlamışlardı. Rus askerinin gidişinden sonra asayişin temin etmek bahanesiyle, Rus Ordusunda sayıları çok olan Ermeni askerlerinden milisler ve düzenli birlikler kurulmuş ve bolca silahlandırılmışlardı. Bu duruma göre Ermeniler'in idareyi ellerine alacakları kesindi. Ancak Türkler ve Ermeniler arasında yer eden husumetin, geçici bir sistemin kurulmasından şüphe duyan Rus kumandanlar, halkı belediye binasında toplayarak bir görüşme yapılmasını isterler.(337)

Toplantı başlar başlamaz söz alan bir komite lideri Muratof, Türkler'in yaptığı kötülöklere karşılık Ermeniler'in gayet iyi davranacaklarını belirtir. Bu adamın cesareti Ruslar'la olan işbirliğinden meydana gelmekteydi. Ayrıca hiç bir yerden yardım ve destek görmeyen Türkler'in zor durumda olduğu Muratof'a ayrı bir cesaret vermekteydi.

Ancak bu teklif karşısında toplantıda bulunan Türkler, Ermeniler'in bugüne kadar uyguladıkları zulüm ve ihanetleri dile getirerek Ermeniler'e güvenmediklerini, güvenliklerinin Rus kuvvetlerince veya Türk kuvvetlerince sağlanmasını bu durum olma-

dığı takdirde kendilerinin işgal bölgesi dışındaki Türk idaresinde bulunan topraklara gönderilmelerini isterler. Toplantı da hiç bir fayda sağlanmadan dağılıyor, hükümet Ermeniler'e geçip Türkler sahipsiz ve aldatılmış olarak Ermeniler'in insafına terkediliyor.

Ruslar'ın tahliye işlemi başlar başlamaz köy ve kasabalar yağma, talan ve tahribat fırtınası kopmuş, başta geceleri daha sonra da gündüzün soygunlar başlamıştı. Hayatlarından endişe eden Türkler birbirlerinin evlerinde barınmaya başlamışlardı. Ermenilerle beraber Rus askerleri de gözlerine ilişen kıymetli eşyayı alarak gaspederek, bu eşyaları satıp para kazanma durumu ortaya çıkmıştı. Ruslar'ın tahliye ettikleri ev ve binalar bizzat Ermeniler'in tasarrufuna geçiyordu.

Kaybettikleri maldan başka, ırz ve namuslarının korkusuna kapılan bazı köylüler, kurtuluşu kışın şiddetine rağmen göç etmekte buluyorlardı, o sırada Dacrek köyünde bir Rus fırkası bulunmaktaydı, yaptıkları talanla beraber halkın namusuna saldıracakları muhakkaktı. Bu korkuyla Handesi, Cırzini, Tilhis gibi köyler kafieler halinde kasabaya göç etmeye başladılar. Kasabaya getirilemeyen eşya Ermeniler ve çevredeki eşkiyalar tarafından talan edilmeye başladılar.

Yağmada ve talanda Ermeniler ile eşkiyadan geri kalmayan Rus subayları, işlerini daha kolay halletmek için Türkler'i sebepsiz ve mesnetsiz olarak tevkif etmeye başladılar. Yirmi kişilik Türk tevkif edilir, ancak Abdulmûbud beyin gayretiyle bir kısmı serbest bırakılır, bir kısmının akibeti ise meçhul kalmıştır.(338)

- Zetkiğ Köyündeki Türk-Ermeni Çatışması

Ruslar'ın Erzincan'da terkettiği köylerden Ermeni baskısına uğrayanlardan biri de Zetkiğ köyüdür. Ermeniler'in bastığı köylerden bazı kimseler öldürülmüş ve köy camisi yakılarak harap edilmiştir. İslam komitesi reisi Abdulmâbut bey, Ruslar tarafından alayın tahkiki için köye gönderilir, Abdulmâbut bey, Ermeniler'in yaptıklarını ortaya koymak için bir komisyon kurar, çalışmaya başladığı sırada çok hazin hadise meydana gelmekteydi. Bunun üzerine dört neferle geri dönen Abdulmâbut bey'e Zetkiğ'li Tayyar bey kasabadaki arkadaşlarının selameti için dört tüfek ve bir sandık cephaneye verir. Fakat Ermeniler durumu ihbar edince Rus subayları, Tayyar bey ve arkadaşlarını tevkif ederler. Bu insanla-

rın akıbetleri meçhul kalmıştır.(339) Diğer yandan Abdülmâbut Bey'e karşı gittikçe kini artan Ermeniler onu da öldürmeye teşebbüs ettiler. Abdülmâbut bey bu olay üzerine 11 Ocak 1918 günü Rus Generali Lahof'la beraber şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Zetkiğ köyünden başka Erzincan'ın her tarafında yapılan Ermeni katliam ve vahşeti ve bu vahşetin önlenmesi amacıyla alınması gereken tedbirleri ilgili ve yetkili makamlara bildiren belgeler.

Belgelerin özetlerine göre Erzincan'da Türkler'e uygulanan kırım.

Trabzon'dan gelip Erzincan'a yerleşmek isteyen Ermeniler, Pir Ahmet bölgesine geldikleri zaman yolda 5 Türk'ü öldürmüşler. Ayrıca Bayburt'ta 6 Erzurum'da 100 Türk'ün öldürüldüğü ikinci ordu kumandanlığına bildirilmiştir.

Üçüncü Ordu kumandanı Vehib Paşa da verdiği raporda Rus üniformalı Rum ve Ermeni çetelerinin Türk köylerini basarak kadınların namuslarına geçtikleri ve katliam yaptıkları bildirilmiştir.

Yine Vahib Paşa'nın raporuna göre; Torol'un 3 km. kadar güneyindeki Türk köyünü Ermeniler basarak evleri yakıp halkı da katletmişlerdir. Ayrıca Erzincan'ın 18 km. güney doğusunda Zegginç köyünün de evleri yakılmış halkı öldürülmüştür.

Ermeniler Erzincan'daki halkın evlerinden dışarı çıkmalarını ve köyler arasında seyahati yasaklamışlardır.

Suçlu diye evlerden topladıkları Türkler'i şuraya buraya götürerek öldürdükleri cesetlerinin kiliseler çevresinde açtıkları çukurlara gömdükleri anlaşılmıştır. Bu duruma göre Ermeniler Türk varlığını yok etmeye azmettikleri ortaya koymaktadır.

13 Nisan 1918 tarihinde Erzincan'da bulunan Ermeni elebaşlarından en şerir canilerden Sivas'lı Murat'ın emriyle şehirde gezdirilen devriyeler bütüm Müslümanlar'ın kilise meydanında toplanmalarını istemişlerdir. Sebebini anlamak üzere topluca Murat'a müracaat etmek isteyen mahalle muhtarlarının hepsi tevkif edilerek halkın gözleri önünde ilan ettirmiştir. Bundan sonra devriyeler gruplan halinde postahaneye, oradan da kasaba içindeki Vahit Bey'in konağına götürüldüler. Gece sabaha karşı konak'ta 1500'e yakın Müslüman toplanmıştı. Ermeniler konağın her tarafını ateşe verdiler, Yanmamak için kendini pencereden atmak isteyenleri, binayı ablukaya almış olan Ermeniler kurşun ve süngü ile öldürdüler. Bugünlerde Ermeniler ka-

le kışlasına ve üç büyük konağa kadın, çocuk doldurarak yaktılar. Şehir içerisinde 1000 kadar ev yakılarak tahrip edilmiştir. Ermeniler halkı imha etmek için toplarken evlere kapıları kırarak zorla girmişler ve kadınlara tecavüz etmişlerdir.

Üçüncü Ordu kumandanı Vehib Mehmet Paşa tarafından başkumandanlığa yazılan bu rapor, Ermeniler'in Türkler'i tamamen imha ve yok etmek istedikleri de bildirilmektedir.(340)

Harp Tarihi Dairesi arşivinde 128. dolaptaki 17 sayılı dosyada da 1000 kadar Ermeni eşkiyasının altı adet toplarıyla birlikte 2 Mayıs 1918 de Yeniköy yolu üzerinden doğuya çekilirken yol üzerinde rastladıkları 300 kadar silahsız ve müdafaasız Türk halkını katlettiklerinin rapor edildiği yazılmıştır.(341)

Erzincan'dan başkumandanlık vekâletine çekilen Ermeni mezalimi hakkındaki telgrafın özeti de şöyledir:

Trabzon'dan Erzincan'a kadar bütün köyler birer harebedir. Büyük bir kısmı Ruslar'ın tahliyesi sırasında Ermenilerce yapılmıştır, Ruslar'ında iştiraki vardır. Ruslar'dan çok gayri müslim vatandaşların mezalimi daha fazladır. Trabzon İslam mahallesi yerle bir olmuştur. Mezarlıklar ve camiler tahrip edilmiştir. Trabzon-Erzincan yolu üzerindeki meyve ağaçları kesilmiş ve bahçeler tahrip edilmiş, evler yıkılmış, aç kadınlar ve çocuklar yırtık pırtık içerisinde dilenmektedirler. Hıristiyan köyleri korunmuştur. Erzincan bir facia sahnesidir. Kuyular İslam ölüleriyle doludur. Yıkık evlerin bahçelerinde ve arsalarda insan ölüleri, eller ve ayaklar bulunmaktadır.

Tercan (Mamahatun) kasabası hakkında şu rapor verilmiştir;(342) Ermeniler tarafından kasaba tamamen tahrip edilmiştir. Kasabada sağlam hiç bir bina yoktur. Ruslar'ın depo olarak kullandıkları camiler dinamitle uçurulmuştur. Mamahatun türbesi yıkılmıştır. Kasaba harebe halindedir. Her taraf Müslüman cesetleriyle doludur. Kasabada öldürülen çocuk sayısı 700'dür. Cesetlerin bazıları çukurlar kenarında elleri bağlı olarak bırakılmıştır. Bir çoklarının başları da balta ile kesilmiştir.

Halk Ruslar'dan fenalık görmemiş, bütün cinayet ve tahribat Ruslar'ın çekilmeleriyle, Ermeniler'ce yapılmıştır. Ruslar'ın bıraktıkları erzak depoları Ermeniler'ce yakılmıştır.

Bizzat Rus generali Odişelidze'ninde itiraftan çekinmediği

340) Ahmet Hulki Saral, Ermeni Meselesi, s.360

341) Ahmet Hulki Saral, a.g.e, s.360

342) Ahmet Hulki Saral, a.g.e, s.360

mezalim olaylarını Erzincan'a Türkler hakim olduktan sonra gelen Alman ve Avusturyalı gazeteciler ile Türk gazetecileri fotoğraflarla tesbit etmişlerdir.(343) Bu heyetlerin tesbitleri, hadiselerin olmadığı zamanda mümkün olabilmiştir. Erzincan henüz kurtulmadığı zamanlarda meydana gelen olayları yaşayanların hatıralarını Ali Kemal Bey bizzat derlemiştir.(344)

Kurtuluş günü olan 12 Şubat gecesini, Ermeniler harbiye kışlasına ve Ermeni piskoposluk binasına Türkler'i doldurarak banıları ateşe vererek yakmışlardır. Keçeci Hasan adında bir kişinin evine sığınan kadın ve çocuklardan onbir kişilik bir nüfusun, kiminin kulakları, kiminin burnu kesilmiş, bazılarının gözleri oyulmuş, bazılarının kafaları ezilmiş, bazılarının da derisi yüzölüp vücudu doğranarak katledilmişlerdir. Aynı evde saklı iken, vahşete dayanamıyarak mani olmak isteyen demirci zahit usta parçalanarak şehit edilmiştir. Kaybolan yakınlarını aramaya çıkan kadın ve erkekler balta ve şişelerle şehit edilerek kuyulara doldurulmuştur. Bir kısmının üzerine de duvarlar uçurularak öldürülmüşlerdir.

Bir evde elleri arkalarından bağlı birbirlerine el ve ayakları ile bağlanarak duvara sabitleştirilen, kadın, erkek, genç, ihtiyar ve çocukların bacakları arasında ateş yakılarak feci şekilde yakılmışlardır.

Pala Yusuf atında bir ihtiyar kazığa oturtularak öldürülmüştür. Sarı-göl köyünde yirmibeş yaşlarında bir genç iki parçaya ayrılarak öldürülmüştür.

Zulüm ve işkence içerisinde öldürülen Türkler'in sayısı üç-dört bin civarındadır.

Yaptıkları işlerde Ermeni Sivas'lı Murad ve Albay Morel çevre komutanlıklarından gelen yazılı baskılar karşısında, Türk aşiretlerinin birleşerek rahat durmadıkları ve Erzincan-Erzurum yolu üzerindeki askerlere, depolara saldırıp, taarruz etme gayretlerinin olduğunu yalan ve iftira olarak beyanat vermektedir.

III, Ordu mezalim dosyasınının 967 kaydında, Erzincan'da yapılan mezalimlere ait Rus Kafkas ordusu kumandanı Tuğgeneral Odişelidze'ye gönderilen telgrafta şu hususlar bildirilmektedir.

Ocak ayı başlarında Ermeniler'in yollarda çalıştırılacağı bahanesiyle Erzincan'dan toplayarak götürülen 650 kişi gittiği yer meçhul olup bilinmemektedir.

343) Ahmet Hulki Saral, a.g.e, s.402

344) Tahir Erdoğan Şahin, a.g.e, II, s.395

16 Şubat 1918 tarihli III. Ordu Kumandanlığının Başkumandanlığa yazdığı raporda şunlar yazılıdır:

Çardaklı boğazından Erzincan'a kadar olan bütün yerleşim yerleri yakılmış veya tahrip edilmiştir. Ermeniler'in Erzincan'da yaptıkları mezalimi dünya tarihi bugüne kadar yazmamıştır. Üç günden beri öldürülüp ortada bırakılan Müslümanlar'ın cesetleri toplatılmaktadır. Şehid yedilen bu günahsız insanlar arasından süttten kesilmemiş körpe çocuklar, yaşlı ihtiyarlar ve parçalanmış kadınlar vardır.

Erzincan'da esir edilen Kürkendi köyünden hacik oğlu Kirkor'un Erzincan'da I. Kafkas Kodlordusu karargâhında alınan ifadesinde; Türk birliklerinin Erzincan'ı işgalinden on gün önce katliam yapıldı, kadınların namusuna tecavüz edildi. Çayırılı'ya bağlı Vağovir ve Eğrek köylerinden bir kısım halk şehire getirilerek öldürüldü. Bütün bu mezalim Rus subaylarının raporlarında belirtilmiştir.

Ermeni zulmünden kurtulan şehre gelen Tarihçi Ahmet Refik Bey işe, gördüklerini şöyle anlatır:

Erzincan adeta bir Türk mezarlığı idi. Kâh Fırat'ın çağlayan ve ağlayan kıyılarında, korkunç kayalar arasında aç bir köpeğin Ermeniler tarafından öldürülmüş yolun kenarına bırakılmış bir Türk'ün cesedini parçalaya parçalaya yediği görülür; Kâh köpeklerin önünde dişleri sırtmış çocuk kellelerine tesadüf ediliyor. Mahalleler hemen hemen baştan başa haraptır. Evlerin perişan ve yıkık duvarları gösteriyorki; Ermeniler ile Türk'ün arasında en müthiş mücadeleler buralarda olmuştur. Sokaklarda, kuyularda yatan kanları kurumamış taze cesetler, Ermeniler tarafından öldürülmüş, zavallı Türkler'den başkası değildir. Ermeni evlerinin süslü taşlıkları, ağaçları, henüz çiçeklenen bahçeleri, geniş kan lekeleriyle kirlenmişti. Dar kuyulara bakıldığı zaman iğrenç bir koku böşdöndürücü bir tesirle kalbe baygınlık veriyordu. Kuyunun taşlarına yapışmış bahtsız Türkler'in saçları ve elbise parçaları görülüyordu. Viraneler, yangın yerleri, duvar dipleri hep Türk ölüleri, kol parçaları, kafa tasları, yağlı bacak kemikleri, henüz çürümemiş insan gövdeleriyle doluydu. Halk üzgün ve perişandı.(345)

Ermeni katilleri Türk kuvvetleri önünden kaçtıkları yol üzerinde ve yakınlarında bulunan bütün Müslan köylerini tahrip etmişlerdi. Yakaladıkları kadın, çocuk herkesi öldürmüşlerdir.

Tercan (mamahatun)a varıldığı zaman, görülen manzara korkunçtur. Kasaba yangın alanına dönmüş, halkın bir kısmı evlere doldurularak yakılmış, bir kısmı süngülenmiş, bir kısmı da kurşunlanarak öldürülmüştür. Türk birlikleri tarafından toplatılan ceset sayısı 300 kişiyi aşmıştır.

Ahmet Refik, Tercan'da gördükleri için şöyle yazar :

Mamahatun parçalanmış evlatlarını sinesine gömmüş, harap camileri yıkılmış evleriyle adeta ağlıyordu.

Ermeniler Akkoyunlular'dan kalma camii havaya uçurmuşlar ve ahaliden bir çoğunu öldürmüşlerdir. Aşağıda dere kenarında geniş bir çukur yüzlerce Türk ölüleriyle doluydu. Kokmuş insan ölüleri, elbiseleriyle, çarıklarıyla birbirine karışmıştı. Bu cesetlerin eriyen yağları, ezilmiş başları, kopmuş kolları ve ayaklarıyla yığınlar teşkil ediyordu. Sığırcık kümeleri bu talihsiz ölülerin etrafında soğuktan kabaran tüyleriyle ötüşerek uçuşuyorlardı.(346)

ERZİNCAN VE ÇEVRESİNDEKİ ERMENİ MEZALİMİNE AİT BELGELER

1- Erzincan çevresinde İslam köylerini basarak yapılan Ermeni mezalimini ve Ermeni çetelerinin yağmacılık eylemlerini belirten 3. Ordu kumandanlığının raporu :

HİZMETE ÖZEL

Belge No : 1653

22-1-1918

Türk Ordusu

55

Başkumandanlık Vekilliği

633

3 . Ordu Başkomutanlık Vekilliğine (347)

3804 numaralı şifredir.

Bir hafta önce Kemah cephesinden Erzincan'a gönderilmiş ve buraya dönmüş olan üç kişinin ifadeleri özetini aşağıda arz eylerim.

1- I. Kafkas Kolordusu ve IV. Türkistan tarargâhları, 13 Ocak 1918 tarihinde Erzincan'dan Erzurum'a hareket etmişlerdir. Erzincan'da henüz nakledilmeyen bazı kereste muhafızı olarak 150 Rus askeri kalmıştır. Erzincan'da asker başıbozuk kifayetli genç ve ihtiyar 1000 kadar Ermeni gönüllüsü görülmüştür. Bunlar Taşnak başkanlarından Murat tarafından yönetilmektedirler. Erzincan'da Ermeniler arasında Gürcü yoktur ve Ermeniler'in düzenli bir teşkilatı oldukları anlaşılamamıştır. Erzincan'da Kilise meydanında üç dağ topu görülmüştür. Ermeniler tarafından Müslüman halk hakkında gizlice öldürmeler, yağmalardan başka namusa saldırılmak gibi lanet edilecek davranışlarda da bulunmaktadırlar. Ermeniler yakında Amerika'dan 20.000 gönüllü ile Ermeni hükümeti adına basılmış çok miktarda paranın Erzincan'a geleceğini yaymaktadırlar. Ermeniler'e ait olup Ruslar tarafından evvelce hastahane olarak kullanılan büyük bir bina boşaltma esnasında Ruslar tarafından yakılmıştır. Ruslar Erzurum'daki birliklerini de Kafkasya içine çekmekteymişler.

2- Bir Ermeni çetesinin yaklaşık olarak bir hafta önce Ardasa'nın (Torul) üç kilometre kadar güney batısındaki Koska İslam köyünü basarak evleri yakıp malları yağma ettikleri ve örtülü Müslüman kadınlara saldırdıkları ve Erzincan'ın 18 Km. güney-doğusundaki Zekkinih köylerinin ve halkının aynı âkibete uğradıkları haber alınmıştır.

3- Birinci ve ikinci maddelerde sözü edilen zulümlerden

bahisle bunun önlenmesi ve buna yeltenenlerin cezalandırılmaları Rus Kafkas ordu komutanı General Odişelidze'ye ve Rus orduları başkomutanı General Berzevalski'ye yazdığım arzelerim.22 Ocak 1918

3. Ordu Komutanı

Vehib

Görüldü 23/1

Arşiv No : 1/2
Dolap No : 113
Göz No : 3
Klasör No : 525
Dosya No : 458 (2046)
Fihrist No : 6, 6-1

2- Erzincan'da Ermeni Mezalimi

Belge No : 1850

Vesaik-i Harbiye Dosyası
 Numro
 Şifre Halli
 564

Refahiye
 22.1.34

Suret

Üçüncü Ordu Kumandanlığına (348)

1- Muhtelif tarihlerde icra edilen muhaberatta esir düşen kıtaat-ı muhtelifeye mensup üç neferle iki başıbozuk 20.1.34 günü Mezekler deresi istikametiyle Manzuri'de bulunan fırka 36 ileri karakollarımıza ihtica etmişlerdir. Merkumun 18.1.34 günü Erzincan'dan çıkmışlar ve dağ yoluyla bu tarafa geçebilmişlerdir.

2- Merkumunun fırka 36 ca icra edilen isticvaplarında zaptedilen ifadelerinden Erzincan'a taalluk eden aksamı muhbirlерimizin 21.1.34 tarih ve 56 numara ile arz edilen ifadelerini teyit etmektedir.

3- Erzincan'da Ermeniler'in islam ahaliye karşı yaptıkları mezalim hakkında merkumların teşhisi ve derhatırıyla bildikleri vekayi berveçhi atidir :

A) Anası Zazalar ahalisinden olup Erzincan'da ikamet eden Kara Mehmet'in oğlu ile dört refikini gecenin birinde-Tarihini tayin edemiyorlar haşhaş değırmeninde parçalamışlardır.

B) Erzincan köylerinden Karakilise köyünden olup Erzincan'da ikamet eden Dursun Ağa namındaki biri sığırlarının altına sermek üzere aldığı müsaade üzerine bir gübre deposundan arabası ile gübre alırken üç beş küçük çaplı Rus piyade tüfeğı zuhur etmiş oradan geçen Rus devriyeleri tarafından merkum tüfek çalmakla itham edilerek Dursun ağa tevkif edilmiştir.

C) Erzincan'da demirciler civarında Mehmet ağa namında bir başıbozuğa Ermeniler taarruz etmişlerdir. Ve aynı mahallede ikamet itmekte bulunan ismini bilmedikleri bir İslam kadınıni cebren alıp götürmüşlerdir.

D) Mukaddema Belediye kâtibi bulunan ve hangi mahallede ikamet eylediğini bilmedikleri Mehmet Efendiyi esir alarak Erzincan'dan alıp bir semt-i meçhule götürmüşler ise de mumaileyhin validesini, haremini. dört yaşındaki çocuğunu parçalamışlardır. Ve

on gün mukaddem on kadar aşiret mensubunun bulunduğu Cenceke kariyesine gelen Ermeni gönüllüleri mezkûr kariyeyi basarak bir gün akşama kadar müsademe etmişlerdir. Bu müsademede Erdmeniler'den dokuz maktul düşmüştür.

4- Merkumunun Kolordu karargâhına muvasalatlarında alınacak ifadelerinde şayan-ı ehemmiyet olan mevad ayrıca arz edilecektir.

5- İşbu şifre birinci şubeden "62" numara ile yazılmıştır. Aslına mutabıktır.

I. Kafkas Kolordu Kumandan Vekili
Rüşdi

Arşiv No : 4-3671
Dolap No : 162
Göz No : 5
Klasör No : 2905
Dosya No : 433
Fihrist No : 6-21, 6-22

3- Kafkas Cephesi Türk orduları kumandanı Vehib Paşa'nın Rus Kafkas orduları başkumandanı General Perjevalski'ye mektubu :

Belge No : 1851

Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları
Kumandanlığı
Adet : 738

Ordu Karargâhı

Rus Kafkas Orduları Başkumandanı General
Perjevalski Cenaplarına (349)

General Hazretleri

Rus orduları işgal-i askerisi altında bulunan Memalik-i Osmaniye'deki tebaa-i islamiye hakkında Ermeniler tarafından mütemadiyen icra edilegelmekte olan zulûm ve itisafatın ne derece feci ve elim olduğunu gösteren ve bu defa haber alınan bazı vekayii de pek azim bir hüznün ve teessürle sema-ı devletlerine isale mecbur olduğumdan dolayı müteessirim. Rus kumanda heyet-i aliyesinin ve hür Rus ordusunun hissiyat-ı ulviyesine tamamen münafi olduğuna emin olduğum bu halin bir an evvel önüne geçmek için ortada mübrem ve fakat fikr-i medeniyet ve insanîyetle meşbu bir lüzumun bütün kuvvetiyle elyevm hüküm sürdüğüne muhlisleri kadar zat-ı devletlerinin de kail olduğu şüphe ve tereddütten biutemamiha varestedir:

1- Anasıl Kariyesi ahâlisinden olup Erzincan'da ikamet eden Kara Mehmet'in oğlu ile Dört refiki mah-i hal evalinde (Haşhaş) Değirmeninde Ermeniler tarafından parçalanmışlardır.

2- (Erzincan) da (Demirciler) civarında Türk Mehmet ağaya Ermeniler taarruz etmişler ve aynı mahallede ikâmed eden bir İslam kadınıni cebren alıp götürmüşlerdir.

3- Mukaddema (Erzincan) da Belediye Kâtibi bulunan Mehmet Efendiyi Ermeniler esir alarak bir semt-i mechule götürdükleri gibi validesiyle zevcesini ve dört yaşındaki çocuğunu parçalamışlardır.

4- Ermeniler (Ardus) lu Gülbahar oğlu Veysi'nin zevcesini cebren almak istemişler ve muhalefeti üzerine Veysi'yi katleylemişlerdir.

5- Ermeniler (Mezrea) Kariyesinde Şaço'nun Hüseyin oğlu Dursun'u yine kendi hanesinde katletmişlerdir.

6- (Paçenç) mi Mahmut oğlu İsmail Ermeniler tarafından

öldürülmüştür.

7- 12 Kânun-i sani 334 de Ermeniler (Keleraş) kariyesini basarak on yedi Müslümanın kollarını bağladıktan sonra kurşuna dizmişlerdir.

8- 7 Kânun-i sani 1334 de Rus elbise-i askeriyesini lâbis Ermeniler Karadeniz sahilinde (Ful) kasabasında elliye yakın kadın ve erkeği Trabzon cihetine götürdükleri ve bunlardan (Şarlı pazarı) nın dört kilometre kuzey batısında (Şahmelek) kariyeli Çakıroğullarından Hüseyin Çavuşun cenazesi bilâhare (ful) deresinde bulunduğu anlaşılmıştır.

9- (Şarlı Pazarı) nın yedi kilometre cenubundaki (Kızılağaç) köyünden iki islâmın Ermeniler tarafından elleri ve kolları bağlanmış ve bedehu süngülenmiş oldukları halde cesetleri bulunmuştur.

10- Karanlı, Rum milletine mensup bir zabıt birkaç Ermeni ve Rum askerlerini de teşvik ederek (Ful) kasabası camiinin minaresine çıkmış ve attıkları silahların mermileri kasabada dolaşan dört müslümana tesadüfle vefatlarını mucip olmuştur.

11- (Turul)un (Erikli) kariyesinden olup Görele'de mutavattın bulunan Çemberli oğullarından Vasil ve Kostî Rum ve Ermeni askerleriyle civar kuradaki ahali-i islamiyeyi katliama başlamışlar ve bu kıtâle (Ful) kasabasındaki Rus askerleri de maatteessüf kısmen iştirak ve bu vekayi esnasında kadınlara alenan icra-yı şenaat eylemişlerdir.

12- Bir aydan beri Rus asker üniforması altında Rum ve Ermeni çetelerinin (Şarlı Pazarı)nın batısında (Akkilise), (İnesil) köyleri ahali-i islamiyesini katl, emval ve eşyalarını yağma ve namuslarına tecavüz etmişlerdir.

13- 5 Kanun-i sani 1334 tarihinde Çavuşlu'nun yedi buçuk kilometre cenubundaki (Kırıklı) kariyesini ve Görele şarkındaki (Filteroğlu) ile (Gökeli) arasında bulunup (Aralikos) tésmiye edilen İslâm köyünü Ermeni ve Ruslar'dan mürekkep çeteler basarak yağma etmişlerdir.

14- Elli kişilik bir Ermeni çetesinin (Ardase)yi basarak kasabayı yağma ve çarşığı ihrak eyledikleri istihbar edilmiştir. İttıla-ı devletlerine vazettiğim balâda münderiç vekayı, vesaike ve kanaata müstenid haberlerden muktebes olup vukuuna cezm-i kavi hasıl olmayanların zikrinden sarfı-nazar edilmiş ve malumat alınamayanların mevcud olabileceği de vareste-i arz bulunmuştur. Hususat-ı maruza hakkında tedabir ve mukarrerat-ı aniye ittihaz ve

icraat-ı acile ve müşedide tatbik buyuracaklarını tamamen ve kattiyen ümid ettiğim halde ihtiramağ-ı faika-i deruniyemin kabulünü ricaya müsaraat eylerim. General Hazretleri.

Kafkas Çephesi Osmanlı Orduları

Kumandı

Ferik Vehib Mehmet

Aslına mutabıktır

Mühür

İmza : Hüsrev

Arşiv No : 4-3671

Dolap no : 162

Göz No : 5

Klasör No : 2905

Dosya No : 433

Fihrist No : 6-33, 6-34

4- I. Kafkas Kolordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Ermeni mezalimi hakkındaki yazıları :

Belge No : 1852

Vesaik-i Harbiye Dosyası

Numara

Şifre Halli

803

Refahiye

30.1.134

Suret

Üçüncü Ordu Kumandanlığına (350)

Aceledir

Otuzaltıncı fırka kumandanlığından Erzincan dahilinde ve civarında cereyan etmekte olan ahval hakkında şimdi 30.1.34 saat sonrada aldığım raporu aynen arz ediyorum. Bu rapor ve yine bugün Kemah'a gelen sekiz köylünün ifadelerine nazaran Ermeniler'in Erzincan'da, fail-i muhtar olarak icraata başlamış oldukları kanaatı hasıl olmuştur. Mütareke mukavelenamesini bozmuş olmamak için bilâistizan asker göndermek suretiyle muavenet icrasını muvafık bulmadım. Yalnız bu iki köylüye iki silah ve bir miktan cephaneye verdirdim. Tensip buyurulduğu takdirde köylü kıyafetine girmiş iki üç çetenin sevkine müsaadeleri müstezen ve maruzdur.

I. Kafkas Kolordusu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Suret

Erzincan'dan Ertkendi Kariyesi muhtarı İsmail oğlu Feyzi, Gözeler kariyesi muhtarı Mustafa oğlu Halil efendi şimdi süvar olarak Kemah'a geldiler. Buhların ifadeti berveçhiatidir:

Eski ifadeleri tamamen teyit etmiş olmakla ayrıca Erzincan'da iki günden beridir İslamları Ermeniler katliam ediyorlar. Kapılarını kıramadıkları haneleri bomba ile atıyorlar ve evlerine gazyağı dökerek yakıyorlar. Yeni Cami'ye bugün yedi tane bomba atılmış, Erzincan'da beş yüzden fazla Ermeni tahmin edilmniyorsa da Mamahatun'da iki bin kadar Ermeni içtima etmiş ve Erzurum ile Erzincan arasını kesmiş bulunan Türkler'le şiddetle muharebe ediyor. Mamahatun cihetinden top sesleri işitiliyor.

Erzincanda mevcut üç toptan başka Harbiye kışlasında Ermeniler'in iki topu daha varmış. Cice boğazında Kelek kariyesinde beş yüz ve Pülümür'de yedi yüz Türk varmış. Spikör cephesinde Memiş ağanın oğlu seksen kişiyle bulunmaktadır. Erzincan'da yalnız göze görünmüş erkekler kalabilmiştir. Kadın ve çocukların hali malum değildir. Murad Paşa ve avanesi kaçmak istiyorlar. Fakat kaçacak yerleri ancak Kemah boğazı ve Çardaklı olduğunu, diğer yerlerin kâmilten sarılı olduğunu söylüyorlar.

Kemah-Erzincan yolundan sunuf-u selase mürur edebilir. Ancak köprülerin muhafazası şarttır. Üç gün evvel Prastik karşısında Ruslar tarafından yapılmış olan köprüyü Ermeniler yakmışlardır. Acele bir miktar kuvvet yetişmez ise teknil köyleri ve köprüleri yakmak ihtimali pek çoktur. Bize atmış kadar asker veya yüz kadar silah ve miktar-ı kâfi asker verirsiniz Erzincan'dan bir saat garbinden itibaren teknil köyleri kurtarmış olacaksınız. Bütün çoluk çocuk ve kadınlar ümidlerini ordudan bekliyorlar. "Eğer imdat gelmezse cümlemizi parçalayacaklardır" diyorlar. Ve bunu pek ziyade istirham ediyorlar. Ben bunlara altmış kadar silah ve miktar-ı kâfi cephane vermek tararftarıyım. Ve bilâhare bu silahları toplayacağım. Toplayamazsam her bir mesuliyeti ben deruhte edeceğim. Emr-i devletlerinize muntazırım.

Aslı gibidir

Mühür ve imza

Hüsrev

36. Kafkas Fırkası Kumandan V.

Kaymakam Receb

Arşiv No : 4-3671
 Dolap No : 162
 Göz No : 5
 Klasör No : 2905
 Dosya No : 433
 Fihrist No : 4-39, 4-40

5- I.Kafkas Kolordusu kumandanlığının Erzincan ve yöresindeki Ermeni mezalimini III. Ordu kumandanlığına bildiren rapor :

Belge No : 2059

Refahiye 31 Ocak 1918

Üçüncü Ordu Kumandanlığına (351)

Bugün 31.1.34 (31 Ocak 1918) saat evvelde Erzincan-Kemah şosesini takiben Kocaaraplar şarkındaki mevzilerimize gelen Erzincan'ın Çilhassa köyünden İsmail oğlu Hurrem ve Süleyman oğlu Aziz, Merkil Karyesinden Murat oğlu Ağa Veli oğlu Hasan ve Gözeler karyesinden İsmail oğlu Şemsettin ifadelerinin özülle Çilhassa ihtiyar heyeti tarafından mühürlü bir mektubun anlamı aşağıda 36. Kafkas fırkası kumandanlığından bildirildiği maruzdur.

1- Ermeniler Erzincan'a yakın köyler ahalisini ipe bağlayarak Erzincan Kışlasına götürmekte ve orada kurşuna dizmektedirler. Üç gün evvel de ahaliden bazılarını Kilise meydanına toplayarak yakmışlardır. Bu olayları cenazeler arasında yaralı kalmış ve bilahare firara muvaffak olmuş iki şahıs tarafından ihbar edilmiştir. Erzincan hükümet dairesi ve beş altı gün evvel Zeklih ve Posk köyleri camileri yakılmıştır.

2- Ermeniler'in saldırılarını önlemek için Erzincan'a gelen Kafkasyalı Mustafa bey maksadına muvaffak olmadığından evdet eylemiştir. Garbi dersim kalan aşireti'nin ikinci milis taburunun birinci bölük kumandanı Seyit Ali ağazade Mir Hüseyin Ağa maiyyetiyle, sekiz yüz nüfusu Ermeniler'in elinden kurtarmıştır.

3- Sansa boğazında beş top, Erzincan dahilinde iki top vardır. Makineli tüfek olduklarını da işitmişlerdir.

4- Erzincan civarındaki köylerde on beşer ve yirmişer Türkten ibaret birer muhafız postası vardır. Ermeniler Erzincan'ın hariçle olan ilişkilerini keserek ahaliyi evlerinde oldukları halde yakmaya başladıklarını Erzincan'dan Çilhassa köyüne firara muvaffak olan on yedi şahıs söylemiştir.

5- Adı geçenin söyledikleri de Ermeniler'in mezalimini teyit etmektedir. Kendileri ordudan yardım istemek üzere Çilhassa Heyet-i ihtariyesi tarafından gönderildikleri ellerinde mevcut mazbatadan anlaşıldığı 36. Kafkas fırkası kumandanlığı vekaletinden bildirildiği maruzdur.

Belge No : 2059

Arşiv No : 1,2
Dolap No : 133
Göz No : 3
Klasör No : 525
Dosya No : 2050
Fihrist No : 38

6- Rus Ordusu'nun işgal ettiği topraklarımızdan çekilişle bölgeye yerleşen Ermeniler'in, Müslüman Türk halkına zulüm ve yolsuzluklarla işledikleri cinayetleri dile getiren, Kafkas cephesi Osmanlı orduları, başkumandanı Mehmet Vehib Paşa'nın Rus Kafkas Orduları Başkumandanı General Perzvalski'ye mektubu :

Belge No : 1928

Vesaik-i Harbiye Dosyası
Numara : 815

Ordular Karargâhı
2 Şubat 1918

Suret

Rus Kafkas Orduları Başkumandanı General Perzvalski
Cenaplarına(352)

General Hazretleri

Memalik-i mahrûsa-i şahanenin işgaliniz altına giren asıl kısımlarında oturan ahali-i İslamiyenin, Rus askerlerinin çekilmesiyle ve yerlerine Ermeniler kaim olmasıyla uğradıkları zulümler ve yolsuzlukların pek ilerilere vardığını ve Müslümanları diri diri yakmak, yekdiğerine bağlayarak kurşuna dizmek gibi tüyleri ürpertecek cinayetlerin birbirini ardı sıra ve takip edegelmekte bulunduğunu istihbar ederken, hissettiğim elemeler ve züntülerin sınırsız, ve keyfiyetten zat-ı devletlerini haberdar eylerken de elemelerimin nihayetsiz olduğuna itimat buyurmanızı elliyle rica ederim. İşbu mezalimin emir ile ve tenbih ile önünü almak zamanının geçtiğine kanaat hasıl buyurduktan sonra, bu konuda taraflarca alınması lazım gelen etkin ve ivedi önlemlerin uygulanmasında önem vermeme ve savsaklama buyrulmayacağına hiç şüphe yoktur.

29 Ocak 1918 tarihinde, 738 numara ile takdim ettiğim yazıdaki olaylardan, aşağıdaki olayların da baş gösterdiğini kemâl-i teessürle arz eylerim.

1- Ermeniler, "Erzincan" ve civâr köylerin erkek İslam ahalisini bağlayarak, kışlalara götürmekte ve orada kurşuna dizmektedirler.

2- 28 Ocak 1918 tarihinde Ermeniler, "Erzincan" ahalisinden birçok Müslüman erkekleri "Erizcnan"ın kilise meydanında toplayarak, yakmışlardır.

3- Ermeniler, Erzincan'da İslam hanelerini aralıksız

yakıyorlar. Bu meyanda yakılan Erzincan hükümet konağı ile yeni Cami, "Zekgenç" karyesinde ve buna civar köylerin camilerini zikretmekle iktifa ederim.

4- 15 Ocak 1918'de "Gümüşhane"nin güney-doğusunda "Teke" civarında Ermeniler'in katlettiği altı Müslümanın cenazesi yol üzerinde görülmüştür.

Benzer korkunç olayların gittikçe tevessü etmekte (çoğalmakta) olduğunu ve hatta ikinci Türkistan Kolordusu'nun Kelkit'ten ayrılması sonucu orada bulunan muhtelif komisyon azalarının da hayatlarının emin olacağına iddiaya değer yeri olmadığını zikr ve beyandan sonra, yed-i ihtiyarda bulunmayan esbabdan (elde bulunmayan nedenlerden) dolayı Rus askerlerinin çekildikleri yerlerdeki zulüm görmüş halkın, muhafazâ-i ırz ve mal ve canları söz konusu oldukça, tensip buyurulacak surette tarafımdan yardım etme imkanının her daim mevcut bulunduğumu zat-ı devletlerine bildirmekle kesb-i şeref eder ve bu münasebetle takdim ettiğim içten saygılarımın kabulünü rica ederim. General Hazretleri

Aslına Mutabıktır
Mühür (Üçüncü Ordu-yu
Hümayun Erkân-ı Harbiye
Reisi) İmza (Hüsrev)

Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları
Kumandanı
Ferik (Korgeneral)
Vehib Mehmed

Arşiv No : 4-3671
Dolap No : 163
Göz No : 1
Klasör No : 2907
Dosya No : 440
Fihrist No : 2-18, 12-9

7- Erzincan ve dolaylarında genel durum, Ermeni Mezalimi :

Belge No : 1854

Savaş Belgeleri Dosyası
Sayı

Mezraa'dan
3.1.1918

Suret

36. Tümen Komutanlığına (353)

1- 2/3.2.1918 gecesi Erzincan'dan kaçmayı başarmış olan kırk erden yedisi Mezraa'ya ve geri kalanı Fırat güneyindeki köylere sığınmışlardır. ifadeleri aşağıda sunulur.

a) Ermeniler sekiz günden beri evlerden dışarıya çıkmayı ve bir köyden diğer bir köye gitmeyi zor kullanarak engellediler. Gece ve gündüzleri erkek ahaliyi toplayarak belli olmayan bir yöne götürüyorlar ve bunlar bir daha geri dönmüyorlar. (Taşkilise ve çevresinde ve yıkıntılarda öldürdükleri yaralı olarak kaçmayı başaranların söylediklerinden anlaşılmaktadır.) Kadın ve çocukları gözler önünde öldürmekle beraber kilise meydanında ve çevresinde grup grup yerlere topluyorlar. Özet olarak sekiz günden beri en feci cinayet ve rezaletler islamlar üzerinde şiddetle işleniyor.

b) Ermeniler gücü : Erzincan ve yöresinde Ermeniler'in bütün kuvvetlerinin sayısı üç bin beş yüzden çok değil (beş yüz süvarisi bildirilen bu sayının içindedir.)

c) Ermeniler'in cephanelikleri : Cephanelikleriyle üç dağ topu kilise meydanında ve cephaneliğin yerini yani bulunduğu binaları bilmiyorum.

d) Ermeniler'in Erzakları : Önce kalede Ruslar'dan kalma erzak vardı. Şimdi yani bu sırada kilise meydanında çekiyorlardı. Kilise meydanında dört büyük kurulmuş erzakları olduğu gibi her evde gayet bol ve çeşitli erzak vardır. Ekmeklerini evlerde ve kendi yerlerindeki fırınlarda pişiriyorlar, Başka bir yanda fırın işlemiyor. (Kilise meydanına depolanmış erzak arasında iki bin teneke gazyağı ile pek çok şeker olduğu kesindir).

e) Ermeniler'in kent içindeki düzen ve hareketleriyle oturmuş biçimleri : Erzincan'da yüz kadar Ermeni ailesi vardır. Bunlar Ermeni mahallesinde oturuyorlar. Kilise meydanında her zaman iki yüz kadar toplu asker bulunuyor. İslam mahallelerinde devriye geziyorlar her evde bomba vardır.

2- Kendi inceleme ve izlenimlerim aşağıda bilgilerine sunulur:

a) Köprüler : Kızılyazı'da Ruslar'ın yaptıkları köprü sağlamdır. Yalnız piyade ve süvari geçişine elverişlidir. Bu köprünün yedi buçuk kilometre doğusunda Fırat üzerinde Alpişti köyü yakınında ve Ruslar tarafından yapılan köprü ağır topçu geçişine elverişli bir biçimde yapılmış ise de köprü ortalama on gün önce Ermeniler tarafından yakılmıştır.(13 metrelik iki göz yanmıştır) Bu köprünün altı buçuk kilometre doğusunda ve ordumuz tarafından evvelce yapılan bir Zenkan çayırı ile Göletaşı arasındaki köprünün kuzey ve güney yönlerinden birer göz yıkılmıştır. Bu köprü de üç sınıfın (piyade, topçu, süvari) geçmesine elverişlidir. Bu üç köprüden başka Fırat üzerinde savaş esnasında köprü inşaa edilmemiştir. (Acem köprüsünden doğuya doğru).

b) Kemah boğazı ile Çardaklı arasındaki köylerin yerleşimle ilgili imkanları : Braşiki (bir bölümü yıkılmıştır) iki bin ve Ekrek (yıkılmamış) ve Slike (bir bölümü yıkılmış bugün dört Ermeni evinde oturulmaktadır). Yüz, Şuha (bir bölümü yıkılmış, bugün iki Ermeni ailesi oturuyor) yüz, Sillisi (bir bölümü yıkılmış oturan yok) elli, Han (bir bölümü yıkılmış oturan yok) iki, yüz, Çelipli aşağı ve yukarı (yıkılmış oturan yok) üç yüz, Lardos (yıkılmamış seksen evli ahali olup oturulmaktadır) iki bin beş yüz er almaya elverişlidirler. (b) maddesinde bildirilen Braşiki'nde Ermeniler'den on beş süvari Pekiçi Kalos komutasında Ekrek'te yerli Ermeniler'den dört piyade eri vardır.

c) Hastalıklar : Erzincan şehrinde ve çevresinde bulaşıcı hastalık yoktur.

d) Bu köylerden yiyecek sağlanamaz.

3- Toplanacak Kuvvet : Bulduğum köyden ve çevresinden elli er toplattım durum dolayısıyla çabuklukla çoğaltılması olası değildir.

4- Kızılyazı ve bunun beş kilometre doğusunda Berçin köyünde on beş kişilik kuvvete gerek vardır. Bunlar eylemlerimizi çoğaltmaya hözmet etmekle birlikte aynı gerilerimizi sağlar ve köyleri yakından korurlar.

5- Sol yanla bağlantı kurulamadı. Sağ yanla gündüzleri göz bağlantısı vardır.

6- Ermeniler'in düşüncesi : ordunun ileri hareketinde kent ahalisini yok etmek ve tasarladıkları bir yönden kaçmak ve bu

duruma uğramadan gelen destek birliklerini içeri almak (destek birliklerinin varlığı doğrulanmış çoğunluk değişisi ile).

7- Aşiretlerin Ermenilerle ilişkileri ; Aşiretler Fırat nehrinin kuzeyindeki köyler ve ahalisini korumakla beraber sekiz günden beri Sansa'da Ermenilerle şiddetli ve sıkı savaşıyorlar. (Güvenilir görüyorum) Gözeler köyü Komrami ve çevre yakın köylerde silahsız toplanmış üç yüz kadar aşiret vardır.

8- Sivil elbise sağlanması buraca olası değil bugün erler kendi kılıklarındadır.

9- Şimdi dört hayvan gönderildi elli tüfek ve beş bin cephanenin gönderilmesine emir buyurulmasını arz ederim efendim. Aslına uygundur.

Milis Komutanı

İsmail Hakkı

Arşiv No : 4-3671
 Dolap No : 162
 Göz No : 5
 Klasör No : 2905
 Dosya No : 433
 Fihrist No : 6, 6-1, 6-2

8- General Odişelidze'nin Erzurum'da Müslümanlar'ın ihtilal çıkaracağı bahanesiyle Rus askerleri tarafından Müslüman evlerinde yapılan aramalarla ilgili raporu :

Belge No : 1857

Vesaik-i Harbiye Dosyası
Numro

Rusça telsiz telgraftan tercüme
6.2.34

Suret

Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları Kumandanı Devletlü
Vehib Mehmet Paşa Hazretlerine (354)

Atideki şayan-ı teessüf vukuatı zat-ı devletlerine kemal-i teessür ve elemle art etmeği vazifemden ad-ederim.

Güya Müslamanlar'ın ihtilal çıkaracağı hakkında bazı müfsitlerin işaatta bulunması üzerine 15/16.1.1918 de Erzincan'da şehirde bulunan kıtaat-ı askeriye efradı tarafından Müslüman hanelerinde hot be hot taharriyat icrasına kalkışılmış ve bu esnada ruvelver teşiyle bir neferin yaralanması, şehrin nikat-ı muhtelifesinde taharriyata karşı mukavemet izhar eden Müslamanlar aleyhine istimal-i silâha sebebiyet vermiş ve neticede tarafeynden bir çok maktul ve mecruh vaki olmuşsada adetleri henüz taayyün etmemiştir. Zabitanın işe müdahalesi irâka-i deme nihayet vermiş ve müsademenin tevessü-üne mani olmuştur. Vaka'dan dolayı amir teessürlerimi zat-ı devletlerine beyan eder ve gerek ön ayak olanlarla asayişi ilhal edenler hakkında ve gerek Müslümanlar hakkında işaat-ı fesatkaranede bulunanlar hakkında tarafından en kat-i ve en şedit tedabir ittihaz edildiği ve mücrimlerin en şedit mücazata düçar edileceklerini arz eyler ihtiramat-ı tammemin kabulünü temenni eylerim. Numara 15 32 Kânuni-sani 1918

Odişelidze

Suşehri telsiz telgraf merkezinden 6 Şubat 34 saat 2 dakika 30 sonra alınmıştır.

9- Ermeniler'in Erzincan'da çocuklara varıncaya kadar herkesi öldürdükleri şehirde öldürecek kimse kalmadığından bu kez köylerin topa tutulduğu ve iki güne kadar yardım gitmezse kimsenin sağ kalmayacağına dair I. Kafkas Kolordusu'ndan III. Ordu Kumandanlığına gönderilen şifre telgraf :

Belge No : 1930

Harbiye Dosyası
Numara
Şifre Halli
Numara : 268/2

I.Kafkas Kolordu
Karargâhı
6.2.34(6 Şubat 1918)
Vürudu gelisi :
7 Şubat 1918

Üçüncü Ordu Kumandanlığına (355)

6 Şubat 1918 saat 8.30 sonra, 36. fırka (tümen) kumandanlığına ygelen ve adı geçen kumandanlıktan saat 11.30 sonra da, telefonla bildirilen Seyit Ali Ağa oğlu Emir Hüseyin ve refekası (arkadaşları) tarafından imzalanmış bir mektubun içindekilere göre, Türklerle Ermeniler arasında, 3 Şubat 1918'de Petriç civarındaki Vahid Bey Hanı yakınında vukua gelen müsademedede (çatışmada) Türkler'in Ermeniler'den iki mitralyöz ve dört beygir aldıkları ve bunları Şarki Dersim Kumandanı Hasan Bey'e teslim ettikleri ve Erzincan'da erkek ve çocuk ne varsa katlolunduğunu ve şehir ahalisinin şimdi biterek, köylerin ahalisini topa tutulduğu, şu bir iki gün zarfında kuvvet yetişmezse kimse kalmayacağını bildirildiği maruzdur.

I.Kafkas Kolordusu Komutanı
Kurmay Başakanı

Avni

Arşiv No : 1/2
Dolap No : 163
Göz No : 1
Klasör No : 2910
Dosya No : 456
Fihrist No : 9

10- Ermeni mezaliminden kaçan dört Türk'ün, Erzincan'da Ermeniler tarafından yapılan vahşetlerle ilgili olarak verdikleri bilgiler :

Belge No : 1933

Osmanlı Ordu-hu Hümâyunu

8.2.334 (8 Şubat 1918)

Başkumandanlığı Vekâleti

Şube

8.2.334(8 Şubat 1918)

Numara

Üçüncü Ordu Başkumandanlığı Vekâlet-i
Celilesine (yüksek katına) (356) mevrud gelen
1369 numaralı şifredir.

1- Ermeni mezâliminden firaren (kaçarak) Tübelek Köyü" 'ne "531" (şifre) iltica eden (sığınan) dört şahıs Erzincan hakkında aşağıdaki bilgileri vermişlerdir:

31 Ocak 1918'de Erzincan'da bulunan Ermeniler'in elebaşlarından Sivaslı Murad'ın emriyle şehir dahilinde gezdirilen devriyeler, umum İslamları Kilise Meydanında toplanmasını ilan ettiler. Nedenlerini anlamak için müçtemian müracaat eden (toplucu başvuran) muhtarları Çete reisi Murat derhal tevkif ve idam ettirdi. Müteakiben (sonra da) Ermeni devriyeleri ahaliyi evlerinden çıkararak, posta posta telgrafhaneye ve oradan da kasaba dahilindeki Vahid Bey'in konağına götürdü, gece alaturka sekize doğru Vahid Bey'in konağında bin beş yüze yakın İslam toplanmıştı. Ermeniler konağın her tarafına ateş verdiler. Yanmamak için kendilerini pencereden atmak isteyenler, konağı abluka etmiş bulunan Ermeniler'in kurşun ve süngüleriyle öldürüldü. Bu köylü aynı zamanda Ermeniler'in, Erzincan dahilinde Kale Kışlasına ve üç büyük konağa kadın doldurarak yaktıklarını ve bine yakın hane tahrip ve ihrak etmiş bulduklarını ifade etmektedirler.

2- Aynı hafta zarfında firar ve iltica eden Hulusi namında birisi ise Ermeniler'in Erzincan'da bulunan eşraf (ileri gelenler ve muhtarları toplayarak yaktıklarını ve kapıları kırarak evlere taarruz ve tesadüf ettikleri İslamları hanelere doldurarak, ihrak

ettiklerini ve dört hanenin korkunç bir biçimde yandığına bizzat şahid olduğunu ve Erzincan'da bulunan bin kadar Ermeni'nin İslamları tamamen imhaya başladıklarını ifade etmiştir.

3- Bayburt'ta bulunan Ermeni sergerdelerinden Arşak, civar İslam köylerine 7 Şubat 1918'de Bayburt'ta toplanmaları hakkında haber göndermiş, bundan korkan Bulur dağları güneyindeki Hayık köyü imam ve muhtarı firaren, Kelkit'e mütareke Komisyonu yanına gelerek, durumu haber verip silah talep etmişlerdir.

Buna nazaran Ermeniler'in o havalide pek çok zulümler yaptıkları ve soykırıma giriştikleri anlaşılmakta ise de ne biçimde yaptıkları henüz öğrenilememiş olduğu maruzdur. 8 Şubat 1918

Üçüncü Ordu Kumandanı

Vehib Mehmed

Arşiv No : 1/2
 Dolap No : 113
 Göz No : 3
 Klasör No : 525
 Dosya No : 2096
 Fihrist No : 10, 10-1

11- I. Kafkas Kolordusu'nun Erzincan yönünde ileri hareket üzerine III. Ordu kumandanlığının görüşleri :

Belge No : 1859

Telefon

Kişiye Özel

10.2.1918

Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığına (357)

Cevap : 10.2.1918 Harekât.

1- İstanbul'dan beklenmekte olan vapur Allah'ın izniyle 12.2.1918 akşamına kadar Giresun'a gelerek 12/13.2.1918 arasında yükünü boşaltacağından, ileri harekât 13.2.1918'de başlayacak ve durum tam zamanında bir emirle duyurulacaktır.

2- Ilgar çayırdan-Kıranhan Karakolu yaklaşık 11 ve Karakol'dan yaverbey Palangası 22, Palangadan Yalnızbağlar 8 kilometre uzaklıktadır.

Bildirilmiş olduğuna göre Ilgar çayırdan akşamüstü hareketten sonra en az Yaverbey Palangası tutulacaktır ki yolun karlı bulunmasına ve bu kar dolayısıyla özellikle atlı sınıfların ve arabaların zorlukla ilerlemesine bir de gece durumu katılacak olursa 30 kilometreyi aşan bu uzaklığın bir gece içinde geçilmesine ve ertesi günü büyük bir olasılıkla girişilecek bir savaşın ve taarruz harekâtının yeterli kuvvet ve güçle yapılmasına pek de olasılık vermemekteyim.

Bunun için 9.2.1918 harekât 904 sayılı emirde 11.2.1918 sabahı hareket olunacağına göre birliklerin 12.2.1918 akşamı yani iki günde Erzincan ovasını gören sırtların (Kemah boğazı doğu girişi-Yalnızbağlar kuzey hattının) tutulmuş bulunmasını istemiştım. İleri yürüyüşün birinci günü boğazın doğu girişinde ve Erzincan ovasına egemen sırtların yükü hafif ve güçlü birliklerle tutulmasını ve kuvvetin güvenliğinin böylece alınmasını bende önemli görürüm.

Kemah-Erzincan yönünde harekete daha elverişli ve Kemah boğazı şimdi de müfrezelerimizle işgal edilmiş bulunduğundan görüşlerinizi o yönde uygun buluyorum.

3- Bununla beraber harekâtın düzenlenmesinde sizi serbest bırakıyorum. Uygun göreceğiniz biçimde yaparsınız.

10.2.1918 Hareket

Santrallarda subay bulundurularak,
Ayrıca I. Kolordu'da Kurmay Yüzbaşı Talât Bey'e telefonla
yazdırılmıştır.

10.2.1918

Saat 22.45

Kurmay Yüzbaşı

İmza

Arşiv No : 4-3671
Dolap No : 163
Göz No : 1
Klasör No : 2908
Dosya No : 444
Fihrist No : 32-1

12- Ermeniler'in direnişine karşı 108. Alay'ın Erzincan'a girmesini ve daha sonra yapılacak harekâtı açıklayan I. Kafkas Kolordusu'nun kumandanlığının raporu :

Belge No : 1861

Üçüncü Ordu Kumandanlığına (358)

1- Ermeni eşkiyasını şehrin garp mahrecinde mukavemetlerine rağmen 108. alayın 2. taburu 5.30 sonra caddelerinde hücumla Erzincan'a girmiştir. Şehir dahilinde hafif müsademe devam ediyor.

2- Bugünkü vukuat şu suretle cereyan etmiştir.

a) 36.fırkadan yüz nefer kuvvetinde müntehip efrad ortalık açılmadan evvel Bıraşikin'de bulunan Ermeni çetesini bastırarak ikisi itlaf olunmuş diğerleri kaçmışlardır. Bu aralık Ermeniler civar köyler ahalisinden Bıraştikin'de hapsettikleri on kişiyi şehit etmişlerdir. Efradımızdan iki hafif mecruh vardır.

b) Bunu müteakip 36. fırka hareket müfrezesi kısım-ı küllisi Erzincan ovasına hakim sırtları işgal etmişlerdir.

c) Yalnızbağda aynı zamanda 9. fırkadan takarrup eden kıtaatımızla 15 atlı Ermeni arasında müsademe olmuş bunlardan birisi itlâf edilmiş diğerleri firar etmişlerdir. Bu esnada seksen kadar Ermeni atlısı Çukurkuyu'da ve yüz kadar piyadesi Kırklartepesi'nde görülmüştür.

d) Zevalden sonra 108. alay 2. tabur beray-i keşif Erzincan istikametine gönderilmişti. İşbu tabur saat 3 sonrada Erzincan'ın garp mahrecindeki evlerin civarlarından ateş eden ve 150 kadar tahmin edilen Ermeni eşkiyasının mukavemetini kırarak l. maddede arz olunduğunu veçhile Erzincan'a girmiştir.

3- Garbi Dersim kıtaatından malûmat alınamamıştır.

4- Erzincan'ı işgal eden kuvvetimiz takviye edildi. 13/14 gecesini Erzincan'ın şark mahreci işgal edilecektir. Dokuzuncu fırkadan sevk olunan kuvvetli bir müfrezede Horan'da bulunarak Kırklartepesi, Serçeboğazı istikametlerini keşif ve tarassut edecektir.

5- Erzincan kasabasında bir mahalde, kışlalar cihetinde iki mahalde yangın görüyorum.

6- Kolordu karargâhı 13/14 gecesini Bıraşik'te geçirecektir.

7- İşbu rapor üçüncü Ordu, ikinci Kafkas Kolordusu,

dördüncü Kolordu, dokuzuncu fırka, onuncu fırka kumandanlıklarına yazılmak üzere 13.2.34 7.30 sonrada Bıraştikin'de telefon merkezine verilmiştir.

Telefonla yazılmıştır.

Birinci Kolordu Kumandanı

Miralay

Kâzım Karabekir

Arşiv No : 4/3671
Dolap No : 163
Göz No : 1
Klasör No : 2908
Dosya No : 444
Fihrist No : 42, 42-1

13- III. Ordu kumandanı Mehmet Vehib Paşa'nın Ermeniler'ce Erzincan ve köylerinde yapılan vahşetleri Başkumandanlığa bildiren yazısı :

Belge No : 2062

Müstacel ve zatidir.

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine (359)

Bugün Erzincan'a geldim. Çardaklı boğazından Erzincan'a kadar olan bütün köyler, hatta bir kulübe bile sağlam kalmamak şartıyla tahrip edilmiş gördüm. Bahçelerin ağaçları kesilmiş, köylülerden bir fert sağ kalmamıştır. Ermeniler'in Erzincan'da yaptıkları vahşilikleri dünya tarihi bugüne kadar kayd etmemiştir.

Üç günden beri Ermeniler tarafından öldürülüp meydanda kalan İslam cenazeleri toplattırılmaktadır. Şehid edilen bu günahsız ve masum halk arasında memeden kesilmemiş çocuklar, doksan yaşını ikmal etmiş ihtiyarlar, parçalanmış kadınlar vardır. Tedricen bunların fotoğrafları aldırılmaktadır.

Vekayi hakkında zabıt varakaları tutturulacaktır. Elde edilecek önemli ve ivedi olaylar sırasıyla arz edilecektir.

Kapatıldı 16 Şubat 1918

İmza (Vehib)

Arşiv No : 1-2
 Dolap No : 113
 Göz No : 3
 Klasör No : 525
 Dosya No : 2050
 Fihrist No : 51

14- III. Ordu kumandanı Vehib Mehmet Paşa'nın; Ermeni mezalimi ile ilgili olarak Rus Generali Odişelidze ile Lebedinski'ye gönderdiği mektubun Başkumandanlığa da gönderilen sureti :

Belge No : 2028

Vesaik-i Harbiye (savaş Belgeleri) Dosyası

Numro :

Şifre :

Suret

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine (Yüce Katına) (360)

18.2. 34 (18 Şubat 1918) tarih ve 1500 numro ile General Odişelidze'ye ve 21 Şubat 1918 tarih ve 1623 numro ile General Lebedinski'ye yazdığım telsiz telgraf suretleri bilgi için aşağıda arzedilmiştir.

21.1.343 (21 Şubat 1918) Harekât 1129

Üçüncü Ordu Kumandanı

Ferik

Vehib Mehmet

Numro : 1500

Suret

17 Şubat 1918

1 Şubat 1918 tarih ve 15.202 numrolu telgrafnâme-i devletlerine cevaben izihat-i atiyeyi ittılâ-ı utifelerine isal ile teşbi şeref eylerim (aşağıdaki açıklamaları yüksek bilgilerinize arz etmekle şeref duyarım). Erzincan'da bizat tanıklık ve incelemelerimizle hasıl olan hakikatı, zat-ı devletlerine arz eylemeye, gösterilen iyi niyet ve alicenaplık hesabiyle vazifeden addederim.

Şöyle ki :

15/16 Ocak vakasında Ermeniler tarafından katledilerek defnedilmemiş ve evlerden, dükkânlardan, bahçelerden ve ahırlardan toplattırılarak yarın defnedilmek üzere fotoğrafleri alınmış olanların adedi üç yüz on ikidir. Bunlar içerisinde yirmisi kadın, yetmiş biri ön dört yaşına kadar muhtelif çocuklar, on dokuzu sa-

kalı ve bıyığı bembeyaz ihtiyarlar ve kalan iki yüz ikisi bu iki hudut arasındaki erkeklerden ibarettir. Öldürüldükten sonra kuyulara atılarak ve tarafımızdan da çıkarılmasına imkân kalmayarak kuyuların toprak ile kapatılması suretiyle mazaratı tahdit edilmiş olanlar hastalık yayması yönünden zararsız hale getirilenler bu hesaba dahil değillerdir. Rahatsızlığına binaen Erzincan'da kalmış olan Yüzbaşı Vekili Kazmir'in ifadesine göre yalnız kasaba dahilinde katl olunanların adedi sekiz yüzden aşağı olmadığı gibi, filhakika Erzincan'dan 650 Osmanlı İslamının Ermeniler tarafından Sarıkamış'ta amelelikle çalıştırılacakları söylenerek sevk olundukları ve bunların hayat ve mematının meçhul bulunduğu (sonlarının bilinmediği) yine Yüzbaşı Vekili Kazmir'in ifadesiyle doğrulanmaktadır. Erzincan köylerinde icra edilmekte olan tahkikatın neticesini de ayrıca arz edeceğim. Yalnız kendi gördüklerime dayanarak aşağıdaki hususu şimdilik zikretmekle yetiniyorum. Çardaklı boğazından Erzincan'a kadar mevcut bulunan bütün köyler bila istisna tahrip edilmiş ve bunlar arasında sağlam tek bir kulübe dahi kalmamıştır.

O köylerde bırakılan Osmanlı İslamlarının yerinde umumi ve mutlak bir boşluk mevcuttur. Şehir haricindeki kışlaların kâmilen (tamamen) yakılmış olduğunu ve yalnız kasabadaki kışlaların yangından salim kaldığını gördüm. Erzincan'da yakılmış evlerin binden fazla olduğuna asgari bir tahmin ile peyda-i kanaat ettim. Bunların da haritası aldırılmakta ve bitiminde katledilenlerin fotoğrafleriyle beraber yüce makama gönderilmesi düşünülmektedir.

Evvelce Vahit Bey'in konağı ile Hükümet Dairesi'nin yakıldığından bahsetmiş idim. Bu söylediklerini düzeltiyorum. Hükümet Konağıyla Vahit Bey'in evi ihrak edilmemiştir. Yalnız evvelki bilgilerde hata vardır. Nitelikçe olmayan olay yoktur. Yakılan ev Hüseyin Bey'in evidir. Yakılan daire de, Daire-i Askeriye ile Daire-i Hükümet arasındaki Zeki Paşa Dairesidir. Albay Morel'in bütün mesai-yi insani gayretleri Ermeniler'in hunharlığı önünde maattessüf etkisiz kalmıştır. Yalnız Erzincan hakkında arz ettiğim şu panorama 12 Şubat 1918 tarih ve 1020 numrolu telgrafnâme-i acizanem ile arz ettiğim tedabire müracaatta ne derece haklı ve mecbur olduğumu zat-ı devletleri gibi yüksek karakterli bir kumandanın tasdik buyuracaklarına şüphe etmiyorum. Yüksek ve soylu duygulara yönelmiş olan arzu-yu, samimi isteklerinizi büyük saygı ile kabul eder ve acizlerini de hiçbir sebep ve mana altında olmayah hadsiz kan dökülmesine son vererek

hakikaten yıpranmış ve ezilmiş milletlerimizin dertlerini süratle hafifletecek her iki taraf için şerefli bir sulhun tam barış taraftarı olduğuma zat-ı devletlerinin de itimat buyurmalarını istirham ve yapılan ileri hareketin yalnız sahipsiz ve koruyucusuz kalarak ölmeye mahkum olmuş insanların her ne nam altında olursa olsun ırz ve mal ve canının kurtarmak suretiyle insaniyete ve medeniyete hizmet etmek gayesinden başka bir maksat takip edilmediğine de inanılmasını temenni eylerim. Kaldı ki ateşkes ara hattının doğusunda ve bilhassa sahil kısımlarında Ermeniler'in ahali-yi islamiyeye karşı her an yapmaktan geri kalmadıkları zulümlere karşılık İslamların da ansızın teşkilatta bulunarak anarşinin büsbütün artmaya başlamasıyla memleketin harabiyetine doğru gitmekte olduğu ve binaenaleyh o gibi yerlerdeki Hıristiyan Oşmanlılar'ın her türlü tecavüz ve taarruza karşı muhafazaları İslamları muhafazadaki mecburiyete müsavi bir ihtiyaç ile lazım gelmiş ve o havalideki Hıristiyanları temsil eden heyetlerin gelip yardım eylemeleriyle bu zaruret ehemmiyeti artırmış ve binaenaleyh Rus orduları kısımlarıyla temas hasıl edinceye kadar ilerleyerek Rus ordusunun çekilmesiyle boş kalan sahada güvenliği sağlayıcı ve inzibat emri alınmıştır.

Her türlü yanlış anlaşılmaya imkan kalmamak için Osmanlı birliklerinin rastlayacağı Rus birliklerine karşı katiyen düşmanca davranılmaması şiddetle emredilmiş ve binaenaleyh işbu temas hasıl oluncaya kadar Osmanlı tebaasının yerleşmiş bulunduğu harp sonuçları ile evvelce Rus ordusunun işgal altına girmiş olan saha dahilinde arzedilen harekette bulunulacağını ifade ediyorum.

Bu münasebetle zat-ı devletlerine yine kemal-ı hürmetle arz eylemeyi bir vazife bilirim ki, ordularımın ileri harekâтта hedefleri Rus kıtaatı değildir. Rus kıtaatıyla vukua gelecek ilk temas ile işbu ileri harekâttan takip edilen tesis-i asayiş keyfiyeti temin edilmiş oluyor. Derin saygılarımın kabulünü rica ve niyaz ederim.

Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları

Aslına mutabıktır

Kumandanı

Ferik Vehib Mehmet

Su ehri'nde Menzil Müfettişi Miralay Muhittin Bey'e

Sureti zirde münderiç (aşağıda olan) telgrafn meyi Yakup Efendiye tercüme ettiriniz ve Rus Kafkas Ordusu kumandanı General Liy tnan Odişelidze'ye telsiz telgrafla ve yalnız sade imzam ile verdiriniz. İmzaman  zerine başka bir Şey yazdırmayınız.

   nc  Ordu Kumandanı
Ferik Vehib Mehmet

Arşiv No : 4-3671
Dolap No : 233
G z No : 2
Klasör No : 2909
Dosya No : 452
Fihrist No : 2-45, 2-46

15- Rus Kafkas Orduları Kumandanı General Odişelidze'nin Vehib Paşa'ya verdiği cevap :

Belge No : 1858

Harbiye Dosyası

21.2.34

Numro

Saat 5.30 sonra

Suret

**Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları Kumandanı
Ferik Devletli Vehib Mehmet Paşa Hazretlerine (361)**

17 Şubat 1334 tarihli telgrafnâme-i devletlerini aldım. Ve münderecatını derhal başkumandana bildirdim. Telgrafnâmede mezkûr olan vekayi beni fevkâlâde mütessir etti.

Gerek şahsın ve gerek Kafkas Ordusu namına, vakitsiz ifna edilen masum Müslümanlar'dan dolayı kendimi zat-ı devletlerine beyan-ı taziyete manen mecbur görüyorum. İltiramat-ı amikamın kabulünü temenni ederim.

8 Şubat 1918 numara 15251

Odişelidze

**Rus Kafkas Ordusu Kumandanı General
Liyodyan Odişelidze Cenaplarına**

8 Şubat 1918 tarih ve 15251 numaralı telgrafnâme-i devletlerinde ibraz buyrulan hissiyat-ı âliye ve necibelerine minnetdarane teşekkür eder ve takdim-i tazimat eylerim

Aslına mutabıktır

**Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları
Kumandanı
Ferik Vehib Mehmet**

Arşiv No : 4/3671

Dolap No : 163

Göz No : 1

Klasör No : 2909

Dosya No : 452

Fihrist No : 2-80

16- III. Ordu Kumandanlığının, Ermeniler'in Erzincan, Bayburt, Gümüşhane dolaylarında işledikleri cinayetleri Ordu Kumandanlıklarına bildiren yazısı :

Belge No : 2061

Üçüncü Ordu-yu Hümayun Kumandanlığı

Ordu Karargâhından

Erkân-ı Harbiye

Şube 1

Numro

Beşinci Ordu Kumandanlığına
Dördüncü Ordu Kumandanlığına
Altıncı Ordu Kumandanlığına
Yedinci Ordu Kumandanlığına
İkinci Ordu Kumandanlığına

Şifre

zata Mahsustur.

İşgal edilen yerlerin geri alınmasında Ermeniler'in Müslüman halka karşı reva gördükleri muamelat tarihin emsalini lanetle andığı faciâlar ve cinayetle dopdoludur. Bundan bir nebze bahsetmeyi yarardan uzak görmedim.

1- Erzincan'ın şarkında "Zekkiç" köyünde Türk çetelerinin sığındığı bahanesiyle köy tamamen yakılmış ve Müslüman halkı mahv ve yok edildi.

2- Ermeniler 15/16 Ocak 1918'de Erzincan'da silah araması bahanesiyle bir katliam tertip ve bin beş yüze yakın çocuk, kadın ve erkeği katl ve ifna ettiler. Ve yollarda çalıştırılacağı ilan edilerek topladıkları altı yüz elli Müslüman'ı kasaba haricinde aynı akibete giriftar eylediler. Erzincan kasabasının geri alınmasından sonra Erzincan'a girdim. Çardaklı Boğazından Erzincan'a kadar olan bütün köyler hatta bir kulube bile sağlam kalmamak üzere tahrip edilmiş gördüm. Kasaba dahilinde ötede-beride öldürülüp de henüz defnedilmemiş bir çok cenaze toplattırıldı. Şehit edilen bu günahsız ve masum halk arasında memeden kesilmemiş çocuklar, doksan yaşını ikmal etmiş ihtiyarlar, parçalanmış kadınlar vardı.

3- Pirahmet, Gümüşhane, Ardasa ve Polathane birer sahne-i katliam halini almış idi.

4- Tandırlık "5415" (şifre) da yirmi beş Müslüman acımasız

ve zalimce Ermeniler tarafından yok edildi.

5- Ermeniler Bayburt'u terk ettikleri gün kasabanın en mutena konak ve mağazalarından dört yüz kadarını ihrak etmişlerdir. 15.2.34 (15 Şubat 1918)'de Bayburt'ta un dağıtılacağı bahanesiyle kasaba ahalisinden bir kısım kadın, erkek ve çocukları evvelce mahpushane ittihaz olunan mahale sokarak vahşi bir şekilde ihrak etmişler ve sokaklarda tesadüf ettikleri çocuk, kadın, kız ve erkekleri süngü ve kurşunla şehit etmişlerdir. Bu suretle imha edilenlerin miktarı sekiz yüzü aşkındır.

6- Ermeniler Mamahatun'dan firar ederken kasaba merkezinde yüz ve civar köylerden getirerek topladıkları iki yüz ki toplam üç yüz Müslüman'ı süngü ve kurşunla şehit etmişlerdir.

7- Madenalanlarında sekiz ve Aşkale'de otuz beş Müslüman cenazesi bulundu.

8- Ermeniler Tazegöl karyesi ahalisinden otuz kadar kadın, çocuk ve erkeği katl ve diğer yirmi beş kadar erkeği de beraberlerinde götürmüşlerdir ki bunların da aynı akıbete uğradıkları şüphesizdir.

9- Tilkitepenin iki kilometre güneyinde haritada ismi yazılı olmayan "Cınıs" köyünde altı yüz küsür erkek ve kadın nüfustan on üçü müstesna olmak üzere geri kalanı yakılmak ve süngülenmek ve hamile kadınların karınları yarılarak çıkarılan çocuklar kucaklarına verilmek suretiyle şehit edilmişlerdir.

10- Ermeniler Alaca "43A" (şifre) köyünü kâmilten ihrak ettiler ve odalara doldurularak itlafına teşebbüs ettikleri ahali-i İslamiyeden iki yüz yetmiş sekizi şehit edip yok ettiler, burada ekserisi yaralı, ölümler arasından çıkarıldı. İki yüz yetmiş sekizi şehit kümesi içerisinde ırzlarına tecavüzden sonra öldürülerek, ciğerleri duvarlara asılmış genç kızlar, karınları deşilmiş hamile kadınlar, beyinleri akıtılmış veya vücutlarına benzin dökülerek ihrak edilmiş çocuk ve erkekler mevcuttur. Cümlesinin ruhuna fatiha.

12.2.34 (12 Şubat 1918) Harekât

İmza (Lütfü)

Üçüncü Ordu Kumandanı
Ferik
Vehib Mehmed

Arşiv No : 1-2
Dolap No : 113
Göz No : 3
Klasör No : 525
Dosya No : 2050
Fihrist No : 47-1, 47-2, 47-3

17- Erzincan'ın işgalinde hastalanarak Erzincan'da kalmış olan Rus Yüzbaşısı Kazmir'in, Rus eri Aleksandır, Paş adındaki Rus kadınının Ermeni mezalimi hakkındaki ifadeleri :

Belge No : 2030

Vesaik-i Harbiye Dosyası
Numro
Tahrirat
1172

21 Şubat 1918

Suret
Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine (363)

Erzincan'ın işgalinde "Erzincan"da kalmış olan bir Rus Yüzbaşısıyla bir Rus neferinin birinci Kafkas Kolordusunca alınan ifadelerinin sureti ekte takdim edilmiştir.

Aslına mutabıktır.

Erzincan
16 Şubat 1918

Suret
Üçüncü Ordu Kumandanlığına

Erzincan'ın işgalini müteakip Erzincan'da kalmış olan Rus Yüzbaşı Vekili Kazmir-i ile Rus neferi Aleksandır ve Rus olduğunu söyleyen Paş namındaki kadının ifadeleri aşağıda arzedilmiştir.

1- Rus Yüzbaşı Vekili On Üçüncü Türkistan alayı zabitanından (subaylarından) olduğunu ve birlikler henüz mevzilerde iken hastalanarak Erzincan'a geldiğini ve Ruslar'ın tamamen çekilmesi üzerine Erzincan'da kaldığını ve Ruslar arasından ayrılan Ermeni erleriyle bu civar Ermenilerden alaylar teşekkül ettiğini ve kendisine Ermeniler elinde bulunan makineli bölüğü kumandanlığını verdiklerini ve Erzincan'da kaldığından dolayı bir çok İslam ailesini mezalimden kurtardığını ve Ermeniler'in Erzincan'da dört yüz mevcutlu iki taburuyla iki maksim makineli tüfengi ve iki topu olduğunu, taburlar zabitanının on beşi Ermeni olduğunu ve biri Gürcü ve makineli topçu kıtaatında altı kadar Rus zabiti olduğunu Levazım işlerinde Ruslar'ın çalıştırıldığını ve müfreze kumandanının evvelce yirmi yedinci Rus alayı kumandanı olup gerilerde istihdam kılınan ve belki aslen Fransız olup şimdi Rus olan Morel olduğunu söylemektedir. Ermeniler İslamları Sarıkamış'ta çalıştıracamız diye topladıkları ve şehirden iki kilometre ayrılınca şehit eylediklerini ve Ermeniler arasında Rus zabitanı bulunmazsaydı mezalimin daha ziyade olacağı ve bir gecede sekiz yüz İslamin kesildiğinin Ermeniler'den işittiğini daire-i askeriye de neferlerin ve kışlada Morel'in ikamet eylediğini ve Ruslar evvelen mevzilerden düzenli çekilmişlerse de, Erzincan'da ve gerilerde toplanırken düzensizlik baş göstererek karma kırıışık gittikleri ve Ermeniler'in 13 Şubat 1918 sonuna kadar Türkler'in gelmeyeceğine inandıklarını ve hatta öğle yemeği için daire-i askeriyede sofraya oturduklarını ve kendisinin isteği üzerine Ermeniler'in kaçtığını ifade eylemiştir. İşbu Rus zabitanının oturduğu İslam hanesi hakkında yaptığım tahkikatta bu hanedeki kadınların Rus zabitanına borçlu oldukları anlaşılmış ve bu yol ile Rus zabitanının Ermeniler'e casusluk ettiği kanaati bende hasıl olmuş ve İslam kadınının damadı olup henüz Erzincan'da bulunan Ziya namındaki şahıs da tevkif edilmiştir. Bu kadının oğlu Erzincan'ın evvelce tarafımızdan tahliyesi esnasında

asker ile berdaber şehri terk eylemiş imiş.

2- Rus neferi Aleksandır dahi Bakû'lü olup, 1896 doğumludur Birinci Kafkas Kolordusu'nun Birinci İstihkam Taburu'nun bu kabur Kolorduya bağlıdır. Beşinci Telgraf Bölüğü'nden hat inşasına memur kısmına mensuptur. İstihkam taburları on ikişer bölüklü olup bunlardan bir bölük telgraf bölüğünü teşkil etmekte imiş. Kendisi Aleksandırpol'da telsiz telgraf bölüğünde iken iki sene evvel Alay 153'e katılmış ve mezkûr (adı geçen) alayla Erzincan'a gelmiştir. Otuz dokuzuncu fırkanın Erzincan'dan ayrılmasından sonra Erzincan'da telgraf bölüğüne iltihak etmiş ve bu suretle Erzincan'da kalmıştır. Ruslar başlangıçta muntazaman Erzincan'ı tahliyeye başlamışlarsada, sonradan büyük karışıklıkla çekilmeye başlamışlar ve yaklaşık otuz iki gün evvel kâmilen kasabayı terk etmişlerdir. Ve bu çekilen askerler mensup oldukları askeralma şubelerine kadar gitmişlerdir. Telgraf bölüğü giderken adı geçenin Kolordu Erkân-ı Harbiyesi tarafından burada hat tamiri için kalmasına emir verilmiş bilahare Ermeniler eşkiyalığa başladığından, yollar kapanmış gidememiştir. Kasabanın Ruslar tarafından tahliyesinde Ermeniler fazla maaşla isteyen kalmasını ilan etmişlerse de kimse kalmamıştır. Sonradan gördüğü üç telgraf zabitanın vazife mi, gönüllü olarak mı kaldıklarını bilmiyor. Bu zabitanlardan birisi Han da, birisi Cors köyünde üçüncüsü Erzincan'da imişler. Aşiretlerle vukubulan çarpışmada telef olan makineli tüfek zabitanı bilmiyor. Ancak böyle bir zabitan vurulmuş olduğunu telefonla konuşurlarken işitmiştir. Ruslar'ın şehri ne suretle Ermeniler'e teslim ettiğini bilmiyor. Makineli tüfek ve topları Ruslar terk etmek istemiyormuşsa da, kumandanlıktan verilen emir üzerine Ermeniler'e teslim etmişlerdir. Ermeniler silahları Ruslar'ın Erzincan'daki silah deposundan almışlardır. Ešliha anbarının mevkii ile fazla tüfek kalıp kalmadığını bilmiyor. Kendisi çiftlik köyünde iken Ermeniler'in katliam yaptıklarını ve Erzincan'ın tahrip edildiğini işitmiştir. Erzincan'da kalan Rus zabitanları Ermeniler'in bu feci hareketleri aleyhinde bulunuyorlarmışsa da, mani olmak için teşebbüste bulunup bulunmadıklarını bilmiyor. Rusça bilen Ermeniler konuşurken Türkler Erzincan'a gelirlerse erzak bulamayacaklarını söylediklerini işitmiştir. Bu erzakın sağlanmış olduğunu zannediyor. Erzak ve cephanesinin mevkisini bilmiyor, yalnız Tercan'da bir erzak ambarı bulunduğunu zannediyor. Takriben bir ay evvel Erivan'dan birinci Ermeni alayının Erzurum'a

geldiğini işitmiştir. Erzincan'da bulunan Yüzbaşı Vekili Kazmiri-yi evvelce tanımıyormuş, kasaba tarafımızdan işgal olunduktan sonra görmüştür.

3- Paş namındaki Rus kadını ise esasen Rostoklu olup, baleriye kâtibi olan Petrno ismindeki kocası ile beraber o beş seneden beri Sarıkamış'ta ikamet etmekte olduğunu ifade eylemektedir. Bu defa neferlikle orduya dahil olan zevci Erzincan'da iken kendisini buraya getirtmiş, bilahare Sarıkamış'ta devlet Ormanlarında memur tayin edilmiş ve avdet etmek üzere gitmiş iken orada Ermeniler tarafından katledilmiştir.

Bu mesele üzerine kimsesiz kalan Paş, Ruslar'ın Erzincan'da buldukları müddetçe zabitan lokantasında aşçılık ederek para kazanmakta ve bu suretle idaresini temin etmekte imiş. Ruslar Erzincan'ı tahliye ederken bir Rus otomobilcisi, bir daha avdetinde kadını eşya ve çocuklarıyla beraber Rusya'ya götürüleceğini vaademiş, halbuki merhum avdet etmediğinden kadın da memleketine gidememiştir. Ruslar takriben bir ay evvel kâmilin Erzincan'ı tahliye etmiştir. Ruslar'ın çekildiğinden bir hafta sonra Ermeniler kasabada bir komite merkezi açmışlar, Rus hükümet görevlilerini dinlemeyerek ahaliye zulüm ve düşmanlığa başlamışlardır. Ruslar giderken bütün savaş araç gereçlerini beraberlerinde götürdüklerinden ve daha evvelce Ermeniler'in talep etmiş oldukları özerk idareyi kabul eylemediklerinden Ermeniler'le Ruslar'ın arası açılmış ve Tiflis civarında çarpışmalar olmuştur. Tiflis, Aleksandirpol'dan Ermeniler yardımcı kuvvetler geleceğini işitmiş, Ruslar'la araları açıldığından beklenen bu kuvvet gelmemiştir. Erzincan'da kalan Ermeniler arasında doğum yeri Türkiye olup uzun müddet Rusya'da kalmış olan kişiler mevcut ise de, Rusyalı Ermeni olarak yalnız Bağdasarof isminde bir doktor varmış. Erzincan'da altı Rus zabiti kaldığını işitmiş, Ermeniler'den korktuğu için çıkıp görmemiş. Vazifeleriyle akıbetini öğrenememiştir. Ancak bu zabitlerden birisinin Ermeniler'le giderek ahaliye icra eylediği bir muharebe esnasında telef olmuş bulunduğunu bir Ermeniden işitmiştir. Ruslar çekildiği zaman Ermeniler her Rus neferi için kendileriyle beraber kaldığı takdirde maaşının yüz mislisini fazla vereceklerini ilan etmişlerse de kimse kalmamıştır. İşgal bölgelerinde Rus askerleri kalıp kalmadığını bilmiyor. Yalnız pencere altından geçen Ermeniler'in konuşmalarından Erzurum ve civar ahalisini tamamen kestik, burayı da öyle yapacağız sözlerini işitmiştir. Ermeniler

dokuz yaşında ve Niko isimindeki oğlu dört gün evvel odasından götürülmüş bir daha getirmemişlerdir. Ne yaptıklarını bilmiyor. O günden itibaren korkusundan diğer beş yaşındaki çocuğuyla gizlenmiş hiç görünmemiştir. Erzincan'ı işgal ettiğimiz gece Ermenilerle vuku bulan muharebeyi işitmiş Türkler'in geleceğini düşünemediği için Ermeniler geriden kuve-yi imdadiye olarak ahali-yi İslamiyeyi katliam eylemekte oldukları düşüncesine kapılmıştır. Ertesi gün ancak şehrin Türkler tarafından işgal olduğunu öğrenebilmiştir.

Aslına mutabıktır

Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı
Miralay (Albay)
Kâzım Karabekir

Arşiv No : 4-3671
Dolap No : 233
Göz No : 2
Klasör No : 2909
Dosya No : 452
Fihrist No : 52, 52-1, 52-2, 52-3

18- Mamahatun (Tercan) yöresini yakıp yıkarak top ve tüfekleri ile çekilen Ermeni asilerine karşı girişilen harekâtla ilgili I. Kafkas Kolordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'in III. Ordu Kumandanlığına gönderdiği telgraf :

Belge No : 2031

Saat 5 sonra

İmza (Salih Fahreddin)

23.2.34 (23 Şubat 1918)

Erzincan

Üçüncü Ordu Kumandanlığına (364)

1- Mamahatun (Tercan) dün 22.2.34 (22 Şubat 1918) saat 10 öncesinde işgal edilmiştir. Mamahatun'un güney doğusundaki Çilingirler ve doğudaki Çınar Komu ve kuzeyindeki Vartik ve Peteriç'te de Ermeni eşkiyasına tesadüf edilememiş.

2- İleri birliklerimiz Mamahatun'un on dört kilometre şark-ı cenubisindeki Belegöz ile Çınar Komu, Vartik, Peteriç hattındadır.

3- Dördüncü ve ikinci Kolordular'la bağlantı kurmak için Bardakçı ve Karadivan istikametlerine gönderilen keşif kollarımız muhalefet-i havadan dolayı henüz avdet edememişlerdir.

4- Kükürtlü Karyeli Hasan ağanın ifadesine nazaran takriben bin kadar Ermeni, altı top ile 21 Şubat 1918'de Yeniköy yolu ile şarka, geriye gitmişlerdir ve ahali-yi İslamiyeden üç yüz kadarını katl ve yakmışlardır.

5- Mamahatun hemen kâmilten yanmış, yalnız bir mahalde bir miktar konserve ve çay elde edilmiştir. Bunların miktarlarının tayini için fırkadan memurlar gönderilmiştir. Bican, aşağı Zağkiri ve Mamahatundaki erzak ve eşya ambarlarının Ermeniler tarafından ihrak edildiği anlaşılmıştır. Bu civar sırada erzak için de arama tarama yapılmaktadır.

6- İşbu rapor üçüncü Ordu, K. 2. Kafkas ve 4. Kolordu kumandanlıklarına arz edilmek üzere 23 Şubat 1918, 6.45 evvelde Erzincan telgraf merkezine verilmiştir.

23 Şubat 1918

I. Kafkas Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Belge No : 2031

Arşiv No : 4-3671

Dolap No : 163

Göz No : 5

Klasör No : 2948

Dosya No : 208 (634)

Fihrist No : 7-7, 7-8

19- III. Ordu Kumandanlığı'nın; Ermeniler'in Mamahatun (Tercan)'u terk ederken, öldürdükleri Müslümanlar'la ilgili Başkumandanlığa gönderdiği raporu :

Belge No : 2063

Üçüncü Ordu-yu Hümayin Kumandanlığı
Erkân-ı Harbiye
Şube 1
Kısım 1
Aded
Zata mahsusudur

Ordu Karargâhı

Başkumandanlık Vekâlet-i Cellilesine (365)

1- Ermeni eşkiyası Mamahatun (Tercan)'dan firar ederken kasaba merkezinden yüz ve civar köylerden getirip topladıkları iki yüz ki ceman üç yüz İslamı süngü ve kurşunla şehit etmişlerdir.

2- Madenhanları civarında Ermeniler'in katlettikleri beş Müslümanın cenazesi bulunmuştur.

Bu şühedanın cümlesinin fotoğrafları aldırılmakta olduğu maruzdur.

26 Şubat 1918 Harekât 1337

İmza (Hüsrev)

İmza (Lütfü)

Üçüncü Ordu Kumandanı

Ferik

İmza (Vehib Mehmet)

Arşiv No : 1-2
Dolap No : 113
Göz No : 3
Klasör No : 525
Dosya No : 2050
Fihrist No : 55-2

20- Trabzon'dan Erzincan'a kadar olan bölgedeki Ermeni mezalimi ve soykırımını belirten telgraf :

Belge No : 1875

Telgrafname

Genel Karargâh İkinci Şube Müdürü Sayın Bay Seyfi'ye (366)

Trabzon'dan Erzincan'a kadar bütün köyler birer yıkıntıdır. Büyük kısmı Ruslar'ın boşaltma sırasında Ermeniler tarafından yakılmıştır. Bu yıkma işine Ruslar da katılmışlardır. Köylüler Ruslar'dan çok Müslüman olmayan vatandaşlarının zulümlerinden tedirgindirler. Trabzon Müslüman mahallesi yerle bir edilmiştir. Mezarlıklar Ruslar tarafından tiyatro yapılmıştır. Camilerin duvarları en utanç verici resimler döşenerek gübrelerle duruyor. Trabzon-Erzincan yolu üzerinde meyva ağaçları kesilmiş, evler yıkılmış, aç kadınlar, yollarda yırtık pırtıklar içinde dileniyorlar. Hıristiyan köyleri korunmuştur. Erzincan bir facialar sahnesidir. Kuyular İslam ölüleriyle doludur. Yıkık evlerin bahçelerinde arsaların, hâlâ etleri üzerinde insan ölüleri, eller ve ayakları bulunuyor. En süslü Ermeni evlerinin kapı yolları, tümü ile kanla bulaşmıştır. Ruslar'ın kenti boşaltması sırasında Müslüman halkın birçoğu Ermeniler tarafından hapsedilmiş taşlık önlerinde kütükler üzerinde öldürülmüştür. Şehir bir harabe halindedir. / 30 tarih

Genel Karargâh İkinci Şubeye
Memur Yüzbaş
Ahmed Refik

Arşiv No : 1/2
Dolap No : 109
Göz No : 4
Klasör No : 359
Dosya No : 1023 (1453)
Fihrist No : 3-36

21- Ermeniler'in Erzincan'da işledikleri cinayet ve yaptıkları mezalimi belirten telgraf :

Belge No : 1876

138

Karargâh-ı Umumî

Telgrafnâme

2/5/34

İkinci Şube Müdürü Seyfi Beyefendiye (367)

Erzincan'da iki aydan beri elan Müslüman cenazelerinin defni ile uğruşılıyor. Şimdiye kadar kuyulardan çıkarılan veya hendek kenarlarında katledilenlerin mecmuu altı yüz altı kişidir. Bunlar Ruslar'ın Erzincan'ı işgal etmeleri üzerine Anadolu'ya çekilemeyen fukara ahalıdır. Birçoklarının elleri telefon telleri ile bağlanarak katledilmiştir. Kuyudan çıkarılanlar kâmilen çürümüştür, Bazılarının göğüslerinde süngü yaraları boğazlarında tel yerleri görülüyor. Şimdiye kadar kuyularda bulunabilen naaşlar cami meydanına getirilmiş ahali tarafından tanınanları ailelerine teslim edilmiştir. Elyevm Erzincan'da üç dört binden fazla nüfus yoktur. Hemem kısm-ı azami da yalın ayak, aç sefil ve perişan bir haldedir. Erzincan'da kaldığımız dört gün zarfında muhabirler ancak yarım saat mezalim sahnelerini gezdiler o esnada da Ermeni kilisesiyle mezarlığını ziyaret ettiler cesetleri ve saireyi görmeye ehemmiyet vermiyorlar, çıkan cesetlerin başlarını, harab yerlerin kâmilen fotoğraflarını aldurdım. Erzurum sabık Alman Konsolosu Anders'in refakatimizde bulunması muhabirleri şayan-ı tetkik mahallere götürmekliğime mani olmaktadır. Muhabirlerin en çok alakadar oldukları yerler çarşılardır. Berveçhi malûmat arz olunur.

K.U.İkinci Şubeye Memür

Ahmed Refik 4/5

Hariciye Çektirilecek

Arşiv No : 1/2

Dolap No : 109

Göz No : 4

Klasör No : 359

Dosya no : 1023 (1435)

Fihrist No : 3-37, 3-38

B- MÜTAREKE SONRASI VAN-BİTLİS VE MUŞ'TA ERMENİLER'İN TÜRKLER'E UYGULADIKLARI KIRIM

Eski takvimli 5 Aralık yeni takvime göre de 18 Aralık 1917 tarihinde imzalanan Erzincan mütârekesinin imzalanması sırasında Van şehri Türkler tarafından tamamen terk edilerek boşaltılmıştı.

Ermeniler'in Van'da ilk isyanları 1 Haziran 1896 tarihinde olmuştur. Ancak 1888 tarihinde de Akdamar adası piskoposunun tahriki ile Van'da ufak bir ayaklanma da olmuştu. Van'da ikinci isyan ise 15 Nisan 1915 tarihinde başlamıştır. 10.000 kişilik Ermeni kuvvetine karşılık Türk kuvvetleri halkta dahil olmakla beraber 1500 kişi ile isyanı bastırmaya Türk insanı gayret göstermiştir.(368) Ermeniler isyanın başlangıcından itibaren Ermeni milletine ve bütün dünyaya bildiriler ve günlük raporlar yayınlamaya başlamışlardır. Bu rapplardan birisinin son paragrafı şöyle demektedir: Ey Ermeni Milleti; senin için ölmek, senin yaşaman için ölmek, senin saadetin kesin hürriyetin için ölmek, yayınladıkları ikinci beyannamenin yine son paragrafı: Yaşasın Ermeni askeri, yaşasın Ermeni Milleti-müdafaai milliye komitesi.

Türk milleti dünyanın en kudretli ve büyük devletleriyle Kafkasya'da, İran'da, Çanakkale'de, Sina çöllerinde, Türk namus ve şerefini savunmaya uğraşırken ve hatta memleket dahilinde bu asil milletin, nimetiyle beslenmiş olan hain ve alçak vatandaşlarımızdan bazı canilerin tecavüzlerini, isyanlarını önlemek için çaba sarfederken Van'da bulunan bu nankör vatandaşların yaptıkları facialar dünyanın hiç bir yerinde görülmesi mümkün değildir. Yüzyıllardan beri Ermeniler'e gösterdiğimiz şefkat ve merhamete karşı onlar bize nankörlükten başka bir şey göstermemişlerdir. Ölüm saçmışlardır. Hem de merhametsizce, insafsızca.

8 Mayıs 1915 gecesi Ermeniler'in bir İslam mahallesinde hücum ederek bir çok evleri yaktıkları Türkler'i acımasız ve insafsızca öldürdükleri ve hergün 5-10 şehit ve 10-20 yaralı verdiklerini Van Valisi Cevdet Bey bildirmiştir.

Van Valisi Cevdet Bey halkın yavaş yavaş memleketin iç kesimlerine çekilmesi emrini verdi. Halk tarafından Van'ın boşaltılması isyan başladıktan 20 gün sonra yani 8 Mayıs 1915'te başlamıştı. Halk yavaş yavaş Bitlis istikametine çekildi. Bunu gören Ermeniler 13 Mayıs 1915 günü Van Gölünün güneyinden Zıvıstan

Edremit yolu ile çekilen İslam ailelerine taarruz edilerek bir çok şehitler verdiler.(369)

Türk halkının, memleketin içlerine çekilmesi için üç yol vardı.

Birinci Yol : Van Gölü'nün kuzeyinden geçen Bendimahî köprüsü-Erciş-Ahlat-Bitlis karayolu ile,

İkinci Yol : Van Gölü'nün güneyinden geçen Edremit-GEvaş-Bitlis karayolu ile (mekkari yolu),

Üçüncü Yol : Van Tatvan arası deniz yolculuğu idi. O tarihte Van Gölü içerisinde herbiri ortalama 20-30 kişi alan 70 kadar yelkenli gemi vardı. Bu gemiler Van'ın iskele köyü, (şimdiki iskele mahallesi) Erciş, Adilceviz, Ahlat, Tatvan, Reşadiye ve Gevaş iskelelerine dağılmış durumdaydı.

Kara yollarından çekilen Van halkından çoğu yollarda Ermeni çetelerinin baskınlarına uğrayarak caniyane bir şekilde öldürülmüşlerdir. Van Gölü'nde para ile gemilere binenlerden bazıları da muhtelif bahanelerle gemilerin kıyılarına yanaşmaları üzerine Ermeni çetelerinin akınlarına uğrayarak feci şekilde şehit edilmişlerdir. Van şehri ile göl arasındaki Van kalesini ellerine geçiren Ermeniler, kaleye yakın geçen yolları devamlı ateş altında bulunduruyorlardı. Bu yollardan geçilirken birçok yavrular, gençler, yaşlılar yolların üzerinde şehit edilmiş ve naaşlarını dahi kaldırmak mümkün olmamıştır.

Sonuç olarak, Van halkının dörtte üç büyük güçlüklerle çekilmeye muvaffak olmuş, fakat fakir hasta yaşlı insanlar ve onlara bakmak zorunda olan aileler Van'da kalarak çekilememiştir. Çekilenlerin yarısından fazlası yollarda Ermeniler'ce öldürülmüştür. Van'da kalan ailelerin bir çoklarının ırz ve namuslarına tecavüz edilerek feci şekilde alçakça işkence edilerek şehit edilmişlerdir. Yani Van'ın Türkler tarafından boşaltılmasından sonra gidemiyerek Van'da kalan zavallı insanlara Ermeniler tarafından akıllara durgunluk verecek şekilde katliam ve mezalim yapılmıştır. Van'ın Saray-Özalp ve Başkale-Hoşap istikametinden gelen Rus askerlerinin ve Van'daki Ermeni kuvvetlerinin sayı ve silah üstünlüğü dolayısıyla 17 Mayıs 1915 günü Türk askeri Van'ı boşaltmak zorunda kaldı.(370)

Van'da ortalama 20.000 Türk'ün en aşağı yarısı yani 10.000'i Ermeniler tarafından Van şehrinde ve yollarda olmak üzere

369) A.Hulki Saral, a.g.e, s.142

370) A.Hulki Saral, a.g.e, s.145

en alçak işkence ve zulümlerle öldürülmüştür.(371)

Van isyanında gerek Van şehri ve çevresi Ermeniler'e bırakıldığı zaman Türk insanının kaçarken yollarda maruz kaldığı feci durumda hayatlarının toplam sayısı tesbit edilememiştir.. Yukarıda belirtildiği gibi Van şehri içerisinde 10.000 kişi katledildiğine göre, civardaki köy ve kasabalardan kaçan halktan da en az 20.000 Türk'ün öldürüldüğü kabul edilebilir.

Van isyanı Türk milleti için unutulacak bir şey değildir. Erkek, kadın, yaşlı, genç ve çocuk binlerce cana nasıl kıyılmış olduğunu gösteren acıklı bir trajedi sahnesidir. En büyük facia, en büyük vahşet ve cinayet sahnesidir.

Van'ı işgal eden Rus birlikleri Bitlis'e doğru ilerlerken Bitlis'te toplanmış olan Van, Muradiye, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat halkı ile birlikte ve bütün Bitlis halkı, sefil, perişan ve aç durumda, Bitlis deresi boyunca Diyarbakır'a doğru göçmeye başladılar. Durum acıklı ve ağlanacak bir haldeydi. Bütün yollar 10.000'lerce insan dolu idi. Sefalet, açlık, susuzluk ve yorgunluk bu insanların sayısını durmadan azaltıyordu. Yollar cesetlerle doluydu, yiyecek için bir şey bulmak mümkün olmadığı gibi içilecek su dahi yoktu. Çünkü 70 km. uzunluğundaki Bitlis deresini geçmeye çalışan bu zavallı Türk insanlarının cesetleriyle doluydu. Derenin birçok yeri kan akmaktaydı.

Bu eşsiz asil Türk milletinin geceli gündüzlü aç ve sefil halde yürüyen onbinlerce zavallı evlatları; Siirt, Diyarbakır yollarının birleştiği ziyaret denilen Veysel Karani türbesinin bulunduğu vadi düzlüğü başı sarılı, hasta yatan ve açlıktan iskelet haline gelmiş insanlarla doluydu.(372)

Burada halkın bir kısmı Diyarbakır'a diğer kısım da Siirt'e doğru gitmeyi kararlaştırarak, bu istikamette yollarına devam etmeye başladılar. Kaçıyorlardı çünkü kendilerini öldürmek için Ermenilerle Ruslar durmadan ilerliyorlardı. Yollarda açlık, susuzluk, hastalık ve katliamdan kurtulan bu insanlar; Siirt, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Antep, Silvan, Siverek ve hatta Adana gibi şehir ve kasabalara yerleştirildiler. Uzun zaman buralarda kalan insanların bir kısmı tekrar geri dönmedi. Bugün dahi buralarda Bitlisliler'i ve Vanlılar'ı görmek mümkündür. Van ve Bitlis yanmış yıkılmış harebe halinde olduğuna göre nereye dönsünler.

371) A.Hulki Saral, a.g.e, s.145

372) A.Hulki Saral, a.g.e, s.146

Ermeniler'in Van'da I. ve II. isyanda ölen insanlarla ilgili bilgilerin bir çoğunu çeşitli kaynaklarda görmek mümkündür. Bu Van faciası en tarafsız bir görüşle şu sonuçları doğurmuştur.(373)

1- Ermeniler'inde büyük devletlere ve bütün dünyaya devamlı olarak bildirmek istedikleri gibi hayali bir Türk korkusu meydana getirilmiş, Türkler Ermeniler birbirlerini en vahşi bir surette öldürmüş, parçalamış, evler yakılmış, yıkılmış harap edilmiştir. Türkler Ermeniler'e gayet haklı olarak mukabeleye mecbur kalmışlar ve nihayet bu nankörlükleri memleketten temizlemeye muvaffak olmuşlardır.

2- Bugün Van'da hiç bir Ermeni yoktur. Bu kanlı boğuşmalardan sonra, Türkler'in ve Ermeniler'in evleri yanmış yıkılmış bir harabeye dönüşmüştür. Ekili tarlalar, muntazam yollar, bir çok güzel binalar, anıtlar yok olmuştur. Bu duruma sebep olan yalnız Ermeniler'dir.

3- Van ve Bitlis vilayetleri tamamen yanmıştır, yıkılmıştır. Şirin güzel ve mamur Van şehrindeki bütün abideler, Türk İslam eserleri yok olmuş yerle bir edilmiştir. Van şehri muazzam bir harabe halinde hala yatmakta Van'daki son Ermeni isyanını hatırlatmaktadır. Hala bugün uzun yıllar geçmesine rağmen eski Van'ın dörtte bir varlığına sahip değildir.(374)

1915'te Van'ın Türkler tarafından terkedilmesi üzerine Ermeniler, bütün dünyaya "hayal tahakkuk ediyor" başlığı altında büyük bir bildiri yayınladılar. O bildiri özetle şöyle idi: (375)

İşte nihayet o ulvi hayal, asırlardan beri Ermenilerin çıkarmadıkları hayat tahakkuk etti. O hayalki, çocuklara bir miras gibi kalmış, o hayal ki asırlarca bütün fikirlerin gayesi, içimizden en kıymetlilerimizin en mukaddes ve katı hayali olmuştu.

Onlar hayatlarını, faaliyetlerini, dirayet ve zekâlarını bugün bizim tebcil ettiğimiz büyük muzafferiyeti hazırlamaya hasrettiler. Onlar milletin arasında bu lütuf rüyanın elbet bir gün meydana geleceği kanaatını yaşatırlar.

Ermeniler'in elinde hür bir Ermenistan görmek. Bugün Van Ermeniler'in elindedir.

15 Nisan'dan beri Ermeni mücahitleri Aram'ın komitesi altında olarak isyan bayrağını kaldırmış ve 30 gün müdafaadan son-

373) A.Hulki Saral, a.g.e, s.148

374) A.Hulki Saral, a.g.e, s.148

375) Ermeni Komitelerinin Amal ve hareket-i ihtilâliyesi s.210

ra Van'ın hakimi olmuşlardır.

Bir taraftan Rus Orduları emrinde çalışan Ermeni gönüllü tümeni Van'a koşarak oradaki kardeşlerini kurtarmak istiyor. Geri, Hamazasp, Tro ve Haça (376) gibi fedekâr Ermeni komutanları, Rus komutanına baş vurarak kendilerinin Van'a gitmeleri müsaadesini istemişlerdir. Bunlar, düşmana, tabiatın çetinliğine bakmadan Van'a koştular. Kiliselerin çanları çalarken Bezmenyanz (377) deniz üstünden kartallar uçarken Aram'ın cesaret ve ümidi dahada artmış bulunuyordu. Haço komutasındaki öncü taburu ileri atıldı, Van'a yaklaştıkları zaman binlerce Ermeni, çalgılar çalarak, sevinç içinde karşıladılar. En önde altın haçlı, sırma elbiseli papazlar geliyordu. Kadınlar, çocuklar ellerinde tuz ve ekmelekle tebrike koşuyorlar, sevinçten ağlıyorlar ve gülüyorlardı.

Van memleketi müslümanlardan ve Türk boyunduruğundan kurtulmuştur.

Van Ruslar tarafından işgal edildikten sonra Van'da kendilerine göre teşkilat yaptılar. Rus hükümeti bütün Ermeniler tarafından sevinç yaratan yeni bir karar aldı; Van Valiliğine ihtilal heyeti başkanı Aram Manakyan'ı tayin etti. 1877 tarihinde Kafkasya'nın Karabağ şehrinde doğan bu adam, 31 yaşında iken Rusya'da eşkiyalık yaptığı için çetesiyle birlikte yakalanarak, idama mahkûm edileceği sırada oradan kaçmış ve Türkiye'de ihtilal işinin başına geçmiştir.(378)

Van'ın zaptı dolayısıyla Kahire ve Amerika'da büyük şenlikler yapıldı. Her tarafta durmadan propağanda yaptılar, bu propağandalar o kadar ustalıkla yapılmıştı ki, Birinci Dünya harbinin sonunda, Mondros mütarekesiyle beraber Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson prensipleri adı altında çıkardığı ve tatbikine mecbur kıldığı prensiplerde, haksız olarak ve işin esasını bilmeden, genel nüfusun ancak % 20 sini bulan Ermeni milletinin, koca bir Türk milleti içerisinde istiklalini istemeden kendini alamamıştır. Bilgi ve adalete dayanmayan bu prensipleri büyük Türk milleti hükümsüz saymış, Wilson'da bu durum karşısında belki gerçeği anlamıştır.(379)

Bu konuda sonuç olarak şunları söyleyebiliriz; Konunun baş kısmında belirtildiği gibi, Erzincan mütarekesi imzalandığı sırada Van ve Bitlis vilayetleri tahliye edilmiş boşaltılmış du-

376) En Vahşi ermeni Çetelerinin isimleri

377) Van Gölü'nün Ermenice adı

378) Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareket ihtilaliyesi s.223

379) A.Hulki Saral, a.g.e, s. 150

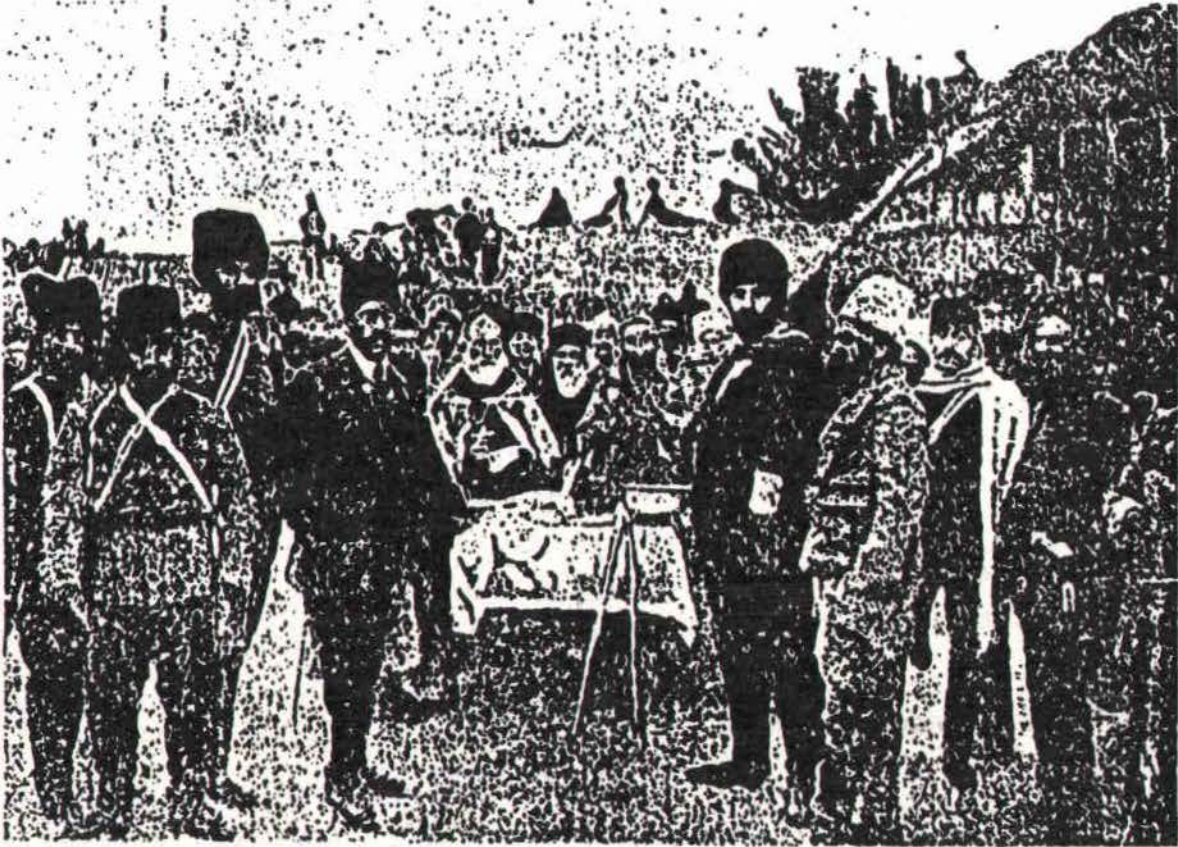
rumdaydı. Ermeniler kırım yapacak Türk aramak üzere ileri harekete devam ediyorlardı.

Sağ kalanlar canlarını kurtarmak için öz vatanını terk ederek, Anadolunun içlerine doğru sefil, perişan, aç, susuz ve yorgun olarak göçetmişlerdir. Ezanla sabahlara uyanan bu Türk toprakları çan seslerini dinlemeyemi hazırlanıyordu?

Göçten sonra bu topraklar adeta Ermeniler'e kalmış gibiydi. Ancak mütareke öncesi bu üç il'de yapılan mezalim birçok eserlere konu olmuştur. Bu nedenle bu araştırmada da tekrar yazılmasına lüzum görülmemiştir.

ERZURUM

Osmanlı devleti meclisinde, Erzurum milletini temsil eden Millet Vekili Krehin Pastırmacıyan, Ermeni çetelerini teşkilatlandırmakla meşgul. Teşkilatlandırma sonucu döküleceği kan; Türk-İslam kanı. İşte o tarihteki Erzurum Millet Vekilinin faaliyetlerinden sadece basit bir tanesi

Eski Erzurum Milletvekili Krekin Pastırmacıyan Arm en Garo, Tero ve Heço adındaki çete reisleri ile birlikte Kafkas cephesine hareket etmezden önce yapılan merasim.

mir ve direktifle harekete geçen çeteler, Erzurum ovası ve köylerinde vahşice dünyada benzeri görülmemiş katliamları gerçekleştiriyordu. Tazegöl, Aşkale, Evreni, Ciniş, Alaca, Ilıca, Laydari, Özbek, Kümbet, Sakalikesik, Makanda, Tepeköy, Hanefe, Duzcu, Gez, Karasunun kuzeyindeki köyler, kısa süre sonra aynı felakete uğrayacaklardı.(382) Erzurumlular'ın yakından tanıdığı Türk katili Tercan'lı Antranik ve Dr. Azeryev, Erzurum'a bu sırada geldiler. Antranik Rus Tuğgeneralı elbisesini taşıyor ve göğsüne madalyalar takmıştı. Albay Morel hemen bu Ermenilerle temasa geçti. Üzerindeki Erzurum merkez kumandanlığını General Antranik'e devretti. 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk'da (383) Osmanlılarla-Ruslar arasında anlaşma yapılmıştı. İşte bu sırada Türk ordusu Sansa boğazında idi. Barışa rağmen Ermeniler keyfi hareketlerine devam ediyordu. Odişelidze tarafından kovulan Albay Torkom tekrar sahneye çıktı. Yine Ermeni topçu Albayı Dolukanov da Erzurum'a geldi.(384) Yetki durumunu bahane ile Rus subayı Tverdo-Kalebov'la sürtüşmeye girdi. Bu durumda General Antranik onu Erzurum müstahkem mevkii Topçu işlerini yürütmeye memur etti. Topçu taburu kumandanı Yüzbaşı vekili Canpolatyan da Tverdo-Kalebov'un işlerine müdahaleye başladı. Albay Morel mükemmel korunmasına rağmen karargâhta korku içerisinde yaşıyordu. Erzurum'da bir ayaklanmadan korkmakta idi. İsyân olduğu takdirde Türkler'in üzerine topçu ateşi açılması gerekiyordu. Bunun içinde Mecidiye tabyasında, bu işi yapacak, bir Rus subayının görevlendirilmesini emretti. Tverdo-Khlebov bu konuda Ermeniler hiç bir sebep olmadığı halde, Türkler'in ayaklanmalarını farz ederek, bu zavallıların üzerine topçu ateşi açılması isteyecekleri şüphesinde kalmıştı. (Bu konu aşağıda yazılan hatıradan da belirtilmektedir.) Bazen Ruslar'la ortak toplantılarda yapılıyordu. Toplantı da Albay Morel, Antranik'in Kurmay başkanı Zinkeviç, Dolukhanov, Torkom, Dr.Zavriyev ile iki İngiliz subayı hazır bulunuyorlardı.(385) General Antranik, eski huyunu sözde bırakmış, görünerek cami ve çeşme duvarlarına astırdığı Türkçe beyannamelerle iki yüzlülüğün örneğini ısrarla vermeye çalışıyordu. Ayrıca çifte minare önünde halkı nutuklar atarak halkı kandırmaya gayret ediyordu. Albay Morel de Türk suçluların Tiflis'e gönderildiği yalanını yayıyordu. Aslında, çeşitli bahane-

382) Enver Konukçu, a.g.e, s.17

383) A.Nimet Kurat, a.g.e, s.467

384) Enver Konukçu, a.g.e, s.18

385) Enver Konukçu, a.g.e, s.18

lerle sürgün kararı alınan Türkler yolda öldürüldükten sonra gizlice gömülüyorlardı.

9 Mart 1919 günü bir Türk uçağının Erzurum ovası ve şehrin üzerinde keşif uçuşunda bulunması Ermeni liderini korkuttu. Bu sırada da Türk öncüleri ovaya inmişlerdi. I. Kafkas Kolordusu karargâhı da Ermeniler'ce soykırımına uğrayan Alaca'ya kurtulmuştu. Ermeniler panik halinde Erzurum istihkamlarına çekiliyorlardı. Bu olaylar nedeniyle General Antranik öfke içerisinde idi. (386)

11 Mart 1918 Pazartesi günü General Antranik başkanlığında son subaylar toplantısı yapıldı.

Bu toplantıda Ruslar'ı Tverdo khlebov'lar seferberlik kısmı Müdürü Yzb.Julfkeviç temsilen katılmıştı.(387) Sarıkamış'tan General Odişelidze'nin gönderdiği telgraf, Kurmay başkanı Albay Zinkeviç tarafından okunduğunda, General Antranik aniden kızarak Ermenice "on-onbeşbin kişi göndererek Erzurum'u koruyacakları halde, geride oturup, Ermeniler'i ve Ermenistan'ı batıran Ermeni liderlerine ihanet ettiği, elde bulunan bir kaç bin Ermeni'nin de cepheye gitmek istemediğini" söylemişti. General Antranik, Dr. Zavriev, Albay Morel ve Torkom kaçma hazırlığına başlamışlardı. Büyük Ermenistan hayalinin, gerçekleşmediği acısı içerisinde Hasankale'ye doğru yüzlerini çevirerek arkalarına bakmadan bir daha dönmemek üzere ebedi terk ediyorlardı.

Halkı yok edilmiş, toplu olarak kesilmiş ve yakılmış-yıkılmış Erzurum'da yangın ve dumandan etraf görünmüyordu. İşte bu kırım ve mezalimi açıklayan o günkü resmi belgeler :

386) Enver Konukçu, a.g.e, s.18

387) Enver konukçu, a.g.e, s.18

- Teğmen Nikola'nın Ermeni mezalimini açıklayan raporu :

Belge No : 1652

Üçüncü Ordu Komutanlığı

Kurmayı

1. Şube 3.Ks Sayı: 939

Başkomutanlık Vekilliğine (388)

2 Eylül 1917'de 36. Kafkas Tümenine sığınan 156. Alay'ı 12. Bölük komutanı Teğmen Nikola'nın Ruslar ve bilhassa Ermeniler'in Müslümanlar'a karşı uyguladıkları yürekler acısı zulümler hakkında dikkate değer görülen anlatımları aynen aşağıda sunulmuştur.

Adı geçenin bu konuda Rusça olarak ayrıca yazdığı kağıt da ekli olarak sunulmuştur. "Sarıkamış harekâtından ötürü Elizabetpol'da, Bakû'da Ahıska'da ve daha bir çok yerlerde Müslümanlar, Kazaklar tarafından kırıma uğramışlardır.

Şimdi Rus ordusunda Ermeniler nefret edilen kişiler durumunda bulunmaktadırlar. Bunlar muharebe esnasında çoklukla geriye kaçıp köylerde istirahat ederler, yalandan hasta olanlar, kendi kendilerini vururlar, fakat yağma fırsatını asla kaçırmazlar. Düşman geri çekilirse derhal ileri gelip ellerine geçen tüfek, bomba ve benzeri şeyleri toplar ve saklarlar. Gerek Türk ve gerekse Rus ölülerini soyarlar.

Muharebe başlangıcında Horasan'da 39. Tümen'den mir alayın altı makineli tüfeğini çalmışlar ve toprak altına gömmüşlerdi. Aramalar sonucunda bu tüfekler ortaya çıkarıldı. Suçlular askeri mahkemeye verilmek üzere geriye gönderildi.

Ermeniler Türkçe bildikleri için Erzurum'da kendilerini Kafkasya Müslümanı diye tanıtarak eksik olmayan saldırılara karşı daima korunmaya muhtaç zavallı Türkler'den kız alıyorlar ve sonraları âdi kavga ve bahanelerle biçareleri boşuyorlar.

Gerek şehir ve gerek köylerde halktan özellikle Müslümanlar'dan aldıkları şeyih parasını vermezler. Issız yerlerde ve köylerde namusa tecavüzleri her zaman görülür, hatta güvenliğin yerinde olduğu durumlarda bile Erzurum'un kenar yerlerinde bir kaç kez bu namus kırıcı hareketlerde bulunmuşlar, yakalananlar cezalandırılmışlardır. Bunların köylerdeki tutum ve davranışları insanlıkla bağdaştırılamaz. Erzurum'da odun pahalı olduğu için ge-

çen kış Ermeniler Müslüman köy evlerini yıkarak ağaç ve kirişlerini şehre götürüp satıyorlardı. Bu kirişler, yalnız göç ettikleri için boş kalan evlerden sökülmüyordu. Ermeniler bir köye gidiyor gelişi güzel bir eve girerek sahibine veya sahibesine bu odayı bana ver diyor veyahut evin halkını tamamiyle dışarıya çıkarıyor, bir iki gün oturuyor ondan sonra damını sökerek yine aynı evin kağnısı ile şehre götürüp satıyorlardı. Güzel Müslüman kızlarını veya gelinlerini sen evvelce Ermeni idin diye yakalayıp götürüyorlar. Eğer kız veya kadın, Ermeni değilim diyecek olursa dövüyor ve korkutuyorlardı. Şayet bunlardan bazıları hükümete şikayet etmek fırsatını bulabilirse, hükümet ellerinden alarak ailesine teslim ediyor.

Ermeniler'in köylerde ne gibi zulümler yaptığını anlayabilmek için yalnız Erzurum'da yaptıkları korkunç ve yüz kızartıcı olaylardan bazılarını söylemek yeterlidir.

Geçen yılın Haziran'ında Müslüman kıyafetinde bir kaç kişi bir iki tüfek ve bir makinalı tüfekle Kars kapısı yöresindeki yüksekçe bir evin üzerine çıkararak buradan Erzurum müstahkem mevki komutanı olan Generalin oturduğu eve ateş etmeğe başladılar. Tabii yakalandılar. Bunlar kendilerinin Müslüman olduklarını ve din ve devlet uğrunda her fedekârlığı yapacaklarını; bütün Müslümanlar''ın ayaklanarak Ruslar'ı perişan edeceklerini, amaçlarının sağlanması için gereğinden çok asker ve silahları olduğunu bir kahraman edasıyla söylediler. Ruslar bunların hareket ve ifadelerinden yıldılar. O sırada Erzurum'da bulunan Yekatritagıraviski Polk hemen Müslüman evlerinin aranmasına başladı. Ermeniler'de güya silahları meydana çıkarmak, aranacak yerleri gistermek için rastgele evlere girdiler, bütün kenti yağma ettiler.

Para, gerdanlık, kemer, bilezik, halı, kumaş, ne buldularsa götürdüler. Bir çok kadının namusuna tecavüz ettiler. Sonunda kalemtraş ve ekme bıçağından başka bir şey çıkmadı. Aşamalar sona erince bazı Müslümanlar toplanarak komutanın yanına gittiler. Talandan, tecavüzlerden yakındılar. Komutan Ermeniler'in elindeki zorla alınmış mallarından bir kısmını kurtararak sahiplerine geri verdirdi ve Türkler'in isteği üzerine komutanın karargâhına ateş açanlar Türkler'le yüzleştirildi. Eşkiyalardan birinin vaktiyle Erzurum'da kuyumculuk eden bir Ermeni olduğu anlaşıldı. Erzincan'lı ve Trabzon'lu iki Müslüman da diğer ikisinin Ermeni olduğunu kanıtladı. Bunun üzerine Rus hükümeti Erzurum'da bulunan

bütün Ermeniler'le çevrede bulunan Türkiye Ermenileri'nden bir çoğunu gerilere uzaklaştırdı. Silah kullanan sözü geçen kişilere ne yapıldığını iyi bilmiyorum. Erzurum yöresindeki köylerde Rus birlikleri bulunuyor. Bu köylerden birinde (anlattığına göre Kân köyüdür). Ermeniler geceleyin bir Rus nöbetçisini öldürürler ölüyü parça parça ederek sabahleyin bir çuval içinde olduğu halde bir Müslüman hammal'a verirler, Müslüman ve memleket ileri gelenlerinden olan Belediye Başkanının evi önüne bırakmasını söylerler, Hammal'a iki Rus eri rastlar; bunlar çuvalda ne olduğunu sorarlar. Hammal "içinde ne olduğunu bilmediğini götürüp Belediye Başkanının evi önünde bırakacağını" söyler. Erler, çuvalı açmasını, içinde kendilerine yarayacak şeyler varsa parasıyla almak istediklerini söylerler. Tabii hammal kendine ait olmadığı için bu isteği yerine getirmez. Erler "sen bize satmak istemiyorsun, götürüp Müslümanlar'a satacaksın" diye çuvalı indirirler ve açarlar. hammal tutuklandı. Fakat inceleme sonucunda katillerin Ermeni oldukları anlaşıldı ve askeri mahkemeye verilme üzere geriye gönderildiler. Erzurum'da Ruslar'ın istememelerine ve olanak oranında dikkat etmelerine karşı istilâ başlangıcında önemli yağma ve öldürmeler yapıldı. Düşünülenin üstünde kötülükler yapıldı. Namusuna dokunulmadık bir, iki kız ancak kaldı desem abartmamış olurum. Burada şu olayı hiç bir zaman unutamam. Ermeniler Erzurum'un güneyinde bir mahallede bir eve giriyor, genç bir anneyi bir direğe, babayı da diğer direğe bağlıyorlar. Bunların bir yaşında olan çocuğunu sofa ortasına çaktıkları kazağa geçiriyorlar. Çocuğun ölüsünü ben gözümle gördüm. Çocuğun annesi delirmişti. Erzurum'da bilinçsiz geziyordu. Kocası bu halinden ötürü kadını evine almak istemiyordu. Fakat hükümet zorladı.

Bizim Alay'la Hasankale'ye gideceğimiz sırada kasabanın doğusunda yol üzerinde rastladığım, insanlık için silinmez leke olan kötü çirkin bir görüntüyü iğrenerek söyleyeceğim. Güzel olduğu anlaşılan genç bir Türk kadını, cinsel organına kocaman bir kazık çakılmış olduğu halde yerde yatıyordu. Biz bu duruma sokulan ölüyü, göze çarpmayacak kadar yolun uzağına götürdük bıraktık.

Ermeniler'in bu hareketleri kin eseri olmaktan ziyade yaradılışları gereğidir. Rus Ordusunda ne kadar yolsuzluk olduysa hemen hepsini Ermeniler yapmıştır. Bir kavga, bir hırsızlık, bir öldürme, bir fuhuş olagelse behemahal tecavüz eden taraf Ermenidir. Ruslar da bu düşüncededir. Herhangi bir Rus'a hatta Kazağa Türk ile Ermeni karşılaştırılırsa Türk'ü on kez daha

yumuşak huylu, uygar ve saygı değer bulur. Ermeniler'in bu hallerinden usanan Kazaklar; şayet bir Ermeni'ye تنها yerde rastlar ve yakalanmayacağını aklı keserse hemen öldürür. Rus ordusunda Ermeniler hakkında istisnasız şu lanetlemeyi işitirseniz (rusça olarak yazılmıştır) Bu konuda elde edilecek diğer bilgilerin peyder pey görüşünüze sunulacağı arz olunur,

Başkomutanlık Vekâleti

Harekât Şubesi

23 Ekim 1917

Sayı : 9155

Üçüncü Ordu Komutanı Enri ile

Menzil Müfettişi

Albay

Muhiddin

Başkomutanlık

Vekâleti

8691

- Rus ihtilali başlangıcından, Osmanlı Ordusu'nun Erzurum'u geri aldığı tarihe kadar (12 Mart 1918) Ermeniler'in şehir ve çevresindeki köylerde Türkler'e karşı uyguladıkları zulüm ve cinayetlere ait esir Rus subayı Tverdo Khlebov hatıratının Rusça'dan Türkçeye çevirisi :

Tverdo Khlebov (389)

Bu hatıra ikinci Rus Erzurum Kale Topçu Alayı'nın tarihçesine ilave olarak yazılmış ise de başlı başına bir vesika mahiyetini de haizdir.

27 Mayıs 1918 Batum
Rusça'dan tercüme eden
Karargâhı Umumi İstihbarat
Şubesinden Süvari Binbaşı
Mehmed Hulusi

Eskiden beri Avrupa ve Rusya halkı malum olan Türk-Ermeni husumeti bu umumi harpteki tezahüratı derecesinde hiçbir zaman tasavvur edilememiştir. Ermeniler'in Türkler'i görmek istemedikleri çoktan beri malum, Ermeniler kendilerini daima mazlum ve mağdur mevkiinde göstermişler, terakkiyat-ı medeniye ve taassupları sebebiyle Türkler tarafından pek ağır işkencelere düçar olur bir millet şeklinde görünmekte daima muvaffak olmuşlardır.

Ermenilerle bir dereceye kadar fazlaca teması olan Ruslar bunların medeniyet ve liyakatları hakkında azıcık başka türlü fikir hasıl etmişlerdir. Ermeniler oldukça hasis, şaşkırtıcı, açgözlü olup ancak başkasının sırtında geçinebilir. Halbuki Rus köylüsü başka türlü hüküm veriyor.

Rus neferlerinden birçok defalar şu sözleri işittim. "Ermeniler ayı millet, Türkler bunları biraz becerdi, fakat iyi kesemediler, bir tane kalmayınca kadar kesmeliydiler" Rus erleri arasındaki Ermeni neferleri her hususta daima en aşağı addolunmuşlardır. Bunlar daima perakende hizmeti ve cepheye gitmemeyi tercih etmişlerdir. Ermeniler'den birçok firariler ve kendi kendini yaralamaklar vaki olması bu hükmü tesbit etti.

Türkler'in Erzurumu tekrar almalarına kadar geçen iki ay zarfında bizzat gördüğüm ve işittiğim şeyler Ermeniler hakkında tasavvur olunan her türlü fena faraziye ve tasavvurun fevkindedir. 1916'da Erzurum'un Rus ordusu tarafından işgalinde gerek şehire ve gerek civarına hiçbir Ermeni yaklaştırılmamıştır. Birinci Kolordu kumandanı General (Kaltiyin) Erzurum ve havalisi mıntıkası kumandanlığında kaldıkça aralarında Ermeni askeri bulunan kıtaat bu havalie sevk edilmedi.

İhtilalden sonra her türlü tedabir kalkınca Ermeniler Erzurum ve havalisine sıldırıldılar. Bu saldırıyı müteakip gerek şehir ve gerek civar köylerde münferit haneler yağması ve sahipleri itlaf edilmesi başladı. Ruslar'ın mevcudiyeti Ermeniler'in bu cinayetleri alenen yapmalarına mani oluyordu. Katl ve yağma henüz hırsızvari gizlice icra edilmekte idi.

1917 senesi bilhassa neferattan mürekkep olan Erzurum ihtilal icra komitesi ahalinin silahlarını toplamak maksadıyla her tarafı aramaya başladı. Taharriyat muntazam cereyan etmediğinden biraz sonra yağmagerliğe münkalip oldu. Neferat tarafından pek vasi surette yağmagirlik devam etti. Yağmada en ileri giden muharebelerde korkup geride kalan Ermeni neferleri idi.

Birgün at üstünde şehir sokaklarından birinden geçerken bir takım neferler başlarında bir Ermeni neferi olduğu halde yetmiş yaşında iki Türk'ü bir tarafa doğru sevk ediyorlardı. Ermeni neferin elinde tel örgüsünden bir kırbaç vardı, yollar pek çamurlu idi. Ermeniler bu biçare ihtiyar Türkler'i çamurların içinde sokağın bir tarafından diğer tarafına sürüklüyorlardı. Neferleri kandırmak için çok çalıştım. Bu biçare ihtiyarlara insan gibi muamele itmelerini söyledim. Cemmi gafirin başındaki Ermeni nefer elindeki tel kırbaçla üzerime yürüyerek: Siz bunları müdafaa mı ediyorsunuz? Türkler bizi kesiyor, siz bunlara yardımcı çıkıyorsunuz öylemi? diye bağırdı. Diğer Ermeni neferler de bunun tarafını iltizam ettiler. O tarihte Rus neferleri o derece şımarmış idiler ki her yerde zabitleri dövmeğe ve hatta öldürmeğe idiler. Mevkiim fenalaşmıştı. Zabit kumandasında muti bir devriye kolu zuhur ediverince ahval değişti. Ermeniler hemen ortadan kayboldu. Bu devriye kolu da ihtiyar Türkler'i hakaret etmeksizin sevk ettiler. Rus kıtaatının cepheden kendiliğinden dağıldığı tarihte cephe kalan veyahut o zaman buralara şitap eden Ermeniler'in geriden diğer milletlere mensup kıtaat gelinceye kadar Türk köylülerine pek çok vahşetler yapmaları tehlikesi baş gösterdi. Ermeniler'in ileri gelenleri böyle bir hal zuhur etmiyeceğini pek kuvvetle emin ediyorlardı. Bundan böyle Türk-Ermeni arasında vifak-ı tam husulüne çalışıp muvaffak olacaklarını ve bu bab'da her türlü teşebbüsatta bulduklarını dermiyan ediyorlardı.

Geceleri bu sükûn ve sükûtun teessüs edebileceği tasavvur olunabiliyordu. Bidayette hakikaten bu temanata inanacak ahval dahi nümayan oldu. Mesela efrat tarafından kışla haline ifreğ olunan camiler tahliye ve tathir ediliyor, bir daha böyle ikametgâha tahsis edilmiyordu. Türk ve Ermeniler'den mürekkep şehir milisleri teşkil olunuyor, katil ve yağma için divan-ı harpler teessüs etmesini bizzat Ermeniler yüksek sesle talep ediyordu.

Bunların hepsi hile ve tuzak olduğu bilahare anlaşıldı. Milis teşkilatına giren Türkler pek çabuk bundan vaz geçtiler. Çünkü devriyeye giden milis Türkler'den pek çoğu geceleyin devriyeden evdet etmemeğe ve ne olduklarına dair malumat alınamamaya başlandı. Çalıştırmak için şehir haricine götürülen Türkler de avdet etmiyordu. En nihayet teşekkül eden divan-ı harp bizzat idama mahkûm olacağından korkarak kimseyi cezalandıramadı.

Münferit yağma ve kıtaller çoğalmaya başladı.

Kânun-i sâni ile Şubat arasında Ermeni eşkiyası tarafından Erzurum'un maruf simalarından Hacı Bekir efendi bir gece hanesinde katledildi. Başkumandan (Odişelidze) üç gün zarfında katilin meydana çıkarılmasını kıtaat kumandanlarına emretti. Başkumandan; Ermeni kıtaatı kumandanlarını efradın itaatsizliği son dereceyi bulduğunu söyleyerek pek ağır tahkiratta bulunup eşkiyaca zulüm ve teaddi ve yollarda çalıştırmak bahanesiyle şehir haricine götürülen Türkler'in hemen yarı yarıya avdet etmemesi hususunu Ermeniler'e izah ederek eğercı taht-ı işgale alınan arazide Ermeniler hakim olmak istiyorlarsa kendileri mazbut ve ahlak sahibi olduklarını göstermeleri icap edeceğini ve yaptıkları cinayetlerle kendi milletlerinin namını kendileri telvis etmekte olduklarını münevver fikirli Ermeniler müvacehesinde pek acı lisanla ihtar etti.

Hatta henüz harb-i umumi tamamen neticelenip umum sulh konferansı bu havalinin Ermeniler'e verilmesini kabul ve tasdik etmemiş bulunduğu zamanda Ermeniler'in bilhassa daha ziyade kanuna riayetkâr ve serbestiye layık bir millet olduklarını Avrupa nazarında isbat etmeleri icap edeceğini söyledi. Ermeni kıtaat kumandanları ve Ermeni mümesilleri bir kısım katil eşkiya Ermeniler'in icra-yı vahşet edişi bütün Ermeni milletinin namusunu lekelemek doğru olmayacağını kat-i lisanla beyan edip bir kısım firari Ermeniler'in Türkler'in eski zulümlerini hatırlayıp intikam almakta olduklarını ve fakat mütefekkir Ermeniler'in buna mani olmaya pek ziyade çalıştıklarını ve bunun için kat-i tedbirler ittihadını tezekkür ve mevki-i icraya vazedeceklerini söylemiş idiler.

Bundan bir müddet sonra Erzincan'da Türkler'in Ermeniler tarafından katliam edildiği havadisi geldi. Bunun tafsilatını bizzat Başkumandan (Odişelidze) nin kendi ağzından işittik ki berveçhi-i atidir :

Kıtâl doktor ve müteahhid tarafından tertip edilmiş olup eşkiya Ermeniler yalnız fiil-i katli irtikap etmişlerdir. Bu iki Ermeni'nin isimlerini suret-i katiyede derhatır edemediğim için burada zikredemeyeceğim. Erzincan'da her türlü müdafaadan mahrum ve silahsız sekizyüzden fazla Türk itlaf edilmiştir. Büyük çukurlar açılmış ve biçare Türkler bu çukurların başına kurbanlık koyunlar gibi sevk olunup hayvyan gibi boğazlanmış çukurlara doldurulmuş. Herhangi bir çukurun başındaki Ermeni : Yetmiş mi

oldu? on kişi daha alır, kes deyince on kişi daha keserler çukura atıp üzerlerine toprak çekerlermiş

Bizzat Ermeni müteahhit eğlenmek için seksen kişi kadar biçare Türkler'i bir eve dodldurup kapıdan çıkarlarken birer birer kafalarını parçalamış. Erzincan kıtalinden sonra mükemmel silahlarla mücehhez Ermeniler Erzurum'a doğru ricata başladılar.

Menzil hattını Türkler'in tasallutundan vikaye için menzil ile birlikte ricata mecbur olan bir Rus topçu zabiti bir gün Ermeni kıtaatından bazısını harp için mevzide sokmak istemiş, muntazam harp etmek Ermeniler'in hoşuna gitmediğinden bir gece Rus zabitleri evlerinde uyurlarken evleriyle birlikte yakmak için evi tutuşturmuşlar. Rus zabitleri pek güçlkle yangından kurtulmuştur. Çoğunun eşyası kâmilan yanmış. Erzincan'dan Erzurum'a ricat edenler meyanındaki Ermeni eşkiya sürüleri yolları üzerine rastgelen İslam köylerini ahaliyle beraber mahvetmiştir. Menzildeki arabaları ve topçu cephanesini nakletmek için silahsız ve muti ahali meyanında Türkler'den kira ile arabacılar tutulmuştu. Kafile Erzurum'a yaklaştıkça yollarda Rus zabitanının evlerinde buldukları zamanlardan bilistifade Ermeniler bu arabacı Türkler'i öldürmeye başladılar. Dışarıdaki feryadı işitip imdat için çıkan Rus zabitleri Türkler'i vikaye için müdahale edince aynı akıbete kendileri de düşar olacakları tehdidiyle ve silahla mukabele görmüşlerdir. Bu kıtal, hayvani vahşetle icra olunuyordu.

Erzurum şehrinde Rus topçu zabitanı gazinosunda Topçu mülazimi (Medivanı) şöyle bir vakanın şahidi olduğunu alenen beyan etmiştir: Bir Ermeni bir Türk arabacıyı öldürmek için kurşunla vurmuş, fakat yaralı Türk sırtı üstü düşmemiş ölmemiş, Ermeni elindeki sopayı can çekişen Türk'e sokmak istermiş, biçare Türk'ün can acısıyla dişleri kilitlenmiş olduğundan sopayı ağzına sokamayan Ermeni Türk'ün karnını açıp yçizmesinin nalçalı ökçesile tekmelemeye tekmelemeye öldürmüş.

Ilıca kasabasında firar edemeyen Türkler'in kafilesi katledilmiş olduğunu ve kör baltalarla enselerinden kesilmiş birçok çocuk cenazelerini gördüğünü bizzat (Odişelidze) söyledi. Ilıca kıtalinden üç hafta sonra oradan gelen Kaymakam (Gıryaznof) müşahedatını 26 Şubat'ta berveç-i ati hikâye eyledi.

Köylere giden yollarda azası tahrip edilmiş birçok cenazelere rastgelmiş. Her geçen Ermeni bu cenazelere tükürür ve küfür edermiş, 12-15 sajen murabbaındaki bir Cami avlusunda iki

arşın yüksekliğinde cenaze yığılmıştı. Bunlar meyanında her yaşta kadın, erkek ve çocuk ve ihtiyarlar vardı. Kadın cenazelerinde cebren taarruz asarı pek ayan bir halde idi. Bir çok kız çocuklarının mahalli tenasüllerine tüfek fişeği sokulmuştu.

Ermeni kıtaatı nezdinde telefonculuk eden ve mektep görmüş Ermeni kızlarından bir ikisini Kaymakam (Gıryaznof) Cami avlusuna davet etmiş ve Ermeni marifetlerini görüp iftihar etmelerini makam-ı serzenişte söylemiş. Ermeni kızları cenazeleri gördükleri vakit müteessir olacaklarına bilakis meseretle gülmeye başlamaları Kaymakam'ın nefretle karışık hayretini mucip olmuş ve bunları tektir etmeye başlamış. Ermeniler'in hatta kadınları bile en vahşi hayvanlardan daha alçak olduklarını ve harp etmiş nice fecayi görmüş bir zabitin bile tüyelerini ürperten bu vahşet levhası karşısında terbiye ve mektep görmüş genç kızların meseretle gülmeleri hayvani vahşetlerine en ayan bir delildir, deyince sıkılmak lüzumunu derhatır eden Ermeni kızları sinirlerinin gevşemesinden gülmekte olduklarını söylemişler.

Alaca menzil kumandanlığı müteahhidi olan bir Ermeni 27 Şubat'ta Alaca'da yapılan vahşet hakkında bizzat şöyle hikâye etti.

Ermeniler canlı bir Türk karısını duvara çivilemişler, sonra kalbini çıkarıp başının üstüne asmışlar. "Erzurum'da birinci büyük kıtale 7 Şubat'ta teşebbüs edilmiş, şimdi söylendiğine göre topçu neferleri sokaklarda ahaliden 270 kişiyi yakalayıp soyduktan sonra maksad-ı maluma tatmin için hepsini kışlanın hamamına doldurmuşlar, bizzat benim son derece gayretim semeresiyle bunlardan yüz kişi kurtuldu. Diğerleri güya benim meseleye vukufun dolayısıyla neferler tarafından evvelce salıverilmiş idi.

Bu cinayetin mürettibi topçu kıtaatına mertup piyadeler arasında Ermeni zabıt vekili (karagıdıviyef) olduğu anlaşıldı. Bugün sokaklarda birkaç Türk katladeldi.

12 Şubat'ta Erzurum şimendifer istasyonunda, bir takım Ermeniler silâhsız muti Müslüman ahaliden on kişiden fazlasını kurşuna dizmişler Bunları kurtarmak teşebbüsünde bulunan Rus zabıtlerini ölümlü tehdit etmişlerdir. Bu esnada hiç kabahatsiz bir Türk'ü öldürdüğünden dolayı bir Ermeniye hapsetmiştim. Umum kumandan divan-ı harp teşkilini emretti. Eski kanun mucibinde cinayet icra edenler idam edilecektir.

Ermeni zabıtlerinden birisi bu mevkuf Ermeniye cinayetle mahkûmen salp edileceğini söylediği zaman mevkuf Ermeni

hiddetlenmiş bir Türk için bir Ermeni asıldığı nerede görülmüş diye bağırması, Erzurum'da Ermeniler Türk pazarını yakmaya başladılar. 17 Şubat'ta topçu alayının mıntıkası dahilindeki (Tepeköy) ünün bütün ahalisi kâffeten katledilmiş olduğunu işittim. Aynı günde Antranik Erzurum'a geldiğinden bu katliamdan behsederek faillerinin meydana çıkarılmasını söyledim. Netice çıktığı henüz malum olamadı.

(Antranik) topçu zabitanı gazinosunda ve umum muvacehesinde zapt-ı rabtın teessüs edeceğini vaad etti. Fakat icraat vaad şeklinden harice çıkamadı. Halbuki Kafkas hükümeti tarafından bilhassa zapt-ı rabtın tesisi için (Antranik) ile doktor (Zavriev) Erzurum'a gönderilmişlerdi.

Şehirde bir dereceye kadar gürültü azaldı, Sekânı sağ kalmayan köylerde de bittabi sükûn hasıl oldu. Osmanlılar Ilıca'ya doğru gelince Erzurum şehrinde Ermeniler tarafından Türkler'in tevkifine tekrar başlandı. Bilhassa 25-26 Şubat'ta tevkifler göze çarpacak dereceye çıktı. 26/27 gecesı ermeniler Rus zabitlerini aldatarak katliam yapıp Türk askerinin korkusundan kendileri de firar ettiler.

Katliam tasmimem ihzar edilen bir usul ile yapıldığı anlaşıldı. Ahali evvelce yakalanarak bir yere doldurulduktan sonra birer birer katledilmişler ki bu gece katledilenlerin yekûnu üç bine baliğ olmuştur. Bunları yine kendileri makamı iftihadı söylediler. Türk askerine karşı müdafaa eden Ermeniler o kadar az ve korkak idi ki iki topla binbeşyüz mevcudunda bir Osmanlı kuvvetine karşı bir gece sebat edemeyip kaçtılar. Ermeniler'in ileri gelenleri katliamın önüne geçebilirdi. Binaenaleyh bu geceki ve evvelki katliamlarda Ermeni mütefekkirleri de eşkiya ile hemfikirdiler. Ermeniler'in aşağı tabakası ileri gelenlere ve bilhassa bunların içinde temayüz etmişlerin emirlerine son derece mutidir. Benim alayımın zabitanı kâmilen Rus olduğu halde efradı hemen kâmilen Ermeni idi. Elimizde bunlara karşı hiç bir Rus kuvveti olmadığı halde emirlerimizi daima infaz ettirebilirdik. Bu efrat hiçbir zaman alenen cinayete tesaddi edemedi. Hafta Erzurum katliamı gecesı alayın nakliyesinin bulunduğu kışlada yalnız bir Rus zabiti nöbetçi olduğu halde seyis Türkler'den hiç birisi katlolunmamıştır. Şayan-ı dikkatir ki silahsız Türk seyisler yalnız kırk kişiden ibaret olup bunların etrafında bulunan Ermeni topçu neferatı yüzlerce olduğu halde hiç bir fenalık olmadı.

Bilatefrik bütün Ermeni mütefekkirlerinin cinayette

medhaldar olduklarını iddia etmek istemiyorum. Hayır bu halin muvafık olmayıp Ermeniler'in tuttukları yolun çıkmaz olduğunu iddia edenler de görülmüştür. Hatta böyle söyleyen Ermeni mütefekkirleri arasında kıtale mümanatta bulunanları da görülmüştür. Ancak bunlar pek ekaliyette kalır. Hatta ekseriyet tarafından bunlar ermeni mefkûresine hain adolunarak makhur oluyorlardı. Bazıları da sureta cinayet aleyhinde görünerek hakikatta gözlice kıtal icra ve teşvikinden hali kalmadılar. Bazıları da tamamen sükûtu ihtiyar eder. Bir diğeri de Ruslar'ın serzenişlerine karşı : Siz Rus'sunuz hiç bir zaman Ermeni milletin mefkûresini anlayamazsınız derlerdi. Ermeni vahşileri vicdan azabı nedir bilmezler. İnsanların vicdanı kıymettar elmaspare gibi lekesiz yaratılmıştır. Lekesiz kalmalıdır. Türkler'in katlinden dolayı vaki olan takdir ve serzenişlere bazı Ermeniler de şöyle cevap vermişlerdir: Türkler'de Ermeniler'i imha için böyle hareket etmiyorlar mı? yaptığımız intikamdan başka nedir?

Vukuat-ı anife Ermeni mefkûresini pek aşikâr surette gösterir, olan vukuat-ı hiç kimse olmamış hale koyamaz.

Ermeniler rüzgar ektiler, fakat rüzgar ekenin fırtına biçeceğini unuttular. 16 Nisan 1918 Erzurum.

Erzurum Ve Deveboyu Mevâzi-
Muvakkat Kumandan Vekili ve
İkinci Erzurum Kale Topçu
Alayı Kumandanı Esir-i Harp
Kaymakam Tverdo Khlebov

Arşiv No : 1/2
Dolap No : 10
Göz No : 4
Klasör No : 401
Dosya No : 1578
Fihrist No : 1-12, 1-8

YARBAY TVERDO KHLEBOV'UN TARİHÇESİ

İkinci Erzurum Kale topçu Alayının teşekkülünden itibaren Osmanlı Ordusunun Erzurum'u geri alış tarihi olan 12 Mart 1918'e kadarki ahval hakkında.

ÖNSÖZ

İkinci Erzurum Rus topçu alayının Harp ceridesi olan bu tarihçenin Rusça aslı saklıdır. Ermeniler'in Türkler'e yaptıkları mezâlime, bu ceridenin bazı yerlerinde işaret edilmişse de, Türkler'in uğradıkları zulüm ve katliâmların derecesini öğrenmeyi arz edenler, ikinci Erzurum Rus topçu alayı kumandanı Yarbay Tverdo Khlebov'un hatıratını ve bu bölgelere dayanılarak yayınlanan diğer kitabı okumalıdırlar.

Tverdo Khlelov tarafından yazılmıştır.

ANI

Rus ihtilalinin başlangıcından, 27 Şubat 1918'de Osmanlı Ordusu'nun Erzurum'u kurtardığı tarihe kadar Ermeniler'in Erzurum şehri ve yöresindeki köylerde bulunan Türkler'e karşı gösterdikleri davranışlarıyla ilgilidir.

Bu anı 2. Rus Erzurum Kale Topçu Alayı'nın tarihçesine ek olarak yazılmış ise de başlı başına bir belge niteliği taşımaktadır.

27 Mayıs 1918 Batum
Rusçadan Çeviren
Genel Karargâh Haberalma Şubesinde
Süvari Binbaşı
Mehmed Hulsu

- I. Kafkas Kolordusu Kumandanlığı'nın; Ermeniler'in Erzurum dolaylarında yaptıkları mezalim ve özellikle Hınıs köyünde yaptıkları soykırımı III. Ordu Kumandanlığı'na bildiren raporu :

Belge No : 2060

3. Ordu Kumandanlığı'na (390)

Ermeni eşkiyası Erzincan ve civarında irtikap eyledikleri (işledikleri) yirminci asır medeniyetiyle kabil-i telif olmayan enva-i hunharlıklarıyla Aşkale'den Erzurum istikametine tard olundukları (sürüldükleri) ve çok daha aşkını yapıarak engizisyon mezalimine rahmet okutmuşlardır.

Merdiven köyünde kırk beş, Aşkale'de on yedi, Tilki Tepesi'nin iki kilometre güneyinde haritada ismi yazılı olmayan Hınıs köyünde altı yüz küsur erkek ve kadın nüfustan on üçü müstesna olmak üzere geri kalanı yakılmak ve süngülemek ve hamile kadınların karınları yarılarak çocukları kucaklarına verilmek suretiyle şehit edilmiş olduğunu arzeylerim. 3.2.34 (2 Şubat 1918)

Kafkas Kolordu Kumandanı

Miralay (Albay)

Kâzım Karabekir

Arşiv No : 1-2
Dolap No : 113
Göz No : 3
Klasör No : 525
Dosya No : 2050
Fihrist No : 41

- III. Ordu Kumandanlığı'nın; Ermeniler'in Madenhanları yöresi ile Aşkale'de işledikleri cinayetleri başkumandanlığa bildiren raporu :

Belge No : 2064

Üçüncü Ordu-yu Hümâyün Kumandanlığı
Erkân-ı Harbiye
Zata Mahsustur

Ordu Karargâhı

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine (391)

1- Ermeniler'in Madenhanları civarında katlettiği 26.2.34(26 Şubat 1918) tarih ve 1337 numro ile arzettiğim beş Müslimden başka Madenhanları'nın cenub-ı şarkisindeki (güneydoğusundaki) Harurti köyü ahalisinden de üç Müslimi katletmişlerdir.

2- Ermeni çeteleri Yeniköy'de yirmi haneyi yakmışlardır.

3- Ermeniler'in Aşkale'den firarlarından evvel ahaliden otuz beş kişiyi şehit eylemiş oldukları maruzdur.

27 Şubat 1918 Harekât 1337

(İmza (Hüsrev)

(İmza (Lütfü)

Üçüncü Ordu Kumandanı

Ferik (Korgeneral)

İmza (Vehib Mehmet)

Arşiv No : 1-2

Dolap No : 113

Göz No : 3

Klasör No : 525

Dosya No : 2050

Fihrist No : 55-5

- Kâzım Karabekir'in, Ermeni eşkiyelerinin yaptıkları mezalimle ilgili raporu :

Belge No : 1866

Erzincan

27 Şubat 1918

Saat : 07.35 önce

Hamdi

3. Ordu Kumutanlığına (392)

1- Kolordu cephesinde 26/27 Şubat 1918 gecesi sessiz geçmiştir.

2- Yeniköy 26 Şubat 1918 günü 9. Tümen Süvari bölümü tarafından ele geçirilmiştir.

3- Ermeni eşkiyası Yeniköy'de 20 ev yakmıştır. Adı geçen yerde bir miktar erzak bulunmuştur. Cinsi ve miktarı saptanınca sunulacaktır.

4- Ermeni eşkiyasının kaçmalarından önce Aşkale halkından 35 kişiyi şehit ettikleri müfrezemiz tarafından görülmüştür.

5- Hava bulutludur.

6- Bu rapor 3. Ordu Kafkas Kolordu Komutanlığına, 4. Kolordu Komutanlığına duyurulmak üzere 27 Şubat 1918 Saat 07.00'de Erzincan merkezine verilmiştir.

27 Şubat 1918

Tarih : 27.2.1918

1. Kafkas Kolordusu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Arşiv No : 4/3671

Dolap No : 163

Göz No : 5

Klasör No : 2948

Dosya No : 634

Fihrist No : 11-7

- I. Kafkas Kolordusu Komutanı Kâzım Karabekir'in Ermeniler'in Alaca'daki vahşetini III. Ordu Komutanlığına bildiren rapuru :

Belge No : 2065

Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na (393)

Kolordu karargahın Alaca'ya vusulünde (varışında) Ermeniler'in elinden kaçarak kurtulabilen kırk sekiz nüüfustan maada (başka) iki odaya doldurularak itlafa (öldürmeye) teşebbüs eyledikleri ahali-i İslamiye'den iki yüz yetmiş sekizini şehit ve kırk ikisini ekserisi ağır olmak üzere mecruh (yaralı) buldum. Mecruhinin (yaralıların) tedavi ve istirahatlerine çalışılmaktadır. İki yüz yetmiş sekiz şehit kümesi (topluluğu) içerisinde ırzlarına tecavüzden sonra ciğerleri duvarlara asılmış genç kızlar, karınları deşilmiş hamile kadınlar, beyinleri süngülenmiş veya vücutlarına benzin dökülerek ihrak edilmiş (yakılmış) çocuk ve erkeklerin hasıl ettiği pek hazin levha ile ikinci Kolordu'dan gelirken Arapkir ve Eğin de üç dört bin Ermeni'nin kısmen ihtida (Müslüman olmak) perdesi arkasında büyük bir hürriyet ve müsavat-ı tamme ile mesrurane (tam bir eşitlikle huzur dolu) hayat geçirmekte olduklarını tahatturla (anımsamakla) gördüğüm bu iki hades (oluşum) arasındaki tezat (çelişki) ve mübayenetten mütevellit yeis (benzerlikten doğan üzüntü) ve teessürümü hak-i pay-i kumandanilerine bu zavallı şehitlerin başucundan arz etmeye bir mecburiyet-i deruniye (içten bir zorunluluk) hisseylediğim maruzdur.

10.3.134(10 Mart 1918)

1.Kafkas Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Arşiv No : 1-2

Dolap No : 113

Göz No :

Klasör No : 525

Dosya No : 2050

Fihrist No : 61

- Ermeni zulümleriyle ilgili, III. Ordu Kumandanlığı'ndan gelen ve Milli Ajans'a, Milli Ajans'la dışarıya ve yerel gazetelere gönderilen telgrafın özeti :

Belge No : 1936

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti
Şube

Müsvette Tarih
12 Mart 1918

Milli Ajans'a (394)

Karargâhını Erzurum'un 28 km. garbında bir köyde tesis eden (kuran) bir kumandanımızın bu köyde şahidi olduğu Ermeni mezaliminde (zulümlerine) dair verdiği raporundan hülasadır (Özettir).

Ermeniler bu köyde ele geçirdikleri 278 İslamı evlerine kapatarak, cümlesini itlaf etmişler. (öldürmüşler) Ayrıca kırk iki İslam yine hanelerinde pek ağır mecruh (yaralı) bulunmuştur. İtlaf edilenler arasında ırzlarına tecavüz edildikten sonra öldürülerek, ciğerleri duvarlara asılmış genç kızlar, karınları deşilmiş hamile kadınlar, beyinleri akıtılmış ve vücutlarına benzin dökülerek, ihrak edilmiş (yakılmış) çocuk ve erkekler bulunmuştur.

12/4 Milli Ajans'a vermek için Matbuat Müdüriyetine telefon ettim.

Arşiv No : 1/2
Dolap No : 110
Göz No : 2
Klasör No : 385
Dosya No : 1530
Fihrist No: 36-8

- III. Ordu Kumandanlığı'nın; Ermeniler tarafından Erzurum, Hasankale ve köylerinde işlenen cinayetleri Başkomutanlığa bildiren rapor :

Belge No : 2067

Üçüncü Ordu-yu Hümayun Kumandanlığı

Ordu Karargâhı

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine (395)

Hatıra :

Birinci Kolordu'dan

1. 13.3.34(13 Mart 1918) 03.15 sonraki rap.
2. 13.3.34(13 Mart 1918) 10.15 sonraki rap.
3. 13.3.34(13 Mart 1918) 09.45 sonraki rap.

1- Ermeniler Erzurum'un kuzeyinde "Erknis" köyünden çekilirken elli kadar Müslüman'ı şehit etmişlerdir.

2- Erzurum kasabasında ve Kars kapısı civarında feci bir surette katledilmiş iki yüz elli kadar İslam cenazesi bulundu.

3- Hasankale'de ve civarındaki köylerde dahi feciane kıtallerin (öldürmelerin) yapıldığını erkek, kadın ve çocukların; kurşun, balta ve hançerlerle katledildiklerini ve bakire kızlar hakkında pek şeni (adice) muameleler yapıldığını ve bir kısmının da beraber alıp götürüldüğünü, kasabayı işgal eden süvarilerimiz tarafından bildirilmiştir. Alınacak tafsilat ba'de (sonradan) arz olunacaktır. Hasankale tamamen yakılmış ve kabil-i oturabilir bir mahalli kalmamıştır.

14 Mart 1918 Harekât 17.45

İmza (Lütfü)

Üçüncü Ordu Kumandanı

Ferik (Korgeneral)

Vehib Mehmed

- III. Ordu Komutanlığı'nın; General Odişelidze komutasındaki Rus birliklerinin Erzurum'u terk etmesinden sonra Ermeniler'in Erzurum'da giriştikleri soykırım ve sadece merkezde gömülen 2.127 Müslüman cesedi ile ilgili Başkomutanlığa raporu :

Belge No : 2068

Üçüncü Ordu-yu Hümayun Kumandanlığı
Erkân-ı Harbiye

Ordu Karargâhından
19 Mart 1918

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine (396)

Ermeniler kıtaatımız yetişinceye kadar Erzurum'da hayli mezalim ika etmişlerdir.(yapmışlardır)

Erzurum'daki kıtal (soykırım) ve bilhassa Erzurum'a taarruzdan bir iki gün evvel bütün şiddet ve kuvvetini gösteriyor. Şimdiye kadar nefs-i Erzurum'da (merkezde) 2.127 İslam cesedi defn edilmiştir. Bunlar kâmilen erkektir. Cesetler üzerinde balta, süngü, mermi yarası vardır. Bazı cesetlerin ciğerleri çıkarılmış, gözlerine sivri kazıklar sokulmuştur. Şehrin muhtelif kısımlarında başkaca cesetlere tesadüf edilmektedir. Miktarı ayrıca ve peyder pey arz edilecektir.

İmza (Lütfü)

Arşiv No : 1-2
Dolap No : 113
Göz No : 3
Klasör No : 525
Dosya No : 2050
Fihrist No : 70

- III. Ordu Komutanlığı'nın Erzincan-Erzurum şehirlerinin son durumunu belirtir raporu :

Belge No : 1869

Üçüncü Ordu-yu Hümayun
Erkân-ı Harbiye

Erzurum
21.3.34

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine (397)

C: 13/14.3.34 harekât 1156 numaralı şifrenin ikinci maddesine

Ahiren işgal eylediğimiz Erzincan, Erzurum şehirlerinin vaziyet-i hazıralarını berveçhiati arz ederim.

Düçar oldukları felâket ve harabi itibariyle yekdiğerine pek ziyade arz-ı müşabehet eden iki şirin kasabamızın mutenâ mebani-i resmiye ve hususiyesi Ermeniler tarafından kâmilen ve bilitizam yakılmış ve ikinci derecedeki evler ve müessesat iki seneden beri Rus Ordusunun asker ikâmesi ve işgali dolayısıyla habezare döndürülmüştür.

Hemen denilebilir ki her iki şehir yeniden ihya ve imara muhtaç ve şayan-ı terhim bir haldedir. Erzincan'ın bütün kışlaları, Erzurum'un süvari kışlası ve hükümet ve Kolordu daireleri yanan mebani-i resmiye meyanındadır. Elhasıl her iki kasabada yakılmış, yıkılmış, ağaçları kesilmiş bütün mani-i hakikiyesiyle bir yangın yerine çevrilmiştir.

Bu kasabaların ahalisine gelince

Bunların da eli silah tutanların bidayette yol yaptırılmak bahaneleriyle toplanmış ve Sarıkamış istikametinde sevk edilerek ifna edilmiştir. Kasabada kalan ahali-i mütebakiye ise Rus ordusunun çekilmesiyle başlayan Ermeni kıtali ve mezalimi ile kısmen ortadan kaldırılmış, kuyulara atılmış, evlere doldurulup yakılmış, süngü ve kılınçtan geçirilmiş ve kasaphane ittihaz ettikleri mahallerde karınları deşilmiş, ciğerleri, çıkarılmış ve kız ve kadınlar her türlü şenaatten sonra saçlarından asılmıştır. Engizisyon mezalimine rahmet okutacak mertebe şeni olan bu mezalimden masum kalan akall-i kalil halk ise sefalet ve garabetten ve bu manzaranın kendilerine vermiş olduğu dehşetten kısmen meyyit-i müteharik ve kısmen cinnet-i muvakkate halinde bulunmuştur ki bunların miktarı çoluk, çocuk dahil olduğu halde

şimdilik Erzincan'da bin beş yüzü, Erzurum'da otuz bini tecavüz etmemektedir.

Erzincan ve Erzurum ekilmemiş ve ahali elinde ne varsa alınmış aç ve çıplak bir halde bulunmuştur. Elyevm bu ahali işgali müteakip Ruslar'ın bıraktığı ambarlardan saika-i cu ile ele geçirdikleri bir kısım erzak ile kifaf-ı nefis etmektedirler.

Erzurum ve Erzincan havalisindeki köyler daha ziyade şayan-ı merhamet bir haldedirler.

Güzergâha tesadüf eden bazı köyler kökünden katledilmiş ve ahalisi kedisine varıncaya kadar kesilmiş, taş üzerinde taş bırakılmamıştır.

Ermeni güzergâhından uzak olan köyler ise kısmen mevcudiyetini muhafaza etmekte ve fakat ahalisi açlıktan her gün fevç orduya dehalet etmektedir. Tarih-i mezalimin henüz böyle bir vakayi-i şaniayı kaydetmemiş olduğunu kemal-i teessürle hak-i pay-i devletlerine arz ve berhayat kalanların muhafaza-i hayatları için muhtelif tevarihte gerek Nezaret-i Celilerine ve gerek dahiliye Nezaretine yazdığım maruzatın serian isafına inayet buyurulmasını istirham eylerim. Harekâta başlayalı kırk günü bulduğu halde bu biçare ve aç ve şayan-ı merhamet olan millet için hiç bir şey yapılmamış olduğunu görerek hükümet-i seniyenin ifa eylediği vazife-i tahliyesi ile Ermeniler'in tiğ-i zulmünden kurtardığı mecal-i Müslimin-î ahalinin ağuş-u hevelnakine attığını da ilave ederim efendim.

23.3.34 harekât

Üçüncü Ordu Kumandanı

Ferik

Arşiv No : 4/3671

Dolap No : 163

Göz No : 5

Klasör No : 2947

Dosya No : 628

Fihrist No : 3-1, 3-3

- Yalnız Erzurum şehir içerisinde Ermeniler tarafından şehit edilmiş 2.127 Türk cesedinin bulunduğunu belirtir rapor :

Belge No : 1873

1 Nisan 1918

4. Ordu Komutanlığına (398)

Cevap : Mart 1918 şifreye

Erzurum'un kurtuluş tarihi olan 12 Mart 1918 tarihinden 20 Mart 1918 tarihine kadar geçen süre içinde yalnız Erzurum kentinde Ermeniler tarafından acımasızca şehit edilmiş 2.127 Müslüman erkeğinin ölüsü bulunduğu ve aramaların sürdürülmekte olduğu, bundan sonra bulunacaklar hakkında ayrıca bilgi sunulacağı arz olunur.

Lüdfi

Arşiv No : 4/3671

Dolap No : 163

Göz No : 5

Klasör No : 2947

Dosya No : 628

Fihrist No : 3-4

- Ermeniler'in Erzurum'da yaptıkları yıkım, cinayet ve soykırımla ilgili olarak genel karargâha çekilen telgraf :

Belge No : 1941

Devlet-i Osmaniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti

Mühür ve İmza (okunmadı)	Sevk veya keşide
Sıra Numarası : 102	Numara : 34
Vasıta Merkezi: Sivas	Tarih : 9 Mayıs 1918
Tarih : 8 Mayıs 1918	Saat ve Dak.: 8.15
Memurun İmzası : (okunamadı)	Memurun İmzası okunamadı

Karargâh-ı Umumi İkinci Şube Müdürü Seyfi Beyefendiye (399)

Erzurum, Ermeni zulümlerinden harap bir haldedir. Ermeniler, Erzurum'dan çekilmezden evvel, üç yüz kadar İslamı bir konağa doldurmuşlar, üzerine benzin dökerek yakmışlardır. Konağın enkazı arasında henüz yığınlarla insan cesetleri, parçalanmış insan beyinlerine tesadüf olunuyor. Ermeniler'in, içlerini bu suretle yüzlerce İslam doldurarak yaktıkları konaklar çoktur. Mezalimi idare edenler Antranik Paşa ile Fransız Miralayı Morel'dir. Erzurum dahilinde toplanan cenazelerin miktarı dört bindir. Be meyanda (arada) birçok kadın ve çocuk da dahildir. Ermeniler'in yalnız ılıcalarda katlettikleri erkek, kadın ve çocuğun miktarı iki bine yakındır. Ermeniler ahaliyi evlere doldurup yaktıkları gibi, yol yaptırmak bahanesiyle şehir haricinde de katletmişlerdir. Erzurum'dan bu suretle gaib olan (kaybolan) yüz on bir kişidir. Bu kayıplara köyler dahil değildir. Muhabirler mezalim yerlerini Vali beyle beraber yarım saat kadar gezdiler. İki üç gün ysonra Kar, Batum yoluyla avdet ediyoruz. Erzurum'da mezalim sahnelerinin, harap yerlerin fotoğraflarını aldım. Aşağıda bilgi için arz olunur.

Karargâh-ı Umumi İkinci

Şubeye Memur

Yüzbaşı Ahmed Refik

YEDİNCİ BÖLÜM

MEZALİM VE SOYKIRIMIN KAMUOYUNDAKİ AKİSLERİ

A) YABANCI YAYIN

Yüzbaşı C.B. Norman (400)

GİRİŞ

"Türk-Ermeni çatışmasına ait gerçekleri öğrenmenin zamanı artık geldi. Şimdiye kadar karışıklıkları sadece Ermeniler'in anlattığı ve İngiliz dostlarının heyecan çılgınlıklarıyla süslediği şekilleriyle duyduk. Henüz Osmanlılar'ın savunmasını dinlemedik. Katliâm yağma ve kadınlara tecavüz hikâyelerini bıkcıncaya kadar duyduk; fakat bunların hiç biri bir tek Avrupalı görgü şahidi tarafından doğrulanmadığı gibi İngiltere'de; Anadolu'daki kargaşalıkların, farkında olmadan desteklediği yaygın bir anarşist hareketin direkt sonucu olduğunu henüz farketmiş değildir.

Bundan sonraki sayfalarda sözünü ettiğim gerçeklerin, doğuda ceryan etmekte olan kritik olayların sorumluluğunu Anadolu'daki isyanı asıl başlatanların omuzlarına yükleyeceğini umarım"

"Erzurum'da Ermeni Piskoposu, ihtilâl hareketinin öncüsüydü. Valilikte yapılan konsey toplantısına katılmayı ve Hınçak komitesinin emriyle öldürülen Ermeniler'in cenaze merasimlerini yapmayı reddetti.

Pek çok diğer başka yerlerde olduğu gibi Diyarbakır, Bitlis ve Arapkir'de Ermeniler, Müslümanlar'ın camilerde buldukları Cuma günü Müslüman mahallelerini yakarak kargaşa çıkarmaya başladılar. Diyarbakır'da 126 ve Bitlis'te 84 Müslüman Camiden kaçmaya çalışırken öldürüldü.

Fikirlerimin, bütün İngilizler muvacehesinde sadece bir azınlığı temsil ettiğini ve bugün İngiltere'de genel düşüncenin Türkler'in aleyhine ve Ermeniler'in lehine olduğunu biliyorum; fakat bu, Ermeni entrika ve desiselerinin daha önce hiçbir zaman İngiliz halkının gözleri önünde serilmemiş olması yüzündendir.

Bir kaç sayfa içinde yazdıklarım, çarşı ve pazarda duyduğum dedikoduya dayanan aceleye getirilmiş fikirler değildir. Ermeni isyancılara karşı yaptığım her ithamı dayandırdığım belgeyi her zaman vermekteyim. Ermeniler'in cinayetlere cevaz verdiğini ve sosyalizm propagandası yaptıklarını, onların kendi yazılarıyla ispat etmiş bulunuyorum. Ermeniler bütüm makamlara karşı isyan ha-

lindedirler. Ve Padişahın güçlerinin Anadolu'daki isyanı bastırarak duruma olmamaları halinde Rusya'nın Ermeniler'e memnuniyetle bütün imkânlarıyla yardım etmeye hazır olduğundan emin olabiliriz. Hınçak ve Troşak cemiyetlerinin idaresindeki müstakil bir Ermeni devleti dolaylı bir şekilde dünya barışı için tehliye teşkil edecektir.

General Mayewski (401)

"Ermeni din adamlarının dini eğitim konusundaki çalışmaları ise hemen helmen yok gibiydi. Buna karşılık, Ermeni papazları milliyetçilik fikirlerini yaymak için çok çalışmışlardır. Yüzyıllardan beri, ihali hizmetlerin yerine Müslümanlar'a karşı Hıristiyanların dini düşmanlıklarının aşılandığı esrarengiz kiliselerin duvarları arasında bu tür fikirler gelişmiştir. Okullar ve seminerler, dini liderlerin bu eserine büyük ölçüde yardım etmişlerdir.

Doğu Hıristiyanları gibi kiliseleri de, Hıristiyanlığın daidelerini ve an'anelerini bir tarafa bırakarak, milli propağandayı başlıca meşguliyetleri haline getirmişlerdir.

1915'te Van isyancıları, Ermeni meselesi üzerine Avrupa'nın dikkatlerini çekmek amacıyla çalışmışlardır. Para istemek için ölümle tehdit edecekleri Ermeni zenginlerine mektuplar göndermişlerdir. Bu zaman zarfında Van isyancı komitesi tarafından birkaç siyasi cinayet işlenmiştir. Bu cinayetlerin en önemlisi de 6 Ocak'ta, yani en büyük Ermeni bayramında, dini görevini ifa etmek için kiliseye gittiği sırada Papaz Bogos'un şahsına karşı işlenmiştir. Zavallı ihtiyar, bazı isyancıların adi hareketlerine cesaretle karşı çıktığı için ölüme mahkûm edilmiştir.

KATOLİK ERMENİLER

"Katolik Ermeniler her zaman kendilerini ayrı bir cemaat olarak görmüşlerdir. Zaten katolik mezhebi milli propagandaya mü-

sait değildir. Bu bakımdan katolik Ermeniler'de milliyetçilik duyguları gelişmemektedir.

Türkler sadece Müslüman halkın değil, aynı zamanda bütün küçük Asya'nın en önemli unsurunu teşkil ederler. Rus ve Avrupa basınının her zaman kendilerine yakıştırmaya çalıştıkları kötü isnatlara asla lâyık değildirler.

Doğu Hıristiyanları'nın elde etmeye çalıştıkları hürriyet, hem Müslümanlar, hem de Hıristiyanlar tarafından kanla ödenmiştir. Doğu'da meydana gelmiş ve zaman zaman Avrupa'yı da alarma geçirmiş olan isyanların hatası her zaman Türkler'e ve kısmen de Osmanlı hükümetine yüklenmiştir. Osmanlı hükümetini suçlu veya masum bulmak konusu ise, Avrupa'nın takip ettiği politikaya göre değişmektedir. Fakat bu tür isyanların hükümetin baskısından değil de, daha çok onun din ve milliyet konusunda uyguladığı aşırı hür tutumdan kaynaklandığı gerçeğini Avrupa'ya kabul ettirme imkânı varmıdır?

Türkler, hiç bir zaman hâkim oldukları kavimlerin dini ve milli meselelerine müdahale etmemişlerdir. Hıristiyan okulları hiçbir şekilde kontrole tabi tutulmamıştır. Bu idare şekli ise, Türkler'in hâkimiyeti altındaki kuvamlerin milli ve dini duygularının gereğinden fazla gelişmesine yol açmıştır. Zira belirli bir noktaya kadar gelişen bu milliyetçilik fikirleri, ister istemez isyana yol açmışlardır.

Her ne pahasına olursa olsun Avrupa'nın müdahalesini çekmek için karışıklıklar çıkarmak fikri Türkiye Hıristiyanları'nın zihinlerini asla terketmemiştir. Onların bu fikirleri sabittir ve kendilerine doğru gelmektedir; zira gözlerinin önünde Yunanlılar'ın, Rumenler'in, Sırp'ların ve Bulgarlar'ın durumu vardır.

Bu isyanları teşvik edenler, Türkler'i Hıristiyanlar'ın katilleri olarak göstermek kadar, isyanları çıkarmak için de çaba sarfediyorlar. Hıristiyan isyancıların isyanları, Müslümanlar'ı ümitsizliğe düşürmek için yaptıklarını sadece Türkler biliyor.

Sadece zeki hafızaların kavrayabileceği ölçüde bilinen uğursuz fiillerin şuursuzca işlenişlerine yol açan başlıca sebepler, günlük gazetelerin telkinlerinden hazırlanıp kasten halka dağıtılmış olan tasvirlerle de bağlıdır.

İşte bu tür propağandalarla "Türk ve genellikle Müslüman barbarlığı" fikri yayılmıştır. Türkler'in 5-10 yıl dinlendikten sonra, birdenbire öfkeyle hep birden ayağa kalktıkları; nerede

Hıristiyan varsa onları katletmek, sürmek gerektiğine inandıkları ve bu yüzden de hiçbir sebep yokken Hıristiyanlar'ın üstüne yürüdükleri fikri saf Hıristiyanlar'ın kafalarına sokulmaya çalışılmıştır.

Bütün doğu Hıristiyanları'nın anlayışı bundan ibarettir. Şayet Türkler de gazete muhabirlerinin zihniyetinde olsalardı ve Türkiye Hıristiyanları'nın durumları bunların göstermeye çalıştıkları gibi olsaydı, Türkiye'de bugüne kadar Hıristiyan kalır mıydı?

Sefalet içinde binlerce Ermeni'nin görünmesine karşılık, ısrarla sözü edilen "Türk Barbarlığı"na hiçbir yerde rastlanmamıştır. Gerçekte böyle bir "Türk Barbarlığı" mevcut değildir. Bu bilimsel olarak icat edilmiş politik bir masaldır.

Gerçeği olduğu gibi söylemek gerekirse, itiraf etmek gerekir ki, doğuda barbar olanlar Müslümanlar değil, bilakis Hıristiyanlardır. Doğu'dan bütün kötülüklerini yapanlar ve sonra da bunları korumasız Müslümanlar'ın üstüne atanlar hep Hıristiyanlar'dır.

Jean Schlicklin (402)

"Ermeniler tüm bu durumları bilmekteydiler. Osmanlı hükümetinin çağrısına cevap vermemek ve aksine düşmanların saflarına katılmak için, haberleşme araçlarından yoksun bulunan ülkenin bu durumundan yararlanmışlardır. Bu arada ülkenin içinde bile terörist çeteler, asi örgütleri güçlendirmekteydiler. Türk Ordusu'nun artçı birliklerine karşı operasyonlar düzenlenmekte, tek başlarına kalmış müfrezelere saldırmaktaydılar. İkmâl konvoylarının önü kesilerek, mevcut şeyler ele geçirilmekte ve küçük cephanelikler havaya uçurulmaktaydı. Daha işin başlangıcında, Ermeniler, isyan çıkartmış oldukları Van şehrini Rus birliklerine teslim etmekteydiler. Aynı hareketler, Zeytun, Hizan, Pınar, Gevaş ve Çatak'ta da yapılmıştır. Ve tüm bu eylemler sırasında, sivil Müslüman halk da öldürülüyordu".

"Kars'ın Ermeni birliklerince işgali sırasında, 100 Müslüman asker katledilmiştir; civar köylerde ileri gelen Türkler

öldürülmüştür veya mallarına el konulmasından sonra, oradan sürülmüşlerdir. Hacı Halil köyünde, 8 Müslüman aile reisi bu suretle katledilmiştir: 1500 baş hayvan kaçırılmış ve yağma sonucu 200.000.-L. ele geçirilmiştir. Bu canavarlıklardan kaçmayı başaran kadınlar ve çocuklar, dağlarda açlıktan ve soğuktan ölmüşlerdir. Yalnızca Dikov bölgesinde, 58 köy yerle bir edilmiş ve tanık ifadelerine göre, 15000 civarındaki zavallı insan katledilmiştir. Bardiz bölgesinde 15 köyün akıbeti de aynı olmuştur ve trajik listeye, binlerce kurban daha ilave edilmiştir.

Tüm 1920 yılı boyunca, Ermeni çeteleri ara çermeksizin faaliyet göstermişlerdir. Müslüman nüfusu sistemli olarak yok etme plânı vahşice uygulamaya konulmuştur.

Edgard Fox

Kars ve Havalisi Bölge Komutanı

Harekâtın amacı, Erzurum'un geri alınmasıydı. Kars, kısa süre sonra Türk birlikleri tarafından tekrar ele geçirilmişti. Bu harekât sırasında, Ermeniler'den üç general, 12 Albay, 16 Yüzbaşı, 55 Teğmen, 16 askeri öğrenci, 4 astsubay ve 1150 er esir edilmişti. Bu esirlerin arasında kurmayı ile birlikte general Epremof da bulunmaktaydı. Düşman Gümrü yönüne doğru kovalanmıştı.

Kars'taki Amerikan Komiseri, İstanbul'daki Amerikan komiserine şu telgrafı çekmekteydi :

"Kars, 31 Ekim 1921"

"Amiral Bristol, Amerika Birleşik Devletleri Donanması, İstanbul"

"Kars'ta bulunan tüm Amerikalılar rahattır ve Türk Ordusu, Amerikalılar'a büyük bir saygı göstermektedir. Geçmişte olduğu gibi, Organizasyonumuzu sürdürme iznimiz vardır. Türk askerleri iyi eğitilmişlerdir ve katliam olmamıştır.

Dr.Heath W.Lowry (403)
Türk Araştırmaları Enstitüsü
Washington D.C. ABD.

"Bu korku perdesi, dünyadaki Ermeni cemaatlerinin (Türk Ermenileri dışında) Ermeni teröristlerinin faaliyetlerine karşı tamamen sessiz kalmasını açıklamasına rağmen, batı Avrupa ve ABD'deki birçok seçkin Ermeni'nin, sık sık bir terörist saldırıdan sonraki kamuoyu tepkisinin akabinde teröristleri destekler nitelikte, beyanatlar vermesini açıklayamamaktadır. Buna örnek olarak ABD'de çıkan etnik bir gazete olan Armenian Weekly'nin editörü Kevork Donabedian'ın Christian Science Monitor'da yayınlanan makalesini verebilir"

"Bir Ermeni olarak ben asla terörizmi tasvip etmem, ancak bunun arkasında bir mantık olmalıdır. Belki de terörizm işe yarayacaktır. Yahudilerin işine yaramıştır. Onların İsrail'i var"
(Monitor, 18 Kasım 1980)

Bu davranış, her suikastten sonra Ermeni akademisyenleri, sözcüleri ve dini liderlerinin tekrarladığı "Tabi ki terörizmi tasvip etmiyoruz ancak Ermeniler Türkler tarafından yapılan tarihi haksızlığın bu gençler üzerinde yarattığı derin bunalımı da anlamayız" anlayışının tipik bir örneğidir. Bu tavrın "Tabi ki terörü desteklemeyiz" diye başlayıp arkasından, Türkler'in 1914-1915'te Ermeniler'e "Katliam ve Soykırım" uyguladıklarını iddia eden davranıştan çok az farkı vardır. Bu ifade, konuşmacının Amerikan veya Fransız Ermenisi olması ile çok az değişir. Amaç hep aynıdır: Teröristlerin hareketlerini atalarının bir haksızlığa uğradığı temeline dayandırarak haklı gösterme çabası. Aslında teröristlerin hareketlerini bilfiil onaylamış olmaktadır. Asıl söylenen şudur: "Ben elime silah almak istemem ama alanlar Ermeni davasına büyük hizmette bulunmaktadır".

Belki bu suçlama biraz ağır görülebilir, ancak şimdi bu birkaç teröristle Ermeni cemaati tarafından, nasıl davranıldığı veya davranılmakta olduğunu gösteren epey ayrıntılı bir durum çalışmasına değinmek istiyorum.

Bu tartışmada genelde benim "I. Dünya Savaşı sonrası dönem"

ve 1973'de başlayan "Bugünkü dönem" diye adlandıracağım iki terörizm dönemi üzerinde durulacaktır.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Ermeni Devrimci Federasyonu veya Taşnaklar, Jün Türk hükümetinin eski üyelerini takip edip öldürmek için "Nemesis" adlı bir örgüt kurdular. Bu örgütün ilk kurbanı 15 Mart 1921'de Berlin'de bir cadde de yürürken vurularak öldürülen eski İçişleri Bakanı Talat Paşa idi. Olayın faili Soğhomon Tehlirian adlı bir Ermeni idi. Bundan dokuz ay sonra eski Osmanlı Dışişleri Bakanı Sait Halim Paşa Roma'da Arshavir Shirakian adlı bir Ermeni tarafından katledildi. Dört ay sonrada Shirakian Aram Yerganian adlı bir suç ortağı ile beraber yeni bir suikast daha düzenlendi. Bu seferki kurbanları 17 Nisan 1922'de Berlin'de vurulan eski jön Türk yetkililerinden Bahattin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey idi. Bundan birkaç ay sonra Cemal Paşa iki Ermeni tarafından Tiflis'te öldürüldü. (Walker, 1980, s.344) Ve suikastler devam etti.

Burada bizim için önemli olan bu cinayetlerin kendisi değil, dün ve bugün Ermeni toplumunun bu olaylara gösterdiği tepkidir. Talat Paşa'nın katili Tehlirian cinayet suçundan Berlin'de tutuklandı. Tehlirian tutuklanmasından sonra birkaç gün içinde Berlin'de "Tehlirian Savunma Fonu" oluşturuldu. Bu fon dünyadaki ve özellikle Amerika'daki Ermeniler'in büyük desteği ile hızla büyüdü. Bu para ile sağlanan savunma sonucu Tehlirian iki günlük göstermelik bir duruşmada beraat etti. 1960 yılında San Fransisko'da ölümüne kadar geçen kırk yıllık züre zarfında Tehlirian "Ermeni Milli Kahramanı" payesini taşıdı. Öyle ki, 1968'de James Nazer "The First Genocide of Twentieth Century" (Yirminci Yüzyılın ilk soykırım) adlı kitabında Tehlirian'ın fotoğrafının altına bu "ünvanı" koymuştur. (Nazer, 1968), Yazar Tehliriandan başka, iki Nemesis üyesi Shirakian ve Yerganian'a da "Ermeni Milli Kahramanı" payesini vermiştir.

Şimdi de Ermeni terörizminin "Bugünkü Dönemine" gelerek, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan'ı vuran Hampig Sasunyan ve Lizbon'daki Türk Elçiliğini basan 5 Ermeni teröriste yapılan muamele ile, ataları olan Nemesis üyelerine yapılan muameleyi karşılaştıralım".

28 Ocak 1982'de Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan'ı öldüren Hampif Sasunyan, doğum yeri olan Lübnan'dan Los Angeles'e yeni göç etmiş olan 20 yaşındaki bir Ermeni göçmeni idi. Sasunyan yargılanarak Şubat 1984'te mahkûm oldu. Sasunyan'ın

yakalanmasından hemen sonra tüm dünyada, özellikle Kuzey Amerika'da "Sasunyan Savunma Fonları" kuruldu. Ermeni basınında çıkan bir makale bu konudaki çalışmalarını şöyle özetledi.

"Son yirmi iki ay içinde onbinlerce Ermeni ilgi ve kaygılarını gösterdi. Los Angeles ve ülkenin diğer şehirlerindeki Ermeniler'le, Kanada, Fransa, Lübnan, İngiltere, Yunanistan, Suriye, İsrail, Suudi Arabistan, İran, Güney Afrika, Arjantin, Avustralya, İtalya, İsviçre, İspanya ve Mısır'daki Ermeniler Sasunyan'ı desteklemek amacıyla gösteriler düzenlendi.

Bu sel gibi gelen bağışlar, kişisel ve toplu destek mesajları halkın zamanla kendi kaderlerini belirleyecek olan bu politik sürece desteğin en güzel ölçüsüdür.(Asbaraz 15 Ekim 1983)

"Sasunyan Savunma Komiteleri"nin çalışmaları da onun için harcanan çabaların boyutlarını gayet iyi açıklamaktadır. Aşağıdaki örnek yapılan çeşitli faaliyetlerden tipik bir tanesidir. 21 Kasım 1983'te Kaliforniya Mentebello'daki KUTSAL HAÇ ERMENİ RESUL KİLİSESİNDE "Sasunyan Savunma Komitesince" bir "Hampig Gecesi" düzenlendi. Günün anlamını belirtmek için yapılan dini tören BATI ERMENİ RESUL KİLİSESİ BAŞPİSKOPOSU YEPREM TABAKIAN tarafından yönetildi. Bunun yanında çeşitli tanınmış Ermeni sanatçılar terörist katil Hampig Sasunyan'a olan manevi desteği göstermek için kilisede bulunan birkaç yüz Ermeni'ye konser verdiler. (Observer, 12 Ekim 1983, s.3)

"Bu toplantının en kaygı verici tarafı dini bir kuruluştaki düzenlenip, ABD'nin ileri gelen bir dini lideri tarafından yönetilmesi idi"

"Ermeni basını ile Ermeni Kilisesi, Ermeni cemaati içindeki kamuoyunu yöneten en kuvvetli iki kurumdur ve şimdiye kadar sunduğumuz belgelerden de anlaşıldığına göre, onların terörizme karşı takındıkları tavır en azından düşündürücüdür. Ne yazık ki, terörizm ılımlı bir tavır alınacak bir konu değildir. Yani "Benim terörizm şeklim haklıdır, ancak ben terörizmi tasvib etmem" diyemezsiniz. Bu açık bir "ya hep ya hiç" durumudur. ERMENİ TERÖRİSTLERCE girilen mantık dışı cinayetleri LANETLEMEKTE hem Ermeni Kilisesi hem de Ermeni basını bu faaliyetleri "onaylar"

duruma düşmektedir. Ermeniler'in birçoğunun bu konudaki fikirlerini korkudan söylemediklerini bildiğimiz halde, şu anda, Ermeni göçmen topluluğunun hemen tümü Ermeni teröristlerin eylemlerini şu veya bu şekilde zımnen desteklemektedir".

Prof.Dr.Justin McCarthy (404)
Louisville Üniversitesi, ABD.

"Araştırmalarım sonunda elde ettiğim bulgular Türkler ile Ermeniler hakkındaki ilaşılmış iddiaların doğru olmadığını ispatlamaktadır. Bulgular çoğu Osmanlı nüfus kayıt programına göre toplanan nüfus istatistiklerine dayanmaktadır. Bunlar demografik yönden tutarlı ve sağlam olup, kendi istihbaratı için Ermeni sayısı bilmesi gereken bir idarece tesbit edilmişti. Bunlar hiçbir şekilde politika veya propaganda amacıyla toplanmış değildi. Çünkü, bunların toplanmış olduğu I. Dünya savaşı öncesinde, Osmanlı hükümeti bunların bir Ermeni sorunu tezinde kullanılacağını bilemezdi. Yani bunlar tüm dünya ülkelerinin yaptığı tipte nüfus istatistiklerinden başka bir şey değildi. Bu istatistikler 70 yıldan uzun bir süredir mevcut olmasına rağmen bunlardan hiçbir şekilde faydalanılmamıştır. Politikacılar, teröristler ve Ermeni tarihçileri bu doğru veriler yerine kendi tahminlerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Tabii ki, tahminlerin milyonlarca Ermeninin öldürülmüş ya da Ermenistan'dan sürülmüş olduğu savını desteklemektedir. Fakat gerçek istatistikler çok daha değişik bir görüntü çizmektedir."

"XIX. Yüzyıl haritalarında gösterilen ve gerçekleri bilecek durumda olmayan Avrupalı politikacıların sık sık öne sürdüğü "Ermenistan"a rağmen, Osmanlı İmparatorluğu içinde bir Ermenistan yoktu".

"Türk Ermenistanı" olduğu iddia edilen bölge altı vilayet olarak bilinirdi: Bitlis, Van, Mamuretulaziz, Diyarbakır, Sivas ve Erzurum. 1912'de bu altı vilayette yaşayan Ermeniler'in sayısı 870.000 idi. Dolayısıyla Ermeni nüfusu altı vilayetteki tüm nüfu-

sun beşte biri bile değildir. Bu altı vilayetin bazılarında Müslümanlar'ın sayısı Ermeniler'in altı misli idi. Buna karşılık Ermeniler yalnızca doğuda yaşamayıp tüm imparatorluğa dağılmıştı. Osmanlı imparatorluğu'nun diğer kısımlarında altı vilayetdeki kadar Ermeni yaşıyordu. Yine de tüm Ermeniler Doğu'da toplansalardı bile Müslümanlar'ın sayısı yine onların iki katından fazla olurdu. Bu sayılarla modern bir devlet kurmanın imkansızlığı gayet açıktır.

İkinci olarak Ermeniler'in uğradığı söylenen soykırımı ele alalım: Tâlat Paşa'nın bir günlüğünün ortaya çıkması haricinde, Paşa'nın Ermeniler hakkındaki niyetlerini işpat etmek imkânsızdır. Çünkü artık biz Hitler'in ünlü sözü gibi, Tâlat Paşa'nın imha emirlerinin de sahte olduğunu biliyoruz.

"Doğu Anadolu'da savaş sona erdiğinde, Doğu anadolu ve Kafkasya'da 1-2 milyondan fazla Müslüman yerlerinden sürülmüştü. Doğu Anadolu'da 1 milyondan çok ve Kafkas göçmeni Müslümanlardan da 130.000 kişi hayatını kaybetmiş bulunuyordu. Altı vilayette ise 870.000 kadar Ermeni yerlerinden göç etmek zorunda kalmış veya ölmüştür. Anadolu'nun tümünde 600.000 Ermeni ve 2,5 milyon da Müslüman öldü. Eğer bir soykırımsa, kurbanlardan daha çok katillerin öldüğü ilginç bir soykırımdır".

Dikran Kevorkyan (405)
Ermeni Patrikhanesi Danışma
Meclisi Genel Sek.

"Ermeniler yaşadıkları bölgenin" kavimlerin Anadolu'ya göç yolu üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca iddia ettiklerinin aksine, hiçbir dönemde "Bağımsız Ermenistan"ı kuramamışlar ve altmış yıllık bir dönemin haricinde "bir milletin bir devlet olmasını gerektiren koşullara" kavuşmamışlardır.

Türkler, herhangi bir Ermeni devleti ile savaşmaksızın Anadolu topraklarını ele geçirmiş ve bu topraklar üzerinde Selçuk-

lu devletini, bilahare Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmuşlardır.

Ermeniler, bu topraklar üzerinde, Osmanlı imparatorluğu'nun himayesinde, boşgörü ve imtiyazlar içerisinde, o zamana kadar, hele Bizans İmparatorluğu bünyesinde tutmadıkları zenginlik ve mutluluğa sahip olabilmüşlerdir.

Ermeniler'in bağımsız bir devlet kurma arzuları çok eski tarihlere dayanmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu devirlerde bu isteklerinin açıkca ortaya konmadığı müşahade edilir.

Ancak, 1877-1878 harbinde Ruslar'ın, Erzurum ve Yeşilköy'e gelmeleri ile Ermeni bağımsızlık istekleri ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu yıllardan sonra, Ruslar Doğu Anadolu'da Ermeniler'in bulunduğu bölgelerde kendileriyle doğrudan temas sağlayarak Türkiye'ye yönelik kışkırtıcı faaliyetlere zemin hazırlamışlardır.

Bilhassa bu dönemlerde önemini gittikçe artıran Hind-Avrupa yollarını ellerinde bulundurmak isteyen, bölgenin istikbal vaadeden petrol ve maden kaynaklarına göz koyan, Akdeniz'in sıcak sularına inme politikasını güden yabancı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda, işe, Ermeniler'e el atarak başlamışlardır".

Soykırım konusuna gelince :

Önce soykırım nedir? bunun cevabını vermek gerekir. Soykırım, baş kaldırmamış bir kitleyi toptan öldürme olayıdır. İspanyolların Aztek ve İnkaları, Amerikalıların kıızılderilileri, Almanlar'ın Yahudileri yok ettikleri gibi, Ermeniler ise mevcut bir soykırım iddialarının Türkiye tarafından onaylanmasını istemektedirler. Keza başta Fransa olmak üzere birçok batılı ülkelerde mevcut özgürlükleri ve demokratik ortamı kullanarak bu iddialarını kamuoyu, basın ve yayın organları ve hatta bazı resmi şahsiyetler üzerinde aktüel düzeyde tutmayı başaramışlardır. Bu başarılar nedeniyle Batı kamuoyunun bir kesimi Ermeniler tarafından 1973'den bu yana Türkler'e yapılmış saldırıları genelde destekler bir tutum işlemektedir.

Vurgulanması ve ayan beyan ortaya konulması gereken bir husus vardır: Ermeniler 1878-1915 yılları arasında bağımsız bir devlet kurmak için isyanlar çıkarmış, I. Dünya savaşı'nda Doğu Anadolu'da cephe gerisinde Ruslar'la işbirliği yapmış, Osmanlı Ordusu'na birçok zayıt verdirilmiş ve geri bölge emniyetini büyük

ölçüde tehdit etmişler midir, etmemişler midir? Türk'ün karşısına belli iddialarla çıkan odakların bu hususlara gerçek cevapları vermeleri gerekir".

Paul B.Henze (406)
Dışişleri Danışmanı
Washington D.C.ABD.

"Dünyanın birçok yerindeki Ermeni toplumlari özellikle Fransa ve Amerika'dakiler, terörü destekler gibiydiler. Teröristler Ermeni kilise ayinlerinde anılmakta, mahkemeye çıktıklarında da Ermeni toplumlarından onların savunulması için büyük başışlar toplanmaktadır. Tedhişe bu şekilde sağlanan şaşırtıcı destek için gerekli ortam, Ermeni tarihinin etnik basında hissi şaşırtıcı destek için gerekli ortam, Ermeni tarihinin etnik basında hissi bir şekilde yazılması, kültürel proğramlarda öğretilmesi ve okul müfredatlarına alınması için Okul yetkililerine yapılan baskılardan kaynaklanmaktadır. 1970'lerde bu baskılar, bir Amerikan yazarının "İtikat aşkı" diye nitelendirdiği ve insanları sorumsuz davranışlar içine iten bir şeikle büründü. Ermeni kökenli aydınlar ve gazeteciler, kendi görüşlerini paylaşmayan, ve Ermeni istatistiklerini kabul etmeyip Ermeniler'le ilgili Osmanlı ve Rus dökümanların tarafsızlık ve metodolojiye saygı ölçüleri içinde incelemeye kalkan, Ermeni olmayan meslektaşlarına karşı acımasız ve kati bir tutum içine girdiler.

İnsan, Louise Nalbandian adlı bir Ermeni yazarı tarafından 20 yıl önce yazılmış *Ermenian Devolutionary Mevenent* (Ermeni ihtilalci Hareketi) gibi dürüst bir kitabın, bugün Ermeni asıllı herhangi bir yazar tarafından yazılmasının mümkün olup olmadığını düşünmeden edemiyor.

Alois Van Tongerlo (407)

"Ermeniler arasında en ufak bir milliyetçilik kırıntısı yokken bağımsız bir Ermeni rüyası, aydınlar arasında bir sabit

406) Jean Schlicklin, a.g.e, s.47

407) Jean Sckhicklin, a.g.e, s.51-54

fikre dönüştü. Daha da ilginç Ruslar da sorumluydu. Yukarıda belirtilen savaşta, gerçekten de Rus asıllı Ermeniler Subay ve yönetici olarak mihenk taşıını oluşturmuşlar ve bunlar Kafkasya'nın XIX. yüzyılda Ruslar tarafından alınmasından sonra Çar ordusunda çeşitli kesimlerde göreve başlayıp, yükselmişlerdi. Bu insanlar Türkiye'de yaşayan kardeşleriyle sürekli temas kuruyor ve padişaha karşı isyan etmeleri konusunda kışkırtıyorlardı. Ermeniler'in büyük bölümünün padişaha sadık kalmalarına karşın, bu faaliyetler etkisiz kalmadı. Narses'in tutumu, durumu daha da alevlendiriyordu.

Ruslar'ın desteklemesiyle cesaretlenen, Ermeni milliyetçileri, siyasal isteklerine bir biçim buldular. Avrupa'daki güçler onları dinlemeyi reddedince özerklik isteklerini ya da daha da uç biçimde siyasal bağımsızlık isteklerini desteklemek için terörizme yöneldiler. Her yerde gizli Ermeni toplulukları kuruldu. Devletin merkezinde, Avrupa ve Rusya'daki zengin bankerlerin öncülüğünde, gizli yayınlarını Osmanlı devletine yollamaya başladılar. En azılı tedhiş örgütü Ermeni Rusyası'nın Tiflis kentinde bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na silah ve cephane yolluyordu : diğer gruplar, mesela İrandakiler, Müslüman Türk köylerindeki korkutmak için gizli ajanlar yolluyorlardı. Oysa Ermeni istekleri iki açıdan zayıflamıştı. Rus çarı Aleksandr, kendinin başlattığı bu kampanyanın, kendisi aleyhine de döneceğini anlamıştı; Tebası bu isyanlardan hoşlanmaya başlayabilirlerdi. Bu nedenle Ermeniler'e yardımı kesti. İkinci öge ise daha da önemliydi. Ermeni istekleri yalanlanamaz bir nedenle zayıflamıştı. Bağımsızlık isteyen Bulgar ve Sırplar'ın tersine Ermeniler'in kesinlikle çoğunlukta oldukları bir bölge Osmanlı İmparatorluğu'nda yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 2 milyon Ermeni bulunduğunu iddia eden Avrupalı gezginci ve misyonerlere karşın, maksimum 1,4 milyon Ermeni olduğu göze çarpıyordu.

<u>Yıl :</u>	<u>Toplam Ermeni Nüfusu:</u>	<u>İmp.Toplam Nüfusu :</u>	<u>Ermeni %'si :</u>
1882	1.125.586	17.375.225	% 6,47
1895	1.167.068	19.050.307	% 6,12
1906	1.280.493	20.947.617	% 6,10
1914	1.294.831	18.520.016	% 6,11

Ermeniler, İmparatorluğun bütün bölgelerinde küçük topluluklar oluşturuyorlardı. Milliyetçiler, istatistiklerle gelişen bir biçimde kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri 6 bölge (sancakta) istiyorlardı, oysa bu 6 bölgede sırasıyla toplam nüfusun % 16,6 - 38,9 - 22,3 - 20,98 - 16,6 ve 13,1'ni oluşturuyorlardı. (1882) Demekki hiçbir yerde, kazaklar da dahil, nüfusun çoğunluğunu oluşturamıyorlardı. Ermeniler'in oturdukları 10 Kaza'nın ancak 2'sinde çoğunluğu oluşturuyorlardı. (Van ve Sis 69.03 ve 64,62) Ermeniler'in çoğunluğu oluşturduğu bir sancak iddiası tamamen hayaldir.

Bu zorluklarla karşı karşıya kalan teröristler, son derece şiddet yanlısı tedhişçilere dönüştüler. Zengin kardeşlerini davalarına sarılmaya zorluyorlar, padişahın Ermeni memurlara olan güvenini sarsmaya çalışıyorlar ve uluslararası bir müdahaleden medet umuyorlardı. İhtilâlciler, kendi çetelerini Doğu Anadolu'da kurdular. Vergi tahsildarlarına, posta memurlarına ve Osmanlı kadılarına saldırdılar. Köylerde katliâm düzenlediler ve köylülerden kendilerini beslemelerini ve iskân etmelerini mecbur kıldılar. Bu gruplar başarıya ulaşamadı. Çünkü diğer Ermeniler'den hiçbir yardım alamıyorlardı ve nüfusları azdı.

Nüfusu 2,5 milyon olarak belirttikleri Ermeniler'in savaş sırasında 1 milyonunun öldüğünü ileri sürüyorlar. Gerçekte 1914'te 1,3 milyon Ermeni vardı ve bunların yaklaşık yarısı boşaltılan bölgede bulunuyordu. Diğer yandan kent'te bulunanlar çıkarılırsa yerlerinden edilenlerin sayısı 400.000 civarında değişmektedir. Bu arada savaş sırasında 500.000 Ermeni sınırı aşarak Rusya'ya sığınmıştı. 1918'de Osmanlı impatorluğu'nda kalan Ermeniler'in sayısı 100.000 olduğu ve 150 ile 200 bin civarında Ermeni'nin Avrupa ve Birleşik Devletler'e göçettiği düşünülürse savaş sırasında ölen Ermeniler'in sayısının maksimum 200.000 olduğu ortaya çıkar. Bu rakam, yalnız bölgenin boşaltılması sırasında ölenlerin değil aynı zamanda "normal" savaş koşulları, açlık, hastalık ve savaşlar sırasında ölenleri de kapsamaktadır. Osmanlı imparatorluğu'nun gizli arşivlerinde, Ermeniler'e baskı yapılması konusunda hiçbir direktif bulunmamakta, bunun tersine, boşaltmalarla ilgili Ermeniler'in korunması konusunda yasalar bulunmaktadır. Nisan ayında, bölgenin boşaltılması yolundaki emirden çok daha önce, Taşnaklar, Rusya Ermenistanı'ndan başlamak üzere Van kentinde bir ayaklanmayı örgütlerler oysa ki Van'daki Ermeniler toplam nüfusun % 42,3'nü oluşturmakta ve sayıları 34.000

olarak belirlemektedir. Onlara Ruslar tarafından Çar'a bağılılıklarını belirttikleri ve Müslümanlar'ı kent'ten kovdukları takdirde askeri yardım vaadinde bulunulmuştu. Bu durum, 14 Mayıs 1915'te Van kentinde Müslüman katliâmının başlangıcını oluşturmaktadır; bağımsız bir Ermeni devleti ilan edilir. Binlerce Ermeni bölgeye akın eder. Temmuz'un ortasında Van'daki nüfus 250.000'i bulur, halbuki bu akından önceki toplam yaşayanların sayısı 50.000'dir. Türkler'in karşı saldırısından sonra bu 250.000 kişi Rus askerleriyle birlikte Kafkasya'ya kaçarlar. Geri çekiliş sırasında 40.000 Ermeni ölür. Kaçanların sayısı, doğu bölgelerinde (boşaltmadan sonra) kalan Ermeniler'in sayısından biraz daha fazladır. Kaçarken ölenler Osmanlılar'ın direkt katliâmından değil, çekilmekte olan düşmana yapılan saldırı sırasında ölmüşlerdir.

1915 olaylarından sonra Osmanlı Türkleri-Ermeni meselesi yine çözüme kavuşmadı. Bir başka makale, bu çok kısa ömürlü bir vaad ve uluslararası aldatmaca masalı olan bu Ermeni devletine ayrılabilir. Yukarıda anlatılan olaylar, Türk/Ermeni çatışmasının can alıcı noktalarını oluşturmakta ve Ermeniler 19. Yüzyılın ikinci yarısıyla birinci Dünya savaşı arasındaki, birçok bilim kitabında yer verilen bir "Soykırım"dan bahsetmektedirler. Yukarıda belirtilen olaylar, doğrudan elde edilen verilerden hareket edilerek hazırlanmıştır.

Düsseldorf Ortodoks Metropoliti
Paulos'un Mektubu (408)

Mitropolit Paulos
Ortodoks Kilise İdaresi
4000 DÜSSELDORF

Sayın Batı Almanya Radyosu
İntandanı
5000 Köln 1

Konu : 21.4.1986 Pazartesi günü 1. program, saat 21.05 ile 21.50 arasındaki "Ermeni sorunu ortadan kalkmıştır" adlı Televizyon yayını.

Sayın Bay Entandan,

Bu yazıyı yazan başka randevusu bulunması sebebiyle yukarıda kayıtlı yayını seyredememiş, banda almıştır.

Dr. Joseph Goebbels usulü yalan bir propaganda yayını, daha önceden konuya vakıf tarihçiler tarafından inceletmeden yayınlamış olmanız çok üzücüdür. Yazacağım tek bir mektubun muhteviyatı, yayındaki tarihi tahrifatı ima etmeye bile yetmeyeceğinden, yalnız birkaç tanesine temas etmek istiyorum.

1- Aran Andonian adlı Ermeni bir yazarın 20'li yıllarda ortaya çıkardığı ve güya Talat Paşa tarafından gönderildiği iddia edilen telgrafların muhteviyatının tarihçiler tarafından incelenmesinden sonra, şekil olarak da sahte oldukları açıkça ortaya çıkmıştır. Tarihlerine bakıldığında, sahtekârların hicri ve miladi tarihi birbirine çeviremedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu telgrafların hiçbirisi ibraz edilmemiş ve ibraz edilen metin de delil olarak kabul edilmemiştir.

Birinci Dünya savaşının galipleri Osmanlı imparatorluğunun üst düzey birkaç temsilcisini Malatya'ya sürerek suçu onlara yüklemek istemişlerdir. Daha o zamanlar Aran Andonian'ın ibrat ettiği telgarfların sahte oldukları bilindiğinden, delil olarak kabul edilmemişlerdir.

2- Atatürk'ün "Osmanlı Devleti'nin sorumluluğu altında olan Ermeni katliamından bahsederek bir açıklama yapmış olduğu da tari-

408) Bu Mektup, Düsseldorf'da ikamet eden Rus Ortodoks Metropoliti Pauls tarafından 29 Nisan 1986 tarihinde ARD Televizyonunda tarihi gerçeklere aykırı ve tamamen Ermeni yanlısı olarak yayınlanan programı protesto etmek ve konuyu aydınlatmak amacıyla 22 Nisan 1986 tarihinde film yapımcısı WDR Kurumu Entandanına gönderilmiştir.

hi bir tahrifattır, hatta bunu Ermeni yazar James Taskıyan da 1982 sonbaharında Boston'da çıkan "The Armenian Review" adlı dergi de onaylamıştır.

3- Aynı şekilde, Hitler'in yaptığı iddia edilen açıklama tarihi tahrifattır. Hitler, bu açıklamayı hib bir zaman yapmamıştır. Nürnberg mahkemesi bunu anlamsız olarak değerlendirmiştir.

4- "Ermeni Meselesi Ortadan Kalkmıştır" başlıklı haysiyet kırıcı yayının yazarı, muhtemelen Ermeni asıllı olan Armin T.Wegner'in "Talat Paşa'nın Davası" adlı kitabına dayanarak yazmıştır. Bu kitap ikinci baskısında "Ermeniler'e yapılan soykırım" adını alarak 1980'de Göttingen ve Viyana'da çıkmıştır. İkinci baskının kapağında bir yandan kafataslarından oluşan bir piramit, diğer yandan da Talat Paşa'nın bir resmi görülmektedir. Kapağın arka sayfasında ise kafatası piramitlerinin 1916-1917 tarihleri arası öldürülen Ermeniler'e ait olduğu ve bunun da Türk barbarlığının bir delili olduğu bildirilmektedir. Esasında ise bu resmi 1871 yılında Verezhagin çizmiştir. Bu tablo Rus devletinin kuruluşundan beri Tretjakovskaja galerisinde asılı olup müze kataloğunda da kayıtlı bulunmaktadır.

5- Bu yayının yazarı muhtemelen 1979 tarihinde 1352 adet ve Farsça olara Tahran'daki Emir Kebir yayınevinde basılan İsmail Rânın "Ermeni Soykırımı" adlı kitabından da yararlanmıştı. Söz konusu resim için bu kitabın 151 ve 163. sayfalarından birinde doğru olarak diğerinde de ters basılarak gösterilmek küstahlığı yapılmıştır. İlkinde alt yazı Ermenice, ikincisinde ise Farsçadır. Her iki resimde de "1917 tarihinde öldürülen Ermeniler'in kafatasları" adıyla sözde Türk barbarlığının bir delili gösterilmektedir.

Aynı kitapta sözde katliâmın emredildiğini ispatlayan belgeler yayınlanmıştır. Bu belgeler daha evvel bir Ermeni yazar tarafından yayınlanmış ve ilim adamları tarafından sahte oldukları tesbit edilmiştir.

6- İlk belge, Aran andonian atarfindan Fransızca olarak çıkarılan kitabın 104. ve 105. sayfalarında, aynı kitabın İngilizcesinde ise, sayfa 52 ve 53'te yayınlanmıştır. Güya orijinal olan belgelerin altında rütbe kayıtlı değildir. Osmanlılar'ın resmi yazılarının ise "Allah adıyla" (Bismillah) diye başladığı tarihçiler tarafından bilinmektedir.

Yapılan araştırmalarda, Aran Andonian'ın belgelerinin, bir

gayr-i müslim tarafından beceriksizce ve yanlış bir şekilde yazıldığını ortaya koymaktadır. Bütün bunlar aran Andonian'ı sahtekârlıkla suçlamaya yeterlidir. Ancak daha fazla deliller de mevcuttur: Andonian, ya rumi ve miladi takvimin farkını bilememiş veya dikkate almamıştır. Osmanlı devrinde 1917 tarihine kadar yeni yıl, 1 Mart'ta başlamaktaydı. Miladi takvime Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1925 yılında geçilmiştir. Birinci belgesi, 18 Şubat 1331 tarihini taşımaktadır. Ancak miladi takvime göre bu tarihin 18 Şubat 1915 değil, 2 Mart 1916 olması gerekir, yani Ermeniler'in sürülmelerinden 9 ay sonraki tarih veya 1330 olarak tahrip etmesi gerekirdi.

7- İkinci belge ise 25 Mart 1331 tarihini taşımaktadır. İlk tarih 1330 olsaydı, bu tarihin 1332 olması gerekirdi. Aran Andonian burada bununla uğraşamamıştır. Kitabın İngilizce baskısında birinci belgenin orijinaline değinmeyerek ikinci belgenin tarihi olan 15 Kasım 1915 gününü belirtmiştir. Hiç bir Osmanlı memur böyle bir hata yapmadığı gibi, yüksek rütbeli bir memurun da bu hatayı yapması imkansızdır.

8- Belgelerin altındaki imzalar da sahtedir. (Farsça yayın s.197) Halep Valisi Mustafa Abdülhak Bey'in imzası, Aran Andonian'ın evrdakındaki imzalardan çok farklıdır. Ayrıca şifre kayıt defterinde ve resmi kayıt arşivinde bu tarihlerde böyle telgraflar çekildiğine dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bir iki yerde sahte olan iki telgraf, aynı numarayı almıştır ki, buna imkan yoktur.

9- Leningrad'ın Auroro yayınevi, Verezhagin'in bahse konu kafatası tablosunu renkli tartpostallara bastırmıştır. Kartların arkasında ise, tablonun orijinal adı "Savaşın getirdikleri", tabloyu çizenin adı ve yaşadığı tariler "1842-1904" ve tablonun ebadı (127 X 197) olar kayıtlıdır.

Frans'da aynı resmi gösteren kartpostallar, yukarıda kayıtlı sahte Ermeni adıyla satışa çıkarılmıştır.

10- Sözde öldürülen Ermeniler'in rakamına Ralph Gierdane bilhassa yanaşmamaktadır. 300.000 rakamına ülkenin diğer yörelerine sürülürken rakamlarla tesbit edilmiştir.

300.000 den yüksek gösterilen rakam fantaziden ve Goebbels usulü propağandadan başka birşey değildir.

Esasında Osmanlı devrinde üst ve hatt en üst düzeyde Ermeni memurlar görev almıştır. Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen bir Ermeni takibi olmamıştır, ancak Ermeni partizanlara v.s. karşı

savaşılmış ve bunların taraftarları savaş bölgelerinden sürülmüşlerdir. Üzücü olmakla beraber taşkınlıkların da olduğu inkâr edilmemektedir. Ancak bu taşkınlıklar, bir "emirle" olmamıştır.

Ermeniler'in trajedisi, bölünmüş bir ülkede yaşamalarıdır.

11- Ralph Giordano'nun iddiasına göre, "Türkiye'de İstanbul dışında yaşayan Ermeni (Ermeni mahallesi) kalmamıştır". Bu da doğru değildir. Bu yazının yazarı Ermeniler'le dosttur ve mesela İskenderun'da Ermeni kilisesinin bir ayinine katılmıştır.

12- Ekim ihtilalinden ve Çarlık devrinin kalkmasından sonra Kafkaslar'da 28.5.1918 tarihinde Ermeniler Erivan'da Ermeni Cumhuriyetini kurmuşlardır. Taşnak komitesi tarafından idare edilen yeni hükümet, 4.6.1918 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile bu topraklardaki haklarını ortadan kaldıran Batum barış antlaşmasını imzalamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlılar kaybedenler tarafında olduklarından, 20.10.1918 tarihinde Mondros Mütarekesi ile ordularını lağvetmesi gerekmiş ve ülkenin büyük bir bölümü Fransızlar'ın ve İngilizler'in işgali altına girmiştir. Ermeniler'de Doğu Anadolu'da Ermeni olmayan Müslüman halkı yok etmeye çalışmıştır. Ermeni Cumhuriyetinin kuruluşunun ilk yıldönümünde, 28.5.1919 tarihinde, Türkiye'ye ait olan Doğu Anadolu'yu da Cumhuriyetlerine ilhak ettiklerini ilan etmişlerdir. 1919 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson, Doğu Anadolu'ya bir araştırma delegasyonu göndererek Ermeni talebini inceletip çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. General James Harbord başkanlığındaki delegasyon, raporunda Ermeniler'in bu yörelerde yalnızca azınlık olduklarını belirtmiştir. Bu raporla dayanarak Cumhurbaşkanı Wilson, Nisan 1920 tarihinde ileride bir Ermeni devletinin kurulmasını öngören Doğu Anadolu'nun Amerikan mandasına girmesine ilişkin karar tasarısını reddetmiştir. 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul'daki Osmanlı hükümetine yapılan şiddetli baskı sonucu, Türkiye toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurulmasını öngören Sevr antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma gerek İstanbul'daki Osmanlı parlamentosunu, gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın çabalarıyla Ankara'da kurulan yeni Türk parlamentosu tarafından onaylanmamıştır. Taleplerini daha çabuk gerçekleştirmek amacıyla Ermeniler, sınırlarda olaylar yaratarak sivil Ermeni halkını da bu olaylara dahil etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine 28.9.1920 tarihinde Türk ordusu, Ermeni çetelerle mücadeleye girişerek

7.11.1920 tarihinde Gümrü şehrini (Rusça Aleksandropol, bugünkü Leninakan) Ermeniler'den geri almıştır. 3.12.1920 tarihinde yeni sınırları tesbit eden (ve bugün hala geçerli olan) Sevr antlaşmasının konu ile ilgili maddelerini iptal eden Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Kısa bir süre sonra Kızıl Ordu Erivan'a girerek bir Sovyet Cumhuriyeti kurmuştur. İhtilalden sonra 18.2.1921 tarihinde, Ruslar Sovyet Ermeni Cumhuriyetini Taşnaklara teslim etmişlerdir. Bu yeni hükümet Ankara'ya bir delegasyon göndererek Sovyetler'e karşı yardım istemiştir. Ancak Ruslar kısa bir süre sonra Erivan'ı tekrar idareleri altına almıştır. 16 Mart'ta Türkiye, Moskova ile Ankara'da her iki ülkenin sınırlarının belirleyen bir barış antlaşması imzalanmıştır. 13.10.1921 tarihinde Türkiye ile Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti, Kars antlaşmasını imzalayarak aynı sınırları onaylamış ve Sevr antlaşmasının maddelerini geçersiz kabul etmiştir. Fransız birlikleri, Güneydoğu Anadolu'nun bazı şehirlerini ele geçirmişlerdir. Fransızlar'ın himayesindeki Ermeni birlikleri köyleri yakmaya ve halkı kütle halinde öldürmeye başlamıştır. Kurbanlar arasında Ermeni olmayan Hıristiyanlar da mevcuttur. Kuvvetlerini toplayan Türkler, birleşip Fransızlar'a karşı koymaya başlamışlardır. Ankara'da yapılan 20.10.1921 tarihli antlaşma gereğince Fransızlar, Türkiye'den ayrılarak Ermeni halkı kendi kaderine terk etmişlerdir. Türkler, ülkenin batı kesiminde de başarılı olunca ve oradaki yabancı kuvvetleri yendikten sonra Kasım 1922'de Lozan'da barış müzakerelerine başlamış ve bu müzakereler 24.7.1923 tarihinde Türkiye ile ittifak devletlerinin konvansiyonu imzalamaları ile son bulmuştur. Bu konvansiyonda (Fransızlarla imzalanan 23.7.1938 tarihli antlaşma ile Türkiye'ye yeniden ilhak edilen Hatay hariç) Türkiye'nin bugünkü sınırları ve azınlıkların hakları belirlenmiştir. (mad.37 ve 44) konvansiyonun 31. maddesi gereğince Türkiye'den ayrı olan bölgelerde ikâmet edenler, otomatik olarak yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını alacak ve iki yıl içerisinde tekrar Türk vatandaşlığına geçebileceklerdir.

13- Ralph Giordani, yayınında bir şahsı ekrana çıkararak, Türk toprakları üzerinde bir Ermeni devletinin kurulması için savaşmak gerektiğini söylemektedir. Rusya tarafından destek gören birkaç aşırı Ermeni hariç, Türkiye'de aynı fikirde olan Ermeni hemen hemen hiç yoktur; bunu şahsen gördüğüm Ermeniler'de tasdik etmiştir. Kimse mükemmel değildir, gayet tabi ki, Türkiye'de

aşayan Ermeniler'in bazı meseleleri olmuştur. ama hiçbir istek bir devlet kurulmasını isteyecek kadar ileri gitmemektedir. Almanya ve diğer Avrupa (ve Avrupa dışı) ülkeler gibi Türkiye'de değişik zihniyetlerin doğurduğu belirli problemleri olan etnik ve din bakımından karışık bir ülkedir. Ancak şiddet bu tür meseleleri ortadan kaldırmaz.

Bu yazının yazarı Doğu Alman sürgünlerindedir. Doğu Almanlar, sürülmeleri sırasında (mesela Polonya'daki Lamsdorf temerküz kampında) Ermeniler'in Osmanlılar devrinde olduğundan daha fazla kayıp vermişlerdir. Aşırı Ermeniler gibi davrandığınızı düşünün. Yalnızca anayasal hakkınız üzerinde durup Karlsruhe'deki anayasa mahkemesinin kararına değindiğinizde, vatanın çıkarından ziyade Rusya'nın çıkarını düşünen züppe solun çirkin azarlarına ve iftiralarına maruz kalırız. Halbuki doğudan sürülenler 1950 tarihinde her türlü şiddete karşı olduklarını kesin olarak açıklamışlardır.

14- Yayında zaman zaman resmi Alman yazılar gösterilmekteydi. Ralph Giordani bu yazıları ne şekilde temin ettiğini belirtmemektedir.

Bu mektup sabaha karşı yazılmakta olup biraz uzun kaçtığı kanaatindeyim. Bütün hakikatleri yazmaya kalksaydım, yazım bir bröşür şeklini alacaktı, bu sebeple daha fazla yazmaktan kaçınıyorum.

Washington Kongre Kütüphanesinde o devrin Amerikan Büyükelçisi Abrahan Elkus'dan kalan (kendinden evvelki Büyükelçiden) 33.000 evrak muhafaza edilmektedir. Bunların mevcudiyetinden Ralph Giordani herhalde habersizdir. 1952 yılından beri doğuda ve 1966'dan beri de batıda olmak üzere iki ikametgâhım mevcuttur. Tarihçiyim, Doğu Anadolu dahil Türkiye'yi avucumun içi gibi bilirim, buna karşılık Ralph Giordano herhalde Türkiye'yi ancak parmağı ile haritada gösterebilir,

15- Bu arada bir hususu daha belirtmek isterim filmin başında "Ermeniler'in kutsal dağı" olan Ağrı dağının bir resmi gösterilmektedir. Ermeniler ve onlara özenenler, Nuh'un gemisinin bu dağda karaya oturduğunu iddia ederler. Ülkeyi ve tarihini tanıyanlar ise, bunun bir efsane olduğunu kabul ederler. Nuh ve karısının mezarı Cudi dağının güney yamaçlarında bulunmaktadır. Irak sınırının kuzey kesimindeki yahudi dağı.

Bu yazının yazarı, gerek büyük Ağrı dağında gerekse küçük Ağrı dağında turist gruplarına rehberlik yapmıştır. Yükseklikleri

5.164 ve 4.935 mt.dir. Ancak burada karanın denizden yüksekliđi 2.000 mt.dir.

Ralph Giordano, bu yayını gazeteciliğin verdiği hassasiyetle araştırmadığı ve Ermeni aşırı uçları kışkırtmak maksadıyla hazırladığından gerekli düzeltmeyi yapmanızı talep ediyorum.

Metropolit PAULOS
Ortodoks Kilisesi İdaresi
İmza

B) TAHKİK KOMİSYONLARI'NA AİT YAZILAR

1- Yüzbaşı Tchapliline telefonla aşağıdaki hususları teklif etmektedir.

Bu durum biz yani karma komisyon müzâkere ettik ve durumun incelenmesi için olayın meydana geldiği yer ile temas etmeyi gerek bu durum dolayısıyla ve gerek ilerdeki durumlar açısından uygun gördüğümüz komutanlar arasında anlaşma olduğu takdirde Erzincan'da toplanılmasını daha uygun bulduk. Bunu da komutan paşa hazretlerine bildirmenizi rica ederim.

Yüzbaşı Tchapliline

2- Mütâreke komisyonu üyelerinin Refahiye'de toplanması önceden kararlaştırılmış bulunduğundan yerinin değiştirilmesine Türk ordusu komutanlığınca lüzum görülmeyerek yalnız mütâreke komisyonu üyelerinden iki kişinin Erzincan katliâmı hakkında yerinde incelemelerde bulunmak üzere Erzincan'a gidip gelmelerinin uygun görüldüğü hakkında aşağıdaki telefon mesajı Tchapliline verilmiştir.

Yüzbaşı Tchapliline

Refahiye Rus Mütâreke Komisyonu Üyesi

Suşehri'nden

5 Şubat 1918

3- 3 numaralı komisyonun Refahiye'de toplanması önceden kararlaştırılmış bulunduğundan komutan paşa bunun değiştirilmesine lüzum görmemektedirler. Yalnız Albay Morel'in telgrafında bildirdiği Erzincan katliâmının yerinde incelenmesi için zât-ı âlileri ile kurmay heyetimizden Yüzbaşı Tâlat Bey'in Erzincan'a gidip gelmek üzere görevlendirilmenizde ordumuz için bir sakınca görmediklerini Rus Kafkas ordusu komutanı Tuğgeneral Odişelidze'ye telsiz telgraf ile yazdılar ve düşüncelerini sordular. Alınacak

cevabı zât-ı âlilerine bildireceğim. Saygılarımın kabulünü rica ederim.

Ordu Kurmay Başkanı
Ömer Lüdfi

4- Mütâreke komisyonu üyelerinden iki kişinin Erzincan'a gönderilmesi hakkında General Odişelidze'ye telgraf veriliyor.

Rus Ordusu II. Türkistan Kolordu karargâhı ile Tümen karargâhının Kelkit'i terketmeleri sebebiyle Kelkit'te hayatlarının tehlikede bulunduğunu anlayan mütâreke komisyonu üyeleri ortak bir tutanak ile Osmanlı birliklerinden bir müfrezenin Kelkit'i işgal etmesi için aşağıda olduğu gibi mürâcaatda bulunurlar.

Kelkit Karma Mütâreke Komisyonu Kararı

Kelkit

4 Şubat 1918

5- Rus II. Türkistan Kolordusu birliklerinin Kolordu ve Tümen karargâhlarının gitmesinden sonra Kelkit kasabasında ve çevresinde bulunan eşya ve yiyecek mağazalarını, halkı ve Kelkit mütâreke komisyonunun can güvenliğini eşkiyaya karşı korumak ve temin etmek üzere Kelkit'e düzenli Rus birliklerinin gelmesine veya her iki tarafın genel karargâhlarından gelecek emre kadar yeterli sayıda Türk birliklerinin çağrılmasına karar verdik.

a) Bu birlikler, Rus birliklerinin gelmesiyle geriye çekilecektir.

b) Türk birliklerinin çağırılması Rus ordusuna karşı bir saldırı mahiyeti taşımamaktadır.

c) İşbi karar Türkçe ve Rusça olarak yazılmış ve iki taraf arasında imzalanmıştır.

6- Refahiye mütâreke komisyonu'ndan iki kişinin Erzincan katliâmını yerinde incelemek üzere General Odişelidze'ye yazılan telgrafa cevap alınmıştır :

"Albay Morel'in Yüzbaşı Tchapliline'e gönderdiği mektupta, söz konusu edilen iş hakkında inceleme yapmak üzere karma komisyonun Erzincan'a gönderilmesi imkânı hususundaki teklifinizi yazık ki kabul edemeyeceğimi arz ederim. Çünkü mütâreke hükümlerine göre anılan komisyonların yetkisi ancak mütâreke şartlarının uygulanması sırasında meydana gelecek yanlış anlaşılmalar ve tarafsız bölgelerde çıkabilecek olaylar için geçerlidir. Bu sebeple, ben bu komisyonların yetkilerinin genişletilmesine taraftar olmadığım gibi ileride her iki taraf için kötü örnek olmasını da arzu etmem ve bundan başka evvelce 23 Ocak 1918 tarih ve 15132 numaralı telgrafta arz ettiğim gibi, Erzincan olayına son vermek ve suçluların en şiddetli cezalara çarptırılması için tarafımdan en kesin tedbirler alınmıştır. Derin saygılarımla kabulünü rica ederim.

Numara : 15147

25 Ocak 1918

Odişelidze

7- Refahiye karma mütâreke komisyonu'nun yukarıdaki tutanakta geçen teklifleri Osmanlı Ordusu komutanlığı tarafından kabul edilmiş ve Kelkit'e bir müfreze gönderilmiştir. Durumdan General Odişelidze aşağıdaki telgrafla haberdar edilmiştir :

"Rus Kafkas Ordusu komutanı Tuğgeneral Odişelidze cenaplarına,

Numara : 827

Suşehri'nden

6 Şubat 1918

8- 3 Ocak 1918 günü öğleden sonra saat üç'te Rus Türkistan II. Kolordusu ve Türkistan V. Tümeni komutanlarının maiyyetleriyle birlikte Kelkit'ten gitmelerinden itibaren kendilerini Ermeni çetelerinin tecavüzlerine karşı tehlike altında gören 4 numaralı karma komisyon üyeleri güvenliklerinin sağlanması, Kelkit civarındaki zulüm görmüş halkın hayatı, eşya ve yiyecek

depolarının korunması için Kelkit'in bir Osmanlı müfrezesiyle işgaline bir tutanak ile lüzum gördüklerinden, önemli ve acele oluşundan dolayı isteklerini derhal yerine getirdim. Bunun kabul edileceğine tamamen emin olarak sevgi ve saygılarımın kabulünü rica ederim.

General Odişelidze yukarıdaki telgrafa aşağıdaki cevabı vermiştir:

9- 6 Şubat 1918 tarih ve 827 numaralı telgrafınızı aldım. Gerek komisyon üyelerinin ve gerek yerli halkın her kim tarafından olursa olsun, güvenliklerine zarar verecek saldırılara karşı alınan tedbirlerden dolayı derin teşekkürlerimi arz ederim. Bununla beraber şunu da bildiririm ki, yakında Kelkit'e düzenli birlikler gelecektir. Bu sebeple Kelkit'teki askeri birliğinizin yapmakta olduğu görev, bu bölgeye gelecek Rus birliklerine düşeceğinden gelişlerinde Kelkit'teki askeri birliğinizin geriye çekilmesini ve derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Numara : 1518

9 Şubat 1918

Odişelidze

Erzincan, Bayburt, Trabzon içinde ve çevrelerindeki Müslüman halka yapılan feci mezâlim hakkında yeni bilgiler gelmektedir. Ermeniler'in zulmünden kaçmayı başarıp orduya sığınanlar çok acıklı haberler getirmektedirler. Bu bilgilerin özeti aşağıdaki telgrafla General Odişelidze'ye bildirilmiştir.

1- Rus Kafkas Ordusu komutanı Tuğgeneral Odişelidze cenaplarına,

Numara : 967

Suşehri'nden

11 Şubat 1918

Sayın General

24 Ocak 1918 tarihinde 15132 numara ile telsizden aldığım telgrafınızın muhtevası bana bildirildi. Ermeni mezâliminin ve özellikle Erzincan katliâmına sebebiyet verenlerin şiddetle cezalandırılacağı hakkındaki vaadlerinize karşı pek derin teşekkürlerimi sunmakla şeref duyduğumu arz ve ancak Ermeniler'in kılıcından kurtularak tarafımıza sığınan ve yardım istemek için gelen ve günlük olaylara şahit olan insanların verdikleri bilgiler ile zât-ı devletlerine bildirilen olayların cereyan edişi yönünden kısmen birbirine benzemekle beraber sayı bakımından birbirinden farklı olduğunu arz etmeme müsaadelerinizi rica ederim.

1- Ocak ayı başlarında Ermeniler'in, yollarda çalıştırılacağı bahanesiyle Erzincan'dan toplayıp götürdükleri 650 Müslüman'ın gittikleri yer bilinmemekle beraber acıklı sonları meydandadır.

2- 31 Ocak 1918'de (ve tarihinize göre 18 Ocak 1918'de) Erzincan'da bulunan Ermeni çete reislerinden Sivaslı Murat'ın emriyle şehirde gezdirilen devriyeler bütün Müslümanlar'a Erzincan'ın kilise meydanında toplanmalarını ilan ettiler. Sebebini öğrenmek için müracaat eden ihtiyarlar meclisi üyelerini çete reisi Murat hemen tevkif ve idâm ettirmiş ve daha sonra Ermeni devriyeleri halkı evlerinden çıkararak önce postahaneye ve oradan da şehirde bulunan Vahit Bey'in konağına götürmüşler, gece saat 3'te 1500 Müslüman ile tamamen doldurulan konağın her tarafına Ermeniler tarafından ateş verilmiş, yanmamak için kendilerini pencereden atmak isteyenler de konağı sarmış bulunan Ermeniler'in kurşun ve süngüleriyle öldürülmüştür.

3- Bundan başka aynı gece şehirdeki Kale Kışlasına ve üç büyük konağa kadın ve çocuk doldurularak yakılmıştır. Şehirde 1000'e yakın evi yıkıp yakmışlardır.

4- Bayburt'ta bulunan Ermeni çete reislerinden arşak, civar Müslüman köylerine 7 Şubat 1918 tarihinde Başburt'ta toplanmaları hakkında haber göndermiştir. Sonu belli olan bu durumdan kaçan halkın bir kısmı sığınmak ve yardım istemek için Kelkit'teki mütâreke komisyonu'na kadar gelmişlerdi. Bu davete gidenlerin neye uğradıkları bilinmemektedir.

5- Köse ile Trabzon caddesi üzerinde, Türkistan XXIII. Alayının gördüğü Müslüman ölülerinin sayısı alayın tüylerini ürpertecek dereceyi bulmuştur.

6- Sonuç olarak, Rus ordusundan Ermeniler'e devredilmiş olan topraklarda Müslüman halkın, yeni doğmuş çocuklara kadar öldürülmesi, Trabzon çarşısı ve pazarının yağma edilmesi ve yakılması, Görele ve Trabzon tekel tütünlerine el konulması, Rize'nin alevler içinde kalması ve buna benzer bütün facia ve olaylar dikkatinizi çekmek için beni, başvurmaya ve kesin tedbirlerin hemen alınması temennisinde bulunmaya zorlamaktadır.

7- Erzincan'daki çete reisi Ermeni Murat'ın Mamahatun kanalı ile Bayburut'taki Ermeni çete reislerinden Arşak'a verdiği emirler ve Arşak'ın yine aynı kanalla Murat'a gönderdiği raporlarından,

İşgal altında bulunan topraklardaki Müslüman halkın Ermeniler tarafından tamamiyle öldürülmesi ve yok edilmesinin kararlaştırıldığı bizce şüphe götürür bir yer bırakmamıştır.

Bugün kaderleri Ermeniler'in zulmüne ve esaretine terkedilen Osmanlı Müslümanları'ndan hiç birisinin ırzı, malı ve canı emniyette değildir. Sayın General, kesin ve sert tedbirlerle bu mezâlimin önüne geçmek için beslediğiniz derin insanlık hissini devamlı hayranı ve minnettariyım. Yalnız bir temiz niyetin fiilen tesirli olması için uygulamanın da, maksatla birleşmesi, bu husustaki imkânların yaratılması ve kullanılması hazımdır ki, sizden derin saygıyla rica ettiğim taraf da budur. Derin saygılarımın...

13- Her taraftan katliâm haberleri gelmektedir. Rus askerlerinin tamamen memleketlerine döndükleri, işgal altında bulunan topraklardaki Ermeni çetelerinin duruma hakim oldukları, Rus komuta heyetinin tamamen, çaresizlik içinde bulunduğu görülmektedir. Bu suretle Müslüman halkın metotlu ve plânlı bir şekilde imhaya doğru gittiği anlaşılmaktadır. Köyler yıkılıp imhâ edilmiş, mallar yağma edilmiştir. Osmanlı Kafkas Orduları komutanı birliklerinin bir kısmını ileri sürmek zorunda kalmış ve aşağıdaki telgrafla durumu Rus Kafkas Orduları başkomutanı General Przevalskiy'e bildirmiştir.

Rus sınır hattı gerisindeki topraklarda bulunan Rus askeri birliklerinin geri çekilmiş bulunması, anılan bölgelerdeki halkımızın Ermeniler'in mezâlimine bırakılmasına ve burularda emniyet ve asayişin tamamen ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Çeşitli tarihlerde Ermeni mezâlimi ve yapılan kötülükler hakkındaki arzettiğim bilgilere ilaveten şunu da arz etmek

isterimki, asayişsizlik günden güne artmakta ve elde edebildiğim bilgilere göre, Erzincan, Pulthane yöresi birer katliâm bölgesi olmuştur.

Erzincan askeri komutanı Kurmay Albay Morel tarafından Refahiye mütâreke komisyonu Rus üyelerine gönderilen ve Yüzbaşı Tchaplükine imzasıyla Refahiye'den telefonla bana aynen verilen telgraftan, 15/16 Ocak 1918 gecesini Erzincan'da çok korkunç bir olay meydana geldiğini büyük üzüntü ile öğrendim. Anılan mektupta silah saklandığı sanılan bir evin aranması sırasında güya bir Müslüman tarafından bir askerin yaralanmasının olaya sebep olduğu ve Erzincan'daki askerler arasında kızgınlık yaratarak Müslümanlar'dan (bana göre masum olan) 100'den fazla kişinin öldürüldüğü ve bir evin yakıldığı söylenmektedir. Bugün Erzincan'da Rus birlikleri bulunmamasına ve 25 seneden beri Erzurum, Van ve özellikle Bitlik vilayetlerinde ayaklanmalarla hükümetin huzur ve rahatını bozmuş ve defalarca katliâma girişmiş ve gıyaben Osmanlı mahkemeleri tarafından idama mahkum edilmiş eski Ermeni çete reislerinden Sivaslı Murat'ın başına topladığı adamlarıyla idareyi eline almış bulunmasına ve Albay Morel'in şekilden başka bir mahiyetinin ve emretme kudretinin bulunmadığına bakılırsa, bu son olayın da 24 Aralık 1917, 22 Ocak 1918, 29 Ocak 1918, 2 Şubat 1918 tarih ve 7312, 632, 738, 816 numaralı mektuplar ve telsiz ile gönderdiğim 11 Şubat 1918 tarih ve 917 numaralı telgrafımda bildirdiğim olayların devamı olup Ermeniler'in düzenledikleri bir plâna uygun olarak birbirini takip eden ve edeceğinden de en ufak şüphe olmayan evlerin yakılması, insanların öldürülmesi, malların yağmalanması ve ırza tecavüz gibi cinayetlerle Osmanlı Müslüman halkının yok edilmesini tasarladıklarını ve Rus yüksek komuta heyetinin bütün kalbimle desteklemekle beraber yazık ki, seçme hakkı bulunmayan sebeplerden dolayı işbu anarşinin hala önüne geçmeye gücünün yetmediği, işbu olayların artarak devam etmekte olmasıyla açık olarak görülmektedir. Albay Morel'in Yüzbaşı Tchaplükine'e gönderdiği telgrafının bir paragrafında aynen (Erzurum-Erzincan yolu üzerinde Türkler'in askere, katarlara ve depolara devamlı saldırılarından dolayı yolun iki tarafında bulunan ve Türk çetelerine sığınak olan köyleri yıkmak suretiyle ceza verici tedbirler almaya mecburum) yazılmış olup, askeri zaruretlerden ve savaşın gerektirdiği haller sebebiyle alınmış tedbirlerden şikayet etmek akla gelir meselelerden değil ise de köylerin yakılması hususunun askeri

zaruretler ile uygunluk gösteren yeri bulunmadığı ve işbu köylerin mektubumda arz ve izah ettiğim şekilde Ermeniler tarafından yıkıldığı ve bazı sebeplerden bu şekilde gösterilmesi lüzumlu görülen olaylardan belli olduğu kanaatını beslediğimden ve Osmanlılar ile Ruslar arasında devamlı ve sağlam bir dostluğa doğru müşterek adımlar atılırken Ermeniler tarafından işlenen bu gibi cinayetlerin ve yıkımların yanlış bir anlayış ile Ruslar'a yükleneceği aşikârdır. Bu sebeple yerli halkta meydana gelecek (doğacak) güvensizliğin genişleyeceği de aşikâr olup, bununla kurulmasına çalışılan barış ve sevginin zayıflaması olağan ve bunun fiilen yalanlanmasının da gerekli olduğuna inandığımdan dolayı beni haklı görmenizi zât-ı devletlerinden rica ederim.

Kelkit'teki ykarma mütâreke komisyonu Osmanlı ve Rus üyelerinden aldığım bir telgrafta da, Kolordu ve Tümen komutanlarının 4 Şubat 1918 tarihinde Saat 3'te Kelkit'i terkettikleri ve anılan Ermeniler tarafından Müslüman halka yapılmakta olan mezâlimden son derece üzüntülü oldukları bildirilmiş ve bugün Kelkit'te tek bir Rus askerinin kalmaması sebebiyle komisyon üyelerinin ve Kelkit ve civarındaki halkın canını ve Kelkit ile civarında bulunan eşya ve yiyecek mağazalarını eşkiyaya karşı korumak için yeterli sayıda Osmanlı birliklerinin gönderilmesi adı geçen karma mütâreke komisyonu üyelerinin müşterek düzenleyip gönderdikleri tutanak ile istenilmiş ve bildiğiniz gibi işbu istekleri yerine getirilmiştir.

Sizin ciddi vaatlerinize rağmen askerden boşaltılan yerlerdeki mezâlimin önü alınması şöyle dursun, mezâlim bilinen genişliğini de geçerek babaların ve çocuklarının, aile, akraba ve hısımlarının tutuklandığını ve yok olduğunu işiten ve anlayan askerimi seyirci olarak tutamayacak bir durum meydana getirmiş ve bu sebeple Rus askerlerinin boşalttıkları bölgelerdeki durumu acele tedbir ve kararlar ile insanlık ve medeniyet adına düzeltmenin gereği kanunen ortaya çıkmıştır.

Yalnız bu sebeple komutam altında bulunan iki ordudan bazı birlikleri ileri sürmek zorunda kaldığımı bilgilerinize arz eder ve bu hareketin Rus ordusuna karşı düşmanlık gösterme manasında olmayıp Rus ordusu birlikleriyle kat-ı surette çatışmaya girmemek ve nerede Rus askerlerine rastlanırsa sevgi ve dostlukla davranmaları hususunu kesin surette komutanlarıma emrettiğimi ilave ederim. Bu sebeple Erzincan mütârekesi'nin Rus birliklerinin çekilmiş olmasından dolayı hükümlerini kaybeden sınır hattına ait

maddelerinden başka bütün maddelerinin eskisi gibi yürürlükte olduğunu ve bu hareketlerin bir ihtiyaçtan doğduğu ve bir insanlık ve medeniyet hissiyle yapıлып başka bir anlamı bulunmadığını açıklar, iyi niyet ve dostluğa tamamen emin olmalarını ve saygılarımın kabulünü...

Erzincan, Bayburt ve Trabzon olaylarına ait General Odişelidze'ye yazılan 11 Şubat 1918 tarih ve 967 numaralı telgrafa aşağıdaki cevap alınmıştır :

11 Şubat 1918 tarih ve 967 numaralı telgrafınızı aldım, şunu arz etmekle şeref duyarım ki, size gelen mezâlime ait haberlerin hemen hepsi son derece mübalâgalıdır. Meselâ, Trabzon çevresinde ve güneyinde Osmanlı çete askerlerinin yerli Rum köyüne saldırıları tabiatıyla yerli halk ile askerlerin karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Bayburt çevresinde ise, Bayburt çevresi komiserinin raporuna göre, Müslüman halkın Bayburt'ta toplanmaları hakkında hiç bir emir verilmediği gibi tam tersine adı geçen halk tarafından komiserin Türkler'e karşı iyi niyetinden dolayı teşekkür etmek için bir delege heyeti gelmiştir. 15/16 Ocak gecesi Erzincan'da meydana gelen olaylara gelince, bu olaylar zamanında gerek tarafımdan gerek Albay Morel tarafından zât-ı devletlerine bildirilmişti. Fakat bu olay size son derece mübalâgalı olarak varmıştır. Albay Morel'in raporuna göre, yerli Müslümanlar'ın kaybı asla 200'ü geçmemiştir. Yukarıda söylenenlerden sonra sizden şu hususa da inanmanızı rica ederim ki, Rus askerlerinin işgali altındaki bölgede bulunan yerli Müslüman halkın çıkarları ve emniyetleri (korunmaları) konusunda üç seneden beri bir arada yaşamış olmak şerefiyle, gerek ben ve gerek Rus askerleri tarafsız olamayız. Bu sebeple, Rus askerlerinin işgali altındaki bölgede oturan Müslüman halkın katlâmı meselesi gerçekte bağdaşamaz. Ben ise, gerek tarafımdan Osmanlı Müslümanları'nın can, namus ve mallarının korunması için bütün tedbirleri alacağım gibi Erzincan olayı yaratıcılarının da evvelce arz ettiğim gibi cezasını özellikle tespit edeceğim. Derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Numara : 15195

31 Ocak 1918

Odişelidze

Bu telgrafın ne derece General'in görüşü ve kanaati dışında yazıldığı yukarıda 132 numaralı telgrafıyla karşılaştırıldığı takdirde anlaşılacaktır. Halbuki bu tarihte işgal altındaki topraklarda bulunan Rus askerlerinin Lenin ihtilalinden sonra komutanlarını dinlemeyerek memleketlerine gittikleri ve yerlerine Ermeni çetelerinin oturtulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Komisyonu Reisine

1 Temmuz 34

Erivan Sancağında Milel-i Muhtelifte bulunduğundan son zamanlarda fena neticelerin vaki olması Ermeni ve Osmanlı komisyonunu düşündürüyor. Akt edilen sulh sağlam ve devamlı olmalı. Komşuluk münasebetininin mevaniini kat-i ve mü'essir bir karar ile kaldırmalı. Bu vak'aların esbabını tarihte aramalı.

1905 senesinde adem-i muvaffamkiyetle neticelenen Japon muharebesinden ve birinci ihtilalden sonra hükümetin tesir ve nüfuzu azaldığından dolayı Rus hükümeti bir milleti diğer millet aleyhine teşvik ettiğiinden Maveraya-yi Kafkas dahilinde bulunan Ermeni ve İslamlar arasında vazî mikyasda ilk münaferat başladı.

Cahil ahali ile din müteessipları bu teşvikatın kurbanı oldular.

Kafkasya'da İslâm ve Ermeni arasında hiç de sebeb-i mücbir yok iken bu münaferet başladı. Bakû, Gence, Erivan taarruzlarından mutazarrır olan Ermeni ahali, hükümet tarafından himaye ve muavenet görmediği için kendi kendilerini muhafazaya mecbur oldular. Yalnız hamdolsun ki bu hâl çok sürmedi. Tarafeynin müessir siyasetleri ile bu kavgalar def edildi. Ve iki millet tekrar rahat yaşamaya başladılar.

Bu muharebe münasebatı yeniden gerginleştirdi. Muharebenin son safhasında ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'yla yalnız muharebede kalmadı. O zaman münaferet yeniden başladı. Bir taraftan İslâmlar kendi kendilerine yardım etmek istediklerinden ve Ermeniler'in kuvvetlenmesinden korkarak Ermeni Ordusunun arkasını dağıtmak isteyip demir yollarını ve telgraf hatlarını tahrip ettiler. Yılları kesdiler. Ermeni köylerine, asker kıtalarına taarruz ettiler. Diğer taraftan Ermeni ve kuvvetli düşmanla muharebelerinde ümitsiz kaldıklarından çok fena tecavüzler yapmaya başladılar.

Akdedilen sulh bu kanlı mücadelatı kaldırmalı. Ermeniler anladılarki refah ve saadetleri başka milletlerin teşkilatında değil eski komşuları ile iyi münasebatta bulunmalarındadır.

Şimdi Ermeni Cumhuriyeti arazisindeki İslâm ahali ile Osmanlı İmparatorluğu arazisindeki ermeni ahalisinin istifadelerini düşünmeli ve Osmanlı Ordusunun da Avrupa Harbi neticesine kadar menafiini temin etmeli.

Osmanlı komisyonu çare olarak bir teklifte bulundu ki, bu teklifden siyasi, iktisadi bir çok hukuk meseleleri çıkacak. Ermeni komisyonu Sulh Muahedenamesinin teferrüatına karar verebilir... Osmanlı komisyonunun bu teklifini konuşmaya selahiyeti yoktur.

Muahedename, Ermeni Cumhuriyeti arazisindeki İslâm ahali ile, Osmanlı İmparatorluğu arazisindeki Ermeni ahalinin istirahatlerini temin ediyor. Onun için yalnız bu husus müzakere olunabilir. Ermeni komisyonu ümid eder ki iyi bir hükümet idaresi teşkil edilir ve müsellağ çetelerin tecavüzatına nihayet verilirse ahalinin istirahatı temin edilmiş olacak. Muhacir ahali yerlerine iade edilirse Osmanlı imparatorluğu'nun yeni arazisindeki intizam bozulmayacağını Ermeni komisyonu zan eder. Muhacirlerin silahlarını almalı ve itaatsiz olanları şimdiden tecziye etmelidir.

Metbu' ahalinin yerli hükümetin muhafazası tahtında yerlerine iadelerine ve işleri başına gitmelerine müsaade olunursa, hududun her iki tarafında intizam ve istirahat temin edilmiş olacağını göstermeyi Ermeni komisyonu vazife adeder.

Bu zamanda ufak bir arazide toplanan, mallarını kaybeden, mahsulatlı arazisinden çıkarılarak dağlık araziye sürülmüş olan Ermeni ahali ölüme mahkumdur. Ve tabii bu yüzden oralarda intizamsızlık, rahatsızlık olur.

Bunu da bilmelidir ki Ermeni Cumhuriyetine geçen Erivan Sancağı kısmında şimdi ahali üç misli oldu. Erzaksızlık, ithalatın olmaması ve Erivan sancağının yen münbit arazisinin Osmanlı hükümetine geçmesi dolayısıyla Ermeni milletini vahim ve korkunç bir tehlike tehdit ediyor.

Ermeni Komisyonu Osmanlı hükümetinin dostluğuna inanarak ve Osmanlı ordusu Başkumandanının "Ermeni Hükümetini Türkiye teşkil etti ve tabii muhafaza edecektir." gibi büyük vaadini hatırlayarak tsavvur etmemelidir ki Türkiye Ermeni milletinin ölümünü istesin.

Komisyon Reisi

Trakolof

Keşmişef

Vekilof

Tomaşef

Musiyans

(Aslı olan Rusçası 23/Kânunevvel/34 de Harbiye Nezaretine verildi.)

Osmanlı komisyonu çare olarak bir teklifde bulundu ki, bu teklifden siyasi, iktisadi bir çok hukuk meseleleri çıkacak. Ermeni komisyonu Sulh Muahedenamesinin teferrüatına karar verebilir... Osmanlı komisyonunun bu teklifini konuşmaya selahiyeti yoktur.

Muahedename, Ermeni Cumhuriyeti arazisindeki İslâm ahali ile, Osmanlı İmparatorluğu arazisindeki Ermeni ahalinin istirahatlerini temin ediyor. Onun için yalnız bu husus müzakere olunabilir. Ermeni komisyonu ümid eder ki iyi bir hükümet idaresi teşkil edilir ve müsellağ çetelerin tecavüzatına nihayet verilirse ahalinin istirahatı temin edilmiş olacak. Muhacir ahali yerlerine iade edilirse Osmanlı imparatorluğu'nun yeni arazisindeki intizam bozulmayacağını Ermeni komisyonu zan eder. Muhacirlerin silahlarını almalı ve itaatsiz olanları şimdiden tecziye etmelidir.

Metbu' ahalinin yerli hükümetin muhafazası tahtında yerlerine iadelerine ve işleri başına gitmelerine müsaade olunursa, hududun her iki tarafında intizam ve istirahat temin edilmiş olacağını göstermeyi Ermeni komisyonu vazife adeder.

Bu zamanda ufak bir arazide toplanan, mallarını kaybeden, mahsulatlı arazisinden çıkarılarak dağlık araziye sürülmüş olan Ermeni ahali ölüme mahkumdur. Ve tabii bu yüzden oralarda intizamsızlık, rahatsızlık olur.

Bunu da bilmelidir ki Ermeni Cumhuriyetine geçen Erivan Sancağı kısmında şimdi ahali üç misli oldu. Erzaksızlık, ithalatın olmaması ve Erivan sancağının yen münbit arazisinin Osmanlı hükümetine geçmesi dolayısıyla Ermeni milletini vahim ve korkunç bir tehlike tehdit ediyor.

Ermeni Komisyonu Osmanlı hükümetinin dostluğuna inanarak ve Osmanlı ordusu Başkumandanının "Ermeni Hükümetini Türkiye teşkil etti ve tabii muhafaza edecektir." gibi büyük vaadini hatırlayarak tsavvur etmemelidir ki Türkiye Ermeni milletinin ölümünü istesin.

Komisyon Reîşi

Trakolof Keşmişef Vekilof Tomaşef Musiyans

(Aslı olan Rusçası 23/Kânunevvel/34 de Harbiye Nezaretine verildi.)

C- KAZIM KARABEKİR'İN MEZALİM VE SIYKIRIMA AİT GÖRÜŞLERİ

- Kâzım Karabekir, mezalim ve sıykırımla ilgili yaptığı yazışmalar, onun bu konudaki görüşlerini ortaya koymaktadır. İşte o günkü yazışmalar (409)

Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubeti Müdürü Seyfi Bey'e mektup

Gümrü

20 Temmuz 1918

Sevgili Kardeşim Seyfi

Bari seni 15 gün teehhürle gelen ajanslardan anlıyorum. Gelemediniz ki görüşelim. Ama ne âlâ k ca Kars vilayeti bâri bir gazete' muhbiri gelebilseydi. Ben zannediyorum ki artık insan olduğumuzu cihana gösterebileceğiz. Fakat yazık Alman ve Avusturya muhbirleri lazımı gibi seyrü seferlerini yaptılar, eserlerini yazdılar, milletlerine bu ufku dahi seyrettirdiler de, bu milletin bu zavallı Türk'ün yne bir mebusu, ne bir ayını ne bir gazetecisi görünmedi. Zahmet, fedekârlık zan olunuyormu? Anlamak mümkün değil. İstanbul afetzedelerine gazeteler vagon tavsiye ediyor bir hariç söz gelse de. Bir görse Kars nedir ve millet namına içinde kaç canlı mahmuk vardır?

Seyfi erzincan, Erzurum, Kars, Gümrü, Karakilise ilh. yerler boşazlara kadar çıkan karlar arasında ve mermer kadar kadı ve soğuk emr-i kumandalarla ele geçti. Şunu her an görüyorum ki hey'et-i zabitanımız ve efradımız emsalsiz cefakeş ve fedekâr... Herkesin sevgili kaybı üçden aşağı değil. Fakat kendi varlığını kaybedinceye kadar o metin bir mevcut. Bunlar için titremiyen kalpleri Allah titretsin...

İstirdad olunan bu mülkü yalnız resmi raporlarda bu zavallı millet öğrenecekmi? bir matbaa makinasıyla iki gazeteci Kars'a kadar gelip ileri geri irfan saçmayacak mı? Bugün, Dobruca'da Bulgar gazetesi var, Tiflis'de Almanca gazete çıkıyormuş. Orduyu, milletin irfanı takib etmez mi? Muharrirler milletin dürbünüdür. Hiç bir millet ordusunu başıboş havasına salmaz. Tasavvuratla netayiç bir mi? Bunu, yalnız resmi rapordan anlamak asrı geçmiş-

tir. O sayfalar fecayi doludur. Tekrar okunmamalıdır. Bugün koca bir iklimin zabt ve işgali, idaresi, ıslahı muhtelif gözlerle görülmeli, gösterilmelidir. Bir zatın yazdığı ancak kendi kitap hayatıdır ki her fiili müstahsen görülür. Bu lâtegayyür bir kanun-u tabiattır. Herhalde bu iklim ve buranın milleti ariz ve amik tedkike sezadır. Bunu ancak kalemi hür, sözü meslek erbabı yapar. Bana ne yazsalar benim mafevkime yazacağım kendi duygum olur. Ve ben de, ne yazsam yine bu semavatta pervar olur. Ne millet ne de hükümet bunların ve daha uzakların halini olduğu gibi bu şerait bilemez, tabii âtisini de müstakim düşünemez.

Gümrü'de bir Avusturyalı muharrir günlerce oturdu, halkın ruhuna girdi, makaleler, eserler yazdı, fotoğraflar aldı ve zoraki buradan çıktı gitti. Bizim milletin gazetecileri yine İstanbul'un mavi seması altında şair midirler? Zavallı Türk Türklük namına yürü, yoruluncaya kadar, hatta ölünceye kadar yürü.

Teessürle yazılarımdan gece gündüz gam ve kasavet içinde nalanız sanmaha gerçi biz ezyak-ı beşerin yemek ve tatlı suyundan içmekden başkasından bi haber olup, meleklerle hizaya gelmeye çalışmakta isek de, gezip eğlenmekte ve gülüp oynamaktayız. dahi..

Selâm Kelâm.

Kâzım Karabekir

Harbiye Nezaret-i Celilesine

İstanbul

1 Kananuevvel 1334

Arazi-i müstevliyemizin istirdadında ve Elviye-i Selesinin tarafımızdan işgalinde, Ermeniler'in beşikteki çocuklardan, hasta döşeğindeki ihtiyarlara kadar ellerine Müslüman olarak ne geçti ise süngüleyerek, baltalayarak, gözlerini oyarak, yakarak pek vahşice katliâm ettiklerini vesaikiyle beraber (fotoğraf, rapor, Rus zabitlerinin raporları) mafevlerimize arz ediyorduk.

Bu zulüm ve vahşet ancak kıtaatımızın işgal ettiği

mıntıkalarda nihayet bulmuştu.

Karargâhımın lağvı olan 31/Teşrinevvel/34 tarihine kadar hâlâ Ermenistan dahilinde İslamlara mezalim yapılmakta idi. Geçtiğim yerlerin ahali-i İslamiyesi elin teessür ve feryatlarla maruz kalacakları ikinci fecayiden olsun kurtarılmalarını hükümetimizden istirham ediyorlardı.

Kars'da dokuzuncu Ordu kumandanı Nirliva Şevki Paşa hazretlerine maruzatta bulundum. Ahılkelek ve Ahışa'nın dahi aynı feryatta bulunduğunu ve bu Gecayie meydan verilmemesi için Harbiye Nezareti, Celilesine lazımı gibi yazdıklarını ve tahliye edilecek mıntıkalara, tahliyeden evvel, müşterek murahhaslar (bizden terfik olunacaklar ahval-i mahalliyeye vakıf ve itilaf murahhaslarıyla bizzat görüşebilecek derecede lisan aşına) hususunun bizzat tarafımdan dahi Nezaret-i celilerine arzını emir buyurdular. İlâveten şu maruzatta dahi bulunurum ki Erzincan-Mamahatun, Erzurum, Kars ve civar köylerinde Ermeniler'in gecayii o kadarazimdir ki bu sahneler en katı yürekli olanları dahi ağılatmıştır. Bugün dahi kuyular açılarak o feci manzaralar bilmeyenlere, inanmayanlara, inkâr edenlere gösterilebilir. İstanbul gazetelerinden bazıları kendi ırkının uğradığı felaketten, fecayiden, yâni Rus istilasına maruz mıntıkalardaki Müslüman unsurunun Ermeniler tarafından ifna edildiğinden bihaber oldukları yazılarından anlaşılıyor.

Her türlü esbab-ı istirahatleri hükümetten temin edilmek üzere, arzu edilen anasır-ı muhtelifeden heyetler gönderilmesi ve fecayiin mahallinde tetkiki dahi pek faideli olacağını arz ederim.

Mülga l.Kafkas Kolordusu Kumandanı
Mirliva Kâzım Karabekir

Harbiye Nezareti Celilesine

İstanbul

23 Kanunevvel 1334

1- Âcizleri birinci Kafkas Kolordusu kumandanı iken Haziran ve Temmuz 34'de Ermeni müzakere komisyonu ile müteferrik hususatı kararlaştırmak üzere teşekkül eden Osmanlı heyeti reisi olarak

tayin buyurulmuştum. Vazifemiz Osmanlı ve Ermeni hükümetlerinin akdettikleri sulh maddelerine göre hududun tesbiti, asayiş, üsera mübadelesi ve sair bu gibi hususatın temini idi. Tarafeynce imzaladığımız protokoller dokuzuncu ordu kumandanlığına takdim edilmiştir. Nezd-i âcizide komisyonların muhaberatına ait bazı evrak vardır. Bunları kâmilten bir haftaya kadar arz ve takdim edeceğim.

Ermeni vekayiine ait vesakden mühim olan melfuf evrakı ayrıca takdimi muvafık buldum. Ermeniler'le sulh akdinden sonra dahi Ermenistan dahilinde ve haricinde, bilhassa Antranik nam sergerde maiyetindeki sınıf-u muhtelifeden nükkep müfrezeler tarafından İslamlar katliam edilerek Ermenistan dahilinde Müslüman bırakılmamakta (Ermeni Kolordusu Kumandanı Nazarbekof'un vesikası) bir taraftan da bu münaferetin esbab-ı tarihiyesi serdın edilerek Ermeni muhacırların iadesi talep edilmekte idi. (Ermeni Heyetinin tahriratı)

2- Takdim edeceğim dosyada dahi noksan görünmemek için melfif evrakın Türkçe ve Rusçaları'nın birer suretlerinin bendenize verilmesine müsaade buyurulmasını istirham eylerim.

Mülga 1.Kafkas Kolordusu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Harbiye Nezareti Celilesine

İstanbul

29 Kanunevvel 34

Batum'da akdedilen sulh muahedenâmelerinin teferrüatı karşılaştırılmak üzere Hükümet-i Osmaniye ve Ermeni Hükümet-i Cumhuriyesi tarafından intihap ve tayin edilen Osmanlı ve Ermeni müzakere komisyonlarınının 17 Haziran 34 : 13 Temmuz 34 Gümrü'de akdettikleri müteaddid ictimalarda şifahen ve ictima haricinde tahriren ittihaz ve kabul eyledikleri mevad beş kıt'a protokol halinde tanzim edilmiş ve beher protokol zeyilleriyle birlikte ikisi Türkçe ikisi Rusça olarak dörder nüsha tahrir ve imza edilmiş, biri Türkçe diğeri Rusça olmak üzere tarafeyn ikişer

nüsha almıştır.

Bizim komisyonun nezdindeki beş kıt'a protokol dokuzuncu Ordu kumandanlığına takdim edilmiştir. Beş numaralı protokolün beşinci ve altıncı maddeleri esirlerimizin ve Ermeni çeteleri hakkındaki netayıcı müş'irdir. Ermeni komisyonu ile müzakere ve muharebede ahval-i hâzıra için nafi bazı vesaik vardır. Bunları bervechi âti üç kısma ayırıyorum.

1- Ermenilerle sulh'un akdinden sonra dahi İslamları katliâmdan feregat etmedikleri.

2- Ermeni hükümeti ile hudut takarrüründen sonra dahi bizim mıntıka dahilinde askerlerimize ve ahalimize karşı Ermeni çetelerinin tecavüzleri.

3- Ruslar'dan devren Kars mıntıkasında kalan esirlerimizin iki bine yakınının yok edilmesi (Tiflis'e götürülenler... edenlerin akıbeti meçhuldür), ileri harekâтта yer yer yakılmış binalar gezdik, Kars İstasyonunda yüzlercesi yakılmış gördük.

Bu kabil vekayi Ermeniler'le sulh'un akdinden evvel dahi pek fevi bir surette Erzincan, Erzurum, Kars mıntıkalarında cereyan etmiş olup bunlara ait vesaik 1/Kanunevvel/34 tarihli maruzatımla bildirildiği vechile dokuzuncu ordu kumandanlığına takdim edilmişti.

Melfuf vesaik sırasıyla kırmızı kalemle numaralanmıştır. Mavi numaralar sair komisyon evrak-ı âdiyesinin sıra numarasıdır.

İşbu evrakın dahi bir suretlerinin âcizlerine itâsını istirhan eylerim.

Mülga 1.Kafkas Kolordusu

Kumandanı

Lahik Ondördüncü Kolordu Kumandan

Mirliva Kâzım Karabekir

Ermeni Müzakere Komisyonu İle Yazışmalar

Ermeni Kolordusu Kumandanı

General Nazarbekof Cenaplarına

21/6/34

Telsiz

No : 40

C: 11/6/34 tarih ve 102 nolu tahrirata :

1- Karakilise'nin Osmanlı Kıtıatı tarafından işgal edildiği 28/5/34 günü Ermeni Ordusu'ndan esir olduğu bildirilen zabitan hakkında tahkikat-ı lâzime yapıldı. Netice-i tahkikatta 29/5/34 günü üçü zabıt elbiseli ve dokuzu nefer kıyafetinde on iki esir ~~Ermeni askerinin bin mülâzım ve beş neferden mürekkep bir Osmanlı muhafız müfrezesi muhafazasında Gümrü'ye sevk edildiği esnada Osmanlı muhafızlarının hüsn-i mu'amelelerinden ve muhafızların azlığından istifade eden Ermeni üserasından biri kaputunun altında sakladığı bir Rus süngüsü ile Muhafız Osmanlı Zabiti mülazım Fahri Efendiyi boğazından yaraladığı ve zabıt elbiseli olan diğeri eline geçirdiği bür tüfek ile muhafız efraddan İbrahim oğlu Hüsnü'yü ağır surette cerp eylemiş olduğu ve bir aralık diğeri üseranın dahi firara tasaddi ettiği görülerek muhafızları tarafından derhal üzerlerine ateş açılmış ve vazife-i askeriye ifa, firar eden zabıt vekili Ohannes efendinin ifadatına nazaran silah atanın kendisi olduğu ve arkadaşlarının felaketine mumaileyhin sebebiyet verdiği anlaşılmıştır.~~

2- Karakilise'nin işgalinden mukaddem cenahlarındaki Osmanlı kıtalarının harekâtına göre kendi harekâtını tanzim emrini alan Hacıkara ve Kışlak civarındaki Osmanlı müfrezesi, Hacı kara garp sırtlarına çekilirken Ermeni kıtaatı tarafından bir Osmanlı zabiti ile otuzaltı Osmanlı neferi Ermeni ordusu tarafından esir edilmiş idi. Gümrü'de bulunan Ermeni müzakere komisyonu, Erivan'da Osmanlı ordusuna mensup kırkdört esir nefer bulunduğu ve bunların ekserisinin akdemce Ruslar tarafından alındığı ve pek az bir kısmının İğdir cihetinde esir edildiğini söylemektedir.

Hacıkkara civarında esir olan Osmanlı zabiti ile otuzaltı neferinin akıbeti hakkında tahkikat-ı lâzimenin ifasıyla neticenin iş'ar buyurulmasını ihtiramatı faikam etdifem rica eylerim.

Osmanlı Kolordusu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Ermeni Kolordusu Kumandanı
General Nazarbekof Cenaplarına

Gümrü
27/6/34

Telsiz
No : 79

26/6/34 tarihli telgrafnâmelerini aldım. İzhar edilen müveddetten dolayı memnuniyetimi beyan ederim. Ermenistan Cumhuriyeti arazisi dahilinde vuku bulduğunu 20/6/34'te arzettiğim İslamlara taarruz meselesi Kızıl kale, Kiyankiyan, Karakale'nin İslam seknesine aittir. Köyleri yakılmış, kendileri tazyik edilmiş olduğundan dağlara kaçmış olan bu İslam ahalsi, 14/6/34'te Erivan'a gelerek oradan Memalik-i Osmaniyeye geçmeye müsaade isteyeceklerdi. Yollarda birçokları katledilmiş ve kadınları kaçırılmış ve malları ellerinden alınmıştır. İslam kadınlarından birçoğu el'an dahi Ermeni çeteleri elindedir.

Aşağı Hanuta'da vukubulan hadisede hiçbir malûmat alamadım. Hacı Tarak ve Hacı İlyas köyleri İslam ahalsinin vuku'atı şu yolda cereyan etmiştir. Arbat köyünün civarındaki Ermeni köylüleri mallarını Arbat köyünün tarlalarına bırakmışlar ve Arbat İslam köylüleri de mahsulatlarının yedirilmemesini rica etmişler ve nihayet iş müşakkat ve müdarebeye varmış ve neticede dahi birkaç İslamın ölmesi ile hal olmuştur. Bu meselede zarar vekenler Ermeni değil İslam sekenedir. Keyfiyetin bu suretle tahkik buyurulması Osmanlı hükümeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında teessüs eden ve devamı arzu edilen münesebat-ı dōstanenin idâmesi için bu gibi vekayie sebebiyet verilmemesinin icab edenlere şediden emir verilmesini rica ederim.

İki hükümet beynindeki dostluğa payidar etmek ve bedemâ dahi böyle uygunsuz hallere meydan kalmamak için Ermeni Cumhuriyeti arazisindeki İslamlar'ın Osmanlı hükümetine ve Osmanlı Ordularınca yeni işgal edilen arazideki ermeniler'in dahi Ermeni Cumhuriyeti arazisine geçmeleri bizce muvafık görülmüş ve nezdimizdeki Ermeni komisyonuna dahi teklif edilmiştir. Bu husususun serian icrasını ihtiramat-ı faikama terdifen rica ederim.

Osmanlı Müzakere Komisyonu Reisi
Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı
Miralay Kâzım Karabekir

*Amerika Hey'eti'ne verilmiş rapor
(İkinci Baskı)*

*İlk baskısı eski harfler ile idi.(1335)
Erzurum 15. Kolordu Matbaasında basılmıştı.*

Önsöz

Ermeniler Amerika'da bir müddetten beri bir düziye Türkler'e karşı yazıyla, resimler ve sözle ateş püskürüyorlarmış. Sovyet Rusya'da ise yeni facialar hazırladıklarını işitiyoruz. Halbuki artık Ermeni edebiyatının Türk dostluğu esasına göre ayarlayacağını Gümrü ve Kars muahedelerini imzalarken vâad etmişlerdi. Biz sözümüzde duruyoruz. Eski yayınlarımıza tek kelime katmadan onları yeni harflerle neşretmek yeter cevap olacağına inanıyoruz.

1948

25/Eylül/1919 (1335)'de Amerikalı general Harbord heyeti Erzurum'u teşrif ettiklerine, harbi umumiyyede Kafkas cephesindeki harekâta dair ne Ruslar ne de bizim tarafımızdan neşredilmiş eserlere tesadüf etmediklerinden, varakaların cereyan ettiği bu mıntıkadaki seyahatlerinde askerlikçe istifade edemediklerinden bahisle bu harekâtın genel hatları hakkında kendilerini aydınlatmamı rica ettiler. Ruslar'la yapılan savaşların sükûnet devresinde Irak cephesinden geldiğimi ve istilâ olunan bir çok topraklarımızın kurtarma hareketlerine iştirak ettiğimi, binaenaleyh daha evvelki hareketleri ancak hatıra kabilinden bildiğimi, nezdinde resmi vesaik olmadığını beyan ile itizar ettim. Mütebaki seyahatleri esnasında pek nafi ve kıymetli olacağından hiç olmazsa iştirak ettiğim son hareketlerin muzasaran kendilerine bildirilmesini rica ettiler. Bu arzularına uyarak bu raporu yazdım ve kendilerine takdim ettim

*Birinci Kafkas Kolordusunun 1918 (1334) Senesindeki
ve Gördükleri Hakkında Rapor*

General Harbord Riyasetindeki Amerika heyetine takdim edilen rapor suretidir:

Bolşevik Ordusunun çekilmesinden sonra Osmanlı Ordusunun ileri hareketleri:

1- Eski hududa kadar hareketler:

Aralık 1917'de, on gün için Ruslarla muhasematın tatili emri, Brest-Litovsk'da müzakereler cereyan ediyordu.

19 Aralık'da mütareke emri geldi. Ocak ayı zarfında Ruslar'ın cepheden çekildiği ve yalnız mütareke heyetine memur Rus zabitleri ile Ermeni kıtalarının kaldığı anlaşılıyordu. Her taraftan gelen haberler, kurtulup kaçan insanlar, Ermeniler'in müthiş İslam katliâmına başladıklarını, yağma ve namusa tecavüzün vahim bir suretle ilerlediğini bildiriyordu. Hele Erzincan'da katliâmın pek müthiş olduğu sübut buldu. Müslümanlar'ın kuyulara doldurularak itlaf edildiğini Ruslar'da tasdik ediyordu.

Tarafeyn Ordu kumandanları (Vehib Paşa-Odişelidze) bu babda uzun muharebelerde bulundular. (vesaik kitabında)

Kafkas cephesinde dört kolordu iki orduya münkasemdi. Bunlardan merkezi Diyarbakır olan Ordu karargâhı ile Merkezi Silvan olan ikinci Kolordu karargâhı ve bu Kolordu'nun bazı kıtaatı Suriye'ye aldırıldığından ileri harekât için üç Kolordulu bir ordu hazır bulunuyordu. Bunlardan 4. Kolorduyu (Ali İhsan Paşa) Van-Beyazıt, 1. Kafkas Kolordusu (benim Kolordu) Erzincan-Erzurum istikametinde, 2. Kafkas Kolordusu (Şevki Paşa) Bayburd-Trabzon, cephesine karşı yürüme emrini aldı. Benim Kolordumun bir fırkasını Ordu ihtiyata aldı, emrimde iki fırka kaldı. (36 ve 9)

12 Şubat 1918'de harekât başladı. Her taraf ziyade karla mestur olduğundan harekât yol haricinde, pek müşkül ve bazı yerlerde imkânsız idi.

Kolordumun Erzincan ovasına inmek için her iki Fırka da boğazlardan geçecekti. Ermeniler buraları tuttuğundan bir gece yürüyüşle, 15 Şubat'ta Erzincan ovasına indik ve akşama doğru Erzincan'ı işgal ettik. Mukavemet pek cüz'î oldu. (14 Şubat'ta) Kolordu karargâhı Erzincan'da yerleşti. Ermeni fecayini bizzat gördük. Erzincan'daki Rus zabitleri de meşhudatını yazdı, birçok fotoğraf ve raporlar (vesaik kitabında) zaptedildi. Birçok güzel binalar ve kıslalar yakılmış idi, bazılarının içlerine insan doldurularak ateşlemişler. İçi ceset dolu kuyular çoktu. Bu feci manzaralar Erzurum ve havalisinde de ne facialar geçtiğini bize gösteriyordu.

Vesait-i nakliye Kolordumun iaşesine kâfi değildi. Menzil teşkilatı da gayri mümkündü. Kış'da bütün şiddetiyle hükmünü sürüyordu. Her türlü mahrumiyet ve müşkilata katlanmak zaruri idi.

Ufak bir müfreze ile olsun Erzurum'un imdadına yetişmeyi mavafık buldum.

22 Şubat'ta Mamahatun'u müfrezemiz işgal etti. Burada canlı kimse bulunmadı. Büyük bir çukura doldurularak kâmilan sekeneşi itlaf edilmişti. Her taraf yanıyordu, bunları gözümle gördüm. 25 Şubat'ta bir keşif kolumuzla Aşkale işgal edildi. Müfrezemiz 26 Şubat'ta Yeniköy'ü işgal etti. Burada bulunan bir miktar erzak hareketimizi tesri etti. 2 Mart'ta Karabıyık hanları işgal olundu. Burada 200 ton kadar erzak ve bir miktar et konservesi bulunduğundan bütün 9.fırka, Kolordu ve avcı taburunu buna istinaden Erzurum istikametine sevkettim. Karargâhımla Yeniköy'e geldim. Buradan Erzurum'daki Ermeniler'e bir mektup yazdım. Ruslar'la sulh olduğunu, Rusların yine memleketimizi bize terk ettiklerinden mukavemet etmemelerini bize terk ettiklerinden mukavemet etmemelerini, yollarda görülen katliâmın pek feci olduğunu buna mani olmalarını insaniyet namına kendilerinden rica ettim. İşbu mektubu Ermeni kumandanlarından (Morel) almış, Erzurum'da birlikte bulunan Topçu Alay kumandanı (Tverdo Hlebof)'a bildirmiş, mumaileyhin yazdığı tarihçede bahsolunmuştur.

10 Mart'ta hazırlığıım bitti. Kolordu Karargâhını (Alaca) köyünde tesis ettim.

Bayburt'u işgal ile Kop'dan 2. Ordudan da bir piyade ve bir süvari alayı (iki bölük kuvvetinde), bir avcı Taburu emrime verildi. Ordu kumandanı Vehip Paşa, Erzurum mevki-i müstahkem olduğundan eldeki kuvveti zayıf buluyor, bir keşif taarruzu icrasıyla ve 2. Kafkas Kolordusu'nun dahi vüruduyla Orduca taarruzu arzu ediyordu. Bunu ahvale muvafık bulmamıştım, zira geçtiğim yerlerde hayat kalmadığını görüyordum. Karargâhımın bulunduğu Alaca köyünde cenazeler insanın aklını oynatacak bir halde idi.

Bütün çocuklar süngülenmiş, ihtiyarlar, kadınlar samanlıklara doldurulup yakılmış, gençler baltalarla parçalanmıştı. Çivilere asılmış ciğer ve kalpler görülüyordu. Bütün bu acıklı manzaralar, Erzurum'a atılmaya ve oradaki biçarelere imdada bizi mahkum etmişti. Ermeniler hatt-ı müstahkem haricinde geniş bir hat üzerinde Ilıca'nın şimal ve cenubunda bulunan bütün ova köylerini işgal etmişlerdir.

SONUÇ

Rus işgali altındaki Türk topraklarından, ihtilal sonrası yerlerini Ermeniler'e terk ederek çekilen Rus ordusunda Türkler'in soykırım ve katliâma uğradıkları olayları yaşayan Rus subayları ve fikir adamlarının ifadelerinden de görüldüğü gibi, beş cephede düşmana karşı vatanını korumak için çarpışan Türk askerlerinin bulunmadığı yerlerde, barbarca işlenen cinayet, katliam, soykırım, yağma, çapulculuk ve ırza geçme gibi olayları Türkler'e uygulayan Ermeni çeteleri, Türk ordusunun bu bölgelere ulaşması üzerine, Türk topraklarından yine aynı cihetlikleri yaparak geri çekilmişlerdir. Onların bu cinayetleri Ruslarla birlikte Osmanlı ve yabancı tahkik heyetlerinin mahallerinde yaptıkları incelemelerde tesbit edilerek belgelenmiştir. Halen incelemeyi bekleyen binlerce belge mevcuttur. Ayrıca yapılan tetkikler ve kazılarda Anadolu'da sadece Ermeniler tarafından öldürülen Türkler'e ait şu toplu mezarlar ortaya çıkarılmış ve tesbit edilmiştir. (410)

1- Açılan Toplu Mezarlar

A- ERZURUM

- 1- Alaca Köyü (Merkez, 1986)
- 2- Yeşilyayla Köyü (Dumlu, Ekim 1988)

B- KARS

- 1- Oba Köyü (İğdır, Mart 1986)

C- VAN

- 1- Erçiş Kazası (Kışla mahallesi çavuşoğlu Samanlığı pulur yolu üzeri, 6 Temmuz 1988)
- 2- Zeve (zaviye) köyü (merkez, 5 Nisan 1990)
- Derebey, Hakis, Zorova, (Yemlice), Hıdır, Göllü, Şeyhay, (Otluca), Seyhkara (Gülsünler).

2_ Tesbit Edilen Toplu Mezarlar

A- VAN

- 1- Van Merkez (Selimbey mahallesi şehitliği 350 iskeletli toplu mezar)
- 2- Çatbayır Köyü (Bağcesara)
- 3- Kümbet Mevkii (Çaldıran)
- 4- Alaköy

B- KARS

- 1- Esenbağa Köyü (Göle)
- 2- Sürgüden Köyü (Göle)
- 3- Dereyolu Köyü (Göle)
- 4- Kotanlı Köyü (Çıldır)
- 5- Kayabeyi Köyü (Çıldır)
- 6- K.Çatma Köyü (Arpaçay)
- 7- Taşbaşı Köyü (Arpaçay)
- 8- Çeperli Köyü (Kağızman)
- 9- Dereiçi Mah. (Merkez)
- 10- Sofular Köyü (Tuzluca)
- 11- Akbaba Köyü (Merkez)
- 12- Bogaz köy (Merkez)
- 13- Orta Kilisi (ortalar köyü merkez)
- 14- Aynal Köyü (Merkez)
- 15- Alçılı Köyü (Merkez)
- 16- Derecik Köyü (Merkez)
- 17- Subatan Köyü (Merkez)
- 18- Hakmemet Köyü (İğdir)
- 19- Küllük Köyü (İğdir)
- 20- Bayrak Tutan (İğdir)
- 21- Koçkırın köyü (İğdir Aşburan)
- 22- Halin efen.mh.(Ardahan)
- 23- Ardahan (savak yolu, Ardahan)
- 24- Çataldere köyü(Ardahan)

C- ERZURUM

- 1- Kumluyazı Köyü(Merkez)
- 2- Atlı Konak Köyü (Merkez)
- 3- Çengelli Köyü (Oltu)
- 4- Pazar yolu bucağı (İspir)
- 5- Demirdöven (Demirezen) köyü (Pasinler)
- 6- Timur köyü (Pasinler)
- 7- Ortabahçe köyü (Aşkale)
- 8- Küllüköyü (Tekman)

D- ADANA

- 1- Küçük Dikili Köyü (Seyhan kayaoğlu çiftliği)
- 2- Kozan (1919)

E- ERZİNCAN

- 1- Taşdirek Mevkii (Terzibaba ziyareti, merkez)
- 2- Erzincan Merkez

F- ÇANKIRI

- 1- Derbent mevki (İlgaz)

G- SİVAS

- 1- Yeşilyayla köyü (Suşehri)

3- Muhtemel Toplu Mezarlar**A- KARS**

- 1- Ali Kemerli Köyü (İğdır)
- 2- Kadıkışla Köyü (İğdır)
- 3- Katranlo Köyü (Selim)
- 4- Altaş Köyü (Ardahan)

B- ERZURUM

- 1- Güzelyayla Köyü (Dumlu)
- 2- Köprüköy (İspir)

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülhamid, Devlet ve Memleket Görüşlerim, yay: A.A.Çetin B.Yıldız, İstanbul 1976
- Ahmet, C, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.I : Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyâsi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Gn.Kur, Ankara, 1970.
- Akçora Ergünöz, Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları, (1896-1918) Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1985.
- Akdes, Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri, (1798-1919), Ankara, 1970.
- Akopyan, S.M., Zopodnoya Armeniya Planahim İmpertalistiçeskih Drjav Period Pervoy Mirovoy Vaynı, Yerevan, 1967
- Allen, W.E.D. Muratof, Paul, Caucasian Battlefields: A History of the Turcocaucasian border 1828-1921 Cambridge, 1953.
- Alpaut, Aziz, Rus Oyuncağı Ermeniler, Ankara Ticaret Postası, 19 Şubat 1973.
- Tere, 1828-1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi, Ankara, 1966, Genel Kurmay Başkanlığı.
- Altınay, Ahmet Refik, Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassüsler, İstanbul, 1919; Kafkas Yollarında, Ankara 1981 (Altınay), İki Komite-İki Kıtal, İstanbul, 1982.
- Anadol, Cemal, Tarih Işığında Ermeni Meselesi, İstanbul, 1982
- Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi, Katliâm Efsanesi, Ankara 1987.
- Apak, Rahmi, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara 1988.
- Arıkoğlu, Damar, Hatıralarım, İstanbul, 1961.
- Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926), İstanbul, 1984.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genel Kurmay Başkanlığı, Yıl 27, Sayı 76, Mayıs 1978, Yıl 31, Sayı 81, Aralık 1982 Ankara; Özel Sayı 2, Yıl 32, Sayı 83 Mart 1983 Ankara, Özel Sayı 3, Yıl 34, Sayı 85, Ekim 1985 Ankara, Özel Sayı 4, Yıl 36, Sayı 86, Nisan

1987, Ankara.

- Arutianian Ashot Osipoviç Kavkazskii Front, 1971.
- Atatürk Mustafa Kemal, Nutuk, Ankara, 1927-1934.
- Ataöv, Türkkaya, The "Andonian Documents" Attributed to Talat Pache are Rorserier (Fransızca ve Almancasıyla birlikte) Ankara, 1984 Une "Decleration" Faussement attribuve a Mustafa Kemal Atatürk, Ankara, 1984.
- Baki (Vandemir), Büyük Harpte Kafkas Cephesi, İstanbul 1933
- Bala, Mirza, Kafkasya İstiklâl İlanının Kırkıncı Yıldönümü Münasebetiyle, Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü Dergisi, No: 12 Münih, 1958
- Balkan, Recep, Büyük Harpte Şark Cephesinde Sağ Kanad Harekâtı, (Murat, Van gölü Havzasında Türk-Rus Süvarilerinin Operatif Hedefleri), (1914 Ekim; 20 Ağustos 1915), İstanbul, 1946
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, Ermeniler'in Ermeniye Zulmü, Ankara, 1976.
- Basmadjian, K.J., Histoire Modern des Armeniens, de puis la chutc du royaume jusqu'a nos uours (1375-1916), Paris, 1917.
- Başar, Zeki, Ermeniler'den Gördüklerimiz, Ankara, 1974; Ermeni Hiyanetleri ve Erzurum'daki Cinayetleri, (Türk Kültürü Dergisi, Ekim 1987 sayılı), Ankara, 1987,
- Başgün, Necla, Türk Ermeni İlişkileri, Ankara, 1970.
- Bayar, Celal, Bende Yazdım, İstanbul, 1965, C.1-4-5.
- Baykara, Hüseyin, Azerbeycan İstiklâl Mücâdelesı Tarihi, İstanbul, 1975.
- Baytın, Arif, İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi, 29. Tümen ve 3. Alay Sancağı, İstanbul, 1946.
- Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâp Tarihi, Ankara, 1983, (2.baskı) C.3, Kıs.3-4.
- Belen, Fahri, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri (IV.,V.,VI. ciltler), Ankara, 1967.
- Beygu, Abdurrahman Şerif, Erzurum Tarihi-I, İstanbul, 1936.
- Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, X.Cilt, Ankara, Gn.Kur.Basımevi, 1985.
- Birant, Mehmet Ali, 4 Lisanda Ermeni Terörü, İstanbul, 1983
- Blue Book, Turkey. 1877-1897.
- Boryan, B.A., Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya; SSSR, Çast I. Moskova, 1929.

